

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BATI TÜRKÇESİNDE ALGI FİİLLERİ

Fatma ÖZKAN KURT

2502110582

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Hatice TÖREN

İSTANBUL-2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

BATI TÜRKÇESİNDE ALGI FİİLLERİ

Fatma ÖZKAN KURT

2502110582

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. Hatice TÖREN

İSTANBUL-2020

ÖZ

Batı Türkçesinde Algı Fiilleri

Fatma ÖZKAN KURT

Algı fiilleri görme, dokunma vb. fiziksel algı alanına ait anlamları iletmektedir. Bu anlam alanı dışında kalan ve soyut anlam alanına ait duygu, idrak vb. anlamlar da yine algı fiilleri ile iletilebilmektedir. Bu durumda algı fiillerinin fiziksel anlam alanından diğer anlam alanlarına genişlemeler söz konusudur. Bilişsel dilbilim, algı fiillerinde ortaya çıkan bu tür anlam genişlemelerinin rastgele olmadığı ve bu anlamların bedensel, kültürel deneyimlere dayalı olduğu görüşünü savunmaktadır. Bilişsel dilbilim yaklaşımının ele alındığı bu çalışmada amaç, Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam genişlemeleri belirlemek ve bu genişlemelerin izlediği kavramsal haritalama örüntüsünü tespit etmektir. Böylelikle Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam alanlarında ortaya çıkan çokanlamlılığı bilişsel yaklaşımla incelemektir.

Birinci bölümde bilişsel dilbilime ilişkin bir tarihçe ile bilişsel dilbilgisi ve bilişsel anlambilim ve bu alanlara ait ilkelere yer verilerek bilişsel anlambilimde benimsenen temel teorilerinden görüntü şeması, öntür ve bedenselleşme teorileri açıklanacaktır.

İkinci bölümde çokanlamlılık olgusu, geleneksel yaklaşımlarda çokanlamlılık ile ilgili değerlendirmeler ve bilişsel anlambilimde çokanlamlılık ele alınacaktır. Bu çalışmada inceleme yöntemi olarak kullanılacak kavramsal metafor teorisine ait BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ile özellik seçim süreci yöntemlerine ilişkin bilgiler sunulacaktır.

Üçüncü bölümde algı fiillerinin beş temel duyuya göre sınıflandırılması fizyolojik temelli ele alınarak duyular ile ilişkisi gösterilecektir. Daha sonra bu fiillerin anlam alanlarında ortaya çıkan anlam genişlemeleri belirlenerek kavramlar arası haritalamalar ile meydana gelen kavramsal metaforlar tespit edilecektir.

Dördüncü bölümde çalışmaya ilişkin bir değerlendirilme yapılacaktır. Batı Türkçesinde algı fiillerinin bilişsel yaklaşımla nasıl ele alındığı değerlendirilecektir.

Sonuç bölümünde Batı Türkçesinde temel algı fiillerinin anlam alanları ve bu alanlarda ortaya çıkan anlam genişlemeleri tablolarla desteklenerek gösterilecek, dilsel ifadeler olan her bir algı fiilinin kavramsallaşmasını sağlayan kavramsal metaforlar sıralanacaktır.

Anahtar sözcükler: Batı Türkçesi, Algı Fiilleri, Kavramsal Metafor, Bilişsel Dilbilim, Bilişsel Anlambilim.

ABSTRACT

Verbs of Perception in West Turkish

Fatma ÖZKAN KURT

Perception verbs see, touch, etc. conveys the meanings of the physical perception field. Feelings and cognitions etc. that are outside this meaning field and belong to the abstract field of meaning can also be conveyed by perception verbs. In this case, there are extensions from the physical meaning of perception verbs to other fields of meaning. Cognitive Linguistics advocates the view that such extension of meanings that occur in perception verbs are not random and that these meanings are based on bodily and cultural experiences. The aim of this study, in which the Cognitive Linguistics approach is discussed, is to determine the meaning extensions of perception verbs in West Turkish and to determine the conceptual mapping pattern followed by these extensions. Thus, the aim is to examine the polysemy that appear in the semantic fields of perception verbs in West Turkish with a cognitive approach.

In the first chapter, a history of Cognitive Linguistics will be given, and the basic principles adopted in cognitive semantics and cognitive grammar will be present. The basic theories adopted in cognitive semantics, image schema, prototype and embodied theories will be explained.

In the second chapter, the phenomenon of polysemy, evaluations of polysemy in traditional approaches and polysemy in cognitive semantics will be discussed. In this study, information about MIND-AS-BODY and property selection process methods of Conceptual Metaphor Theory which will be used as evaluating method will be given.

In the third chapter, the classification of perception verbs according to five basic senses will be examined on a physiological basis and their relation with the senses will be shown. Later, the meaning areas of these verbs will be determined and the conceptual metaphors that occur with the mapping between concepts will be determined.

In the fourth chapter, an evaluation will be made regarding the study. How the perception verbs in West Turkish are examined with cognitive approach will be evaluated.

In the conclusion section, semantic field of the basic perception verbs in West Turkish and the meanings that arise in these areas will be shown by supporting tables, and the conceptual

mappings that are related to each perception verb, which are linguistic expressions, will be listed.

Key words: West Turkish, Perception Verbs, Conceptual Metaphor, Cognitive Linguistics, Cognitive Semantics.

ÖNSÖZ

Algıladığımız dünyayı ifade etmek için genellikle görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyuları ile ilişkili sözcükleri kullanırız. Böylelikle görme duyusu ile algıladığımız şeyin şeklini, rengini tasvir edebilir, tadına baktığımız şeyin tadı ile ilgili (acı, tatlı vb.) ifadelere dilsel karşılıklar bulabiliriz. Dünyayı deneyimlememize ilişkin bu ifadeler fiziksel algı alanına ait olup beş temel duyu organı ile elde ettiğimiz algıları belirtir. Bu tür fiziksel algı alanı dışında farklı alanlara ilişkin anlamların ifade edilmesinde de karşımıza yine algıya ait sözcükler çıkar. Bu durumda sözcükler artık fiziksel dünyanın ötesine geçen sezgi, idrak, duygu vb. anlamları iletme için kullanılır. Sözlüksel unsurların bu şekilde anlam alanlarını genişletmeleri ve anlam alanlarında görülen çokanlamlılık, bilişsel dilbilim olarak adlandırılan yaklaşımda büyük ilgi görmektedir. Bu tür anlam ilişkisini bilişsel bir mekanizma olarak kabul edilen metafor ile açıklayan bilişsel dilbiliminde kavramsal yapıların ve nihayetinde anlamların bedensel, kültürel ve sosyal deneyimlerden kaynakladığı öne sürülür. Bilişsel yaklaşımın ilke ve yöntemleri benimsenerek Batı Türkçesinde temel algı fiillerini inceleyen eldeki bu çalışma ile Türkiye’de özelde algı fiilleri alanına genelde de anlambilim alanına küçük de olsa katkıda bulunulması umulmaktadır.

Bu çalışmada beni destekleyen ve yapacaklarıma olan inancını hiçbir zaman kaybetmeyen değerli tez danışmanım Prof. Dr. Hatice TÖREN’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Fikirleri ve çalışmaları ile yol gösterici olan Prof. Dr. Muhammet YELTEN’e ve Doç. Dr. Uğur GÜRSU’ya da teşekkürlerimi borç bilirim. Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek değerli vakitlerini ayıran Prof. Dr. Musa DUMAN ve Prof. Dr. Mustafa BALCI’ya teşekkür ederim. Ayrıca bana “The English Verb See: A Study in Multiple Meaning” (1993) adlı çalışmayı gönderme nezaketinde bulunan sevgili Irina (Nicula) Paraschiv’e minnettarım. Yaptıkları ve yapacakları konusunda her zaman bana sonsuz güvenen ve her zaman desteklerini arkamda hissettiğim eşim Sedat Kurt’a ve annem Seher ÖZKAN’a çok teşekkür ederim. Son olarak, doktora yaptığım süre içerisinde beni maddi olarak destekleyen TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığına teşekkürlerimi sunarım.

Fatma ÖZKAN KURT

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
İŞARETLER LİSTESİ	x
RESİMLER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
TABLOLAR LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	16
BİLİŞSEL DİLBİLİM	16
1. 1. BİLİŞSEL DİLBİLİM VE TARİHÇESİ	16
1.1.1. Genelleme Yükümlülüğü	21
1.1.2. Bilişsel Yükümlülük	23
1.2. BİLİŞSEL DİLBİLGİSİ	24
1.3. BİLİŞSEL ANLAMBİLİM	30
1.3.1. Bilişsel Anlambilimde Temel Teoriler	38
1.3.1.1. Görüntü Şeması	38
1.3.1.2. Öntür Teorisi	42
1.3.1.2.1. Dilbiliminde Öntür Teorisi	46
1.3.1.3. Bedenselleşme Teorisi	51
İKİNCİ BÖLÜM	56
ÇOKANLAMLILIK	56
2. 1. ÇOKANLAMLILIK OLGUSU	56
2.1.1. Bilişsel Anlambilimde Çokanlamlılık	60
2.1.1.1. Kavramsal Metafor Teorisi	67
2.1.1.1.1. BEDEN OLARAK ZİHİN Kavramsal Metaforu	75
2.1.1.1.2. Özellik Seçim Süreci	78
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	85
ALGI FİİLLERİNDE ÇOKANLAMLILIK	85
3.1. ALGI FİİLLERİ NEDİR?	85
3.1.1. Algı	85
3.1.2. Algı Fiilleri	87
3.1.2.1. Algı Fiillerinin Anlam Alanları	88
3.1.2.1.1. Algı Fiillerinin Öntür Anlamları	88
3.1.2.1.1.1. Batı Türkçesinde Algı Fiillerinin Öntür Anlamları	95
3.1.2.1.1.2. Algı Fiillerinin Öntür Olmayan Anlamları	102
3.1.2.1.1.2.1. Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	102
3.1.2.1.1.2.1.1. Batı Türkçesinde Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Gör- ve Bak-	115
3.1.2.1.1.2.2. İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	133

3.1.2.1.1.2.2.1.Batı Türkçesinde İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: İşit- ve Dinle-.....	138
3.1.2.1.1.2.3. Dokunma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	142
3.1.2.1.1.2.3.1.Batı Türkçesinde Dokunma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Dokun-	147
3.1.2.1.1.2.4. Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	151
3.1.2.1.1.2.4.1.Batı Türkçesinde Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Kok-, Kokla-, Koku(sunu) Al-	153
3.1.2.1.1.2.5. Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	157
3.1.2.1.1.2.5.1.Batı Türkçesinde Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Tat-, Tat(ını) Al-.....	161
3.1.2.2. Batı Türkçesinde Algı Fiillerinde Çokanlamlılık	163
3.1.2.2.1. Görme Fiillerinde Çokanlamlılık: Gör- ve Bak-	165
3.1.2.2.2. İşitme Fiillerinde Çokanlamlılık: İşit- ve Dinle-	178
3.1.2.2.3. Dokunma Fiillerinde Çokanlamlılık: Dokun-.....	183
3.1.2.2.4. Koklama Fiillerinde Çokanlamlılık: Kok-, Kokla-, Koku(sunu) Al-.....	186
3.1.2.2.5. Tatma Fiillerinde Çokanlamlılık: Tat-, Tat(ını) Al-	189
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	191
DEĞERLENDİRME	191
TÜRKÇE-İNGİLİZCE KARŞILIKLAR LİSTESİ	210
KAYNAKÇA	214
ÖZGEÇMİŞ	235

İŞARETLER LİSTESİ

- :eyleme bağlamayı gösterir
- + :ada bağlamayı gösterir
- ± :kategorinin ayırt edici özelliğinin var olduğunu veya olmadığını gösterir
- // :sesbirim
- {...} :soyut biçimbirim
- [] :kategorinin ayırt edici özelliklerini gösterir
- + :isim ve fiil birleşimi
- * :varsayımsal kök
- ↓ :aşağıya doğru
- :kaynak alandan hedef alana doğru
- < :artzamanlı biçiminden geliş (sonrası < öncesi)
- è :kapalı /e/
- h̥ :sızıcılı /h/
- ḵ :art damak /k/'si
- ŋ :nazal n

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Yayılımsal Kategoriler	49
Resim 3: Goldstein'da Görme, İşitme, Dokunma, Koklama ve Tatma Alıcıları	87

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Sembolik Birim Gösterimi.....	26
Şekil 2: Kavramların Oluşumunda Temsil Seviyeleri	37
Şekil 3: Bedenselleşmeden Dilsel Anlama	55
Şekil 4: Langacker'in Ağ Modeli	60
Şekil 5: Kövecses'te Sweetser'in Zihin ve Beden Arasındaki Haritalaması.....	74
Şekil 6: İngilizce Algı Metaforları.....	76
Şekil 7: Viberg'de Algı Fiillerinin Dilsel Temsilini Gösteren Hiyerarşi.....	103
Şekil 8: Evans ve Wilkins'te Viberg'ün Hiyerarşisinin Geliştirilmiş Biçimi.....	106
Şekil 9: Sweetser'de İşitme Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri	134
Şekil 10: Sweetser'de Dokunma Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri.....	144
Şekil 11: Sweetser'de Tatma Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri	158

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Görüntü Şemaları	40
Tablo 2: İngilizce Over (Üzerine) Edatının Anlamları.....	62
Tablo 3: Algının Öntür Özellikleri	80
Tablo 4: Öntür Özelliklerdeki Değerlerin Dağılımı	81
Tablo 5: ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR ve SEZMEK KOKLAMAKTIR Metaforlarında Özellik Seçim Süreci	83
Tablo 6: Tanalp'te Duyuların Sınıflandırılması	86
Tablo 7: Mather'de Duyuların Sınıflandırılması.....	87
Tablo 8: İngilizcede Temel Algı Fiilleri.....	92
Tablo 9: İspanyolcada Temel Algı Fiilleri	92
Tablo 10: Baskçada Temel Algı Fiilleri	92
Tablo 11: Almancada Temel Algı Fiilleri	94
Tablo 12: İzlandacada Temel Algı Fiilleri	95
Tablo 13: Türkiye Türkçesinde Temel Algı Fiilleri	96
Tablo 14: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Gör- ve Bak- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	110
Tablo 15: Alm- Arvius'un İngilizce See (Gör-) Fiilinde Tespit Ettiği Anlamlar.....	112
Tablo 16: Baker'in İngilizce See (Gör-) Fiilinde Tespit Ettiği Anlamlar	114
Tablo 17: EAT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	121
Tablo 18: OT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	126
Tablo 19: TT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	131
Tablo 20: EAT, OT ve TT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	132
Tablo 21: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Dinle- ve İşit- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	136
Tablo 22: EAT, OT ve TT'de İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	142
Tablo 23: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri.....	145
Tablo 24: Hırvatça ve Türkçede Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri	147
Tablo 25: EAT, OT ve TT'de Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri.....	150
Tablo 26: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Kok- ve Kokla- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri.....	152
Tablo 27: EAT, OT ve TT'de Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	157
Tablo 28: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Tatma İsimlerinde Anlam Genişlemeleri.....	159
Tablo 29: Hırvatça ve Türkçe Tatma Duyusuna Bağlı Sözlüksel Unsurlarda Anlam Genişlemeleri	160
Tablo 30: EAT, OT ve TT'de Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri	163

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt. : Aktaran

bk. : bakınız

bs. : basım

çev. : Çeviren

EAT : Eski Anadolu Türkçesi

EATD: Eski Anadolu Türkçesi Derlemi

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

İBM : İdealize edilmiş bilişsel modeller

LM : Landmark

OT : Osmanlı Türkçesi

OTD : Osmanlı Türkçesi Derlemi

S. : Sayı

s. : sayfa

TR : Trajektör

TT : Türkiye Türkçesi

Giriş

1. Konu

Eldeki çalışmanın konusu Batı Türkçesinde algı fiillerinin sergilediği çokanlamlılığı bilişsel bakış açısı ile incelemektir. Bu bağlamda beş temel duyu olan görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularının dilde temsil edilme biçimleri olarak sözlüksel fiiller ele alınmıştır. Söz konusu fiillerden görme için *gör-*, *bak-*; işitme için *dinle-*, *işit-*; dokunma için *dokun-*, koklama için *kokla-*, *koku(sunu) al-*, *kok-*; tatma için de *tat-*, *tat(ını) al-* fiilleri değerlendirilmiştir. Bu fiillerin her biri fiziksel algı ile ilişkili anlamları iletmelerinin yanı sıra “Çıkmadan önce iki kez ocağa, bir kez de ütüye *baktı*.” ve “Üzüntülü hali yüreğime *dokunuyor*.” ifadelerinde olduğu gibi kontrol et- ve etkile- şeklinde farklı anlamları da iletebilmektedir. Bu çalışmanın amacı ilk olarak algı fiillerinin anlam alanlarında hangi anlam genişlemelerinin olduğunu ortaya koymak ve daha sonra bu anlamları yapılandıran kavramsal yapıları ortaya çıkararak Batı Türkçesinde var olan algı metaforlarını tespit etmektir. Böylelikle bu algı fiillerinin sergilediği çokanlamlılığın sistematik bir şekilde nasıl ortaya çıktığını bilişsel bir yaklaşım ile ele alarak Türk dili ile ilgili anlambilim çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde algı fiillerinin anlam alanları ile ilgili incelemede esas alınan teorik zeminler açıklanmaya çalışıldı. Bu noktada ilk olarak içerisinde birçok teoriyi barındırması dolayısıyla teoriden ziyade yaklaşım şeklinde anılan Bilişsel dilbilime ilişkin bir tarihçe verildi. Kısaca ifade etmek gerekirse 1970’lerde başlayan ve özellikle dilde hâkim yaklaşımlara karşı duyulan rahatsızlık neticesinde ortaya çıkan bu yaklaşımın dil ve zihin arasındaki ilişki ile ilgilendiğini belirtilebilir. Bu ilişkide de kavramsal süreçlerin ve bedenselleşmiş deneyimlerin anlam üzerinde büyük önemi olduğu görüşünün benimsediği ve bu nedenle anlamı dilsel yapının merkezine aldığı ifade edebilir. Yani anlambilim “çalışmaların merkezine oturtularak dildeki itibarı yeniden kazandırılır.” (Riemer, 2005:2). Dil çalışmalarının merkezine anlamın alınmasıyla birlikte bilişsel dilbilimin bilişsel dilbilgisi ve bilişsel anlambilim gibi iki alanda ele alındığı görülür. Buna istinaden çalışmada bilişsel dilbilgisine ilişkin ilkelere değinildikten sonra inceleme kullanılan yöntemlerin ait olduğu bilişsel anlambilime odaklanıldı. İkinci bölümde yer alan çokanlamlılığı bilişsel açıdan anlayabilmek adına bilişsel anlambilimin temel kavramları *görüntü şeması*, *öntür teorisi* ve *bedenselleşme teorisi* hakkında bilgiler verildi.

İkinci bölümde çokanlamlılık olgusu üzerinde duruldu. Bilişsel bakış açısıyla çokanlamlılık olgusuna geçmeden önce Aristo’dan başlayarak geleneksel yaklaşımlarda

çokanlamlılığın durumu ile ilgili bilgilere değinildi. Bu yaklaşımlarda bir sorun olarak görülen çokanlamlılığın sözcüksel unsurlar ile sınırlandırıldığı ve genellikle eşadlılık ile çokanlamlılık arasındaki farklara odaklanarak çokanlamlılığı belirleme yöntemleri üzerinde durulduğu görüldü. Böylelikle akabinde ele alınan çokanlamlılığa bilişsel yaklaşımın daha net bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlanmış oldu. Daha sonra bilişsel yaklaşımda çokanlamlılık ile ilgili görüşlere yer verildi. Biçimbilimden sözdizime kadar dilin her görünümünde çokanlamlılığın var olduğunu gösteren çalışmalardan örnekler sunuldu. Ayrıca bu örneklerden yola çıkarak Türkçeden benzer örneklerle yer verildi. Son olarak algı fiillerinde çokanlamlılığı incelemede kullanılan kavramsal metafor teorisi ve bu teoriye ait BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve özellik seçim süreci yöntemleri üzerinde duruldu. Bilişsel anlambilimde çokanlamlılığın nasıl ve neden ortaya çıktığını belirlemede kullanılan bu yöntemlerin nasıl uygulandığı ve uygulamalardan elde edilen sonuçlar sunulmaya çalışıldı.

Üçüncü bölümde Batı Türkçesinde algı fiillerinin sergilemiş olduğu çokanlamlılık, BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve özellik seçim süreci yöntemleri ile incelenmeye çalışıldı. Bu bölümde ilk olarak algı nedir ve neden beş temel duyunun sınıflandırmalarda esas alındığı sorularına cevaplar arandı. Ardından algı fiillerinin anlam alanları üzerinde duruldu. Anlam alanı incelemesinde öntür anlamlar ile öntür olmayan anlamlar mevcut çalışmalar üzerinden örneklendirildikten sonra Batı Türkçesindeki algı fiillerinin anlamlarına yer verildi. Bunlardan öntür olmayan anlam genişlemeleri beş temel algıya ait fiillere ilişkin başlıklar altında ele alındı. Üçüncü bölümde Batı Türkçesinde algı fiillerinde ortaya çıkan ve öntür olmayan anlam genişlemelerinin bedensel deneyimlerle güdülendiğini öne süren yöntemler kullanılarak değerlendirildi. Batı Türkçesinde algı fiillerinin sergilediği çokanlamlılığın bedensel temele dayalı kavramsal yapıların kavramsal metaforlar ile yani algıya özgü olarak anılan algı metaforları ile sistematik bir şekilde nasıl düzenlendiği gösterildi. Dördüncü bölümde yapılan çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapıldı ve sonuç kısmında da elde edilen sonuçlar özetlendi.

2. Yöntem

Batı Türkçesinde algı fiillerinin sergilemiş olduğu çokanlamlılığı bilişsel bakış açısına ait teoriler ışığında uygulanan yöntemlerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Betimsel bir yöntem ile ilk olarak değerlendirmeye alınan beş temel duyuya ait sözlüksel fiiller belirlenmiştir. Bu fiillerin belirlenmesinde iki husus göz önünde bulundurulmuştur. İlk olarak ilgili alanyazında yapılan çalışmalarda hangi fiillere neden yer verildiğine bakılmıştır. Bu çalışmalarda beş temel

duyuya ait fiziksel anlamları yani öntür anlamları ileten temel fiillerin tercih edildiği görülmüştür. Esasen bu fiiller, duyuların adlandırılışında kullanılan ve birincil olarak görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma anlamlarını ileten sözlüksel fiillerdir. İkinci olarak da algı fiillerinin tespitinde bu fiillerin öznelerinin anlamsal rolüne göre tasnif edilmiş ve sınıflandırmadaki temel fiiller değerlendirilmiştir. Algı fiillerinin sınıflandırılmasında Viberg (1984) ve Gisborne (2010) takip edilmiştir. Onların sınıflandırmasına göre algı fiilleri *eyleyim*, *deneyim* ve *algılanan* adı altında toplanmıştır. Bu tasnif altında görme için gör-, bak; işitme için işit-, dinle-; dokunma için dokun-, koklama için kok-, kokla- ve koku(sunu) al-; tatma için tat-, tat(ını) al- fiilleri belirlenmiştir. Batı Türkçesinde algı fiillerinin öntür anlamları ile ilgili verileri sunmadan önce farklı dil ailelerine mensup dillerden temel algı fiillerinin görünümüne yer verilmiş ve bu dillere ait temel algı fiillerinin görünümleri tablolar ile desteklenmiştir. Daha sonra da Batı Türkçesinde belirlenen temel algı fiillerine yer verilmiştir. Belirlenen fiillerin anlam alanlarını tespit etmek için Batı Türkçesi gibi kapsamlı bir dönemde son derece yoğun bir tarama faaliyetine girmek gerekmiştir. Bu noktada hem tarihî hem de modern sözlüklere hem Batı Türkçesinin dönemlerinde verilmiş eserlerden oluşturulan derlemlere hem de hazır olan derlemlere başvurulmuştur. Batı Türkçesine için Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olmak üzere üç alt dönem üzerinden tarama yapılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi dönemi için Türk Dil Kurumu Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Cem Dilçin Tarama Sözlüğü, Türk Edebiyatı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük (Tebdiz) ve döneme ait eserlerden oluşturulan Eski Anadolu Türkçesi Derlemi (EATD); Osmanlı Türkçesi Dönemi için Kamus-ı Türkî, Redhouse İngilizce- Osmanlıca Sözlük, Türk Edebiyatı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük (Tebdiz) ve döneme ait eserlerden oluşturduğumuz Osmanlı Türkçesi Derlemi (OTD); Türkiye Türkçesi Dönemi için Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ali Püsküllüoğlu Türkçe Sözlük, Misalli Büyük Türkçe Sözlük ve Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) taranmıştır. Ayrıca gerektiği zaman elektronik ortamdaki Güncel Türkçe Sözlükten de yararlanılmıştır. Araştırmada taranan kaynakların bir listesi *Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları* kısmında kısaltmalarıyla birlikte verilmiştir. Taranan kaynaklardan araştırma yöntemine uygun örnekler alınmış ve örnek alınan her kaynak ilgili örneğin sonunda parantez içerisinde belirtilen kısaltması ile verilmiş, elektronik ortamdaki kaynaktan örnek alındığında yine örneğin sonunda parantez içerisinde erişim tarihi ile birlikte çevrimiçi uzantısına yer verilmiştir.

Veri olarak sunulan örneklerin hepsi anlam odaklı bir çalışma olması nedeniyle de bağlam içinde aktarılmıştır. Bu örnekler başında parantez içinde 1'den başlayarak rakamlarla

numaralandırılmış ve ilgili örneklerin daha ayırt edici görünümle sunmaları amacıyla ayrı satırlar içinde gösterilmesi yoluna gidilmiştir. Konu ile ilgili yabancı dilden aynen alınan özel ad, eser adı, terim ve örnek cümleler **koyu** harflerle yazılmış ve örnek alınan bağlamlar parantez içerisinde (1a)'dan başlayarak numaralandırılmıştır. Sadece Kreidler'den (2002: 260) ve İbe Akcan'dan (2010: 46) alınan örnekler ilgili kaynaktan olduğu gibi alınmış yani yeniden bir numaralandırılma yapılmamıştır. Kaynak olarak özellikle İngilizceden alınan örnekler bağlamlar içinde verilmiş ve ilgili örneğin hemen altında Türkçeye aktarımı tarafımızca yapılmıştır. Çalışma boyunca vurgulanmak istenenler *italik* olarak gösterilmiştir.

Verileri Toplama Yöntemi

Batı Türkçesinde gör-, bak-; işit-, dinle-; dokun-, kok-, kokla- ve koku(sunu) al-; tat-, tat(ım) al- fiillerinin mevcudiyetini ve bu fiillere ilişkin anlam alanlarını tespit etmek amacıyla ilk olarak Türk Dil Kurumu Tarama Sözlüğü, Cem Dilçin Tarama Sözlüğü, Kamus-ı Türkî, Redhouse İngilizce- Osmanlıca Sözlük, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ali Püsküllüoğlu Türkçe Sözlük, Misalli Büyük Türkçe Sözlüklere başvurulmuştur. Değerlendirilecek olan fiiller, anılan sözlüklerin maddebaşlarında veya ara maddelerinde tespit edilmiş ve oluşturulan elektronik veri tabanına tanıklarıyla birlikte aktarılmıştır. Elektronik veri tabanına aktarılan veriler, Batı Türkçenin üç dönemi üzerinden karşılaştırılmaya imkân verecek şekilde düzenlenmiş, böylece bu fiillerin hangi dönemde nasıl yer aldığının ve hangi anlamlarla kullanım sahasına çıktığının belirlenmesine çalışılmıştır. Bir diğer kaynağımız hazır olan derlemlerde yani *Türk Edebiyatı Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük (Tebdiz)* ve *Türkçe Ulusal Derlemi*'nde (TUD) belirlenen her bir fiil sorgulanmıştır. TUD'taki sorgulamalar yazılı metinler üzerinden yapılmış ve sonuçlar kopyalanarak MS Word'e aktarılmıştır. Tebdiz'de metinlerin tamamı yazılı metin olduğundan sorgulama direkt bu derlemde yapılmış ve MS Word'e aktarılmıştır. Tebdiz'den esasen ikincil olarak yararlandığımızı söylemek yanlış olmayacaktır. Tebdiz'den yararlandığımız süreçte henüz oluşum aşamasında olması ve bazı belirsizliklerden dolayı ilk olarak kendi hazırladığımız derlemlere öncelik verilmiştir. Bu noktada birincil olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi için belirlediğimiz dönem eserlerinden taramalar yapıldı ve elde edilen veriler fişlendi. Türkiye Türkçesi için yararlandığımız TUD ve döneme ilişkin yukarıda belirtilen sözlükler yeterli veri sağladığından bu dönem için yeniden bir derlem oluşturma girişiminde bulunulmamıştır. Batı Türkçesinde algı fiilleri ile ilgili verilerin toplanma süreci hayli yoğun bir tarama faaliyeti gerektirmiştir. Bunun nedeni ilk olarak belirli fiiller üzerine odaklanılması olmuştur. Az fiil ile geniş bir alanı

tarama amacı güdüldüğünden tarama faaliyeti daha uzun soluklu olmuştur. Bu geniş alan da Batı Türkçesi gibi kapsamlı bir dönem olması ve bu dönemi baştan sona ortaya koyacak hacimli bir derlemin bulunmaması da yukarıda andığımız tarama yöntemlerine başvurulmasının asıl nedeni olarak gösterilebilir.

Verileri Çözümleme Yöntemi

Batı Türkçesinde algı fiilleri için toplanan verilerin değerlendirilmesi aşamasında sözlüklerdeki anlamlar hazır bir şekilde bulunduğundan bu fiillerin ilettiği anlamların tespiti için tüm derlemler ayıklama ve seçme işlemine tabi tutulmuştur. Bu işlemde algı fiillerinin sadece çekimli biçimleri dikkate alınmıştır. Algı fiillerinin çekimli biçimleri de tanıklandığı yapı ile elektronik ortamda fişlenmiştir. Sözlüklerde var olan anlamlar eğer tanıklarıyla birlikte alınmamış ise derlemlerde bu anlamlara özellikle dikkat edilmiş ve tanıklanan örnekler çalışmaya dâhil edilmiştir. Eğer bu anlamlar tanıklanmamış ise çalışmaya alınmamıştır. Batı Türkçesinde temel algı fiillerinin ilettikleri anlamlar bilişsel yaklaşımlarda ve özellikle inceleme yöntemimizde ele alındığı gibi öntür anlamlar ve öntür olmayan anlamlar adı altında değerlendirilmiştir. Bu fiillerin fiziksel algıyı ilişkin ilettikleri anlamlar öntür anlamlar olarak etiketlenmiştir. Bu anlamlardan genişletilmiş anlamlar da -fiziksel veya metaforik- öntür olmayan anlamlar altında etiketlenmiştir. Batı Türkçesindeki temel algı fiillerinin ilettikleri anlamları vermeden önce alanyazında bu fiillerle ilgili çokanlamlılık çalışmalarına ve bu çalışmalarda söz konusu fiillerin ilettikleri anlamlara yer verilmiştir. Konu ile ilgili Türkçe yayınların varlığı hemen hemen yok denilecek kadar az olması ya da bu şekilde bir değerlendirme olmaması dolayı İngilizce çalışmalar üzerinden örneklendirmeler yapılmıştır. Daha sonra Batı Türkçesinde temel algı fiillerinin öntür olmayan anlamları Ibarretxe-Antuñano'nun (1999) anlam sınıflandırması örnek alınarak yapılmıştır. Bu tasnifte ortak yanlar olduğu gibi Batı Türkçesine özgü ortaya çıkan anlam genişlemelerine özgü sınıflandırmalar da yapılmıştır. Batı Türkçesinin her dönemi için anlamlar tanıklarıyla sıralanmış en sonunda da tablolar ile bu anlamlar gösterilerek desteklenmiştir.

Son olarak tespit edilen anlam genişlemelerini yani öntür olmayan anlamların bilişsel yaklaşıma ait iki yöntem ile değerlendirilmiştir. Bunlardan biri algı fiillerinin anlam alanlarını BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu çerçevesinde değerlendirilen Sweetser'e (1990) aittir. Kaynak alan fiziksel algı alanında hedef alan alanlara haritalamaları BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak bu değerlendirmelerde fiziksel alandan fiziksel alana haritalamalar ele alınmadığından bu tür genişlemelerde de

Ibarretxe-Antuñano'nun (1999) özellik seçim süreci adlı yöntem ile değerlendirilmiştir. Bu bölümde de zaman zaman alanyazındaki diğer çalışmalardan örneklerle değinilmiştir. Ayrıca belirlenen her algı fiilinin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu anlamlara -gerek kökenbilim sözlüklerinden gerekse bireysel çalışmalardan ulaşılabilenlere- yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda da elde edilen verilerden hareketle bir değerlendirme yapılmış ve araştırma sonuçları yazılmıştır.

3. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları

Bilişsel dilbilim, diğer dilbilimsel yaklaşımlara nazaran yeni sayılabilecek bir yaklaşımdır ve çalışmaların tarihi 1970'lerinde ötesine gitmez. Birden çok teori üzerinde temellenmiştir ve henüz oluşum aşamasında bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Yeni bir yaklaşım olmakla birlikte yabancı alanyazında yapılan çalışmaların sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Özellikle algı fiilleri ile ilgili çalışmalar her geçen gün artmakta ve hemen hemen her dilde bu fiillere ait çalışmalar yoğun ilgi görmektedir. Türk alanyazına bakıldığında zaman algı fiilleri ile ilişkilendirilebilecek bazı çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğu bilişsel bir temele dayalı olarak değerlendirilmemiştir. Türkçede yapılmış bu tür çalışmalara alanyazın kısmında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bunun dışında İngilizce çalışmalara ayrıca yer verilmemiş mevcut alanyazındaki değerlendirmeler ilgili bölümler içerisinde ele alınmıştır. Eldeki çalışmada bilişsel dilbilimin tanıtılması da amaçlandığından ilk olarak bu yaklaşıma yer verilmiştir. Bilişsel yaklaşımın teorileri tanıtılmış ve dilbilimsel çalışmalara değinilmiştir. Bu çalışmalardaki değerlendirmeler ve modellerden yola çıkarak Batı Türkçesinde temel algı fiillerinden gör-, bak-; işit-, dinle-; dokun-; kok-, kokla-, koku(sunu) al-; tat-, tat(ını) al- fiilleri incelenmiştir. Bu fiillerin sadece çekimli şekilleri sözdizimsel açıdan söylersek sözdizimde yüklem konumunda olanları incelenmiştir. İnceleme Batı Türkçesinin üç dönemi -Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi- ile sınırlandırılmıştır. Yani diğer Türk yazı dillerinde ve ağızlardaki temel algı fiilleri bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Ele alınan dönemlerin hem art zamanlı hem de eşzamanlı bir değerlendirmeye tabi olması bu şekilde bir sınırlandırma yaptırmayı gerektirmiştir. Art zamanlı bir değerlendirme yapılması ile kastedilen tarihî dönemlerde belirlenen fiillerin ilettikleri anlamların tespitinin yapılmasıdır. Algı fiillerinin Batı Türkçesinden önce ilettikleri anlamlarına da kökenbilim sözlüklerinden ve konuya ilişkin yapılan çalışmalardan yararlanılarak yer verilmiştir. Ancak bu fiillere ilişkin kökenbilim ve yine bu fiillerde görülen diğer anlamsal değişimler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu çalışmada kapsam dışında bırakılan iki nokta daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki belirlenen algı fiillerinin koku(sunu) al- ve tat(ını) al- birleşikleri hariç eşdizimliliklerdir.

Örneğin *gördün deli, savul geri! Bakarsan bağ olur bakmazsan dağ olur, iyiliği dokunmak gibi atasözleri, deyimler veya birleşik fiiller bu çalışmanın kapsamında değerlendirilmemiştir. İkinci nokta ise dilbiliminde söylem belirleyicileri olarak ifade edilen *bak hele!, görelüm hanum ne soylar, gör bak!* gibi ifadeler de bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.*

Bu çerçevede eldeki çalışmada algı fiillerini tanıklamak üzere başvurulmuş kaynaklar şu şekildedir:

APT: Yavuz, Kemal; Saraç M.A. Yekta, **Âşık Paşazade Osmanoğullarının Tarihi**, Koç Kültür Sanat Tanıtım A.Ş., İstanbul, 2003.

CH: Okur Meriç, Münevver, **Cem Sultan Cemşid ü Hurşid İnceleme-Metin**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

ÇN: Mansuroğlu, Mecdut, **Ahmed Fakih Çarhnâme**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1956.

ÇgN: Alpay Tekin, Gönül, **Ahmed-i Dâî Çengname**, The Department of Near Eastern Languages Civilizations Harvard University, 1992.

DAH: Onay, Talat, **Dastan-ı Ahmet Harami**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul, 1946.

DKO: Tezcan, Semih; Boeschoten, Hendrik, **Dede Korkut Oğuznameleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

EÇS CI: Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 1, Hz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Ed. M. Sabri Koz, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2006.

EÇS CII: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 2, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Ed. M. Sabri Koz, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2006.

EÇS CIII: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 3, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Ed. M. Sabri Koz, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2006.

EÇS CIV: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 4, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Ed. M. Sabri Koz, 1 bs., Yapı Kredi Yayınları, 2000.

EÇS CV: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 5, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, Ed. İbrahim Koz, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2003.

EÇS CVI: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Cilt: 6, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2002.

EÇS VII: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Cilt: 7, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Ed. M. Sabri Koz, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2003.

EÇS VIII: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Ed. M. Sabri Koz, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2003.

EÇS IX: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Ed. M. Sabri Koz, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2005.

EÇS X: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Ed. M. Sabri Koz, 1. bs., Yapı Kredi Yayınları, 2007.

EDKY: Karahan, Leyla, Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusûf (Yusuf ve Züleyha), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

ETFT: Yıldırım, Onur, “Et-Teshil Fi’t-Tıbb (Kitâb-ı Teshîl’l-Mevlanâ Şemseddin) (İnceleme-Metin-Dizin)”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2010.

GN: Yavuz, Kemal, Âşık Paşa, Garib-nâme, 4 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

GR: Çınar, Bekir, Taşlıcalı Yahya Bey Gencine-i Râz, Kesit Yayınları, İstanbul, 2014.

GT: Özkan, Mustafa, Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs Gülistan Tercümesi (Giriş- İnceleme-Metin- Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

HN: Ayan, Hüseyin, Şeyhoğlu Mustafa, Hurşid-Nâme (Hurşid ü Ferağşâd) İnceleme-Metin- Sözlük- Konu Dizini, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1979.

İM: Yüksel, Hasan; Delice, H. İbrahim, Aksoyak, İ. Hakkı, Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin: İslâmî’nin Mesnevisi, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1996.

KA: İsen, Mustafa, Künhü’l-Ahbâr Tezkire Kısmı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>, 2017.

KBD: Ergin, Muharrem, Kadı Burhaneddin Divânı, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980.

KE: Yılmaz, Emine; Demir, Nurettin; Küçük, Murat, **Kısas-ı Enbiyâ**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

KrT: Topaloğlu, Ahmet, **Muhammed Bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi, I-II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1978.

KT: Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Haz. Paşa Yavuzarslan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

LM: Doğan, Muhammet Nur, **Leylâ ve Mecnûn**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) www.kulturturizm.gov.tr, erişim tarihi: 29. 01. 2018.

LN: Vural, Hanifi, **Letâyif-Nâme (Giriş, Transkripsiyonlu Metin-Gramatikal Dizin)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.

MK: Özyıldırım, Ali Emre, **Keçecizâde İzzet Molla MihnetKeşân**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) www.kulturturizm.gov.tr, erişim tarihi: 29. 01. 2018.

MT: Yavuz, Kemal, **Gülşehri'nin Mantuku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Kırşehir Valiliği Yayınları, 2 Cilt, 2007.

MS: Asırlar boyu tarihî seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük 4 Cilt, Haz. İlhan Ayverdi, Kubbealtı, İstanbul, 2011.

MTr: Korkmaz, Zeynep, **Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1973.

PTS: Püsküllüoğlu, Ali, **Türkçe Sözlük**, Arkadaş, Ankara, 2012.

SE: Yelten, Muhammet, **Nev'îzâde Atâyî Sohbetü'l-Ebkâr**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1999.

SV: Mansuroğlu, Mecdut, **Sultan Veled'in Türkçe Manz Sıumeleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958.

SN: Dilçin, Cem, **Mes'ûd Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-Bahâr (İnceleme- Metin- Sözlük)**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

SV: Yenikale, Ahmet, **Sünbülzâde Vehbî Dîvânı**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, (Çevrimiçi) www.kulturturizm.gov.tr, erişim tarihi: 29. 01. 2018.

ŞMK: Yelten, Muhammet, **Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (Giriş- İnceleme-Cümle Bilgisi-Metin- Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1993.

TDK TS: **Türkçe Sözlük**, Haz. Şükrü Halûk Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

TEL: **Turkish and English Lexicon New Edition**, Ed. Sir James W. Redhouse, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2011.

TrN: Tulum, A. Mertol, **Yusuf Sinan Paşa Tazarrunâme**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

TS: **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü 7 Cilt**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

YBD: Çavuşoğlu, Mehmed, **Yahyâ Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1977.

YE: Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divânı II: Tenkitli Metin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

YTS: Dilçin, Cem, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

YZ: Demirci, Ü. Özgür, Korkmaz, Şenol, Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf Aleyhi's-selâm ve hazâ ahsenü'l-kâşâşî'l-mübârek), Kaknûs Yayınları, 2008.

4. Alanyazın

Bilişsel dilbilim, Türk bilim dünyasında oldukça yeni sayılabilecek bir çalışma alanıdır. Alana ilişkin çalışmalar, üniversitelerin bilişsel bilimler (cognitive sciences) programları¹ adı altında yapılmakla birlikte dilbilim, Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde de

¹ Türkiye'de bilişsel bilimler programı içerisinde dilbilim alanı ile ilgili bazı dersler, Boğaziçi Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nde yüksek lisans; Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde de yüksek lisans ve doktora programı olarak mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için söz konusu kurumların çevrimiçi ağlarına bk. <http://cogsci.boun.edu.tr/tr/program-hakkinda/>; <http://sbe.yeditepe.edu.tr/tr/bilissel-bilimler-yuksek-lisans-programi/bolum-hakkinda>; <https://ii.metu.edu.tr/tr/bilissel-bilimler-msphd> (erişim tarihi: 10. 12. 2018).

gerçekleştirilmektedir. Bilişsel dilbilim ve bu alanın iki alt alanı olarak değerlendirilen bilişsel dilbilgisi ve bilişsel anlambilim ile ilgili doğrudan ilişkili çalışmalar çok fazla bulunmamaktadır. Aşağıda hem bu çalışmalara hem de alan ile doğrudan ilişkili olmayan yani bilişsel yaklaşım ile ele alınmamış ancak algı fiilleri konusuna değinen çalışmalara yer verilmektedir:

-Kitaplar:

Erdem, Melek: **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Köksav Yayınları, Ankara, 2003.

Hacızade, Naile: **Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2012.

Demir, Gökhan Yavuz: **Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.

Pilten Ufuk, Şahru: **Türk Bilişsel Budun Dil Bilimine Giriş**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

Hirik, Erkan: **Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2018.

-Doktora Tezleri:

Uçar, Aygöl: “Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2009.

Kamchybekova, Kyial: “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.

Baş, Melike: “Conceptualization of Emotion through Body Part Idioms in Turkish: A Cognitive Linguistic Study/ Türkçede Duyguların Bedenle İlgili Deyimler Aracılığıyla Kavramsallaştırılması: Bilişsel Dilbilimsel Bir İnceleme”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2015.

Gen, Sıla: “Özbekçede Metaforlar”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Adana, 2015.

Pourhossein, Shahrooz: “Türkçe ve Farsça Atasözlerinde Hayvan Metaforları: Bilişsel Dilbilim Çalışma/ Animal metaphors in Persian and Turkish Proverbs: A Cognitive Linguistics Study”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2016.

Hind Moayad, İsmail: “Contextual Factors in Cognitive Linguistics/ Bilişsel Dilbiliminde Bağlamsal Faktörler”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Isparta, 2016.

-Yüksek Lisans Tezleri:

Akşit, Bahattin: “Cognitive Linguistics and Ideology Analysis: Ideological Effect in Categories of Mind and Metaphorical Reasoning/ Bilişsel Dilbilim ve İdeoloji Çözümlemesi: Zihnin Kategorileri ve Metaforik Düşünme Üzerindeki İdeolojik Etki”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2002².

Şen, Halit: “Dilin Doğuşu Kuramlarının Bilişsel Dilbilim Açısından Değerlendirilmesi/ An Evaluation of Language Origins Theories on the Basis of Cognitive Linguistics”, **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin, 2003.

Türkdil, Yakup: “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Muğla, 2013.

Avdan, Nagehan: “Bilişsel Dilbilim Açısından Japonca İşaret Sözcükleri “ko, so, a”/ Japanese Demonstrative “ko, so, a”- Cognitive Linguistics Approach”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2014.

Küçük, Okan: “Çağdaş Metafor Teorisi: George Lakoff ve Mark Johnson”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa, 2016.

Işık, Murat: “Türkiye Türkçesindeki Algı Eylemlerinde Görülen Eğreltilmeler”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2016.

Yıldız, Hüseyin: “Eski Uygarlarda Mental Fiiller”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2017.

² Metaforlar ile ilgili birçok tez bulunmakla birlikte bu çalışmada metaforlara Bilişsel Dilbilim açısından yaklaşımlara yer verilmektedir.

Çelik, İbrahim: “Bilişsel Dilbilim Çerçevesinde Dilsel Tersinleme: Nasreddin Hoca Fıkraları Üzerine Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2019.

Seçkin, Kuban: “Eski Türkçede Mental Fiiller”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Trabzon, 2019.

-Kitap Bölümleri, Makaleler ve Bildiri Metinleri:

Akcan, Pınar; Erköse, Yasemin; Yalçın Çakmak, Yasemin: “Bilişsel Dilbilim Kuramı Çerçevesinde Türkçe Öğretimi Etkinlikleri”, **Kuram ve Uygulama Bağlamında Türkçe Öğretimi**, Ed. Selahattin Dilidüzgün, Anı Yayıncılık, s. 536- 550, Ankara, 2016.

Baş, Melike: “Türkçe Deyimlerde Göz Sözcüğünün Kavramsallaştırılması: Bilişsel Dilbilimsel Bir Çalışma”, **30. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Dilbilim Derneği Yayınları, Ankara, s. 69- 75, 2017.

Sev, Gülsev: “Yakın Anlamalı Fiillerden Bakmak-Görmek”, **Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı**, Cilt 2, Çantay, s. 991- 1028, İstanbul, 2017.

Özgen, Murat: “Bilişsel Dilbilgisi”, **Dilbilim Kuramları- İki Düzlem Beş Kuram**, Ed. Özge Can, İthaki Yayınları, İstanbul, s. 213-259, 2018.

Sarı, İsa: “Algı Fiillerinde Çokanlamlılık: Gör- Örneği”, **Algı’ya Dair**, Ed. Erol Kuyma, Atiye Nazlı, Kesit Yayınları, İstanbul, s. 129- 160, 2019.

Aksan, Mustafa: “Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/1, s. 31- 59, 2006.

Aksan, Mustafa: “The Container Metaphor in Turkish Expressions of Anger”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/2, s. 103- 124, 2006.

Yaylagül, Özen: “Divânü Lügati’t-Türk’te Yer Alan Atasözlerindeki Metaforlar”, **Millî Folklor**, S. 85, s. 112- 121, 2010.

Şerifoğlu, Yasin: “Dil- Zihin İlişkisi Çerçevesinde Metaforlar”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, S: 2, s. 123- 131, 2012.

Çalışkan, Nihal: “Kavramsal Anahtar Modeli ile Metafor ve Deyim Öğretimi”, **Bilig**. S. 64, s. 95-122, 2013.

Gökmen, Seda: “Kavramsal Ulamlama ve Öntürler”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 53 (2), s. 165- 179, 2013.

Ördem, Eser: “Türkiye Türkçesinde Zaman Metaforları: Bilişsel Dil Bilimsel Bir Yaklaşım”, **Dil Araştırmaları**, S. 14, s. 119- 136, 2014.

Özezen Yüceol, Muna; Ördem, Eser: “Yüz Kuramları Çerçevesinde Dil – Beden İlişkisi ve Türkiye Türkçesi – Bilişsel Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, **International Journal of Language Academy**, 2/1, s. 151- 177, 2014.

Gökçe, Faruk: Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme, **Türkbilgi**, s. 59- 76, 2015.

Ercan, Gülsüm Songül: “Türkçe Kısa Öykülerde Doğa ve İnsan İlişkisi: Kavramsal Eğretileme Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S. 48, s. 155- 164, 2016.

Gültekin, Tuba; Yıldız, Elif; Bahadır, Aşkın: “Hedef Kavramın Metaforik İncelenmesi: Zühre Yıldızı Örneği”, **idil**, C.5, S. 26, s. 1825- 1848, 2016.

Sarı, Ceyhan: “Deyimlerde Aşağı/Yukarı Yönelim Metaforu”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, S. 44, s. 212- 216, 2016.

Arıca Akkök, Elif: “Turkish Metaphors of Anger”, **DTCF Dergisi**, 57/1, s. 302- 326, 2017.

Şahin, Fırat: “Sözcük Anlamına İlişkin Bilişsel Anlambilim Analizi: Türkçede ‘Üzerinde, Üzerine, Üzerinden’ Belirteçlerine İlişkin Görünüm”, **Anadolu Araştırma ve İnceleme Dergisi**, S.1, s. 28- 46, 2017.

Yıldızlı, Muhammet Emin: “Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 2, s. 1489- 1498, 2017.

Hirik, Erkan: “Türkiye Türkçesinde Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, **SUTAD**, s. 53- 74, 2017.

Aslan Demir, Sema: “Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri”, **XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı**, s. 330- 336, 2018.

Ufuk Pilten, Şahru: “Bilişsel Budun Dil Bilimi Üzerine Bir Sözlükçe Denemesi”, **Avrasya Terim Dergisi**, 6 (2), s. 24- 34, 2018.

Yıldız, Hüseyin: “Atebetü’l-Hakayık’ta Algı Fiilleri”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 60, s. 163- 181, 2018.

Çiçekler, A. Naim, Aydın, T.: “Kavramsal metafor kuramı ve belagat: karşılaştırmalı bir inceleme”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, (16), s.14- 26, 2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİŞSEL DİLBİLİM

1. 1. Bilişsel Dilbilim ve Tarihçesi

Bilişsel dilbilim, 1970’lerde dil ve zihin arasındaki ilişki ile ilgilenen ve dile biçimsel yaklaşımlardan rahatsızlık duyan bir grup araştırmacının çalışmalarından doğmuş oldukça yeni bir dilbilimsel yaklaşımdır³. Esasen bilişsel dilbilimin sözdizim ve anlambilimde hâkim yaklaşım olan üretici dilbilgisine ve doğruluk-koşullu (mantıksal) anlambilime bir cevap niteliğinde ortaya çıktığı bilinmektedir (Croft&Cruse, 2004:1). Bu yaklaşımın ortaya çıkış tarihini tam olarak söylemek mümkün olmamakla birlikte yaklaşıma ait ilk çalışmaların, 1970’lerin sonunda Amerika’da George Lakoff, Ronald W. Langacker ve Leonard Talmy’nin oluşturduğu küçük bir grup tarafından yürütüldüğü ve 1980’lere gelindiğinde ise özellikle Belçika, Hollanda ve Almanya gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde kök salmaya başladığı bilinmektedir (Evans, 2007: vi). Özellikle 1987 yılı, bu yaklaşımın üç temel kitabı **Women, Fire and Dangerous Things** (George Lakoff), **Foundations of Cognitive Grammar** (Ronald W. Langacker) ve **The Body in The Mind**’in (Mark Johnson) yayımlanmasından dolayı bilişsel dilbilim için çok önemli bir tarih olarak görülmektedir (Barcelona&Valenzuela, 2011: 17). Bu üç temel kaynaktan sonra alan ile ilgili araştırmaları desteklemek üzere de 1989’da **The International Cognitive Linguistics Association (ICLA)** (Uluslararası Bilişsel Dilbilim Derneği) kurulmuş ve böylelikle bu alanda araştırma yapanlar⁴ ve bu araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalar⁵ bir çatı altında toplanması amaçlanmıştır. Daha sonra konferanslar dizisi

³ Bilişsel Dilbilimi, bir dilbilim teorisi olarak kabul edenler bulunmakla birlikte tek bir teoriden değil de birden fazla teoriden oluştuğunu düşünenler tarafından dilbilimsel bir yaklaşım olarak da kabul edilmektedir. Bu çalışmada da dilbilimsel yaklaşım tercih edilmiştir.

⁴ George Lakoff, Ronald W. Langacker ve Leonard Talmy’i bilişsel dilbilimin kurucuları olarak gören Geeraerts ve Cuyckens (2012), bu kurucu etrafında kronolojik olarak genişleyen iki bilişsel dilbilim dalgası olduğunu belirtirler. 1980’lerin ikinci yarısında öne çıkan ilk dalgayı, birinci nesil öğrencilerle birlikte söz konusu kurucular oluşturur. Bilişsel dilbilimin ilk dalgasına Gilles Fauconnier, Eve Sweetser, Mark Johnson, Mark Turner, Ray Gibbs, Bill Croft, Adele Goldberg, Dave Tuggy, Laura Janda, Suzanne Kemmer, Sally Rice, Ricardo Maldonado, Karen van Hoek, René Dirven, Brygida Rudzka-Ostyn, John Taylor, Chris Sinha, Arie Verhagen, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk, Peter Harder, Günder Radden dâhil edilmektedir. İkinci dalgaya ise 1990’larda büyük ölçüde Asya ve Avrupa’nın güneyinin tanıklık ettiğini ifade ederler.

⁵ Bilişsel dilbilim ile ilgili yapılan çalışmalardan bazıları: William Croft&Alan D. Cruse, **Cognitive Linguistics**, Cambridge University Press, 2004; Rene Dirven& Marjolijn Verspoor, **Cognitive exploration of language and linguistics**, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. Vyvyan Evans&Melanie Green, **Cognitive Linguistics An Introduction**, Edinburgh University Press,

hâline gelecek olan bilişsel dilbilim ile ilgili konferansların ilki 1989'da Prof. René Dirven yönetiminde Almanya'nın Duisburg şehrinde düzenlenmiştir⁶ (Winters, 1998: 372). 1990'da da konu ile ilgili araştırmaların yer alacağı bir forum oluşturmak amacıyla **Cognitive Linguistics** kurulmuş ve bu alanda araştırma yapan araştırmacılar kendilerini bilişsel dilbilimci olarak tanımlamaya başlamışlardır (Evans, 2012: vi). 2003 yılında bilişsel dilbilim araştırmalarına adanmış ikinci bir dergi, **Annual Review of Cognitive Linguistics**, çıkarılmıştır. **Mouton de Gruyter of Berlin ve John Benjamins Publishing Company of Amsterdam** gibi iki büyük yayınevi bilişsel dilbilim ile ilgili çalışmaları yayımlamışlar ve halen de alan ile ilgili yayınlar yapmaya devam etmektedir. Ayrıca bilişsel dilbilim ile ilgili genişletilmiş bir kaynakça (**CogBib**), 2006 yılında HansGeorg Wolf, René Dirven, Rong Chen, Ning Yu ve Birgit Smieja editörlüğünde **Mouton de Gruyter**'den internet ortamında yayımlanmıştır.

Bilişsel dilbiliminde kuramlaştırmadaki açıklık ve esneklik birçok araştırmacının dikkatini çekmekte ve araştırmacıların bu alana katkı sağlamalarına olanak tanımaktadır (Geeraerts& Cuyckens, 2007: 10). Bilişsel dilbilim, bilişsel anlambilim ve bilişsel dilbilgisi gibi iki ana araştırma alanına ayrılmakla birlikte araştırmacıların çoğu anlambilim üzerine

2006; Gilles Fauconnier, **Mapping in Thought and Language**, Cambridge University Press, 1997; Charles Fillmore, "Frame and The Semantics of Understanding", **Quaderni di Semantica**, 1985a, 6, s. 222- 254; Dirk Geeraerts, **Cognitive Linguistics: Basic Readings**, Berlin: Mouton de Gruyter, 2006; Bernd Heine, **Cognitive Foundations of Grammar**, Oxford University Press, 1997; Ray Jackendoff, **Semantics and Cognition**, MIT Press, Cambridge, MA, 1990; Zoltán Kövecses, **Metaphor: A Practical Introduction**, Oxford University Press, 2002; George Lakoff&Mark Johnson, **Metaphors We Live By**, Chicago University Press, 1980; Ronald W. Langacker, **Investigations in Cognitive Grammar**, Mouton De Gruyter, Berlin, 2009; Ronald W. Langacker, **Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites**, Vol. 1. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987, 1999; Ronald W. Langacker, **Cognitive Grammar: A Basic Introduction**, Oxford: Oxford University Press, 2008; Beate Hampe, **From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics**, Mouton de Gruyter, 2005; Eve Sweetser, **From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure**, Cambridge University Press, 1991; Leonard Talmy, **Toward a Cognitive Semantics, Volume I, Concept Structuring Systems**, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2000; Leonard Talmy, **Toward a Cognitive Semantics, Volume II: Typology and Process in Concept Structuring**, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2000; John Taylor, **Cognitive Grammar**, Oxford University Press, 2002; Michael Tomasello, **Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition**, Harvard University Press, 2003; Andrea Tyler&Vyvyan Evans, **The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition**, Cambridge University Press, 2003; Friedrich Ungerer& Hans-Jörg Schmid, **An Introduction to Cognitive Linguistics**, 2nd ed. London: Pearson Longman, 2007. Ayrıca ayrıntılı kaynakça için bkz. (çevrimiçi) <https://www.cognitivelinguistics.org/en/publications-and-resources> (erişim tarihi: 05.03.2016).

⁶ Uluslararası bilişsel dilbilim konferanslar dizisinin devamı düzenlendiği tarih ve yerlere göre şöyledir: 1999 İsviçre, 2001 Santa Barbara, 2003 La Rioja İspanya, 2005 Kore, 2011 Çin, 2013 Edmonton Kanada, 2015 Newcastle İngiltere, 2017 Tartu Estonya.

odaklanmaktadır. Bunun yanı sıra önemli bir kısım araştırmacının da sözdizime ve biçimbilime ilgi gösterdiği ve bununla birlikte dil edinimi, sesbilgisi, tarihsel dilbilim gibi alanlarda da bilişsel dilbilim odaklı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir (Croft&Cruse, 2004:1). Bilişsel dilbilim çok odalı bir binaya benzetilmekte ve böylece farklı alanlara ilgisi olan birçok araştırmacının da dikkatini üzerine çekmektedir. Araştırmacıların bilişsel dilbilim ile ilgili çalışmalarında özellikle psikoloji alanından çok fazla yararlandıkları hatta bilişsel psikolojideki bellek, algı, dikkat ve sınıflandırma gibi araştırma verilerine sıklıkla başvurulduğu gözlemlenmektedir. Psikolojik bellek modelleri, dilsel çalışma alanlarındaki dilsel bilginin düzenlenmesinde ilham kaynağı olur. Psikolojik algı ve dikkat modelleri, bilhassa **gestalt** psikolojisi anlambilimde birçok kavramsallaştırma sürecinin açıklanmasında yol gösterici olur. Psikolojik sınıflandırma modellerinden öntür, dereceli merkezîyet ve daha yeni kategorik düzenleme modelleri bilişsel dilbilimde hem anlambilimsel hem de dilbilgisel değerlendirmelerde büyük etkiye sahiptir (Croft&Cruse, 2004: 3).

Bilişsel dilbiliminde, ‘bilişsel’ terimi zaman zaman birbiri ile karıştırılabilen çok farklı iki anlama gelmektedir. Bilişsel bilimlerde bilişsel terimi, her türlü zihinsel işlem için kullanılır. Görsel işlemde olduğu gibi işitsel işlem, hafıza ve dikkat de bilişin kapsamında değerlendirilir. Dil ve düşünce de bilişseldir. Zihinsel görüntüler, duygular ve motor işlemleri de böyle bilişsel bakış açısı ile çalışılır. Ancak bilişsel terimi belirli felsefi geleneklerde çok farklı şekilde kullanılır. Orada kullanılan bilişsellik sadece önermesel yapı anlamına gelmektedir. Yani, bilişsel anlam doğruluk- koşullu anlam olarak görülür ve anlam, zihin veya bedende içsel olarak tanımlanmaz, sadece dış dünyadaki şeylere gönderimde bulunur (Lakoff&Johnson, 1999: 11-12). Bilişsel dilbilimde bilişsel terimi; dilin, anlamın, algının, kavramsal sistemin ve akıl yürütmenin dâhil olduğu herhangi bir zihinsel işlem ve yapıyı nitelendirmek için kullanılmaktadır.

Bilişsel dilbilimi, bilişsel yapan özelliklerin dilin zihninin bir parçası olduğunu ve zihni anlamak için katkı sağladığını söylemek yeterli olmaz. Çünkü söz konusu özelliklerin çoğu biçimsel ve işlevsel yaklaşımlarda ortaktır. Bilişsel dilbilimi, işlevsel dilbilimden ayıran nokta sosyal iletişimin dil temelli olduğunun kabul edilmesinin yanı sıra bu etkileşimin bile son derece kavramsallaştırmaya bağlı olmasıdır. Biçimsel yaklaşımlardan ayıran nokta ise bilişsel dilbilimin, dil ve diğer psikolojik olgular arasındaki sınırları kaldırmasıdır. Bu durumda dil, ayrı bir modül olarak görülmez aksine bilişin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir (Langacker, 2008:8). Bilişsel dilbilimin kuruluşundan bu yana, dilin modüler yapıdan ziyade

birleşik bir yapıda olduğunu ileri sürülmesinin sebebi de budur (Riemer, 2005: 17). Bilişsel dilbilimi, bu noktada çağdaş dil bilimlerinden ayıran tarafı insanın dili, zihni ve sosyo-fiziksel deneyimi arasındaki ilişkiyi araştırmasıdır (Evans, 2012: 129).

Geeraerts ve Cuyckens, Bilişsel Dilbilimin üç temel niteliğini ortaya koyar: dilsel değerlendirmelerde anlamın önceliği, dilsel anlamın ansiklopedik yapısı ve dilsel anlamın perspektif yapısı. Bu niteliklerden ilki bilişsel bakış açısında kendiliğinden gelen bir tarz olarak değerlendirilir: Dilin öncelikli işlevi kategorizasyon ise sonra anlam birincil dilsel olgu olmalıdır. İkinci nitelik yani dilsel anlamın ansiklopedik yapısı, dilin kategorik işlevinden kaynaklanır: Eğer dil, dünyanın kategorilendirilmesi için bir sistem ise dünya bilgisinin dilsel biçimlerle ilişkilendirildiği düzeyden daha farklı sistematik veya yapısal bir dilsel anlam düzeyi önermeye gerek yoktur. Üçüncü nitelik de dünyanın nesnel olarak dile yansıtılmadığını belirtir: Dilin kategorizasyon işlevi nesnel gerçekliği yansıtmak yerine dünya üzerinde bir yapı düzenler. Yani dünyayı şekillendirmenin bir yoludur. Dünya üzerinde bir perspektifi bedenselleştirir. Perspektif niteliğini daha iyi anlamak için dilsel ifadelerde gösterilen uzamsal perspektifleri ve aynı nesnel durumun dilsel olarak farklı şekillerle nasıl anlaşılabilceğini Dirven vd. ait şu örnek üzerinden ifade edebilir (Geeraerts, 2006: 4):

Arka bahçenizde durduğunuzu ve bisikletinizi nereye bıraktığınızı ifade etmek istediğinizi düşünelim. Her ikisi için de evin arkasında ve evin önünde ifadelerini kullanabilir. Bu ifadeler, farklı perspektifleri bedenselleştirmeleri dışında zıt durumları belirttiği görülür. İlk ifade perspektif sizin bakma şeklinize göre belirlenir: bakışınızın yönüne göre konumlanan nesne sizin önünüzdendir ama bu yönde bir engel varsa şey (bisiklet) engelin (evin) arkasındadır. Bu durumda, arka bahçeden bisikletinizin yönüne bakıyorsunuzdur ancak ev, görüşü engeller ve bu nedenle bisiklet evin arkasındadır. İkinci ifade bakış açısı evin yönündedir: Evin doğal yönü, insan yüzüne benzeyen bir ön tarafı bulunur. Evin bakma şekli (denize bakan ev gibi) ön tarafından belirlenir ve ikinci ifade de sanki ev belirli bir yöne bakan biriymiş gibi konuşanın bakış açısından çok evin bakışına göre ifade edilir. Bu şekilde çoklu perspektifler dilde her yerde bulunur ve bilişsel dilbilim onları değerlendirmeye çalışır.

Langacker, perspektifin genellikle bir ekranın kavramsallaştırılmasında konuşucunun/kavramsallaştırıcının da kavramsal sürece dâhil olması anlamına gelen öznel bir yorumlamaya yol açtığını belirtir⁷. Yukarıda verdiğimiz uzamsal perspektife ait ifadelerin de

⁷ Konu ile ilgili olarak Türkçede Özgen'in vermiş olduğu örnek anılabilir (2018: 218): "Ankara'da oturan bir kişi için kişinin Ankara'ya akrabaşı GEL-ir; ancak İzmir'den bir kişi aynı noktaya GİD-er. Burada söz konusu olan baktığımız açıdır."

öznelleştirmeyi göstermesi açısından oldukça güzel örnek oluşturduğu da ilave eder (Lemmens, 2015: 93).

Bilişsel dilbilimde dil, genel bilişsel sistemin bir parçası olarak görülür ve algı, akıl yürütme/muhakeme, imgeleme ve en önemlisi bedenimiz ve bizi çevreleyen dünyadaki deneyimimiz⁸ ile ilişkili olduğu düşünülür (Radden, 2008: 1). Bu bakış açısına göre dünyayı algılama şeklimiz, beden hareketlerimiz; anlam oluşturmada etkilidir. Bilişsel dilbilimi, insanın dili öğrenmesini sağlayan doğuştan (örneğin genetik olarak belirlenmiş) bir yatkınlığı olduğunu inkâr etmez ancak dilsel sistemin tam olarak dile getirilebilmesi için deneysel faktörlere (fizyolojik ve kültürel) ve dile özgü olmayan yani genel bilişsel yetilere bağlı olduğunu iddia eder. Bu noktada dilbilgisel yapılar, çok soyut bir düzeyde doğuştan ve evrensel olmak zorunda değildir (Lemmens, 2015: 5).

Dil, sistematik olarak insan bilişinde temellendirilir ve bilişsel dilbilim de tam olarak bunun nasıl olduğu göstermek için çabalar (Sweetser, 1990: 1). Dil çalışmalarında anlamı odak noktasına alan bilişsel dilbilimin aksine üretici/biçimci yaklaşımlarda özerk⁹ bir şey olarak görülen dil, dilsel olmayan diğer bilişsel yetilerden bağımsız doğuştan özerk bir bilişsel yeti ve modül¹⁰ olarak ele alınır (Croft&Cruse, 2004: 2; Langacker, 2008: 5). Bu nedenle dilbilim, psikoloji ve diğer alanlardaki deneysel veriler göz önünde bulundurulmazdı (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 15; Lakoff, 1990: 53). Özellikle Chomskyci-üretici gelenek¹¹, anlambilim ve edimbilimi dikkate almayan sözdizimin önceliği konusunda çok güçlü yükümlülükleri bulunan bir bakış açısı ile dile yaklaşır (Barcelona& Valenzuela, 1997: 18). Lakoff, **The Invariance**

⁸ Burada deneyim; temel algı, motor-program, duygusal, tarihsel, sosyal ve dilsel boyutlar açısından oldukça kapsamlı bir anlamda kullanılmaktadır (Johnson, 1987: xvi).

⁹ Dilin özerk bir şey olduğu görüşü yapısalcılığa kadar uzanmaktadır. Bu modelde, bir sözcüğün anlamı dil sisteminin kendisi tarafından belirlenirken insanların algıları, etkileşimleri ve kavramsallaştırmaları dil dışı faktörlerdir (Ibarretxe-Antuñano, 2004:3).

¹⁰ Fodor'un (1983) **The Modularity of Mind** (Zihindeki Bölmelenme) adlı kitabında insan beyninde duyma, görme, koklama, tatma, dokunma duyuları için uzmanlaşmış özel bölmeler olduğu gibi, doğal dil girdilerini çözümlemede uzmanlaşmış bir dilbilgisi bölmelerinin de yer aldığı belirtilmektedir (Doğan, 2015: 136).

¹¹ Chomsky'nin dile bakış açısı, kartezyen zihin anlayışına dayanmaktadır. Descartes'in beden-zihin ayrımını yansıtan kartezyen düalizmi, zihnin bedenden varoluşsal olarak farklı olduğunu iddia etmektedir. Akıl yürütme; hisler, duygular, hayal gücü, algı veya motor yetiler gibi bedensel herhangi bir şeyden bağımsız olarak görülür. Dil, doğası gereği matematikseldir ve matematik de tamamen şekil meselesidir ki dil de tamamen biçimseldir. Chomsky'e göre dil evrensel, doğuştan, zihinde özerk bir yeti ve dış dünyadaki şeylerle olan herhangi bir ilişkiden bağımsızdır (Lakoff&Johnson, 1999: 470-471).

Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-Schemas? adlı çalışmasında üretici yükümlülük olarak adlandırılan bu yükümlülüklerin ilk kez matematikçi **Emil Post** tarafından nitelendirilen bir tür birleşimsel matematik sistemleri açısından dile yaklaştıklarını, biçimci dilbilgisi olarak adlandıran böyle sistemlerin de nedensiz sembollerin, bu sembollerin yorumlanmasına bakılmaksızın birtakım sınırlı sayıda matematiksel formlar tarafından değiştirilerek oluşturulduğunu belirtir (1990: 43).

Üretici yaklaşımın benimsendiği üretici yükümlülükte anlamın oluşmasında zihinsel görüntüler, görüntü şemaları gibi bilişsel süreçler dışarıda bırakılır çünkü onların yaklaşımına göre bu tür süreçler formüle aktarılamaz yani formülleştirilemez (Lakoff, 1990: 43, Ibarretxe-Antuñano, 1999: 16).

Bilişsel dilbilimcilerin çoğu tarafından kabul edilen iki temel yükümlülük, genelleme yükümlülüğü ve bilişsel yükümlülükte ise üretici yükümlülüğün aksine dil, zihin ve (bedensel ve sosyal) deneyim arasındaki ilişki ön plana çıkarılır (Evans&Green, 2006: 27). Bu iki yükümlülük sınırsız sayıdaki argümanları reddetmez ve böylelikle bilişsel dilbilimcilerin anlamsal genellemeleri nitelendirebilmeleri için görüntü şemaları, metaforik ve metonomik haritalamalar gibi kavramları varsaymalarına olanak sağlamaktadır (Evans&Green, 2006: 44).

1990'daki **Cognitive Versus Generative Linguistics: How Commitments Influence Results** adlı makalesinde George Lakoff, genelleme yükümlülüğünün insanın dilinin tüm görünümelerini yöneten genel ilkelerin niteliğini belirleyen yükümlülük olarak ifade ederken bilişsel yükümlülüğü de diğer disiplinlerde zihin ve beyin hakkında bilinenlerle dilbilimsel çalışmaların uyumlu olmasını sağlayan yükümlülük olarak belirtir (Lakoff, 1990: 53- 54).

Evans ve Green de bu iki yükümlülüğün bilişsel dilbilimcilerin uygulayarak kabul ettikleri yönelim ve yaklaşımların temelinde meydana geldiğini ifade eder (Evans& Green, 2006: 27). Bilişsel dilbilim bu iki yükümlülüğe dayanır. İlki yani genelleme yükümlülüğü dilsel bilgiyi genel bilişsel yetilerin bir sonucu olarak tanımlar ve dili tamamen kapsüllenmiş ayrı bir zihin modülü olarak görmeyi reddederken ikincisi yani bilişsel yükümlülük dilin bilişsel olarak destekleyici unsurlarını dikkate alır (Evans, 2012: 130).

Bilişsel dilbilim yaklaşımında karşımıza çıkan iki temel alan bilişsel dilbilgisi ve bilişsel anlambilime geçmeden önce aşağıda genelleme yükümlülüğü ve bilişsel yükümlülük ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.1.1.Genelleme Yükümlülüğü

Genelleme yükümlülüğü, insanın dilinin tüm görünümleri için geçerli olan genel ilkeleri tanımlamayı ifade eder. Bilişsel dilbilimcilerin varsayımlarından biri, dil ile ilgili genel ilkelerin var olmasıdır. İkinci varsayımları da bu genel ilkeleri belirlemenin dilbiliminin temel işlevi olmasıdır. Modern dilbilimde, dil çalışmaları genellikle sesbilim, anlambilim, edimbilim, biçimbilim, sözdizim vb. gibi farklı alanlara ayrılır. Bu, özellikle yapısal yaklaşımlarda geçerlidir. Dilin bu görünümleri arasında ya da onların kendi içindeki ilişkilerini incelemek için genelleme yapılabilecek çok az esas vardır (Evans, 2012: 131). Yapısal yaklaşımlar sözdizim, sesbilim, anlambilim gibi alanların farklı türdeki temeller üzerinde işleyen büyük oranda farklı türde düzenleme ile ilişkili olduğunu savunur. Örneğin bir cümle birimi cümlelerdeki sözcüklerin düzenlenmesi ile ilgili zihindeki bir alan olarak varsayılır. Sesbilimde de bir birim, herhangi bir dildeki kurallar tarafından izin verilen biçimlerde seslerin düzenlenmesi ile ilgili olarak görülür. Zihindeki bu birimsel veya modüler bakış açısı, modern dilbilimde farklı alt disiplinlerde dil çalışmalarının ayrımını haklı çıkaran fikri destekler ve sadece uygulanabilirliğe dayanarak değil aynı zamanda dilin bileşenlerini kıyaslanamaz bir biçimde düzenleme açısından da tamamen ayrıdır. Bu tarz yapısal yaklaşımlar genellikle matematik, bilgisayar bilimleri ve mantık gibi biçimciliği kabul etmiş bilimlerden ilham alarak dili mutlak formülleştirme girişiminde bulunur. Genelleme yükümlülüğü ise bunun tam tersini hedefler. Bu yükümlülük dilin tüm görünümleri için başvurulabilecek genel ilkeleri ortaya çıkarmaya çalışır ve yapısalcı/biçimci yaklaşımların ayrıştırıcılığına karşın bütüncül bir bakış ile dile yaklaşır. Bu da bilişsel dilbilim yaklaşımlarında dilin dikey açıdan değerlendirilmesine olanak sağlar. Dil; ses yapısı, bu seslerden oluşan sözcükleri ve sözcük öbekleri gibi ayrı katmanların oluşturduğu bir dizi olarak görülebilir. Bu katmanlar zamanla birbirinin üstüne yayılacakmış gibi üst üste sıralanır. Modüler yaklaşımlarda tek bir katman ele alınıp incelendiğinden dile yatay açıdan bakmaktadır. Dikey yaklaşımlarda dil sesbilim, biçimbilim, sözdizim ve en üstte sağlıklı bir anlambilim içeren dikey bir dil katmanı olarak ele alındığından daha zengin bir dil görünümü elde edilir (Evans&Bergen&Zinken, 2007: 3- 4).

Bilişsel dilbilimciler sözdizim, anlambilim ve sesbilim gibi alanları soyut olarak farklı ele almanın uygulama için genellikle yararlı olabileceğini kabul eder. Sözdizim çalışmaları, en azından kısmen, sesbilim çalışmalarından bir parça farklı türde bilişsel ve dilsel olgu içerir. Ancak genelleme yükümlülüğünde, bilişsel dilbilimciler dilin birimlerin veya alt sistemlerin büyük oranda farklı şekillerde düzenlendiği fikrine hatta farklı birimlerin veya alt sistemlerin var olduğu düşüncesine katılmazlar (Evans&Green, 2006: 27). Bu nedenle genelleme

yükümlülüğü dilsel bilginin çeşitli görünümünün insanın bilişsel yetilerinde nasıl temellendiğinin araştırılmasını sağlayan bir yükümlülük olarak görülür (Evans, 2012: 131).

1.1.2. Bilişsel Yükümlülük

Bilişsel yükümlülük; psikoloji, yapay zekâ, sinirbilim gibi disiplinlerden beyin ve zihin ile ilgili bilinenlere uygun bir dilsel karakterizasyon sağlama yükümlülüğüdür. Bilişsel dilbilimi bilişsel kılan da bu yükümlülüktür (Lakoff, 1990: 33) ve bu özelliğinden dolayı doğası gereği de tamamen disiplinlerarası bir yaklaşım olarak karşımıza çıkar (Evans, 2012:130). Bilişsel yükümlülük, dil modellerinin insan zihni ile ilgili bilinenleri yansıtması gerektiği düşüncesini ileri sürer. Diğer bir deyişle, dil ve dilsel düzenlemenin dile özgü bilişsel ilkelerden çok, genel bilişsel ilkeleri yansıtması gerektiğini savunur. Dil, bilişsel bir yetidir ve bu nedenle diğer bilişsel yetileri yöneten aynı genel bilişsel süreçlerle işler (Corrigan, 1989:2). Bu nedenle bilişsel dilbilimciler modüler bakış açısını reddederler. Onlar dilsel yapının ve dilsel düzenlemenin bilişin diğer yetilerinden farklı olduğunu belirten tek bir dil modülünün var olduğu iddiasını da reddederler (Evans&Green, 2006: 41). Dil, burada genel bilişsel becerilerin bir ürünü olarak anlaşılır (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 17). Bilişsel dilbilimciler, biliş ve beyin ile ilgili diğer bilimlerden yakınsak kanıtların¹² ışığında dili tanımlamaya ve modellemeye çalışırlar (Evans, 2012: 130). Genelleme yükümlülüğü dilin tüm görünümleri için geçerli olan dil yapısının genel ilkelerini araştırırken bilişsel yükümlülük bu ilkelerin özellikle psikoloji, yapay zekâ, bilişsel nörobilim ve felsefe gibi diğer biliş ve beyin bilimlerinde insan bilişi ile ilgili bilinen bilgileri yansıtan genel ilkeleri araştırır (Evans& Bergen& Zinken, 2007: 5)

¹² *Yakınsak kanıtlar* ifadesinde geçen yakınsak sözcüğü TDK Güncel Türkçe Sözlükte fizik ve matematik bilimlerine ait bir terim olarak aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

1. sıfat, fizik tek bir noktaya doğru yönelen (ışık)
2. ışıkları aynı noktaya doğru yöneltme özelliği taşıyan (mercek vb.)
3. matematik birbirine gittikçe yaklaşarak uzanan, bir noktaya doğru yönelen (çizgi) ((çevrimiçi) <http://sozluk.gov.tr/> 17. 05. 2019.)

Yakınsak kanıtlarla ifade etmek istenen de bir dil modelinin sadece dilsel bilgiyi açıklamakla yetinmemesi, söz konusu dil modelinin bilişsel bilimlerde bilinenler ile tutarlı olması ve dilsel yapının, düzenlemenin bilişsel yapı ve düzenleme ile göreceli de olsa uyumlu olmasıdır. Örneğin bir kediyi sandalyenin üzerinde gördüğümüz zaman kedi sandalyenin üzerindedir deriz, sandalye kedinin altındadır demeyiz. Psikolojide insan zihninin nasıl çalıştığını ortaya çıkaran araştırmalar, görsel bir ekranda belirli görünümlere dikkatimizi odaklama eğilimimiz olduğunu belirtir ki bu da şekil-zemin ayırımına dayanır. (Evans&Green, 2006: 17).

1.2. Bilişsel Dilbilgisi

Bilişsel dilbilgisi (Cognitive Grammar) Ronald W. Langacker (1976) tarafından ortaya konulmuş bir yaklaşımdır. Bilişsel dilbilgisi adı da Langacker'ın dil modelinde kullandığı özel (Geeraerts, 2006: 7) ve kendisi tarafından üretilen bir addır. Langacker modelinde dil, özel bir modül olarak değil genel bilişsel mekanizmaların ve süreçlerin bir sonucu olarak değerlendirilir. Bu bakış açısına göre de dil, insanın bilişsel sistemindeki diğer görünümelerde olduğu gibi ortak genel ilkeleri takip eder. Bu bağlamda da yukarıda vermiş olduğumuz genelleme yükümlülüğüne bağlı kalır. Langacker'de "dilbilgisi" terimi; dilin alt kısımları olarak değerlendirilen sözdizimsel ve biçimbilimsel bilgilerin yer aldığı manada kullanılmaz. Bu modelde dilbilgisi terimi; ses, anlam ve biçimsözdizim birleştirilip bir bütün olarak değerlendirildiği dil sistemine gönderimde bulunarak daha geniş bir manada kullanılır (Evans&Green, 2006: 114).

Bilişsel dilbilgisi de tıpkı bilişsel dilbilim gibi dilin diğer bilişsel yetilerden yalıtılmış özerk bir sistem olarak değerlendirilmesine, dilbilgisinin özellikle sözdizimin sözlükçe ve anlambilimden ayrı bağımsız bir dilsel yapı olarak görülmesine ve anlamın eğer dilsel değerlendirmeye dâhil edilecekse doğruluk-koşullu bir temelde ele alınmasına tepki olarak ortaya çıkmıştır. Langacker, bu konudaki görüşünü şöyle ifade eder (2002: 1).

Bilişsel dilbilgisinde dil, diğer bilişsel yetilerden bağımsız olarak tanımlanmaz. Dilbilgisel yapılar, özerk biçimci bir sistemi veya temsil seviyesini oluşturmaz aksine onlar doğası gereği kavramsal içeriğin uzlaşımalsal olarak sembolleştirilmesine ve düzenlenmesine katkı sağlayan semboliklerdir. Sözlükçe, biçimbilim ve sözdizim sembolik birimlerin bir sürekliliğini oluşturur.

Langacker'ın dilbilgisi ile ilgili yukarıda belirtilen düşünceleri aslında onun dilbilgisine perspektif yaklaşımından kaynaklanır. Langacker, biraz farklı bir terminoloji kullanmasına rağmen temelde dilbilgisinden kavramsallaştırma ve görüntüler olarak bahseder. Langacker'e göre dil anlamdır ve anlam da kavramsallaştırmadır (Geeraerts, 2006: 7). Langacker'e göre anlam yapıları, bir alanın kavramsallaştırılabildiği 'bilişsel alanlar'a göre nitelendirilir. Örneğin HİPOTENÜS¹³ kavramı, bir dik üçgen düşüncesi ile ele alındığında kolayca

¹³ Kavramlar, bilişsel yaklaşımda bu şekilde büyük harfler ile ifade edildiğinden çalışma boyunca bu gösterim benimsenecektir.

nitelendirilebilir ancak dik üçgen olmaksızın HİPOTENÜS kavramı anlamsız kalır. Burada HİPOTENÜS kavramı için bilişsel alan olarak işlev gören dik üçgendir. Langacker, bilişsel alanların daha fazla indirgenemez ‘temel alanlar’ olarak tespit edilmesi gerektiğini belirtir. “Alanlar, bilginin deneyimsel ve yaşantısal temellerini oluşturur.” (Özgen, 2018: 236). Bu alanlar arasında zaman deneyimi ve iki-üç boyutlu uzamsal düzenleme ile başa çıkma kapasitemizin bulunduğu ve bu alanların da farklı anlamlarla bağlantılı olduğunu ifade eder. Örneğin BİÇAK kavramını betimlemek için bir alandan daha fazlasına gereksinim duyulur. Bir taraftan bıçağın şekli onu nitelendirirken diğer taraftan da kesme işleminde bıçağın duruş biçimi BİÇAK kavramını nitelendirir. Bunların dışında bıçak ile ilgili şekil, ağırlık ve imal edildiği malzeme veya çatal-bıçak takımı olarak masadaki konumu gibi birçok özellik de bu nitelendirmeye dâhil olur. Langacker, bıçak ile ilgili bu özelliklerin aynı anda eşit seviyede dilde yer almadıklarını ve onların merkezîyet derecelerine göre büyük oranda farklılaştığını belirtir. Bu farklılaşma da ifadenin kullanımına bağlı olarak hangi özelliğin kullanımda etkin hâle getirileceğine göre değişir (Langacker, 1991: 37).

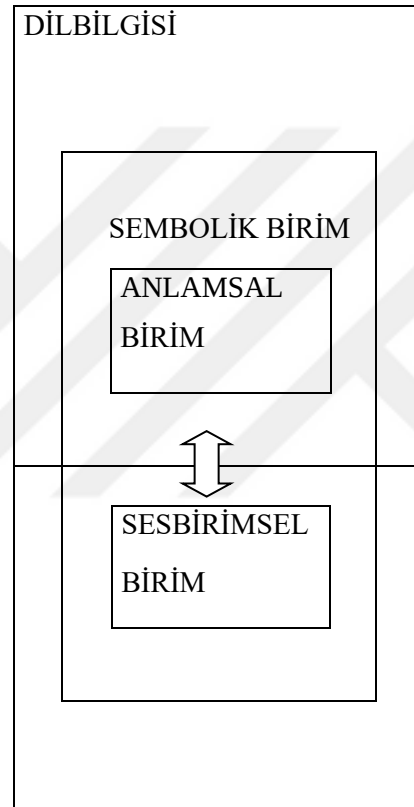
Bilişsel dilbilgisinin esasen iki temel iddiası bulunur: Bunlardan ilki dilbilgisinin doğası gereği sembolik olması, ikincisi ise kullanım temelli olmasıdır. Bilişsel dilbilgisinde dilin, konuşuculara sesbirimsel yapılar ve anlamsal yapılar arasındaki sembolik ilişkilerin bir dökümünü çıkartarak konuşucuların düşüncelerini ve niyetlerini ifade etmelerine olanak sağlandığı düşünülür (Taylor, 2016: 1). Sembolik ilişki de kavramsal yapıda temsil edilmelidir. Örneğin YARIÇAP kavramı, bir DAİRE kavramının artalanını anlamak ile anlaşılabilir. YARIÇAP ve DAİRE çok yakından ilişkilidir ve YARIÇAP ile DAİRE arasındaki ilişkiyi Langacker, bir *tabana* karşılık bir *profil* kavramı olarak tanımlar. Profil, söz konusu olan sözcük tarafından sembolize edilen kavrama göndermede bulunur. Taban da profil kavramı tarafından varolduğu farz edilen bilgi veya kavramsal yapıdır. Bir profil kavramı, bir sözcük kavramı tanımlamak için yetersizdir çünkü onun tanımında diğer bilgileri yani tabanı gerektirir. DAİRE gibi tek bir taban da YARIÇAP, MERKEZ, KİRİŞ gibi çok geniş bir kavram profilinin dâhil olduğu karmaşık bir kavramsal yapıdır. Kiriş, yarıçap, çap gibi kavramları içeren DAİRE alanı anlamın oluşturulmasında hizmet eden bilişsel bir alandır (Cruse&Croft, 2004: 15). “Alanlar, birçok dilsel anlatı için çerçeve oluştururlar. Diğer deyişle anlamın anlamlandırılabilmesi/ yorumlanabilmesi için artalan oluştururlar.” (Özgen, 2018: 236).

Sembolik ilişkide yer alan sembol terimi, Langacker tarafından biri diğerini çağrıştıracak şekilde bir anlamsal yapı ile bir sesbirimsel yapı arasındaki eşleşme olarak ifade

edilir. Örneğin kokarca gibi basit bir sözlüksel unsur bir anlamsal yapı ve bir sesbirimsel şekil arasındaki eşleşmeden dolayı semboliktir¹⁴(Langacker 2007:5). Bilişsel bakış açısında dilbilgisi, böyle biçim-anlam eşleşmesinden yapılandırılmış bir döküm olarak tanımlanır (Lemmens, 2015:5).

Langacker’ın sembolik birleştirme olarak adlandırdığı ilişkiyi Green ve Evans, bir biçim-anlam eşleşmesi veya sembolik birim olarak ifade eder ve sembolik birimi aşağıdaki gibi görselleştirirler (2006: 477):

Şekil 1: Sembolik Birim Gösterimi

(Green&Evans, 2006: 477’den Türkçeye uyarlanmıştır.)

¹⁴ Dilin temelde sembolik bir işlevi olduğu ve dilbilgisi birimlerinin sembolik birimler olduğu fikri, Saussure’ün dil teorisine dayanır. Bu teorinin merkezinde, dilin hem gösterilenin hem de gösterenin psikolojik şeyler olduğu bir kavram (gösterilen) ve bir işitimsel belirtke (gösteren) arasındaki haritalamadan oluşan dilsel ifadenin bulunduğu sembolik bir sistemdir. Saussure’ün modeli ve bilişsel model arasında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, bilişsel model Saussure’ün sembol fikrini benimser (Green&Evans, 2006: 476; Talmy, 2000: 3). Saussure’un biçim-anlam eşleşmesindeki keyfiliği düşüncesine bilişsel dilbilimin en büyük katkısı bu keyfiliğin abartılmaması gerektiğini hatırlatmasıdır. Anlamsal düzenlemeleri, metaforu, metonomiyi ve tarihsel değişimleri içeren süreçlerin sadece günlük dil kullanımının bir parçası olmadığı aynı zamanda genel bilişin de bir parçası olduğu görüşleri bilişsel dilbilimin savunduğu görüşlerdir (Baker, 1999: 7).

Sembolik birimlerin yapısı, biçimbirimler gibi ya da öbekler veya cümleler gibi daha karmaşık yapılar olabilir. Örneğin İngilizce **sharp** (keskin) biçimbirim sembolik açıdan en küçük birimken **sharpen** (keskinleştir-), **sharpener** (keskinleştirici) ve **pencil sharpener** (kalemtırış) gibi örneklerde görüldüğü üzere yapı giderek daha da karmaşılaşır (Langacker, 2006: 45). Bilişsel dilbilgisinde, dilbilgisinin bu sembolik birimlerin dökümü olarak konuşucunun zihninde temsil edildiği iddia edilir (Langacker, 1987: 73). Bu nedenle bilişsel dilbilgisinde soyut kurallar dizisi yoktur. Kuralların olmadığı ve sadece sembolik birimlerin olduğu bir dilbilgisinde tümlleme yani sembolik birimlerin öbek veya cümle gibi daha büyük birimleri oluşturmasını da Langacker, şemalar açısından düşünür. Bilişsel dilbilimde kurallar, şema şeklini alır (Langacker, 2008: 219) ve şema, örnek terimleri kullanılır. “Şema, genel bir özelliği ya da kavramı soyutlayıp anlatırken örnek, şemanın özelliklerini ya da ayrıntılarını somut bir biçimde ifade etmektedir.” (Özgen, 2018: 227). Örneğin İngilizcede **above** (yukarı) sözcüğünün anlamı, Langacker’de bir trajektör (TR) ve landmark (LM) olarak adlandırdığı iki üye arasındaki ilişki ile açıklanır¹⁵. **Above** (yukarı) sözcüğünün anlamında TR ve LM sadece şematik olarak dâhil edilir ve yapısal olarak bir boşluk bırakılır. Bu yapısal boşlukları da **the lamp above the table** (masanın üstündeki lamba) öbeğinde görüldüğü gibi diğer birimlerle doldurularak tümlleme açısından uyum sağlanır (Geeraerts, 2006: 7). Green ve Evans, bu durumu daha basit bir şekilde birimler arası ilişkiler olarak açıklar (2007: 502):

Langacker’in bahsetmiş olduğu dökümün içeriği rastgele bir şekilde zihinde saklanmaz. Döküm yapılandırılır ve bu yapı da birimler arasındaki ilişkilere dayanır. Örneğin biçimbirimler sözcükleri, sözcükler öbekleri, öbekler de cümleleri oluşturur. Bu birleştiren ve örtüşen ilişkiler kümesi bir ağ olarak düşünülür. Bu ağın üyeleri arasında üç ilişki türü bulunur: sembolleştirme (anlamsal ve sesbirimsel birimler arasındaki sembolik bağlantı); kategorizasyon (gül ve çiçek arasındaki ilişki) ve bütünleşme (‘çiçek-ler’ örneğinde olduğu gibi karmaşık bir sembolik yapıdaki parçalar arası ilişki).

Sembolik birimler, bir anlamsal birimden ve bir sesbirimsel birimden oluştuğundan çift kutuplu (bipolar) olarak ifade edilir. Sözlüksel birimlerin bu çift kutuplu niteliğe sahip

¹⁵ Langacker’in TR ve LM üyelerini hareket-eylem sahneleri için kullanıldığını belirten Şahin, eylem sahneleri içerisinde görece daha hareketli olan üyenin TR ve TR’nin konumsal değişkelerinin belirlendiği, sahnede TR’ye oranla daha sabit olan üyenin ise LM olarak adlandırıldığını ifade eder (bk. Fırat Şahin, Sözcük Anlamına İlişkin Bir Bilişsel Anlambilim Analizi: Türkçede “Üzerinde, Üzerine, Üzerinden” Belirteçlerine İlişkin Görünümler, **Anadolu Araştırma ve İnceleme Dergisi**, S. 1, 2017, s. 28- 46). Trajektör ve landmark terimlerini Özgen, “yönü işaretlenen” ve “yönü belirleyen” şeklinde Türkçeye aktarır (Özgen, 2018: 238).

olduğu tartışılmazdır. Örneğin [[KALEM]/[kalem]]¹⁶ sözlüksel birimi hem anlamsal bir yapının hem de sesbirimsel bir yapının yazımsal gösteriminden oluşan bir biçime sahiptir. “Kutbun birindeki değişikliğin diğerindeki değişikliği tetiklediğini söyleyebiliriz. Örneğin, kedi kavramını ele alalım. Dört ayaklı, tüylü, kuyruklu ve patilerinin olmasının yanı sıra miyavlaması kedi kavramının anlamsal boyutunu oluşturur. Buna karşın dört ayaklı, tüylü, kuyruklu, patilerinin olması ve havlaması köpek kavramının anlamsal boyutudur. Görüldüğü üzere, anlam kutbunun içindeki bir değişim sesel içeriğe de yansımaktadır.” (Özgen, 2018: 224). Bilişsel dilbilgisi, dilbilgisel birimlerin de (biçimbirimler, kategoriler) doğası gereği sembolik olduğunu iddia eder. Temel ve evrensel dilbilgisi kavramları (örneğin isim, fiil, sıfat, zarf gibi) hem öntür hem de şema düzeyinde anlamsal olarak nitelendirilebilir. “Buna göre, KARARSIZ KİŞİ karmaşık yapısı üç anlamsal birimden oluşmaktadır: KARAR/[karar]- SIZ/[sız] KİŞİ/[kişi].” (Özgen, 2018: 225).

Öntür, deneyim temelli kavramsal ilkörneğe (archetype) bağlıdır. Şematik nitelik, ilkörnekte içkin olan temel bir bilişsel yetiye başvurmaktır. Öntür, önce ilkörnekte ortaya çıkar sonra bilişsel yeti ile diğer durumlara genişletilebilir (Langacker, 2009: 82). Burada anılan şema, örnek olarak adlandırılan daha özgül sembolik birimler üzerinden bir soyutlama işleminden ortaya çıkan bir sembolik birimdir. Yani sözceden benzerlik modelleri çıkarıldığı zaman zihinsel dilbilgisinde şemalar meydana gelir ve bu da daha şematik bir gösterimi veya sembolik birimi meydana getirir. Bir veya daha fazla konuşma topluluğuna (yani dile) ait olması sonucu elde edilen uzlaşımsal örüntüler zihinde şemalar olarak depolanır. Konuşucular, şemaları hâlihazırda var olan özgül ifadelerden ayırıp çıkarır ve bunları yeni ifadeleri anlamak ve oluşturmak için kullanır (Tomasello, 2000). Ortaya çıkan bir şema ve örnekleri arasındaki ilişki şema-örnek ilişkisidir. Kediler, köpekler, kitaplar vb. gibi isimlerin her biri son derece değişmez sembolik birimlerdir. Langacker, şema-örnek ilişkisini sembolik birimlerle sınırlamaz. Ona göre şema, taksonomide herhangi bir üst unsurdur ve örnek de herhangi bir alt unsurdur. Aslında bir tür kategorizasyon ilişkisidir (Green&Evans, 2007: 505). Bir kategorinin tipik örneği öntürdür ve diğer unsurlar öntürde algılanan benzerliklere dayanarak kategoride benimsenir; benzerlik derecelerine göre üyelik dereceleri vardır. Buna karşın şema, tanımladığı kategorinin tüm üyeleriyle tam olarak uyumlu olan soyut bir kategorizasyondur yani üyelik burada bir derece meselesi değildir. Örneğin PAZARTESİ kavramını ele aldığımızda pazartesi

¹⁶ Langacker, bir sembolik birimin çift kutuplu niteğinin anlamsal ve sesbirimsel yapıları göstermek için bu şekli kullanır. Buna göre bir sembolik birimde büyük harflerle yazılan kısım anlamsal yapıyı, küçük harflerle yazılan kısım ise sesbirimsel yapıyı temsil eder (Langacker, 2006: 54).

sözcüğünün anlamı nedir diye bir soru sorduğumuzda karşımıza haftanın bir günü cevabı çıkar. Bu sefer HAFTA kavramında hafta sözcüğünün anlamı nedir diye sorduğumuz zaman Langacker’de bunun cevabı insan zihninin imgesel yaratımı olarak karşımıza çıkar (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 22). Ona göre bunlar soyut alanlardır ve bu kavramları betimlemek için zihnin imgesel yaratımı gerekmektedir. PAZARTESİ kavramı bu soyut kategorizasyonun öntür üyesidir.

Şema ise bütünleşik bir yapıdır (Langacker, 1987: 371). Şemalar, öntürlerin genişletilmesi ile birlikte bir kategoride hiyerarşik olarak düzenlenir. Langacker’ın İngilizce **TREE** (ağaç) kavramının nasıl elde edilebileceğini anlattığı örnek şu şekildedir: Langacker, dil öğrenen kişinin ilk başta ağaç sözcüğünü bazı dönemlerde yaprak döken, büyük bitkilerin belirli örnekleri ile ilişkilendirerek –meşe, karaağaç gibi- yorumladığı belirtir. Daha sonra kişi, bu örneklerin ortak noktalarından şematik bir temsil çıkarır. Bu temsil, **TREE1** (AĞAÇ1) olarak adlandırılır ve bu bir öntür olarak işlev görür. Daha sonra **pine trees** (çam ağaçları), **TREE1** (AĞAÇ1) şeması ile tam olarak uyumlu olmamasına rağmen –çünkü çam ağaçlarının yaprakları yoktur- öntür ile bazı açılardan benzerlik sergiler ve bu benzerliğe dayanarak kategori ile ilişkilendirilir. **Pine trees** (çam ağaçları) kategori ile ilişkilendirildiğinde, dil öğrenen kişi artık **TREE1**’de (AĞAÇ1) ve çamlarda ortak olan şeyi temsil eden dalların olması ve bu dalların merkezde uzun bir gövdeye tabii olması gibi özellikler **TREE2** (AĞAÇ2) gibi daha fazla şemayı ortaya çıkabilir. **TREE2** (AĞAÇ2), kategorinin **palm trees**’e (palmiye ağaçlarına) genişletilmesi için bir öntür işlevi görür. Çünkü **TREE2** uzun merkezi bir gövdeye sahip öntürlük ile palmiye ağacı ile ortaklık sergiler. **TREE2** ve **palm trees** (palmiye ağaçları) arasındaki ortaklıklar hala daha soyut bir şemanın yani **TREE3**’ün ortaya çıkmasına izin verir. Bu kategoriye daha ayrıntılı hale getirmek de mümkündür. Örneğin **FRUIT TREE** (MEYVE AĞACI), **TREE1**’in bir alt kategorisi olarak ortaya çıkarken, **TREE2** metaforik genişlemeler için bir öntür olarak işlev görür. Soy ağaçları ve dilbilimsel betimlemede sözcük öbeği yapıları, **TREE2** ile dallandırma yapısına dayalı olarak ilişkilendirilir (Taylor, 1995: 67).

Bilişsel dilbilgisi ile ilgili ikinci varsayım ise kullanım temelli olmasıdır. Yani bilişsel dilbilgisi kullanıma dayalı bir dil modelidir (Barlow&Kemmer, 2000; Bybee&Hopper, 2001). Kullanım temelli model, dildeki anlam ve yapıların ortaya çıkmasında edimsel ve kavramsal etkilerin önemini vurgulayan işlevsel ve bilişsel dilbilimlerinde araştırılmaya başlanır (Diessel, 2017: 1). Kullanım temelli model, yapısal ve üretici dilbilgisi modelleri ile tezat oluşturur. Yapısal ve üretici modellerde, dilbilgisel biçimlerin sadece konuşucunun zihnindeki

temsillerle belirlendiği düşünülür (Croft&Cruse, 2004: 292). Yukarıda **TREE** örneğinde de görüldüğü üzere konuşucu “önce örneklerle karşılaşır, daha sonra örnekler arasındaki ortaklıklardan şemalar üretir.” (Özgen, 2018: 232). Kullanım temelli dil modellerinde -örneğin Langacker (1987, 1988, 2000), Bybee (1985, 1995) ve Croft (2000)- her şey, insanların birbiriyle dilsel olarak iletişim kurduğu gerçek kullanım olaylarından kaynaklanır (Tomasello, 2006: 439). “Burada anlaşılması gereken dil edinimini sağlayan girdilerin sesel, anlamsal ve simgesel yönleriyle gerçek dilsel anlatılar olduğudur.” (Özgen, 2018: 217). Bilişsel dilbilgisinde bir kullanım olayı bir sözcüktür. Sözcük de kültürel ve bağlamsal olarak içeyleşik dil kullanım örneğidir ve bir dil kullanıcısı tarafından dilsel bir davranış örneğini temsil eder. Sözcükler; dilbilgisel biçimlerini, anlamsal yapılarını, konuşma seslerini, tonlama örüntülerini, hafif duraklamaları, hızlanma ve yavaşlamaları da içerir. Bu bağlamda sözcük, cümle kavramından ayrılır. Bir cümle, sözcükte bulunan öntürlük modellerine dayalı iken, sözcük ile aynı şey değildir. Sözcükler anlık olarak oluşur ve genellikle dilbilgisel olarak çok iyi yapılandırılmış cümle ile uyumlu olması gerekmez. Bir cümleye anlam, bağlam ve ses verildiğinde bir sözcük meydana gelir. Bilişsel dilbilimciler de cümleden çok, bir kullanım olayını veya sözcüğü bilişsel açıdan merkeze alır ve onun üzerinde durur (Green&Evans, 2007: 111). Bilişsel dilbilgisinin kullanım temelli varsayımında dil kullanımı ve dil bilgisi¹⁷ arasında temel bir ayrım yoktur (Green& Evans 2007: 478). Bu modelde, iletişimde sözcüklerin kullanım özellikleri, konuşucuların zihnindeki dilbilgisel birimlerin temsili belirler. Kullanıma dayalı iki özelliğin dilbilgisel temsili etkilediği varsayılır. Bunlardan biri dilbilgisel biçimlerin ve yapıların meydana gelme sıklığı iken diğeri de kullanılan sözcüklerin ve yapılanmaların anlamıdır (Croft&Cruse 2004: 292).

1.3. Bilişsel Anlambilim

Bilişsel anlambilim, 1970’lerde felsefede Anglo-Amerikan geleneği tarafından kabul edilen nesnelci dünya görüşüne ve bu görüşü benimseyen yapısal dilbilim tarafından geliştirilen doğruluk-koşullu anlambilime karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Evans&Green, 2006:156). Nesnelci bakış açısını gerçekçi bakış açısı olarak da adlandıran Gärdenfors, bilişsel anlambilimi açıklarken söz konusu yaklaşımlar ile karşılaştırma yaparak bilişsel anlambilimin esasında ne olduğunu ortaya koyar. Bilişsel anlambilim, anlamı zihinsel şeylerle tanımlar. Bilişsel yaklaşımın temelinde de anlamların zihinsel olması yatar (1999: 20). Bilişsel dilbilimde de

¹⁷ İngilizce **knowledge of language** ifadesi Türkçeye dil bilgisi olarak aktarılırken ayrı, **grammar** terimi Türkçeye aktarılırken dilbilgisi olacak şekilde birleşik yazılmıştır.

belirttiğimiz gibi bu yaklaşımın temeli, dilin kendisinin bilişsel yapının bir parçası olarak görülmesine dayanır. Dil, diğer bilişsel yetilerden ayrı bir şekilde değerlendirilmez ve bağımsız bir şey olarak görülmez. Nesnelci yaklaşımlarda ise ifadelerin anlamları dış dünyada bir yerdedir. Sweetser, bu yaklaşımlarda anlamın dünya ve sözcükler arasındaki ilişki olarak görüldüğünü ve dil sisteminden bilişsel düzenlemenin ortadan kaldırıldığını belirtir (1990: 4). Bilişsel anlambilimde ifadelerin anlamları yani dilsel anlamlar, kavramsal yapıların bir tezahürü olarak görülür. Kavramsal yapılar da zihinsel temsillerdir. Kısacası bilişsel anlambilim, dil tarafından kodlanan anlam yapıları ile deneyim ve kavramsal sistem arasındaki ilişkiyi araştırır. Bilişsel anlambilimciler, bilgi temsili (kavramsal yapı) ve anlam kuruluşu (kavramsallaştırma) üzerinde durmaktadırlar (Evans&Bergen&Zinken, 2007: 6).

Bilişsel anlambilim ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların bilişsel anlambilimi birtakım ilkelere dayandırdıkları görülür. Burada ilk olarak Gärdenfors'un ortaya koymuş olduğu ilkelere değinilecektir. Bilişsel anlambilim ile ilgili altı ilke belirleyen Gärdenfors, bu ilkelerin gerçekçi bakış açısının tam karşısında olduğunu ifade eder (Gärdenfors, 1999: 21- 25):

1. Anlam bir bilişsel modeldeki kavramsallaştırmadır (Anlamlar, muhtemel dünyalarda doğruluk koşulları değildir.).
2. Bilişsel modeller esasen algısal olarak belirlenir (Anlam algıdan bağımsız değildir.).
3. Anlamsal unsurlar uzamsal veya topolojik nesnelere dayalıdır (Birtakım kurallara göre belirlenen sistemde oluşturulabilen semboller değildir).
4. Bilişsel modeller esasen görüntü-şematiktir (Önerme temelli değildir.). Görüntü-şematikler, metaforik ve metonomik işlemlerle dönüştürülür (Geleneksel bakış açısında metafor ve metonomi istisnai özellikler olarak muamele görür.).
5. Anlambilim sözdizimin öncülüdür ve kısmen onu belirler (sözdizim anlambilimden bağımsız olarak tanımlanamayabilir).
6. Kavramlar öntür etkileri gösterir (yeterli ve gerekli koşullara dayalı Aristocu örnekleri takip etmek yerine).

“Anlam bir bilişsel modelde kavramsallaştırmadır.” ilkesinde dil için anlambilim, dilsel ifadelerden zihinsel şeylere haritalama olarak görülür. Bu durumda da anlamı belirlemek için doğruluk koşullarına ihtiyaç yoktur. Bilişsel yaklaşımda doğruluk koşulları ikincildir, anlam doğrudan önce gelir.

İkinci ilke yani “Bilişsel modeller esasen algısal olarak belirlenir.” ilkesinde zihnimizdeki bilişsel yapıların algısal mekanizma ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkili olduğunu için anlamın da en azından kısmen algısal temele dayalı olduğu varsayımını ortaya koyar. Duyu organları vasıtası ile gerçekleştirdiğimiz algılama, anlam oluşturmada önemli bir temel sağlar. Gördüklerimiz ve duyduklarımız hakkında konuşabilir ya da tam tersi okuduğumuz veya dinlediğimiz şeyi, zihinde veya gerçek olarak canlandırabiliriz. Bu da görsel temsil biçimi ile dilsel kodlar arasında dönüştürüm yapabildiğimiz anlamına gelir. Bu ilke aslında bilişsel anlambilimin merkeze aldığı algılarımızı, anılarımızda depolama şeklimizin sözcüklerin anlamları ile aynı biçime sahip olduğu savını oluşturur.

“Anlam unsurlarının uzamsal veya topolojik nesnelere dayalı” olduğu ilkesinde bilişsel anlambilimde uygulanan zihinsel yapıların dilsel ifadelerin anlamları olduğu ve kavramsal yapıyı zihnin dışındaki bir şeye dönüştürmek için başka bir adım olmadığı iddia edilir. Anlamın temsilinde kullanılan kavramsal şemalar, genellikle geometrik veya uzamsal yapılara dayanır. Gärdenfors, bilişsel anlambilimi betimlemede kullanılan geometrik yapı için önerdiği kavramsal uzam kavramının renk, yükseklik, derece, ağırlık ve uzamın üç boyutlu olması gibi niteliklerden oluştuğunu belirtir. Bu niteliklerin de duyulara ait alıcılar vasıtasıyla üretilen şeylerle ilişkili olabileceği gibi duyularla ilişkili olmayan soyut niteliklerle de ilişkili olabileceğini ifade eder. Örneğin zaman gerçek sayılar çizgisinde eş biçimli olduğunu düşündüğümüz tek boyutlu bir yapı olarak anlaşılır. Bazı nitelikler doğuştan ve sınır sistemimize işlenmiş olarak görülür. Bazıları ise büyük ihtimalle öğrenilir. Yeni kavramları öğrenme genellikle kişinin kavramsal uzamını yeni niteliklerle genişletmesini içerir. Bu yeni nitelikler kültüre de bağlıdır. Örneğin zaman kavramı Batı kültüründe çizgisel yani geçmiş, şimdi, gelecek şeklinde algılanırken Doğu kültürünün bazılarında döngüsel olarak algılanır. Yani burada güneşin her gün doğması ve batması, mevsimlerin birbirini takip etmesi insanların doğup ölmesi ve bu süreci çocukların tekrar başlatması gibi döngüler, döngüsel zamanı oluşturur¹⁸. Gärdenfors’un kavramsal uzam terimi, Langacker’ın bilişsel alanlar, Lakoff’un İdealize Edilmiş Bilişsel Modeller ve Fillmore’un çerçeveler terimleri ile örtüşür (Lemmens, 2015: 92).

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. C. Ashley Fulmer&Brandon Crosby&Michele J. Gelfand, “Cross-cultural Perspectives on Time”, **Time and Work: How Time Impacts Groups, organizations, and Methodological Choices**, Ed. Abbie Shipp, Yitzhak Fried, Psychological Press, 2014.

Gärdenfors'de dördüncü ilke “Bilişsel modeller esasen görüntü-şematiktir.”de, bilişsel anlambilimde en önemli anlambilimsel yapının görüntü şeması olduğunu ifade edilir. Görüntü şemaları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağından burada sadece Gärdenfors'ün görüşlerine yer verilecektir. Gärdenfors da Lakoff (1987) ve Johnson'un (1987) konteyner, kaynak-yol-hedef ve bağlantı gibi görüntü şemalarının anlamın en temel taşıyıcıları olarak bahsettiklerini ifade eder. Ayrıca metafor ve metonomi gibi bilişsel mekanizmaların bu şemalar sayesinde bilişsel anlambilimde anahtar konumda olduğunu ekler.

Beşinci ilke “Anlambilim sözdizimin öncülüdür ve kısmen onu belirler.” ilkesi Chomkyci dilbilim geleneğinin tam karşısıdır. Baştan itibaren belirttiğimiz gibi bilişsel dilbilim esasında Chomkyci bakış açısına karşı durur. Dilbilgisinin kurallar dizgesi olarak görülmesi, biçimci hesaplamalar ve kuralların da dilsel ifadelerin anlamından bağımsız bir şekilde formüle edilmesi, bilişsel dilbilimde reddedilen bakış açılarıdır. Bilişsel dilbilimde anlam birincil unsurdur. Anlam şemalarının yapısı, bu şemaları temsil etmek için kullanılan muhtemel dil bilgileri üzerinde kısıtlamalar oluşturur. Yukarıda da belirtildiği gibi zaman kavramı çizgisel olarak zamanı algılayan kültürlerde geçmiş, şimdi ve gelecek olarak zamanı ifade eden dilbilgisine yansır. Ancak zamanı döngüsel olarak algılayan kültürlerde geçmiş, şimdi ve gelecek olarak zaman ayrılmaz ve bunu dilbilgisel olarak gösterebilecek herhangi bir ifade bulunmaz ve bu nedenle bu kültürlerde zamanın gelecek, şimdi, geçmiş şeklinde ayrılması o kültüre hiçbir bir anlam ifade etmez. Bu nedenle bilişsel yaklaşım tümcesel düzeydeki gerçekliklerin anlamsal güdülenmelerden ortaya çıktığını belirlemeye ve bu güdülenmeleri simgesel boyutla açıklamaya amaçlar (Özgen, 2018: 217).

Son olarak Gärdenfors'un altıncı ilkesi “Kavramlar öntür etkileri gösterir.” aşağıda ayrıntılı olarak ele aldığımız öntür ile ilgili bilgilere dayanır. Gärdenfors, bu ilkede Aristocu gelenek olarak adlandırılan klasik teoride kavramların yeterli ve gerekli koşulları sağlaması gerektiği varsayımına karşılık bilişsel anlambilimde öntür teorisinin dikkate alındığını belirtir.

Bilişsel anlambilim ile ilgili ilkelerine yer vereceğimiz diğer araştırmacılar Evans, Bergen ve Zinken, bilişsel anlambilim ile ilgili dört temel ilke ortaya koyarlar (2007: 6):

1. “Kavramsal yapı bedenselleşmiştir¹⁹ (‘bedenselleşmiş biliş tezi’)

¹⁹ Bilişsel çalışmalarda **embodied** terimi, Türkçede alanyazın ile ilgili çalışmalarda farklı aktarımlar ile karşımıza çıkar. Bu terime “somutlaştırılmış” (Sıla, 2015: 6), “bedenlenmiş” (Yalvaç&Soylu&Arıkan,

2. Anlam yapısı kavramsal yapıdır.
3. Anlamın gösterimi ansiklopediktir.
4. Anlam kuruluşu kavramsallaştırmadır.”

Bu ilkelerden ilki yani “Kavramsal yapı bedenselleşmiştir.” ilkesinde kavramsal yapı ve dünyadaki algısal deneyimler arasındaki ilişkiye dayanır. Bu düşünceye göre kavramsal yapı, bedensel deneyimlerden kaynaklanır ve kavramsal yapıyı anlamlı kılan şey de ilişki içerisinde olduğu bedensel deneyimlerdir. Kavramsal yapı ve bedensel deneyim arasındaki ilişkiyi Evans ve Green aşağıdaki örnek üzerinden açıklar (2006:157):

Kilitli bir odada bulunan bir insanı düşünelim. Oda yapısı gereği etrafı çevrili, bir iç ve bir dış tarafı olan sınırlı bir yapıdır. Bu sınırlı özellikler, odaya kapsama işlevi sağlar ve bu nedenle odadaki insan odadan ayrılamaz. Bu durum, hem sınırları belirlenmiş bir yerin özelliklerinden hem de insan bedeninin doğal bir sonucundan kaynaklanır. İnsanlar, gaz gibi küçük aralıklardan veya karıncalar gibi kapıların altındaki boşluklardan geçemez. Bu da dünya ile etkileşimde deneyimlediğimiz fiziksel ilişkimizin bir sonucudur.

İlkelerden ikincisi, “Anlam yapısı kavramsal yapıdır.” dilin, dünyadaki şeylerden çok zihindeki kavramlara gönderimde bulunduğunu iddia eder (Evans&Green, 2007: 159). Ungerer ve Schmid (2006), araba kavramını betimlerken bireylerin, kutu gibi olan, dört tekerleği, camları, koltukları olan ve bir motor ile hareket eden vb. gibi nesnel ifadeler kullanmayacaklarını belirtir. Bunun aksine, arabanın bireyde uyandırdığı çağrışımlara istinaden, araba kavramı için, bazıları rahat ve hızlı biçimde bir yerden bir yere ulaşabilme, özgürlük ve sosyal statü gibi ifadeleri kullanırken bazıları da araba kazası veya yaralanma gibi deneyimler ile bağlantı kurup ona göre ifadeler kullanabileceklerini belirtir.

Bilişsel anlambilimciler, sözcüklerle ilişkili anlamların olası kavramların bir alt kümesini oluşturduğunu iddia eder. Çünkü dilde uzlaşımsal olarak kodlayabileceğimizden daha fazla düşünceye, fikirlere ve hislere sahip olduğumuzu düşünürler. Langacker, bu iddiayı aşağıdaki örnek ile destekler (1987: 60):

2011; Kadihasanoğlu, 2018), “bedenselleşmiş” (Halaçoğlu, 2019; Karslı, 2019) gibi karşılıklar verilmektedir. Bu çalışmada da **embodied** teriminin bilişsel bakış açısına göre tam karşılığı olduğunu düşündüğümüzden dolayı bedenselleşmiş ifadesi tercih edilmiştir.

Yüzümüzde burnumuzun altında ve ağzımızın üstünde bıyıkların bulunduğu yer için bir kavram vardır. Bıyıkların uzadığı bu yeri anlamamız için yüzümüzün bu kısmı için de bir kavrama sahip olmalıyız. Ancak İngilizcede uzlaşımsal olarak bu kavramı kodlayan bir sözcük bulunmamaktadır. Bu nedenle sözcüksel kavramlar kümesi, konuşucunun zihnindeki tüm kavramlar kümesinin yalnızca bir alt kümesini oluşturur.

Evans, Bergen ve Zinken'in bilişsel anlambilime ilişkin üçüncü ilkesi "Anlamanın gösterimi ansiklopediktir."de yukarıda Geeraerts ve Cuyckens (2007)'in bilişsel dilbilimin temel nitelikleri arasında gösterdiği "dilsel anlamanın ansiklopedik yapısı" ile aynıdır. Bu bakış açısına göre sözcükler, düzenli bir şekilde paketlenmiş anlam demetini temsil etmezler. Bunun aksine sözcükler, belirli bir kavram veya belirli bir kavramsal alan ile ilişkili geniş bilgi birikimine erişim noktaları olarak hizmet eder. Bilişsel anlambilimciler, sözcüklerin uzlaşımsal anlamları olmadığını iddia etmez. Onlara göre belirli bir sözcükle ilişkili uzlaşımsal anlam, anlamanın kuruluş süreci için sadece bir yönlendiricidir. Sözcedeki bağlama karşılık uygun bir yorumun seçimidir (Evans&Green, 2006: 159- 161). Yani aslında bizim seçtiğimiz anlam, sözcüğün bulunduğu bağlamanın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Evans, Bergen ve Zinken, bu fikri desteklemek amacıyla Fauconnier ve Turner'in (2002) çalışmalarında yer alan İngilizce **safe**²⁰ sözcüğü üzerinden örneklendirme yapar:

(1a) **The child is safe.**

(Çocuk güvendedir.)

(1b) **The beach is safe.**

(Sahil güvenlidir.)

(1c) **The shovel is safe.**

(Kürek tehlikesizdir.)

Bu üç örnekte de **safe** sözcüğünün anlamı birbirinden farklıdır. (1a)'da çocuğa herhangi bir zarar gelmeyeceği yorumu yapılırken, ikincisinde yani (1b)'de plaja herhangi bir zarar gelmeyeceği anlamı ortaya çıkmaz. Orada da plajın çocuğa zarar verme riskini en aza indiren

²⁰ İngilizcedeki **safe** sözcüğü bir dizi farklı anlama sahiptir. Türkçede de bu sözcük güvende, güvenli, tehlikesiz gibi sözcüklere karşılık gelir.

bir ortam olduğu anlamı çıkar. (1c)’de küreğe zarar gelmesi gibi bir anlam söz konusu değildir, küreğin çocuk için zarar oluşturmayaacağı anlamı ortaya çıkar. Bu örnekler de gösteriyor ki konuşucunun ne demek istediğini anlamak için çocuklar, plajlar ve küreklerle ilgili ansiklopedik bilgilere ve güvenli olmanın ne anlama geldiği ile ilgili bilgiye ihtiyaç duyulur. Bu bilgilere sahip olduktan sonra da sözceye uygun olan bir anlamı seçilerek anlam kuruluğu gerçekleştirilir (Evans&Bergen&Zinken, 2007: 9).

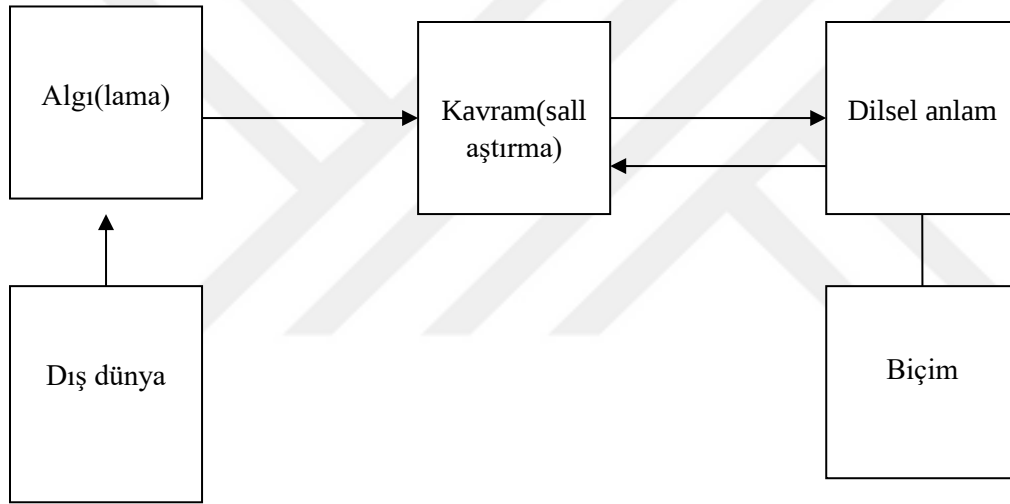
Bilişsel anlambilim ile ilgili son ilke ise “Anlam kuruluğu kavramsallaştırmadır.” dilin kendi kendine anlamı kodlamadığını ifade eder. Sözcüklerin anlam kuruluğu birer yönlendirici olduğunu savunan bu bakış açısına göre anlam, kavramsal düzeyde inşa edilir. Anlam yapıları, kavramsal yapıları yansıtır ve kavramsal yapılar bedenselleşmiş deneyimlerden ortaya çıkar. Bilişsel dilbilimde, anlamın kavramsallaştırma olarak tanımlandığını daha önce de belirtmiştik. Dilsel ifadelerin kavramsal içeriğini sağlayan kavramsal yapı, oldukça basit kavramlardan veya algısal bir deneyimden daha karmaşık bilgi kümelerine kadar değişebilir. Lemmens, bu alandaki çalışmalarda çok fazla alıntılanan RESTORAN örneğini verir. Restoran kavramı; restoran seçme, restoranda oturmayı bekleme, hizmet eden bir garson, menüden bir seçim, yemek siparişı verme, faturayı alma vb. deneyimleri içerir (2015: 92).

Bilişsel dilbilimciler ve dolayısıyla bilişsel anlambilimciler, anlamı ve kavramsallaştırmayı deneyimsel açıdan ele alırlar. Kavramların çoğu gözlemlendiği zaman, bu kavramların deneyimsel temele (kültürel ve fiziksel) dayandığını ortaya çıkar. Bilişsel dilbilimde günlük bedensel deneyimlerimizin kavramsal dünyamızı yapılandırmada önemli bir rol oynadığını düşünür. Gibbs vd., birçok bilişsel anlambilimcinin bilgiyi, bedensel deneyim örüntülerine dayandırdıklarını belirtir (1994: 233). Bu örüntüler de nesneleri hareket ettirme, uzamsal veya zamansal olarak insanların kendilerini yönlendirmeleri ve algılarını farklı amaçlar için odaklayabilmeleri gibi duyumotor eylemler boyunca ortaya çıkan görüntü şemalarıdır. Görüntü şemalarını belirten kavramsal alanların bedenselleşmiş olduğu görüşü ileri sürülür (Lemmens, 2015: 92).

Bilişsel anlambilimde kavramsal alanlar dilsel unsurların anlamı için çok önemlidir. Bir dilsel unsurun anlamı kavram olarak adlandırılan belirli bir zihinsel temsil ile bağlantılıdır. Saeed (2005: 32) anlamın, dünya ve sözcükler arasında bir düzlemde konumlandığını ve bu düzlemin de zihinsel düzlem olduğunu belirtir (Akt. Bozkurt&Uzun, 2017). Kavramsallaştırma da zihinsel işlemler olarak ifade edilir.

Kavramlar da yukarıda da belirttiğimiz gibi duyumotor eylemlerden yani algılardan kaynaklanır. Evans ve Green, kavram ve algı arasındaki ilişkiyi armut örneği üzerinden açıklar (2006: 7): Armut gibi bir meyvenin şekli, rengi, kokusu, tadı vb. özellikleri ile beynin farklı kısımlarında algılandığını ve dış dünyadan kaynaklanan bu farklı algısal bilgi boyutlarının, armut kavramını meydana getiren tek bir zihinsel temsilde birleştiğini belirtirler. Bu kavram dilde ifade edildiği zaman armut biçiminde ifade edilir. Bu biçim de uzlaşımsal bir anlama karşılık gelir ve böylece dış dünyada doğrudan fiziksel bir nesneye değil, bir kavrama bağlanır ve kavramsallaştırılır. Zihinsel temsilin seviyeleri aşağıda Şekil 2’de gösterilir:

Şekil 2: Kavramların Oluşumunda Temsil Seviyeleri

(Evans&Green, 2006: 7’den uyarlanmıştır.)

Görüldüğü gibi bilişsel anlambilimde kavram ve algısal deneyim arasındaki ilişki oldukça önemlidir. Lakoff ve Johnson (1999: 3), kavramların sadece bilinç ile ilgili olmadığını, günlük yaşamımızda en sıradan işlerden en ayrıntılı işlere kadar kavramların hüküm sürdüğünü belirtirler. Ayrıca kavramları; algılama şeklimiz, insanlarla ilişkilerimiz vb. deneyimlerin yapılandığını savunurlar.

Bilişsel anlambilimdeki farklı bakış açılarına rağmen bazı ilkeler üzerinde fikir birliği olduğu gözlemlenir. Bunlar: temel anlam birimi zihinsel bir kavramdır, kavramlar bedenselleşmiş oldukları alandan bağımsız olarak anlaşılamaz, kavramsal yapılar, deneyimi

temsil eder yani aktif bir zihinsel işlemdir, kavramlar öntürleri içerir ve taksonomik ilişkiler tarafından düzenlenir (Clausner&Croft, 1999: 1).

Aşağıda bilişsel anlambilim ile ilgili temel kavramlara yer verilmektedir. Bu kavramlar aslında yukarı verdiğimiz ilkelerde anılır ve alanyazında teori olarak da ifade edilir. Aşağıda bilişsel anlambilimde temel teoriler sıralanmaktadır.

1.3.1. Bilişsel Anlambilimde Temel Teoriler

1.3.1.1. Görüntü Şeması

Görüntü şeması terimi, ilk olarak 1987’de Mark Johnson’un **The Body in the Mind** adlı kitabıyla eş zamanlı olarak George Lakoff’un **Women, Fire, and Dangerous Things** adlı kitabında görülür (Johnson, 2005: 15). Görüntü şeması terimi, dilde nesnelci bakış açısının hâkim konumda olduğu ve bu bakış açısına göre de kavramların zihinden bağımsız bir gerçekliğe işaret eden önermelerden oluşan semboller olarak düşünüldüğü zamanlarda ortaya çıkmıştır (Mandler& Cánovas, 2014: 511). Bu terimden sonra araştırmacılar, görüntü şeması fikrinin zihinde kavramların nasıl yapılandırıldığı ile ilgili araştırmalarda ve bedensel deneyim ile düşünce arasındaki ilişkiyi geliştirmede yararlı olduğunu görmüşlerdir²¹ (Grady, 2005: 35).

Görüntü şemasının teorik yapısı, Johnson tarafından geliştirilmiştir. Johnson (2005: xix) bu teoride bedenselleşmiş deneyimin bilişsel düzeyde kendini gösterme şeklinin görüntü şemaları olduğunu ileri sürer. Johnson’un gestalt yapıları²² olarak ifade ettiği bu şemalar, kavramsal sistemin kurucusu olarak görülür çünkü insanın zihninde ortaya çıkan ilk kavramlardır²³, onlar duyuşsal ve algısal deneyim ile ilişkilidir ve oldukça şematiktir (Evans, 2012: 178). Görüntü şemaları, dünya ile etkileşime girme şeklimiz ve dünyadaki hareketlerimiz

²¹ Araştırmacılar, görüntü şemalarının metaforun yapılandırılmasında, çocukların kavramları edinimlerinde (Mandler, 1992, 2004), tarihsel dil değişimlerinde (Sweetser, 1990) ve kavramsal sistemde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtirler (Grady, 2005: 36).

²² Gestalt, Almanca bir sözcüktür ve tam bir karşılığı Türkçede yoktur. Bu nedenle anlamını tek bir sözcük ile açıklamak mümkün değildir ve örüntü, şekil, bütün, görünüş anlamına gelmektedir (Korb vd., 1989:1). Gestalt parçalara ayrılmaz bir bütünü temsil eder. Gestaltın ne olduğunu tanımlayabilmek için üç özellikten söz etmek gerekir. Bunlardan ilki bir nesne (veya insan, hayvan, renk ya da herhangi bir şey), ikincisi bu nesnenin içinde bulunduğu ortam veya çevre ve üçüncüsü de bu nesne ile çevrenin ilişkisidir (Daş, 2015: 4- 5).

²³ Kavramsal sistemin temelini oluşturan görüntü şemaları görüntü değil, kategori öncesi veya kavram öncesi yapılarıdır. Şema teriminin önerilme nedeni de bu yapıların çok ayrıntılı olmaması ve bedenselleşmiş deneyimlerden ortaya çıkan soyut kavramlar olmasıdır (Osmańska- Lipka, 2012: 49).

aracılığını ile ortaya çıkan duyuşal ve algısal deneyimlerden kaynaklanır. Yani bedenimizin doğrudan aracılık ettiğı ve yapılandırdığı dünya deneyimleridir. Görüntü şeması; görme, işitme, dokunma, koklama ve kinestetik algı vb. algıların dâhil olduğı tekrarlanan bedensel deneyimlerle ilişkidir (Grady, 2005: 42). İnsanların anladıklarını ve düşündüklerini somut hale getirebilmelerinin kökenleri görüntü şemalarına dayanır (Johnson, 2005: 15). Görüntü şemaları, oldukça zengin ayrıntılı sözcüksel kavramlar için temel oluşturur. Örneğin KONTEYNER²⁴ görüntü şeması iç, sınır ve dış gibi yapısal unsurlardan oluşur. Bunlar KONTEYNER için asgari gereksinimlerdir. Sözcük anlamların dolu, boş, içinde, dışında vb. gibi anlamları konteyner şeması ile ilgilidir (Evans, 2012: 107).

Daha önce de belirtildiğı gibi bu şemalar, dünya ile etkileşimlerden kaynaklanır. Kövecses (2010: 43), fiziksel nesneleri onlara temas ederek keşfettiğimizi, kendimizi ve diğer nesneleri, içinde veya dışında bulunan konteynerler olarak deneyimlediğimizi, dünyayı dolaştığımızı ve bizi etkileyen fiziksel güçleri deneyimlediğimizi, rüzgâra karşı yürürken olduğı gibi bu güçlere direnmeye çalıştığımızı belirtir. Tüm bu etkileşimlerin de insanlar için tekrar tekrar gerçekleştiğini ve bu temel fiziksel deneyimlerin de görüntü şemalarını meydana getirdiğini ifade eder. Ayrıca söz konusu şemaların da soyut kavramların çoğı için metafor vasıtası ile yapılandırıldığını metaforik hale getirildiğini ilave eder. Görüntü şemaları soyut kavramlar için somut bir zemin hazırlar ve metaforik haritalamalarda kaynak alan olarak işlev görür (Osmańska- Lipka, 2012: 49). Yani bir görüntü şeması, farklı hedef alanlar için bir kaynak alan olarak tekrarlanan düzenli bir örüntüdür (Geeraerts, 2006: 12). Örneğin bir yolculuk kavramının temelini hareket şeması oluşturur. Hareket şeması, yolculuk kavramındaki çıkış, seyahat ve varış noktaları ile örtüşen başlangıç noktası, hareket ve bitiş noktasına sahiptir. Bu sayede yolculuk kavramı gibi görüntü-şematik olmayan çoğı kavram görüntü-şematik bir temele sahipmiş gibi algılanır. Birçok yapısal metaforlardaki hedef alanın sonradan kaynak alan tarafından görüntü-şematik olarak yapılandırıldığı görülür (Kövecses, 2010: 43- 44).

Eflasyon beni hasta ediyor gibi bir ifade de görüntü şeması sayesinde anlaşılır hale gelir. Burada FİZİKSEL NESNE²⁵ görüntü şeması; masa, sandalye, araba vb. somut nesnelerle günlük etkileşimimize dayanır. Bu görüntü şeması, nesneler için ortak olan renk, ağırlık, şekil

²⁴ İngilizce **container** sözcüğünün Türkçeye uyarlanmış konteyner şekli, konu ile ilgili Türkçe alanyazında *kapsayıcı* (Gen, 2014 ve 2015; Yunusoğlu 2006 ve 2016) ve *taşıyıcı* (Yunusoğlu, 2016: 55) sözcükleri ile de karşılanmaktadır. Ancak bu aktarımların konteynerin anlam alanına gönderme yaptığını düşündüğümüzden eldeki çalışmada tercih edilmemiştir.

²⁵ Kavramlar gibi görüntü şemalarını ifade eden sözcükler büyük harf ile belirtilir.

vb. fiziksel özellikleri genelleyen bedenselleşmiş deneyimden ortaya çıkan şematik bir temsildir. Bu görüntü şemasının fiziksel özelliklerden yoksun enflasyon gibi soyut şeyler üzerine haritalama yapabilmesi yani metaforik haritalamanın bir sonucu olarak fiziksel bir nesne açısından enflasyon gibi soyut bir şey anlaşılabilir kılar (Evans, 2012: 107).

Bilişsel dilbilimde uzamsal bağlantı kavramları ile ilgili çalışmalar, dünya dillerinde uzamsal bağlantı sistemlerinin yapılandıran oldukça küçük temel görüntü şemalarına ilişkin grubun ortaya çıkarılmasına vesile olur. Bugün temel görüntü şemaları olarak karşımıza şu şemalar çıkar: KONTEYNER, YOL, BAĞLANTI, GÜÇ, DENGE, YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA, PARÇA-BÜTÜN, MERKEZ-ÇEVRE (Lakoff, 1987: 267; Lakoff&Johnson 1999: 39).

Evans ve Green(2006: 190); Cienki (1998), Gibbs ve Colston (1995), Johnson (1987), Lakoff (1987), Lakoff ve Turner (1989) gibi araştırmacıların çalışmalarından derledikleri görüntü şemalarını daha kapsamlı bir liste ile Tablo 1’de gösterildiği gibi sıralarlar:

Tablo 1: Görüntü Şemaları

UZAY	YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA, SAĞ-SOL, YAKIN-UZAK, MERKEZ-ÇEVRE, TEMAS, PEŞ-PEŞE, DÜŞEYLİK,
KAPSAMA	KONTEYNER, İÇERİ-DIŞARI, YÜZEY, DOLU-BOŞ
DEVİNİM	HIZ, KAYNAK-YOL-HEDEF
DENGE	NOKTA DENGE, EKSENEL DENGE, İKİZ TERAZİ
GÜÇ	ZORLAMA, TIKAMA KARŞI GÜÇ, SAPTIRMA, KISITLAMA, YETKİLEYİCİ
ÇOKLU ÇEŞİTLİLİK	BİRLEŞTİRME, TOPLAMA, AYIRMA, ÖTELEME, PARÇA-BÜTÜN, SAYI-KÜTLE, BAĞLAMA
KİMLİK	EŞLEME, ÜZERİNE BİNDİRME,
VAROLUŞ	ÇIKARILMA, SINIRLANMIŞ UZAY, ÇEMBER-DÖNGÜ, NESNE, SÜREÇ

(Evans&Green, 2006: 190'dan tablolaştırılmıştır.)

Görüntü şemaları ve çevre ile etkileşimi Evans (2007:178), Johnson'un AŞAĞI-YUKARI görüntü şeması üzerinden aşağıdaki şekilde ifade eder:

İnsan olarak bedenimizin üstünde bir başımız ve bedenimizin en altında da ayaklarımız vardır. Yerçekimi dolayısıyla desteksiz nesneler çekilir, insan bedeninin dikey eksenini de işlevsel olarak asimetrik. Bu, dikey eksenin bir aşağı-yukarı veya üst-alt asimetrileri ile nitelendirildiği anlamına gelir: Bedenimizin üst ve alt kısımları farklıdır.

Bu örnekte de görüldüğü üzere insan bedeninin dikey ekseninin²⁶ asimetrisi çevre ile etkileşime girme şekliyle insanlar için anlamlı hale gelir. Yani yerçekimi desteksiz nesnelerin yere düşmesine neden olur ve insan yere düşen bu nesneleri almak için eğilmek ve aşağı bakmak zorundadır ya da yukarıda olan nesneler için yukarı bakıp uzanması gerekir. Beden ile yer çekimi arasındaki etkileşim aşağı-yukarı kavramlarını anlamamıza imkân verir.

Görüntü şemaları ile ilgili bir diğer örnek de Lakoff ve Núñez'in **Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics Into Being** (2000) adlı çalışmasında ele aldıkları matematik alanındaki temel kavramları ve işlemleri tanımlayan kavramsal metaforları işleme koyan görüntü şemalarından verilebilir. Günlük yaşamın bir parçası olan matematikte karşımıza çıkan toplama, çıkarma, çarpma ve bölme gibi aritmetik işlemlerin anlaşılmasını sağlayan metaforlar bulunur. Örneğin TOPLAMA görüntü şeması, bir gruba nesneleri almayı veya bir gruptan nesneleri çıkarmayı içerir. Bu toplamaya bir nesneyi almak ile çıkarmak arasında ve toplamaya bir nesneyi eklemek ile toplama (matematik terimi) arasındaki bağdaşıklık deneyimleriz. Böyle bağdaşıklıklar da bir kavramsal metafora dayanır. Burada kaynak alanı nesnelerin toplanması ve hedef alanı da aritmetik olan ARİTMETİK NESNELER TOPLAMADIR kavramsal metaforu bulunur. Bu metafor, kaynak alandan şeylerin ve işlemlerin hedef alan üzerine haritalanması sonucu oluşur (Johnson, 2005: 25- 26).

AŞAĞI-YUKARI ve TOPLAMA görüntü şemalarında görüldüğü gibi görüntü şemaları zengin ve ayrıntılı kavramlar değildir. Onlar tekrarlanan bedenselleşmiş deneyimin

²⁶ İnsan bedeninin dikine ve önden arkaya doğru kesen düzlemi bulunur. Bu düzlem ile beden simetrik olmayan sağ ve sol iki bölüme ayrılır. Bu durum da bedeni asimetrik yapar. (çevrimiçi) <https://aofkredili.net/ataturk-universitesi-tibbi-terminoloji-1-unite-ders-ozeti-konusu-270.html> erişim tarihi: 10.05.2019).

örneklerinden ortaya çıkan örüntülerin oluşturduğu oldukça soyut kavramlardır. Görüntü şemalarının tekrarlı olma özelliğine KONTEYNER görüntü şeması açısından baktığımızda konteyner kaynak alanın görsel alan, zaman, zorluklar gibi oldukça geniş hedef alanlar üzerinde haritalamalarla kavramsal metafor meydana getirdiği ortaya çıkar. Bu metafor, birinin görsel alanının *içinde* (olmak), görüşünün *dışında* (olmak); iki saat *içerisinde*, kısa bir süre *içerisinde*²⁷ bir şey yapmak vb. (Geeraerts, 2006:12) dilsel ifadelere yansır.

Johnson (1987: 28) bir şemanın sonsuz sayıda algı, görüntü ve olay vasıtasıyla yapılandırılabilen çok az sayıda parça ve ilişkiden meydana geldiğini ifade eder ve YOL görüntü şemasını üzerinden bunu açıklar:

+ DEN +E KADAR veya YOL görüntü şeması A çıkış noktası, B varış noktası ve A-B arasında izlenen yol olmak üzere üç unsurdan ve A'dan B'ye hareket eden bir kuvvetin uygulandığı bir ilişkiden oluşur. +DEN +E KADAR şeması, görünüşte birtakım farklı olaylardan ortaya çıkan tekrarlı bir yapıdır: (a) bir yerden başka yere yürüme, (b) kardeşine beysbol topu fırlatma, (c) kardeşini yumruklama, (d) annene bir hediye verme, (e) suda buzun erimesi. Sıralanan bu farklı durumların her biri için, aynı temel parça ve ilişkilerle aynı şemaya sahibizdir.

1.3.1.2. Öntür Teorisi

Aristo'dan Wittgenstein'in son çalışmalarına kadar kategoriler, çok iyi anlaşılmış ve problemsiz olarak görülmüştür. Kategoriler içinde veya dışındaki şeylerle soyut konteynerler olarak varsayılmıştır. Şeyler, sadece ve sadece ortak belirli özelliklere sahip ise aynı kategori içinde düşünülmüştür. Ortak olan özellikler kategoriyi tanımlamak için esas alınmıştır (Lakoff, 1987: 6). Klasik veya geleneksel kategorizasyon teorisinin temellerini oluşturan bu düşünce, kavramsal ve dilsel kategorileri tanımsal bir yapıya dâhil eder. Yani bir nesne, bir kategorinin üyeliği için yeterli ve gerekli koşulları sağlaması durumunda kategorinin üyesi olarak temsili gerçekleştirebilir (Evans& Green, 2007: 251). Örneğin TAY kategorisi [at ile ilgili], [erkek], [genç] özellikleri ile tanımlanır (Croft& Cruse 2004: 76). Bu geleneksel bakış açısında kategoriler, sadece üyelerin ortak özellikleri ile nitelendirilir. Kategoriler, kategoriyi oluşturan

²⁷ İngilizcede **do something in a short period** ifadesinden aktardığımız bu cümle Türkçeye **kısa bir sürede bir şey yapmak** olarak da aktarılabilir. Türkçede +{DA} biçimbirimi kapsama, içerme anlamını eklediği yapıda sağlamaktadır: **sepette (in the basket)**. Ayrıca Türkçede *içinde* edatının lokatif durum eki yerine kullanımına sık rastlanılmaktadır: *üç haftada/üç hafta içinde* (Göksel-Kerslake, 2005: 203).

varlıkların bedensel yapısından bağımsız ve kategorinin yapısına giren herhangi bir yaratıcı mekanizma (metafor, metonimi ve görüntü) olmaksızın nitelendirilir (Lakoff, 1987: xii). Klasik teori, bir kategori için net ve kesin bir sınır oluşturur. Yani bir varlık, bir kategoriye üye olması için ‘doğru’ özelliklere ya sahiptir ya da değildir. Ancak çoğu kategorinin net sınırları yoktur ve onlar ‘bulanık’ yani kesin olmayan sınırlara sahiptir. Örneğin KUŞ kategorisini ele aldığımızda bülbül ve serçe gibi kuşlar kesin bir şekilde bu kategorinin iyi örnekleri iken, penguen ve devekuşu gibi uçamayan hayvanların bu kategoriye temsilde zayıf örnekleri olarak değerlendirilir (Evans&Green, 2007: 253- 254).

Klasik kategorizasyon teorisinin birçok günlük kavram için gerekli ve yeterli özellikler açısından uygun tanımlamalar (Croft& Cruse, 2004: 76) oluşturamaması, tüm kategorilerin kesin sınırlarının olmaması ve tipiklik etkisi²⁸ (Evans&Green, 2006: 254) gibi sorunları ilk defa **Philosophical Investigations** (1953) adlı çalışmada Ludwig Wittgenstein fark etmiştir. Wittgenstein, tüm oyunlar tarafından paylaşılan ortak bir özellik olmadığından dolayı oyun gibi bir kategorinin klasik kalıba uymadığını tespit etmiştir. Yaptığı araştırmada **ring-around-the-rosy** (gülün çevresinde halka) gibi bazı oyunların rekabet yani kazanma veya kaybetme içermediğini sadece eğlence içerdiğini, bazı oyunların şansa dayalı olduğunu ve satranç gibi bazı oyunların da yetenek gerektirdiğini gözlemlemiştir. Wittgenstein tüm oyunları birleştiren şeyin ortak özellikler olmadığını, oyun kategorisinin *aile benzerliği* altında birleştirildiğini savunur. Bir ailenin üyeleri birbirlerine saç rengi, göz rengi, yüz özellikleri, mizaç gibi çeşitli yönlerden benzeyebilir. Ancak ailede herkes tarafından paylaşılan tek bir özellik yoktur. Bu bakımdan oyunlar aileler gibidir. Satranç ve poker oyunları rekabet, beceri ve uzun zamanlı stratejilerin kullanımını içerir. Satranç ve papazkaçı rekabet içerir. Poker ve papazkaçı her ikisi de kart oyunudur. Kısacası Wittgenstein, aile üyeleri gibi oyunların da birbiri ile çok çeşitli şekillerde benzer olduğu sonucuna varır. Wittgenstein (1958: 34- 35), oyun kategorisinde kesin bir sınırın olmadığını, kategorinin genişletilebildiğini ve önceki oyunlara uygun şekilde olması koşuluyla yeni oyunların kategoriye dâhil edilebileceğini de belirtir. Wittgenstein’ın klasik kategorizasyon teorisi karşısında ortaya koymuş olduğu görüşler, Eleanor Rosch’u etkilemiş ve onun öntür teorisine de zemin hazırlamıştır.

²⁸ Kategoriler öntüre veya tipiklik etkisine yol açar. Örneğin insanlar, mobilya kategorisinin tipik örneği yani iyi örneği olarak masa veya sandalyeyi düşünürken halıyı bu kategorinin daha zayıf örneği olarak değerlendirir (Evans&Green, 2006: 254).

Öntür teorisi, 1970'lerin ortasında Eleanor Rosch'un kategorilerin içyapısını araştırmasıyla ortaya çıkmıştır (Geeraerts, 2016:141). Bu teori, Rosch'un birçok kategoride belirli üyelerin diğerlerinden daha merkezi, daha temel ve daha tipik görüldüğü ve bu nedenle kategorileri üyelerinin hepsinin eşit statüde olmadığı bir içyapıya sahip olduğu görüşüne dayanır (Taylor, 2011:645). Daha sonra da bu görüş etrafında Eleanor Rosch, Carolyn Mervis ve diğer meslektaşları tarafından merkezîyet, aile benzerliği, temel düzey kategorisi²⁹, temel düzey önceliğini göstermek amacıyla bilişsel psikolojide araştırma dizileri oluşturmuşlardır (Lakoff, 1987: 15). Dünyanın neredeyse sonsuz farklı uyaranlardan oluştuğunu ve tüm organizmaların en temel işlevlerinden birinin de aynı olmayan uyaranların eşdeğer muamele yapılabilecek sınıflandırmalara ayırmak olduğunu belirten Rosch (Rosch vd., 1976: 383), bir çalışmasında (1975) 200'den fazla psikoloji bölümü öğrencisi ile gerçekleştirdiği deneyde öğrencilere on sayfadan uzun bir anket verir. Her sayfada mobilya, meyve, sebze, kuş³⁰ gibi kategoriler bulunur ve her kategorinin altına da listeler oluşturur. Bu listeleri sonuçları etkilememesi için her öğrenci için listeleri çeşitlendirir. Öğrencilerden kategorilerin en iyi örneğini ve en zayıf örneğini belirlemek için 1'den 7'ye kadar numaralarla oylama yapmaları istenir. 1 numara kategorinin en iyi örneği iken 7 numara en zayıf veya kategoriye hiç örnek olamayacak üyeyi belirtmektedir. Sonuçlara bakıldığında öğrencilerin en iyi örnek ve en zayıf örnek konusunda hemfikir oldukları gözlemlenir: Kuşta en iyi örnek ardıc kuşu, sebzede en iyi örnek bezelye, mobilyada sandalye olur (Aitchison, 1987: 53). Rosch, çalışmalarında önceki kategorinin yani klasik kategorizasyon teorisinin iki sonucu üzerine yoğunlaşır ki bunlardan ilki eğer kategoriler sadece tüm üyelerin paylaştığı özellikler ile tanımlanırsa, kategoride hiçbir üye diğer üyelerden daha iyi bir örnek olmamalıdır. İkincisi de eğer kategoriler sadece üyelerin kendine özgü özellikler ile tanımlanırsa, kategoriler onları oluşturan herhangi bir varlığın diğer özelliklerinden bağımsız olmalıdır. Yani bu durumda kategoriler; insan nöropsikolojisinden, insanın bedensel hareketlerinden ve algılama, zihinsel görüntüler oluşturma, hatırlama,

²⁹ Temel düzey, aksine sebeplerin bulunmadığı durumlarda, şeylerin normal olarak adlandırıldığı taksonomideki seviyedir. 'Köpek' temel bir düzey kategorisidir, 'boksör köpeği' alt kategoridir, 'dört ayaklı hayvan' bir üst düzey kategoridir (Taylor, 2011:650).

³⁰ Gölge Seferoğlu 1999 yılında Rosch'un çalışmasından yola çıkarak ana dili Türkçe olan 17- 29 yaşları arasında 200 denek ile bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın sonucunda Türk deneklerin verdikleri yanıtların Rosch (1973) ve McClure'un (1989) Amerikalı deneklerle yaptıkları çalışmada verilen yanıtlarla örtüştüğünü göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gölge Seferoğlu, "Prototip Kuramı Çerçevesinde Bir Araştırma", **Dilbilim Araştırmaları Dergisi** (Haz. Doğan Aksan), İstanbul: Simurg Yayınevi, 1999.

öğrenilenleri düzenleme ve etkili iletişim kurma konusunda insana özgü kapasite özelliklerinden bağımsız olmalıdır (Lakoff, 1987: 7). Rosch ve arkadaşları (Rosch, 1978, 1988; Mervis ve Rosch, 1981) yaptıkları deneysel çalışmalarda bu iki sonucun da aksini ortaya koymuşlardır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki bir kategorideki tüm üyeler, kategori içinde aynı konuma sahip değildir ve insanlar, bazı kategori üyelerinin diğer üyelerden daha iyi kategori örneği sergilediği düşüncesindedir. Bir kategorinin en iyi örnekleri olarak değerlendirilen üyeler, kategorideki en merkezi konumdadır. Kategorideki bu en iyi örnekler de kategorinin *öntürleri* veya *öntür üyeler* olarak adlandırılır (Croft&Cruse, 2004: 77). Bu yüzden de teori *öntür* ve *temel düzey kategorileri teorisi* veya *öntür teorisi* olarak adlandırılır. Bir kategorideki öntür üyeler, kategorideki birçok üye ile çok sayıda ortak özellik sergilerken, daha az öntür üyeler kategorideki diğer üyeler ile daha az ortak özellik sergiler. Başka bir deyişle, sadece kategoriler tipiklik etkisi sergilemez, aynı zamanda kategori üyeleri de aile benzerliği ilişkisi sergiler. Birçok kategori için tüm üyelerin ortak özellikleri bulunmamakla birlikte üyelerin birbirilerine farklı derecelerde benzeyebileceği söylenebilir. Rosch ve Mervis'in yukarıda belirttiğimiz çalışmasında KUŞ kategorisinde ardıc kuşu, kategorinin diğer üyelerinin sahip olduğu çoğu özelliğe sahip olduğundan kategoriyi en iyi temsil eden örnek olarak düşünülürken devekuşu, kategorinin diğer üyelerinin ortak özelliklerinden çok azına sahip olduğu için kategorinin en iyi örneği olarak düşünülmez. Devekuşu ve ardıc kuşu, kategoriyi farklı derecelerde temsil ederken yine de birtakım özellikleri paylaşır ve böylece aile benzerliği sergileler (Evans& Green, 2007: 266- 267).

Geeraerts, öntürün özelliklerini şu şekilde özetler (1989: 593):

1. Öntür kategorileri, tek bir ölçüte dayalı özellik (gerekli ve yeterli) kümesi ile tanımlanamaz.
2. Öntür kategoriler, aile benzerliği yapısı gösterir veya daha genel olarak, anlam yapıları bir araya gelen ve örtüşen anlamların bir dairesel kümesini oluşturur.
3. Öntür kategorileri kategori üyeliğinde dereceler sergiler; her üye bir kategoriyi aynı derecede temsil etmez.
4. Öntür kategorilerin sınırları bulanıktır.

Özet olarak, kategorilerimiz sinirsel varlıklar olmamızdan, bedensel kapasitelerimizin yapısından, dünya ile etkileşime girme şeklimizden yani deneyimlerimizden ve temel düzey kategorizasyonu için geliştirilen kapasitemizden kaynaklanır (Lakoff&Johnson, 1999: 31).

1.3.1.2.1. Dilbiliminde Öntür Teorisi

Öntür teorisi, psikodilbilimsel kökenlerinden temel olarak iki yönde ilerlemiştir. Bir tarafta Smith ve Medin (1981); Medin ve Smith (1984); Neisser (1987) gibi araştırmacıların çalışmalarında örneği görülen yapısal psikoleksikoloji³¹yönü, diğer tarafta da –bu çalışmanın da esasını oluşturan- Wierzbicka (1985), Lakoff (1987), Langacker (1987), Craig (1986), Holland ve Quinn (1987), Rudzka-Ostyn (1988), Lehmann (1988a), Hüllen ve Schulze (1988), Tsohatzidis (1989), Taylor (1989) gibi araştırmacıların çalışmalarında görülen dilbilimsel yönü bulunur (Akt. Geeraerts, 2016: 142). İlki yani psikoleksikolojik yön ile ilgili çalışmalar, yapay zekâ sınırlarında yer alan insanın kavramsal hafızası ve onun işleyişi ile ilgili modelleri tasarlamaya çalışır. Diğer yönde yani dilbilimde ise öntür teorisi, 1980’lerin ortasından bu yana istikrarlı bir büyüme kaydetmiştir (Geeraerts, 2010: 183). Özellikle bilişsel dilbilimde klasik kategorizasyon teorisine yani tanımsal teoriye ve Chomskyci bileşen çözümlemesine karşı bir memnuniyetsizliğe karşı öntür teorisi bilişsel dilbilim için kurtarıcı olur. Çünkü ilk olarak öntür teorisi gerekli ve yeterli koşullara uyan tek bir tanımlama özelliği olması gerekmediğini savunur (Geeraerts, 2016: 142). Dilde sözlükselleşen kategorilerin çoğu bu tür tanımlarla uyumsuz ve kategorideki tüm üyelerin tanımlayıcı özellikler kümesini paylaşması gerekmez (Taylor, 2011: 643). İkinci olarak da öntür teorisi, insanın diğer bilişsel kapasitelerinden yalıtılmış kendi başına çalışılabilecek özerk bir anlam yapısı olduğu fikrine sıcak bakmaz (Geeraerts, 2016: 142). Bu iki bakış açısı da bilişsel dilbilimin kabul ettiği ilkelerle bağdaşır.

Öntür teorisi ile ilgili çalışmaları geliştirip bilişsel dilbilim adı altında dilsel kategorilere uygulayan (Johnson, 1985:112) Lakoff’tur. Öntür teorisinin geliştikçe insanın kategorizasyon kapasitesinin ve bununla birlikte zihninin ve akıl yürütmesinin nasıl olduğuna dair düşüncelerimizin de değiştiğini belirten Lakoff (1987:7), ayrıca kategori kavramını değiştirmenin sadece zihnimizi değiştirmek olmadığını, aynı zamanda dünyayı anlamamızı da değiştirmek olduğunu ifade eder. Lakoff **Women, Fire and Dangerous Things** (1987) adlı çalışmasında öntür teorisinden esinlenerek geliştirdiği kavramı *idealize edilmiş bilişsel*

³¹ Bu terim, dil ve algı arasındaki ilişki ile ilgili konuya önemli katkılarda bulunan Miller ve Johnson-Laird (1976) tarafından önerilmiştir. Onların tanımına göre “psikoleksikoloji, bir dil kullanıcının zihninin nasıl çalıştığına dair psikoloji temelli bir sözlüktür. Ya da psikoloji, zihinsel ve davranışsal olguların teorisidir; psikoleksikoloji, bir dil kullanıcısının sözcüklerinin nasıl işlediğine bağlı olarak sözcükbilim temelli psikolojidir” (Miller&Johnson-Laird, 1976: vi). (Akt. Schreuder, 1978: 7).

*modeller*³² olarak adlandırır. İdealize edilmiş bilişsel modeller (bundan sonra İBM), karmaşık yapılandırılmış bilgi sistemleridir. İBM’ler zihinsel alanları yapılandırır ve devam eden anlam inşasında oluşturulan kavramsal bilgi paketleridir. Zihinsel alan, kavramsallaştırma ve düşünme için bir ortamdır. Kavramsallaştırdığımız şeyler zihinsel alan tarafından temsil edilir (Evans&Green, 2007: 279). İBM, belirli bir deneyime özgü örnekleri temsil etmekten ziyade bir dizi deneyimi soyutlar. İBM, hem bilişsel hem de idealize edilmiştir. Bu da onların insan psikolojisinin deneysel görünümüne göre nitelendirildiği ve dış dünyaya ‘doğru biçimde’ uygun olmayı gerektirmediği anlamına gelir (Lakoff, 1987:125). İBM’nin için en yaygın örnek Türkçeye *bekâr erkek* olarak aktarılan İngilizce **BACHELOR** kavramı üzerinden gösterilir. BEKÂR ERKEK kavramı İBM teorisinde yalnızca BEKÂRLIK İBM’si ile ilgili tüm varsayımları içerisinde barındırması şartı ile evlenmemiş bir erkek olarak tanımlanabilir. Ancak evlenmemiş erkek, BEKÂRLIK İBM’sine göre tanımlanmaz³³. Papanın açıkça evlenmemiş bir erkek olmasına karşın açık bir şekilde bekâr bir erkek olmamasının sebebi budur. Çünkü bekâr erkek ve evlenmemiş erkek aynı İBM’yi uyandırmaz, onlar aynı anlama sahip değildir. Burada tanımlar, idealize edilmiş bilişsel modellere göre yapılandırılır (Lakoff, 1987:130). Bu İBM’nin tek eşli bir toplum, evlilik kurumu ve standart bir evlilik yaşı ile ilgili bilgileri içermesi muhtemeldir. Lakoff’a göre İBM tarafından tanımlanan arka plan çerçevesi

³² İdealize edilmiş bilişsel modeller terimi, Langacker’de bilişsel alanlar, Fillmore’da da çerçeveler terimleri ile anıldığını yukarıda da belirtmiştik.

³³ Bilişsel bilimci Steven Pinker (2018: 29- 30) BEKÂR ERKEK kavramını şu şekilde örneklerle genişletir: “Kesin tanımı olan bir örnek olarak ele alınan “bekâr erkek” sözcüğü basit bir şekilde hiç evlenmemiş yetişkin bir erkek insan şeklinde anlaşılır. Ama bir arkadaşınız sizden bir eğlenceye birkaç bekâr erkek davet etmenizi istemiş olsun. Aşağıdaki kişilerden hangisini davet edeceğinize karar vermek için bu tanımı kullanabilir misiniz?

Arthur son beş yıldır Alice’le mutlu bir beraberlik sürdürüyor. İki yaşında bir kızları var ve resmen hiç evlenmemişler.

Bruce’un askerlik celbi gelecekti, askerden muaf olmak için arkadaşı Barbara’yla anlaşmalı evlilik yaptı. Hiç birlikte yaşamadılar. Bruce birkaç kadınla görüşüyor ve evlenmek istediği birini bulunca evliliğini bozmayı tasarlıyor.

Charlie 17 yaşında. Ailesiyle aynı evde oturuyor ve lisede okuyor.

David 17 yaşında. Evi 13 yaşında terk etti, küçük bir iş kurdu ve şimdi bir çatı katında, gençliğinin tadını çıkaran başarılı bir genç girişimci hayatı sürüyor.

Eli ve Edgar çok uzun yıllardır birlikte yaşayan iki eşcinsel sevgili.

Abu Dhabi’de doğan Faysal’ın yasal olarak üç eş alma hakkı var. Şu anda iki eşi var ve yeni bir eş adayıyla görüşmek istiyor.

Peder Gregory, Thames kıyısındaki Groton’da, bir Katolik katedralinin rahipliğini yapıyor.”

idealleştirildiğinden sadece kısmi olarak diğer bilişsel modellerle eşleşebilir. Yukarıda papa örneğinin bekâr erkek kavramının zayıf bir örneğini temsil etmesinin nedeni papa kavramının ilk olarak din adamlarının evliliğinin yasaklandığı katolik kilisesi çerçevesinde yani İBM'si ile anlaşılmasından kaynaklanır. Bu örnekte görüldüğü gibi İBM'ler kategorizasyon ve akıl yürütme gibi bilişsel süreçleri yönlendirir (Evans&Green, 2006: 270).

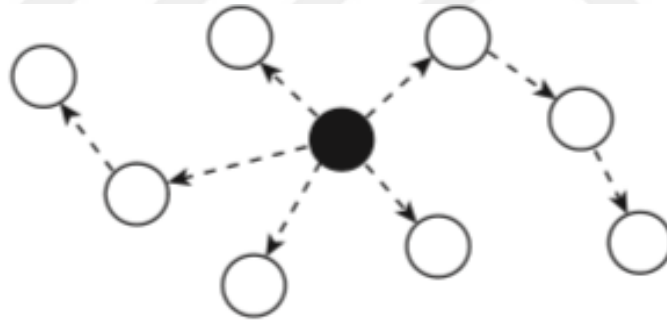
Lakoff (1987: 44), öntürlerin farklı türdeki şeylerin bilişsel gönderim noktalarını etkilediklerini ve çıkarımlar için de temel oluşturduklarını ifade eder. Ona göre çıkarım çalışması, akıl yürütme ve kavramsal yapı çalışmalarının bir parçasıdır ve bundan dolayı da çıkarım yaparken kullanılan öntürler, kavramsal yapının bir parçası olmalıdır. Klasik teoride, bu gündelik çıkarımı yapmaya izin verilmez. O teoriye göre bir şeyin X olup olmadığını tespit etmenin tek yolu X'in tanımlayıcı özelliklerinin her birini X için kontrol etmekten geçer (Taylor, 2011: 644).

Öntür etkisi veya tipiklik etkisi dilsel olmayan kavramsal yapıları etkilediği gibi dilsel yapıyı da etkiler. Çünkü dilsel yapı, kategori yapısı gibi ortak bilişsel düzeneklerden yararlanır ve bu sebeple dil kategorileri de bilişsel kategori türlerine dâhil olur (Lakoff, 1987: 45). Yukarıda vermiş olduğumuz papa örneğinin bekâr erkek kategorisi için zayıf bir örnek olmasının nedeni iki bilişsel model arasındaki uyumsuzluktur. BEKÂR ERKEK kavramının anlaşıldığı İBM'de yani evlilik kurumu, standart evlenebilme yaşı vb. unsurlarla ilgili çerçevede papanın evli olmamasından dolayı papanın kesin olarak bekâr olmasından bahsedilir. Ancak papa, bekâr erkek kategorisi için tam bir öntür değildir çünkü papa ilk olarak din adamlarının evliliğinin yasak olduğu katolik kilisesi çerçevesinden yani İBM'si ile anlaşılır (Evans&Green, 2006: 271). Lakoff'a göre bu örnek tipiklik etkisinin dilsel yapıda ortaya çıkmasının en basit şeklidir.

Lakoff, tipiklik etkisini ortaya çıkaran ikinci bir şeklin de küme modelleri olduğunu belirtir. Bazı kavramlar yeterli ve gerekli koşulları açısından tanımlanamadığından Lakoff, küme modelleri önerir. Bir küme modeli, yakınsak İBM'lerdir. Örneğin Lakoff'a göre ANNE kavramı, her biri anneden genişletilmiş farklı anlamlara dayanan doğum modeli, genetik model, büyüten model, evlilikten kaynaklı anne modeli ve kalıtsal anne modeli gibi beş yakınsak model açısından açıklanır (Pérez Hernández, 2001: 65). Evans ve Green(2006: 272), Lakoff'un anne kategorisi için vermiş olduğu bu küme modellerini anne kategorisinin alt kategorileri olarak ifade ederler. Lakoff'un tipiklik etkisi olarak küme modelinin de kümeye katkı sağlayan İBM'lerden birinin öncelikli olarak değerlendirilmesi dolayısıyla ortaya çıktığını belirtirler.

Lakoff bu alt kategorilerin tümünün merkezi durumda olan modelden ayrılmalar olarak anlaşıldığını belirtir. Ancak merkezi durumda olan modelde tüm olası modeller var olmayabilir. Örneğin Lakoff (1987: 84) yukarıda anne kategorisinde vermiş olduğu modellerde cinsiyet değiştirme operasyonu geçirip kadın olan kavramı belirten *transeksüel* kategorisinin olmadığını belirtir. Bu gibi kategorilerin 20. yüzyılda ortaya çıktığını ve merkezi durumda olan kategorinin tüm alt kategorileri verimli bir şekilde üretmediğini onun yerine merkezi konumdakinden yayılımsal olarak uzaklaşan değişkeler olarak alt kategorilerin değerlendirildiğini ifade eder. Yayılımsal bir yapıyı merkezi durumda olan bir kategori ve uzlaşımsal kategoriler oluşturur. Evans ve Green (2006: 277), Lakoff'un yayılımsal ağ yapısını, *yayılımsal kategori modeli* olarak adlandırırlar ve bunun Langacker'ın *ağ yapısı modeli* ile benzer olduğunu belirtirler. Ayrıca bu alt kategorilerin öntürün yetkisi ile nedenli olarak ortaya çıktığını da vurgularlar. Lemmens (2015: 95), Lakoff'un yayımsal kategorilerini aşağıdaki şekil ile görselleştirir. Bu şekilde kalın punto ile doldurulan kısım öntürü, kırık oklar da anlam genişlemelerini temsil eder:

Resim 1: Yayılımsal Kategoriler

Öntür etkisinin dilsel kategorileri etkilediğini gösteren bir çalışma Linda Coleman ve Paul Kay tarafından 1981'de **Prototype Semantics: The English Word Lie** adı altında yapılır. Coleman ve Kay, bu çalışmayı öntür teorisinin bir söz edinim türü olan İngilizce **lie** yani Türkçe yalan söyle- gibi daha az somut şeylere göndermede bulunan sözlükbirimlerin anlamlarında da bulunduğu göstermek amacıyla yapmışlardır. Çalışmada birçok sözlükbirimin özellikle yalan söyle- sözlükbirimin, bir şeyin veya olayın sözlükbirim tarafından belirtilen kategorinin bir üyesi olarak sayılması için gerekli ve yeterli koşulları sağlayan anlamlara sahip olması gerekmediği görüşünü savunurlar. Yalan söyle- sözlükbirim için üç unsurdan oluşan bir öntür hazırlarlar: *yalancılık*, *yalan bir şekilde konuşmaya kasıt* ve *aldatmaya kasıt* (Coleman&Kay, 1981: 43). Coleman ve Kay, bu unsurlardan birini ve ikisini ya da sadece birini barındıran sekiz

küçük hikâye düzenlerler. Deneklerden hikâyeleri yalan söyleyen bir örnek olarak ne kadar iyi olduklarını değerlendirmeleri istenir. Her üç unsurun yer aldığı hikâye en iyi örnek olarak kabul edilir, sadece bir unsuru barındıran hikâye ise en zayıf örnek olarak seçilir. Sweetser, buradaki yalan söyle- kavramının bir sözlü iletişim İBM olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bu İBM'e göre de insanlar iyi niyetli bir şekilde iletişim kurar ve yalnızca sahip oldukları kanıtları sunar ve kanıtları varsa ifadelerinin doğru olduğuna inanmakta haklı çıkarlar (Taylor, 2011: 652). Örneklerde de görüldüğü gibi İBM'lerin rolü zihinsel alanları yapılandırmak için toplanabilecek temel bilgileri sağlamaktır. İBM'ler farklı şekillerde meydana gelebilir. Lakoff'a göre İBM'ler görüntü şemaları, önermeler, metafor, metonomi ve sembolleştirme ile oluşturulabilir. Örneğin metaforik bir İBM, kaynak alandan hedef alana haritalama ile oluşturulur. AŞK İBM'si veya alanı, metaforik olarak *onların ilişkileri büyük mesafe katetti* ifadesinde görüldüğü gibi SEYAHAT hedef alanında haritalanır. Böylece AŞK için İBM metaforik olarak yapılandırılır (Evans& Green, 2007: 280). Lakoff ve Johnson, bir metaforu bir alandaki İBM'den başka bir alandaki İBM'ye deneysel temele dayalı bir haritalama olarak görürler. Bu haritalama, iki alanın idealleştirilmiş bilişsel modelleri arasındaki ilişkiyi tanımlar. İBM'leri ilişkilendiren metaforik haritalama, sözcüklerin anlamları arasındaki ilişkiyi tanımlar. Kaynak alandaki sözcüğün anlamının daha temel görülmesi en yaygın olan tanımdır. İngilizce **up** (yukarı) sözcüğü **I'm feeling up today** (bugün kendimi yukarıda (iyi) hissediyorum) ifadesinde mutlu olmak anlamına gelebilirken **The rocket went up** (roket yukarı gitti) ifadesinde uzamsal bir anlama sahip olabilir. Uzamsal anlam genellikle daha merkezi veya öntür olarak algılanır ve zamansal anlam metafor vasıtası ile uzamsal anlam ile ilişkilendirilir (Lakoff, 1987: 416). Dilsel ifadelerin anlamları İBM'ler ile doğrudan bağlantılı olma ve İBM'lerin çerçevesi ile dolaylı veya doğrudan sahip olma vasıtası ile elde edilir (Lakoff, 1987: 291).

Lemmens(2015: 95), İBM'ler yani öntürler ve dilsel ifadeler ile ilgili olarak İngilizce **warm** yani sıcak sıfatının öntür anlamının derece alanına (sıcak yatak, sıcak su gibi) dayalı olarak nitelendirildiğini ve böylece çoğu insanın sıcak sıfatının anlamı olarak düşüneceği yani akla ilk gelecek anlamın derece alanına ait anlam olacağını belirtir. Sıcak sıfatının diğer anlamlarının yani *sıcak bir renk* veya *sıcak bir ses* gibi anlamların, öntür anlama göre daha az tipik olduğunu ifade eder. Bu anlamlar da öntür anlam ile metaforik olarak ilişkilendirilir. Sıcak sıfatının anlamı kapsamlı bir şekilde sadece öntür anlam ile tanımlanmaz, tüm anlam alt yapılarının oluşturduğu karışık anlam ağı bu tanımlı sağlar. Lakoff'da yayılımsal yapı ile anılan, bu durumda öntür yani sıcak sıfatının derece alanına giren anlamı merkez anlamdır ve

Lakoff'un yayılımsal kategorisinde bu durumda öntür merkez anlamdır ve bu merkezden yayılan anlamlar da genişletilmiş anlamlardır.

Dilde öntür etkisi baştan itibaren vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü üzere dilsel kategorileri ve bu dilsel kategorilerin birden çok anlamını yani çokanamlı yapısını açıklamak için de verimli bir şekilde kullanılır.

1.3.1.3. Bedenselleşme Teorisi

Bedenselleşme, bir çeşit somutlaştırma veya örneklerle destekleme sürecidir. Bedenselleşme terimine baktığımızda felsefe tarihinin en eski sorunlarından biri olarak karşımıza çıkar. Platon, entelektüel yaşamda bedeni dikkat dağıtma kaynağı olarak görür ve felsefe uygulamasında bunun ortadan kaldırılması gerektiğini düşünür. Zihin ve beden ayrımı, Platon, Aristo ve Augustine'den Descartes ve Kant'a kadar Batı felsefesi tarihinde ele alınır. 17. yüzyılda Rene Descartes, bedenin aslında zihinde bir fikir olduğu görüşünü önerir (Gibbs JR, 2006: 4). Descartes zihni bedenden ayrı bir töz olarak ele alır ve bütün gerçek bilgilerin kaynağının zihnin dolaysız algısıyla ortaya çıkan kavramlarla oluşturulabileceğini söyler. Bu da onun Kartezyen düalizmi olarak adlandırılan zihin- beden ayrımı düşüncesini yansıtır (Altuner, 2013: 57). Kartezyen düalizm; zihni akılcı, düşünen, maddi olmayan ve özel olarak görürken bedeni ise akılcı olmayan, yozlaşmış ve fiziksel bir madde olarak değerlendirir. Descartes'ten bu yana Batı geleneği genel olarak bu görüşü benimser (Gibbs JR, 2006: 4).

2. Dünya Savaş'ından sonra ortaya çıkan bilişsel bilimler de kartezyen bakış açısına yani hesaplamalı modele dayanır (Krois vd., 2007: xv). Aynı şekilde dile de hesaplamalı bir bakış açısı ile yaklaşılır ve dil, davranışçı yaklaşımlardan uzak tutulur. Chomsky'nin dil öğrenimi ve kullanımının basit bir şekilde davranışçı bir yaklaşımla açıklanmayacağı, doğuştan bilişsel kapasitelere ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi onun üretici dilbilgisinde zihne kartezyen yaklaşım ile dilbilim kurmasına neden olur. Bu yaklaşımları savunanlar, dil çalışmalarında insan bedeni ve deneyiminin yapısını hesaba katmaksızın yapısal veya hesaplamalı sistem gibi dil çalışmasının yapılabilceğini düşünürler. Bilişteki temel bilgi gösterimlerinin algı, eylem ve iç gözlem gibi süreçlerden bağımsız olarak işlenen amodal veriler olduğu görüşünü savunulur (Barsalou, 2010, s. 716). Yani amodel semboller dilden bağımsız, bağlamdan bağımsız ve bedenselleşmemiştir (Gibbs JR&Macedo, 2010: 685). Bilişsel dilbilim ise bu anlamda akılcı değildir, bunun yerine insan bedenini merkeze alan, insan deneyiminin önemini vurgulayan felsefe ve psikolojideki geleneklerden ilham alır. Bu deneyci yaklaşıma göre, insan zihni ve

dolayısıyla dil insana ait bedenselleştirmeden yalıtılmış olarak araştırılamaz. Bilişsel bilimler alanında bedenselleşme, bir kılıcının yerleşik bilincinde günlük yaşamındaki bedeninin rolünü anlamasına gönderimde bulunur. Bedenimizin düşünme ve konuşma şeklimiz üzerindeki etkisi nasıldır sorusu bu alanda en fazla üzerinde durulan sorunun başında gelir (Evans&Green, 2006: 175).

Bedenselleşme, bilişsel dilbilimin dolayısıyla bilişsel anlambilimin en temel teorisidir. Gärdenfors (1999) ve Evans&Green (2006) sıraladıkları ilkelerde de görüldüğü üzere kavramsal yapı, bedenselleşmeden ortaya çıkar ve kavramsal yapı da anlamsal yapıyı yansıtır. Bilişsel Dilbiliminde kavramsal yapının bedenselleşmeden ortaya çıktığını savunan tez, bedenselleşmiş biliş tezi olarak da bilinir. Bedenselleşme, kavramların duyumotor süreçlere dayandığı görüşünü öne sürer (Barsalou, 1999; Barsalou, 2008). Bu yaklaşımda anlam, bedenlerimizin doğasına ve içinde yaşadığımız fiziksel, sosyal ve kültürel çevre ile etkileşimlerimize dayanır. Bu da kavramların bedensel deneyimimizden kaynaklandığı ve daha sonra metafor ve metonomi gibi yaratıcı yapılar tarafından detaylandırıldığı anlamına gelir (Nerlich&Clarke, 2003: 53). Bu bağlamda bilişsel dilbilim dünyada yaşayan insan organizmasına yönelik dilbilime yeniden yön verir. Bunun tipik örneğini -aşağıda ayrıntılı şekilde ele alacağımız- Lakoff ve Johnson'un çalışmalarında metaforları ele alış şeklinde görürüz. Onlar, anlamın bedenselleşmesi ile ilgili iddialarını kategorizasyon ve metafor kanıtları ile desteklerler. Lakoff'un (1987: xiv) anlamın bedenselleşmesi ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Düşünce bedenselleşir, yani kavramsal sistemlerimizi bir araya getirmek için kullanılan yapılar bedensel deneyimden meydana gelir ve onun açısından anlamlıdır; dahası, kavramsal sistemimizin temeli doğrudan algı, beden hareket ve fiziksel ve sosyal bir deneyime dayanır.

Dilsel anlamın bedenselleşmiş yapısını anlamak için özellikle zihin-beden ve dil-beden bağlantısına bakmak gerektiğini belirten Gibbs (2003: 6), dilbilim ve psikoloji alanlarından bulguların bedenselleşmenin anlamları şekillendirdiği savını desteklediğini ifade eder.

Bedenselleşmiş deneyimlerin kavramsal sistemimizdeki görüntü şemalarını oluşturduğunu ve görüntü şemalarının duyuşsal ve algısal deneyimlerden kaynaklandığını belirtmiştik. Burada daha önce vermiş olduğumuz AŞAĞI-YUKARI görüntü şemasını örnek olarak verebiliriz. Beden ile ilgili metaforların **up** (yukarı) ya da **down** (aşağı) gibi psikolojik

durumlar için evrensel³⁴ bir biçimde kullanılmasının dil kullanıcılarının dik durması ile ilişkili olduğunu belirten Lakoff ve Johnson, günlük dilimizi oldukça küçük bir grup metafor tarafından sistematik olarak oluşturulmuş çok çeşitli deneyimleri nitelendirmek için kullandığımızı ifade ederler. Bedenselleşme teorisinin izlerini de ilk olarak metafor teorisinde görürüz. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınan kavramsal metafor teorisinde sistematik metaforlar, oldukça az sayıda olmasına karşın bedensel deneyimden kaynaklanan alanlar üzerinde kullanılır ve bedensel kaynaklı alanlar daha soyut kavramları yapılandıran büyük bir alanda yapılırlar (Rohrer 2007: 32- 33). Örneğin ZİHİN BİR BEDENDİR fikrini merkeze alan zihin ile ilgili geniş bir alt metafor sistemi bulunur (Lakoff&Johnson, 1987; Sweetser, 1990). Zihin üzerinde bedenin haritalaması, DÜŞÜNME FİZİKSEL İŞLEVDİR, FİKİRLER BAĞIMSIZ VAROLAN ŞEYLERDİR gibi alt metaforların ortaya çıkmasına sebebiyet verir (Gibbs, 2006: 97). Bu metaforların her birinde zihin kendi bedensel işlevlerine sahip bir kişi gibi bedensel terimlerle kavramsallaştırılır (Lakoff&Johnson, 1999: 245).

Bedenselleşme teorisi, metaforik yansımanın yönlülüğünden kaynaklanır. Bu yönlülük somuttan soyuta şeklindedir yani yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz üzere metaforlar, somut kavramlar açısından soyut kavramları nitelendirmeye eğilimlidirler. Lakoff ve Johnson, bu somut kavramların daha doğal deneyimlerden oluştuğunu ve diğer kavramlardan daha temel *deneyisel geçişlerden* oluştuklarını savunurlar çünkü onları insan bedeninin fiziksel ve kültürel çevredeki diğer insanlar ile etkileşimlerinin doğal çıktılar olarak değerlendirirler (Rohrer, 2007: 32- 33). DENGİ görüntü şeması bu şekilde bir doğal çıktıdır. Denge fikrinin “bir dizi kuralı anlayarak değil, bedenlerimizle” öğrenilen bir şey olduğunu belirten Johnson (1987: 74), dengenin günlük yaşamımızda varlığını nadiren fark ettiğimiz bedensel deneyimlerimizin çok yaygın bir kısmı olarak değerlendirir. Bedensel denge veya denge kaybı ile yakından ilişkili deneyimlerle dengenin anlamını öğrenmeye başladığımızı da ilave eder. Örneğin bir bebeğin ayağa kalkması, sallanması ve yere düşmesi. Johnson bebeğin dengeli, dik bir duruşun nasıl olduğunu öğrenene kadar tekrar tekrar bunu denediğini belirtir. DENGİ görüntü şemaları, *omzundaki ağırlığı dengelemiştir* gibi gerçek bir ifadeyi ve birçok soyut deneyim alanındaki metaforik ifadeyi anlamamızı sağlar. Bedensel denge deneyimimizin ve denge algımızın dengeli kişilikleri, dengeli görüşleri, dengeli sistemleri, güç dengesini, adalet dengesini vb.

³⁴ 1980’lerin ortalarında Berkeley ve başka yerlerde yapılan daha sistematik araştırmalar, bedensel kaynak alanların sadece İngilizcenin anlambilimi için değil, ayrıca Japonca ve Mixtec gibi uzak diller için de yaygın olduğunu gösterir (Rohrer, 2007: 33).

anlamamızın bu görüntü şeması sayesinde olduğunu ifade eden Gibbs, zihinsel veya soyut denge kavramını fiziksel denge anlayışımız ile anlaşılır ve deneyimlenebilir hale geldiğini de belirtir (Gibbs JR, 2006: 94).

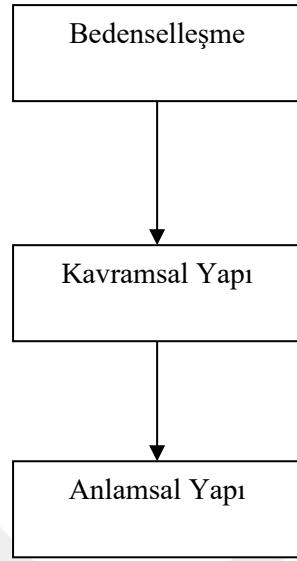
İnsan zihni soyut kavramları bedensel deneyimlerle ilişkilendirerek anlama eğilimindedir. Bu nedenle bireylerin öznel bedensel deneyimleri aslında düşüncenin ve dilin temelinde yer alır (İbe Akcan vd., 2016: 538). Bu noktada en başından beri bahsettiğimiz bedensel gösterimin özellikle bedenimizin kavramsal yapıyı şekillendirmesi bu gösterimin en açık örneğidir. Ön ve arka gibi kavramları düşündüğümüzde bu terimlerin öntür anlamlarının beden ile ilgili olduğunu görürüz. Önden görüyoruz ve normal olarak ön tarafa bakacak şekilde hareket ediyoruz, ön tarafımızdaki insanlar ve nesnelerle etkileşime giriyoruz. Sırt tarafı yani arkamız ise ön tarafın zıttıdır. Bizler doğrudan sırtımız ile algılamıyoruz ve normalde de arkaya doğru hareket etmiyoruz ve arkamızdaki insanlar ve nesneler ile etkileşime girmiyoruz (Lakoff& Johnson, 1999: 37).

Bedenselleşmenin dilsel unsurlar üzerinde gösterimi uzamsal yönelimde de ortaya çıkar. Dünyada birçok dil, uzamsal yönelimi bedenin kısımları ile tanımlar. Meksika’da bir Mayan dili olan Yukatekçe’de beden kısımlarından sırt (“paach”) ‘arka’, göz (“eich”) ‘iç taraf’ ve ilik (“tu’u”) ‘içeri’ ile ilgili betimlemek için kullanılır (Goldap, 1992; Stolz, 1994) (Akt. Heine, 1997: 57).

İnsanın bedeninin doğası gereği, nöroanatomik yapısının da dâhil olduğu türüne özgü bir dünya görüşü bulunur. Yani insanın gerçeklik anlayışı büyük ölçüde bedenselleşen yapısıyla nedenlidir. Daha önce vermiş olduğumuz DENGİ örneğinde de bunun nasıl olduğunu belirtmiştik. Bedenselleşmenin deneyimleri etkilediğini gösteren bir başka örneği Evans vd. (2007: 7) renk alanı üzerinden gösterir:

İnsanın görsel sistemi üç çeşit ışık alıcısına (renk kanalı) sahipken, sincap, tavşan ve kedilerin görsel sistemi iki renk kanalına sahiptir. Farklı bir renk yelpazesine sahip olmak, renk tayfı boyunca bizim tarafımızdan erişilebilen renk yelpazesindeki renk deneyimimizi etkiler. Diğer organizmaların verdiği ısıyı görsel olarak belirleyen ve gece avlanan çingiraklı yılan gibi canlılar kızıl ötesi aralığı görebilmektedir. İnsanlar ise bu aralığı göremezler çünkü insanların görsel donanımı görsel deneyim aralığını ve yapısını belirler. Diğer bir deyişle, erişebildiğimiz kavramlar ve düşündüğümüz, bahsettiğimiz gerçekliğin yapısı bedenselleşmenin bir işlevidir. Algılamamız ve kavramamız, bedenselleştirilmiş deneyimlerden elde ettiklerimiz kadardır. Bu açıdan insan zihni, bedenselleştirilmiş deneyimin izlerini taşımaktadır. Bilişsel anlambilimin merkezinde olan bedenselleşmiş biliş tezi budur. Kavramsal yapı, bedenselleşmenin doğal bir sonucudur. Anlamsal yapıda açık bir şekilde karşımıza çıkan kavramsal düzenlemenin temeli bedenselleşme tezidir.

Şekil 3: Bedenselleşmeden Dilsel Anlama

(Evans&Green, 2007: 177'den uyarlanmıştır.)

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOKANLAMLILIK

2. 1. Çokanlamlılık Olgusu

Çokanlamlılık terimi, en basit şekli ile dilde tek bir sözcüğün birçok farklı ancak birbiri ile ilişkili anlama sahip olma olgusuna gönderimde bulunur (Cuyckens&Zawada, 2001:x). Çokanlamlılık, ilk olarak Plato'nun Cratylus'unda doğallık veya göstergelerin nedensizliği sorunu etrafında tartışılır (Nerlich&Clarke, 2003: 58). Bir sözcüğün birden fazla anlam ile ilişkili olabileceği konusunda çokanlamlılığa hayli eleştirel yaklaşan Aristo'da ise “belirsiz anlamlı sözcükler” olarak nitelendirilir ve çokanlamlılığın “sofistlerin dinleyenlerini yanıltması için özellikle yararlı” olduğu iddia edilir (Ullmann, 1972: 167). Aristo'dan sonra gelen filozoflar, çokanlamlılığı bir dil kusuru ve iletişime hatta açık bir şekilde düşünmeye engel olarak görmeye başlar ve birbirlerini çokanlamlılık ile itham ederek çekiştirirler (Ullmann, 1972: 167).

Modern anlamda çokanlamlılık terimini -bir şiiri nitelendirmek için- kullanan ilk kişi Dante'dir. Anlamın çokluğu ile ilgili elle tutulur manada çalışmalar³⁵ ancak 18. yüzyılda başlar ve 19. yüzyılda da kökenbilim, tarihsel sözlükbilim veya tarihsel anlambilim açısından anlam ile ilgilenen dilbilimciler tarafından çokanlamlılık çalışmaları sürdürülür. 19. yüzyılın sonunda kökenbilim ve sözlükbilimden bağımsız yeni bir genel dilbilim dalı olarak anlambilim dalını kurmak isteyen Fransız anlambilimci Michel Bréal (1924 [1897]), **polysémie** terimini türetmiştir (Nerlich&Clarke, 2003: 59- 60). Bu nedenle dilbiliminde kullanılan çokanlamlılık teriminin kökeni, Bréal'e kadar götürülür. **Essai de Sémantique** adlı çalışmasında bu terim hakkında bilgi veren Bréal, bir sözcüğün eski anlamı ile yeni anlamı birlikte kullanıldığında çokanlamlılığın ortaya çıktığını belirtir. Sözcük kullanımının; temel anlamdan metaforik anlama, sınırlı anlamdan genişletilmiş anlama ve soyut anlamdan somuta anlama göre çeşitlendiğini ifade eder. Bréal için çokanlamlılık, dilde çok üretken ve açık uçlu bir olgu olarak

³⁵ Birden fazla anlama sahip sözcükler ile ilgili tartışmalar aynı yüzyıllarda Batı felsefesinde de devam eder. Locke, birden fazla farklı anlam ile ilişkili sözcüklerin tek bir soyut anlamın örnekleri olabileceği iddia ederken Leibniz birkaç farklı anlama sahip sözcüklerin tüm kullanımlarının, sözcüğün anlamsal çeşitliliğinin çoğunu kapsayacak şekilde belirleyici bir anlama (core meaning) indirgenebileceğini savunur. Locke ve Leibniz arasında geçen bu kısa tartışma, çokanlamlılık ile ilgili geleneksel tartışmaları geniş anlamda özetler (Falkum, 2011: 11).

değerlendirilir³⁶ (Kovács, 2011: 6). Bréal'in çokanlamlılık ile ilgili görüşleri; genel dilbilimde, psikodilbilimde, sosyodilbilimde ve dil ediniminde çokanlamlılık ile ilgili yapılan araştırmalara yol gösterici olur.

20. yüzyıl boyunca, genel olarak dilbilimsel çalışmaların odak noktası, artzamanlı bakış açısından eşzamanlı bakış açısına döner. Ancak bununla birlikte, yapısalcı gelenekte –özellikle hesaplamalı ve belirleyici özelliğe dayalı kuramlarda³⁷ (Nerlich&Clarke, 2003:4)- çokanlamlılığın çok küçük bir payı olur. Katz ve Fodor (1963), Katz³⁸ (1972) tarafından geliştirilen anlambilim kuramında çokanlamlılık pek dikkat çekmez. Katz (1972), çokanlamlılığı eşadlılıktan ayırmaz ve de “tek biçim tek anlam yaklaşımı”nı benimser (Cuyckens&Zawada, 2001: xii). Yapısal dilbilimciler, çokanlamlılık ile başa çıkma çabalarında bu yaklaşımı sürdürmek için savaşırlar ve üretici-dönüşümsel dilbilimciler de bağlamsal konuları dışarıda bırakarak anlamı tanımlamak için değişmez özelliklere odaklanırlar (Nerlich&Clarke, 2003:4). Bunun sonucunda da çokanlamlılık, bir anlam tanımı altında birçok farklı anlamın getirilmesi ile büyük oranda sınırlandırılır. Çokanlamlılık genellikle alışılmamış veya olağanüstü durumlarda düşünülürken tekanlamlılık ve eşadlılık olağan bir durum olarak değerlendirilir. Geleneksel olarak çokanlamlılık sözcük anlam alanı veya anlambilim ile sınırlandırılır (Evans&Green, 2006: 36).

20. yüzyılın büyük bir kısmında çokanlamlılık terimi sadece sözcüklere veya sözlüksel unsurlara gönderimde bulunmak için kullanılır. Yani çokanlamlılık aslında sadece sözcük anlam ile sınırlandırılır. Bu unsurların çokanlamlı olarak tanımlamak için de birtakım ölçütlere başvurulur. Yani bir sözcük çokanlamlı ise aşağıdaki ölçütleri sağlaması gerektiği düşünülür: Bir sözcüğün birden çok anlamı birbiri ile ilişkili ise onlar arasında açık bir şekilde türetilmiş

³⁶ Bréal için çokanlamlılık esasen artzamanlı bir olgudur. Kullanım ile elde edilen sözcüklerin yeni anlamları ortaya çıktığı zaman eski anlamlar otomatik olarak ortadan kalkmaz. Eski ve yeni anlamlar dilde paralel olarak var olmaya devam eder. Eşzamanlı olarak veya dil kullanımında ise çokanlamlılık olgusu gerçekten yoktur. Çünkü anlama sürecinde anlam seçimi asla bir sorun oluşturmaz. Bağlam içerisinde kullanılan bir sözcük –sözcük oyunu ve şakalar dışında- daima tek bir anlama sahiptir (Nerlich-Clarke, 2003: 60- 61).

³⁷ Son zamanlara kadar dilsel anlambilim ile ilgili kuramların çoğu Aristo'dan itibaren görülen bir kavramın bir kategoriye üye olabilmesi için gerekli ve yeterli koşulları sağlaması gerektiği düşüncesine dayanır. Katz'ın anlambilim kuramında da bu düşünce yoğun bir şekilde görülür. Katz'ın yaklaşımında tanımlarla oluşturulan sözcük anlamları vardır ve bu anlamlar, gerekli ve yeterli koşulları sağlaması durumunda sözcüğün anlamları olarak listelenir.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jerold J. Katz, **Semantic Theory**, Harper and Row, New York, 1972; Jerold J. Katz& Jerry A. Fodor, “The Structure of A Semantic Theory”, **Language** 39,1963, s. 170- 210.

anlam ilişkisi vardır ve *türetme* fikri, temel bir anlamın olmasını ve diğer anlamların bu temel anlamdan anlamsal ilişkilerle türetilmesini veya üretilmesini gerektirir. Çokanlamlı bir sözcüğün anlamları arasındaki ilişkinin bazı kaynak sözcüklerle kökensel olarak bağlantılı olduğu gösterilmelidir. Çokanlamlı bir sözcüğün anlamları aynı sözdizimsel kategoriye ait olmalıdır. Bu ölçütlerden ilki çokanlamlılık tanımı için kullanılırken diğer iki ölçüt aslında çokanlamlılık ve eşadlılık arasında ayırım yapmak için kullanılır (Cuyckens&Zawada, 2001: xiii). Çünkü çokanlamlılık, çokanlamlılık ve eşadlılık arasındaki farklara odaklanılarak açıklanmaya çalışılır ve çokanlamlı bir sözcüğün farklı anlamlarının temel bir anlamdan kaynaklanabileceği ancak bunun ötesine gidilemeyeceği kabul edilir (Leech 1981, Lyons 1977, 1981, 1995, Lipka 1992) (Akt. Kovács, 2011: 7).

Çokanlamlılık ve eşadlılık arasında ayırım yapmak için de çeşitli ölçütler sunulur. Bunlardan en çok kabul göreni Lyons'a (1977) ait ölçütlerdir. Çokanlamlılığa geleneksel bakış açısı ile yaklaşan Lyons, eşadlılık ile çokanlamlılık arasındaki farklara değinerek çokanlamlılığı açıklamaya çalışır. Lyons'a göre eşadlılık "iki veya daha fazla farklı sözcük arasındaki ilişki" iken çokanlamlılık "tek bir sözcüğün özelliği"dir. Ancak Lyons'a göre bir sözcüğün ilişkili ve ilişkisiz anlamları arasında ayırım yapmak her zaman kolay bir şekilde olmaz ve bu ayırım için kökenbilim ve anlam ilişkisinin dâhil olduğu iki ölçüt sunar. Kökenbilimsel ölçüte göre, sözlüksel unsurlar aynı kökenden geliyorsa çokanlamlı, farklı kökenlerden geliyorsa eşadlı olarak değerlendirilir (Ibarretxe-Antuñano, 1997: 27). Örneğin İngilizcede **bat** sözcüğü hem yarasa hem de beyzbol sopası anlamlarına gelir. Ancak tarihsel açıdan bakıldığında aslında iki farklı sözcük olduğu anlaşılır. Türkçede yarasaya karşılık gelen **bat** sözcüğü, Orta İngilizcede **bakke** sözcüğünden türerken beyzbol sopası anlamına gelen **bat** sözcüğü Eski İngilizcede sopa atmak, sopa ile dövmek anlamına gelen **batt** sözcüğünden gelir (Lyons, 1996: 54- 59).

Lyons'un ikinci ölçütü yani anlam ilişkisi ölçütüne göre ise çokanlamlılık ve eşadlılık arasındaki ayırım, konuşucular tarafından iki anlamın ilişkili veya ilişkisiz oluşuna göre belirlenir. Yani bir dilin konuşucusu iki anlamı birbiri ile ilişkili olarak değerlendirirse çokanlamlılıktan, eğer iki anlamı birbiri ile ilişkisiz olarak değerlendirirse eşadlılıktan bahsedilir. Burada bir tür halk kökenbilim yapılır ve çokanlamlılık ile eşadlılık arasındaki ayırım buna bağlı olarak düşünülür (Falkum, 2011: 17). Her iki ölçütte de bazı sorunlar ortaya çıkar. İlk ölçütte yani kökenbilimde anadil konuşucusu, sözcükler ile ilgili tarihsel bilgiye sahip olmayabilir ve bu nedenle aslında çokanlamlı olan bir sözcük, konuşucu için eşadlılık gibi gelebilir. Yani dil tarihi daima şuanki duruma yansımayabilir. Örneğin günümüz İngilizcesinde

sözlükbirim **pupıl** (öğrenci) ve **pupıl** (gözbebeği) anadil konuşucuları tarafından genellikle iki ayrı kökenden gelen sözcükler olarak değerlendirilir. Ancak her ikisi de Latince **pupillus/pupilla** kökünden gelmektedir (Ibarretxe-Antuñano, 1997: 28). Lyons'un ikinci ölçütün de ortaya çıkan sorun, konuşucunun sözcüğün anlamları arasında kurduğu ilişkili olma veya olmama durumunun öznel yargıdan kaynaklanmasıdır. Örneğin İngilizce **ear** sözcüğü kulak ve başak anlamlarına karşılık gelen iki farklı anlama sahiptir. Anadili İngilizce olan konuşucuların bir kısmı bu iki anlamı ilişkili olarak değerlendirirken diğerleri bu iki anlam arasında herhangi bir ilişki kurmayabilir. Bu iki anlama sahip sözcüğün kökenine baktığımızda farklı kökenlerden gelen iki sözcükten meydana geldiği ortaya çıkar: **ĕare** (kulak) ve **ĕar** (başak) (Onions, 1966: 297) (Akt. Kovács, 2011: 10).

Eşadlılık ve çokanlamlılık ayrımı ile ilgili yapılan çalışmaların bir kısmı da testler ile çokanlamlılığı belirlemeye çalışır. Bu testlerde eşadlılığın açıkça anlamsal bir belirsizlik yaratması nedeniyle belirsizlikten çokanlamlılığı ayırma testleri olarak anıldığı da görülür. Quine (1960) tarafından önerilen çokanlamlılık tanı testinde bir sözcük bir göndergenin hem doğrusuna hem de yanlışına gönderimde bulunduğu iddia ediyorsa o sözcük çokanlamlıdır. Örneğin İngilizce **the feather is light (not heavy) but not light (dark)** (tüy hafiftir yani ağır değildir ancak açık renk de değildir koyudur) cümlesinde **light** sözcüğü belirsiz bir sözcük olarak değerlendirilir çünkü hem doğru bir duruma ağır olmamaya gönderimde bulunur hem de renk açısından tüylerin hepsinin açık renk olmamasına yani yanlışına gönderimde bulunur. Quine'e göre **light** sözcüğü çokanlamlılık testini geçer. Ancak bu durumda belirsizlik köken olarak ilişkisiz anlamları içerir ve bu iki okuma çokanlamlılıktan ziyade eşadlılığa işaret etmiş olur (Geeraerts&Cuykens, 2007: 141).

Eşadlılık ve çokanlamlılık arasında ayırım yapmak amacıyla bu anlam ilişkisini formüle dökme girişimlerinde de bulunulur. Katz (1972), Katz ve Fodor'un (1963) *Bileşen çözümleme* teorisinde sözcüğün anlamının en küçük ayırt edici özelliklerine ayrıştırılması veya parçalanması önerilir. Örneğin insanın anlam alanındaki erkek, kadın, kız, erkek çocuk gibi sözlükbirimlerin tanımı için [$\pm$ insan], [$\pm$ yetişkin], [$\pm$ erkek] gibi ayırıcı özellikler ile sözcükler tanımlanır. Tanımsal test olarak da adlandırılan (Geeraerts&Cuykens, 2007: 143) yöntemde Aristo'dan beri süregelen gerekli ve yeterli koşullara göre kategoriler değerlendirilir. Eğer gerekli ve yeterli koşul kümesi bir sözcüğün anlamını açıklamak için yeterli değilse, o sözcük çokanlamlı olarak düşünülür. Ancak bu ayırıcı özellikler her koşulda sözcüklere uygulanamaz.

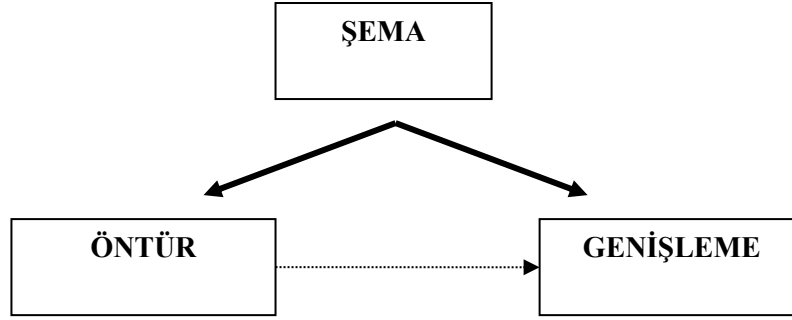
Geleneksel yaklaşımların sözlüksel unsurların çokanlamlı veya eşadlı olup olmaması hususunda az çok başarılı değerlendirmeler yapmalarına rağmen genel anlamda başarısız olmalarının nedenleri bu sözlüksel unsurlara yüklenen birden fazla anlamın sebebini, bu anlamların nasıl yapılandırıldığını ve sözlüksel unsurların ilettikleri anlamların nedenli olup olmadığını araştırmamaları gösterilir. Ayrıca sadece sözcük anlama değinmeleri ve dilin diğer alanlarında çokanlamlılık olgusunun olup olmadığını araştırmamaları da başarısızlıklarının nedenleri arasında sıralanır (Kovács, 2011: 13).

2.1.1. Bilişsel Anlambilimde Çokanlamlılık

1980'lerde dile bilişsel açıdan yaklaşan ve dili kavramları temsil eden bir sistemden daha çok kavramsal bütünleşmeye yönlendirici bir sistem (Nerlich&Clarke, 2003:7) olarak değerlendiren bilişsel dilbilimde anlam, merkeze alınmış ve anlam ile yapılan çalışmalara yeni ve farklı bakış açıları getirilmiştir. Özellikle daha önce yani geleneksel yaklaşımlarda bir sorun olarak görülen çokanlamlılık, bilişsel bakış açısı ile bir fırsata döner. Bu fırsat dili; zihinle, anlamla ve toplumla yeniden bağlama fırsatını sunar (Nerlich vd., 2003:4). Bilişsel dilbilimciler, dil ve zihin çalışmalarında kavramsal süreçlerin ve bedenselleşmiş deneyimlerin anlam üzerinde büyük öneme sahip olduğu görüşünü benimser. Anlamı dilsel yapının merkezine alırlar ve anlamın dilsel yapıyı güdülediği görüşüyle birlikte dilsel kategorizasyon üzerine odaklanırlar böylece çokanlamlılık konusunu asıl ilgi odağı haline getirirler (Lakoff, 1987, Tyler&Evans, 2003, Nerlich vd., 2003, Croft &Cruse, 2004, Evans&Green, 2006, Evans, 2007) (Akt. Kovács, 2011: 14).

Bilişsel yaklaşımda sözlüksel unsurların tipik olarak çokanlamlı olması temel bir iddiadır. Çünkü çokanlamlı ağda sözcüğün kendisi bir kategori olarak düşünülür ve bu sözcüğün birbiri ile ilişkili anlamları da metafor, metonomi, görüntü şemaları gibi genel bilişsel ilkeler aracılığıyla yapılandırılır. Bu bağlamda çokanlamlılık da öntürü merkeze alan bir ağda oluşan birbiri ile ilişkili anlam ailesini kapsar. Bu ağ bir öntürden gelişir ve her genişleme bilişsel olarak güdülenir, bu genişlemeler keyfi değil nedenlidir (Langacker, 1988:392).

Şekil 4: Langacker'in Ağ Modeli

(Langacker, 2002: 271; Evans & Green, 2006: 546'dan uyarlanmıştır.)

Langacker'deki ağ modeli Lakoff'un yayılımsal kategori modeline tekabül eder. Lakoff, çokanlamlılığı nitelendirmek için yayılımsal kategori modelini kullanır. Buna göre, ağdaki üyeler arası ilişki keyfi değildir, sistematiktir (Brugman & Lakoff, 2006: 110). Yayılımsal kategorileri oluşturan bu sistematik ilişkide bir veya daha fazla anlamın öntür olduğunu ve diğer anlamların bu öntür/lerden daha az öntür özelliği göstermesi dolayısıyla öntürün çevresinde yayılımsal olarak yer aldığını ifade etmiştik. Lakoff, yayılımsal kategoride sözcüklerin bir İBM'ye veya bir öntüre göre düzenlenen kavramsal bir kategori olarak değerlendirir. Buna göre çokanlamlılık, sözcüklerin tek bir kavramdan ziyade bir sözcüksel kavram ağı ile ilişkili olmasından ortaya çıkar (Evans & Green, 2006: 328). Bazen tek bir İBM, tek bir doğal kategoriden oluşan anlam kümesinden meydana gelebilir. Örneğin İngilizce **window** (pencere) sözcüğünün İBM'si üç anlamdan oluşabilir: **an opening in the wall** (duvardaki delik), **a frame fitting into the wall** (duvara yerleştirilen bir çerçeve) ve **the glass filling the frame fitting into the wall** (duvara yerleştirilen çerçeveye yerleştirilen cam). Bu üç anlam da ilişkisiz değildir; uygunluklarını fiziksel olarak devam ettirdikleri doğal bir anlam kategorisi oluşturur. Bu uygunlukların görüntü şeması olduğunu ifade etmiştik. Uygunlukların aynı İBM'de yer almadığı durumlarda iki alanın İBM'nin uygunlukları arasında gerçekleşir ki yukarıda vermiş olduğumuz öntür teorisinde de belirttiğimiz gibi bir alandan yani bir İBM'den diğer alana yani İBM'ye haritalama gerçekleşir. Böylece bir sözcüğün farklı anlamları ilişkilendirilir (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 34).

Bilişsel dilbilime göre çokanlamlı bir ağa sahip sözcüğün kendisi; metafor, metonimi ve görüntü şemaları gibi ortak ilkeler vasıtasıyla birbiriyle ilişkilendirilen anlamları ile birlikte bir kategori olarak düşünülür. Yani çokanlamlı bir sözcük tarafından iletilen anlamların bir araya gelmesi keyfi değildir, anlamlar arasındaki bağlantılar yukarıda belirttiğimiz bilişsel mekanizmalar ile ortaya çıkarılabilir (Baker, 1999: 8).

Geleneksel yaklaşımların aksine, bilişsel dilbilimde çokanlamlılık sözcük anlam ile sınırlı değildir ve insan dilinin en temel özelliği olduğundan dilin tüm alanlarında yani ayrı olarak düşünülen biçimbilim, sesbilim ve sözdizim gibi alanlarda da çokanlamlılık görülür (Evans& Green, 2006: 36). Bilişsel değerlendirmeler sözcüğün ötesine geçer ve çokanlamlılık bilişsel bir düzenleme ilkesi olarak değerlendirilir (Kovács, 2011: 14).

Bu bakış açısı ile çokanlamlılığa yaklaşan Brugman, İngilizce **over** (üzerine) edatı ile ilgili **The Story of Over: Polysemy, Semantics and the Structure of the Lexicon** (1989) adlı çalışmayı ele alır. Brugman'ın bu çalışması daha sonra çokanlamlılık ile ilgili yapılacak olan bu tür çalışmalara yol gösterici olması açısından öncü sayılır (Tyler& Evans, 2003: 97). Brugman, **over**'ı soyut tek anlamlı bir sözcükten ziyade farklı birçok anlama sahip bir kategori olarak düşünür. Bu düşünceyi de çokanlamlılığın kavramsal düzenlemeyi yansıttığı ve tamamen yüzeysel bir olgu olmaktan çok zihinsel temsil seviyesinde ortaya çıktığı görüşü takip eder. Böylece çokanlamlılığın esasen kavramsal bir olgu olduğu ve dil kullanımı ile belirlenmesi gibi zihinsel temilde sözcüksel düzenleme ile ortaya çıktığı görüşü bu çalışma ile desteklenmiş olur (Evans &Green, 2006: 330). Brugman'dan sonra **over** edatı ile ilgili çokanlamlılık çalışmaları, sözcüksel seviyeleri düzenleme açısından çokanlamlılığa kanıt olması amacı ile birçok kez ele alınır (Taylor, 2003: 110- 116; Lakoff, 1987: 418- 439; Tyler&Evans, 2003: 724- 765; Evans &Green, 2006: 328- 361). İngilizce **over** (üzerine) edatının farklı anlamlarını içeren örnekler Tablo 2'de şöyle ifade edilir (Kovács, 2011: 14- 15):

Tablo 2: İngilizce Over (Üzerine) Edatının Anlamları

The picture is over the sofa. (Resim, kanepenin üzerindedir.)	ABOVE (yukarı)
The picture is over the hole. (Resim, deliğin üzerindedir.)	COVERING (kapsama)
The ball landed over the wall. (Top, duvarın üzerinden düştü.)	ON THE OTHER SIDE (diğer tarafa)
The car drove over the bridge. (Araba, köprü'nün üzerinden geçti.)	ACROSS (bir taraftan öbür tarafa)
The bath overflowed. (Küvet taşı.)	EXCESS (fazlalık)
The goverment handed over power. (Hükümet, gücü devretti.)	TRANSFER (aktarma)

She has a strange power over me. (O, benim üzerinde değişik bir güce sahip.)	CONTROL (kontrol)
--	-----------------------------

(Kovács, 2011: 14-15'ten tablolaştırılmıştır.)

Tabloda gösterilen **over** edatının anlamları, bilişsel dilbilimciler tarafından farklı ancak birbiri ile ilişkili anlamlar olarak değerlendirilir ve bu anlamların hepsi de öntür **above** (yukarı) anlamından metafor vasıtasıyla elde edilir. Burada yayılımsal bir kategoriden bahsedilir. Öntür yukarı anlamı etrafında diğer anlamlar düzenlenir. Bu durumda **over** sözcüğünün anlamları bilişsel kategoriler gibi tipiklik etkisi sergiler. Örneğin anadili İngilizce olan konuşucularının çoğu **over** sözcüğü için yukarı anlamının kontrol anlamından daha iyi bir örnek olduğu değerlendirmesini yapar. Çünkü kategorinin en iyi örneği yani öntür, uzamsal bir konum ile ilgilidir (Evans&Green, 2006: 331). Burada kavramların bedensel deneyimlerden kaynaklanması ve daha sonra metafor ile yapılandırılması da söz konusudur. Bedensel kaynaklı alanlar, daha soyut kavramları yapılandıran büyük bir alanda yapılırlar. **Over**'in kontrol anlamı da böyle bir yapılanma sonucudur. Kontrol anlamı, KONTROL YUKARIDIR kavramsal metaforu ile meydana gelir (Kovács, 2011: 15). Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınan bu metafor türü, fiziksel ve kültürel deneyimlerden kaynaklanır. Kontrol gibi soyut bir kavram, deneyime dayalı metafor sayesinde anlaşılır hale gelir (Lakoff&Johnson 2003: 193). **Over** örneği üzerinden bilişsel anlambilimin çokanlamlılığa bakış açısını yani daha az öntür olan anlamların anlam genişlemelerine olanak sağlayan metafor ve görüntü şemalarının dahil olduğu bilişsel mekanizmalarla öntür anlamlardan türetildiği (Evans&Green, 2006: 332) görüşünü ortaya koymuş oluruz.

Bilişsel dilbilimde çokanlamlılık ile ilgili çalışmalar biçimbilime ve sözdizime ait kategorilerde de yapılır. Küçültme ekinin bir şeyin küçüklük miktarını belirtmesi dışında birçok farklı anlamı ifade etmesi diğer bir deyişle çokanlamlı olması bilişsel dilbilimcilerin dikkati çeker. İngilizcede küçültme ekinin eksikliğinden dolayı İtalyanca örnekler üzerine yoğunlaşan Taylor (1995: 144), İtalyacada en sık görülen + {ino}, +{etto} ve +{ello} olmak üzere birçok küçültme ekinin bulunduğunu belirtir. Taylor'a göre küçültme ekleri kapalı bir sınıfa ait iken, *fiziksel uzamda küçüklük* anlamında merkezi bir kategori oluşturur. Bu uzamsal küçüklük kavramının sadece İtalyancada değil, diğer birçok dilde de uzamsal olmayan alanlara/anlamlara genişletildiğini ifade eder. Örneğin küçültme eklerinin büyük bir kısmının öntür anlamı olan

uzamsal küçüklükten metaforik ve metonomik mekanizmalarla bir ‘bir eylemin veya bir şeyin azaltılmış ölçeği’, ‘sevgi durumu’ ve ‘değerini düşürme durumu’ gibi anlamlara genişlediği gözlemlenir. Taylor, İtalyancadaki bu farklı küçültme eklerinin çokanamlı tek bir kategorinin örnekleri olarak değerlendirir. Örneklerin her biri, merkezi bir uzamsal küçüklük anlamıyla bilişsel olarak ilişkili olan özgül bir küçültme anlamına dayanır (Cuyckens&Zawada, 2001: 197). Türkçe açısından küçültme eklerine baktığımızda hem küçültme³⁹ eklerinin bolluğundan söz edebiliriz hem de bu eklerin de uzamsal bir küçüklükten küçümseme, acıma, sevmeye vb. soyut anlamlara genişlemelerinden bahsedebiliriz. Yani İtalyanca gibi dillerde tespiti yapılan bu durum Türkçe için de söz konusudur diyebiliriz. Türkçede +{cAğIz}, ve +{Cık} ekleri çocukcağız, anneciğim örneklerinde görüldüğü üzere sevgi veya acıma vb. anlamlarını da iletebilmektedir.

Çokanamlılık olgusunun sadece açık sınıf olarak sözcüklerde değil, kapalı sınıfa ait unsurlarda görüldüğü gösteren bir diğer çalışma da zaman sistemi üzerinden Tyler ve Evans (2001) tarafından yapılmıştır. Zaman, zaman bildirmesi dışında *bilgisel* aralığa da gönderimde bulunur. Yani zaman sistemi kendisiyle ilişkili bir dizi farklı şematik anlama sahiptir. İngilizcede zamanın varsayımsal yapılarda kullanımı ile ilgili aşağıdaki cümlelerden örnekler verilir:

(2a) **If I win the lottery, I will buy a Rolls-Royce.**

(Şans oyununu kazanırsam, bir Rolls-Royce satın alacağım.)

(2b) **If I won the lottery I would buy a Rolls-Royce.**

(Şans oyununu kazansaydım, bir Rolls-Royce satın alacaktım.)

Bu iki cümle de koşullu bir cümledir ve İngilizcede bu koşul, **If A then B** yapısı ile sağlanır. (2a)’daki cümle tarafsız bir bilgisel tutum ifade ederken (2b)’deki cümle bilgisel uzaklığı belirtir. Bilgisel tutumda, konuşucunun belirli bir temel genişleme dizisinin belirli bir gerçeklik temeline göre ne kadar olası olduğuna dair değerlendirmesini içerir. Bilgisel terimi, konuşmacının olasılık, ihtimal, kesinlik veya şüphe ile ilgili bilgi veya fikirleri ile ilişkili iken

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nasrin Zabeti Miandoab, “Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22/1, 2018, s. 213-237, Sezer Özyaşar Şakar, “Eski Türkiye Türkçesinde Küçültme, Sevgi, Şefkat ve Acıma İşlevli Ekler”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 7, Sayı 16, 2018, s. 19- 30.

bilgisel tutum veya bilgisel uzaklık terimleri de belirli şeylerin durumundan metaforik olarak uzaklığına dayanır. Bu da belirli bir durumun ortaya çıkma olasılığı konusunda konuşucunun duruşu veya değerlendirmesidir. (2a)'da koşul yapısı şimdiki zamandadır ancak gelecek zamana (varsayımsal) gönderimde bulunur. Bu da İngilizcede şimdiki zamanın şimdiki zamana gönderim yapmakla sınırlı olmadığını gösterir. Konuşucu, bilgisel uzaklık ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmaz. Bu cümle tamamen varsayımsaldır. Yani konuşucu, şans oyununu kazanma olasılığına karşı tarafsız bir duruş sergiler. (2a)'da konuşucunun düzenli bir şekilde şans oyunu oynadığı bir bağlama uygun olur ve bu nedenle konuşucunun şans oyununu kazanma ihtimali de bulunur. (2b)'deki cümle de varsayımsaldır ancak bu cümlede konuşucu koşul cümlesini geçmiş zaman ile kullanarak bilgisel uzaklığı belirtir. Söz konusu cümle konuşucunun gerçekten şans oyunu oynamadığı veya başarı şansının en az olduğu ya da hiç olmadığı ile ilgili değerlendirmesi ile ilgili bir senaryoda söylenebilir. Burada konuşucu tarafsız değildir. Koşul cümlesi var olmayan bir duruma yani karşıolgusal bir duruma gönderimde bulunabilir. (2a) ve (2b)'de yer alan İngilizce **will** ve **would** biçimleri geleneksel manada şimdiki zaman ve geçmiş zaman biçimleri olarak bilinir. Bu iki örnekte de söz konusu biçimlerin zamandan daha fazlasına gönderimde kullanılabileceği ortaya konulur (Evans&Green, 2006: 394- 395). Türkçede de bu durumu örnekleyebileceğimiz kullanımlar mevcuttur. Üzüm, -{DI} ekinin koşul cümlelerinde “olgusalılık dışı durum işaretleyicisi olarak kullanıldığı” ifade eder ve ‘Karşıma çıksaydı öldürdüyüm’ (2007:459) örneğini vererek bu tür cümlelerin yani “gerçekleşmemiş bir durumu dile getiren ifadeler”in karşıolgusal olarak değerlendirildiğini belirtir (2017: 31). Türkçede –{DI} geçmiş zaman ekinin sadece geçmiş zamana gönderimde bulunmadığı, İngilizcede olduğu gibi bilgisel uzaklığa da gönderimde bulunduğu verdiğimiz örnekte de açıkça görülür.

Evans ve Green (2006: 37), sözdizimsel kategoride çift nesne alan yapılarda çokanlamlılık olgusunu ele alır. İngilizcede cümle kuruluşunun **SUBJECT VERB OBJECT1 OBJECT2** (ÖZNE YÜKLEM NESNE1 VE NESNE2) şeklinde kurulduğunu belirten Evans ve Green, bu yapının birçok soyut anlam ilettiğini aşağıdaki örnekler üzerinden gösterirler:

(3a) **Mary gave John the cake.**

Mary, John'a keki verdi.

(3b) **Mary promised John the cake.**

Mary, John'a kek için söz verdi.

(3c) **Mary refused John the cake.**

Mary, kek için John'a izin vermedi.

(3d) **Mary left John the cake.**

Mary, John'a kek ayırdı.

(3e) **Mary permitted John the cake.**

Mary, John'a kek için izin verdi.

(3f) **Mary baked John the cake.**

Mary, John'a keki pişirdi.

(3a)'da Mary, John'a keki verdi cümlesinde bir kılıcı, alıcının katılanı başarılı bir şekilde almasını sağlar, (3b)'de kılıcının alıcıya katılanı almasını sağlaması tatmin şartına bağlı olduğunu ifade eder; (3c)'de kılıcının alıcının katılanı almamasına sebep olur; (3d)'de kılıcı, alıcının katılanı gelecekte belirli bir zamanda alması için eylem gerçekleştirir; (3e)'de kılıcı, alıcının katılanı almasına olanak tanır ve (3f)'de kılıcı, alıcının katılanı alması için kast eder.

Çift nesne alan cümle ile ilişkili soyut anlamların her biri farklı da olsa da açıkça birbiriyle ilişkili anlamlardır. Aktarımın yapısı anlamdan anlama çeşitlilik göstermesine rağmen bu anlamların hepsi istemli aktarım ile ilgilidir (Evans&Green, 2006: 38, Kovács, 2011: 16).

Şimdiye kadar vermiş olduğumuz örneklerde de görüldüğü üzere dil, insanın gözlemlerinden bağımsız bir biçimde nesnel gerçekliği doğrudan yansıtmak yerine insanların dış dünya ve kültürlerinin ortak deneyimlerinin bir sonucu olarak inşa ettikleri kavramsal yapıları yansıtır. Anlamın tanımı, dilsel biçimler ve nesnel bir gerçeklik arasındaki ilişkiden çok dilsel biçimler ve kavramlar arasındaki ilişki olarak tanımlandığında metaforik ve metonomik haritalamalar gibi bilişsel düzenlemeler açısından anlam ilişkilerini açıklamamız mümkün olabilir (Baker, 1999: 5- 6). Bu nedenle bilişsel anlambilimde 'anlamlar nereden gelir' sorusuna cevap olarak anlamın temel kaynağının insan bedeni olması cevabı verilir. Bilişsel anlambilimcilerin anlamın temel yapısı olarak algıya, kavram öncesi yapılara ve görüntü şemalarına vurgu yapmalarının nedeni de bu bakış açısidir (Nerlich vd., 2003: 53).

Aşağıda çokanlamlılığa bilişsel yaklaşan ve Batı Türkçesinde algı fiilleri ile ilgili çokanlamlılık değerlendirmemizde kullandığımız yöntemlere ayrıntılı olarak yer verilmektedir. İlk olarak bu yöntemlerin de kapsayıcısı durumunda olan kavramsal metafor teorisi hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1.1. Kavramsal Metafor Teorisi

Metafor sözcüğü, Eski Yunanca bir sözcük olan **metaphora**'dan gelir. Metafor ile ilgili çalışmalar, Antik Yunan filozofu Aristo'ya kadar götürülür⁴⁰. Aristocu bakış açısına göre metafor, “kelime ve onun temel anlamı tarafından genellikle adlandırılan şey arasında transfer olan benzerlik temelinde, onun uygun olmadığı bir şeye bir adın uygulanması (Kittay 1987: 181; Stambovsky 1998).” (Akt. Erdem, 2004: 12–13) olarak kabul edilir ve metaforun temel işlevinin söze güzellik, canlılık kazandırmak olduğu düşünülür. Aristo (1987: 59-60-64), Poetika adlı eserinde metafordan şu şekilde bahseder:

Mecaz (metaphoria) bir sözcüğe, kendi özel anlamının dışında başka bir anlam verilmesidir. Bu da, (1) cinsin anlamının türe verilmesi, (2) türün anlamının cinse verilmesi yahut (3) bir türün anlamının bir başka türe verilmesiyle yahut da son olarak (4) bir orantıya göre olur.

...

Alışılmamış sözcük deyince, yalnızca yabancı sözcükleri değil, aynı zamanda mecazları, uzatılmış sözcükleri ve genel olarak da gündelik dilin dışında kalan şeyleri anlıyorum.

Aristo'nun metafor ile ilgili bu görüşleri geleneksel yaklaşımlarda da benimsenir ve metaforun sözcük seviyesinde gerçekleştiği ve metaforun dilsel bir olgu olduğu düşünülür. Yani metafor, düşüncenin meselesi değil de sadece dilin meselesi olarak görülür. Ancak dil ile ilgili olan kısımda da sözcüklerin alışlagelmiş anlamlarının dışına çıkıldığında oluşan şiir dilindeki yeni örnekler metafor olarak kabul edilir ve metafor günlük dilin dışında değerlendirilir (Lakoff, 1993: 202). Aristo'dan beri devam edegelen bu geleneksel yaklaşımlarda metafor, dile özgü dolaylı anlatımı amaçlayan bir işleve sahipken çağdaş yaklaşımlarda kavramsal sistemimizin temelini oluşturan daha kapsamlı bir konu olarak ele alınır. “Metaforların kullanım alanlarının edebi eserlerle sınırlı olmamasından, günlük dilde de yaygın bir etkinlik bulmasından hareketle” (Çalışkan, 2013: 96) ortaya atılan kavramsal metafor teorisi bu teorilerden en etkilisi ve üzerinde çok çalışılanıdır⁴¹. Çağdaş metafor teorisi

⁴⁰ Çalışmada sadece bilişsel dilbilim açısından metafor ele alındığından metafor ile ilgili görüşlere veya diğer metafor teorilerine burada ayrıntılı olarak değinilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Melek Erdem, **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Köksav, Ankara, 2003; Mağrifet Kemal Yunusoğlu, **Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.

⁴¹ Kavramsal metafor teorisi dışında son yıllarda ortaya konan çağdaş teorilerden Grady'nin Temel Metafor Teorisi (Primary Metaphor Theory); Narayanan, Feldman ve Lakoff'un Sinirsel Metafor

olarak da anılan kavramsal metafor teorisinde belirli bir metaforun tek bir sözlüksel unsur ile sınırlandırılması gerekmediği, farklı ifadelerde metaforun yaygınlaşabileceği kabul edilir (Geeraerts, 2006: 11). Kavramsal metafor teorisi, esasen George Lakoff ve Mark Johnson tarafından **Metaphors We Live By** adlı çalışma ile ortaya konmuştur⁴². Lakoff ve Johnson'un bu çalışması, bilişsel anlambilim yaklaşımı ile ilgilenenlerin başucu kitabı haline gelmiştir (Nerlich&Clarke, 2003: 50). Bu çalışmada, Lakoff ve Johnson metaforun sadece stilistik bir özellik olmadığını, düşüncenin kendisinin esasen metaforik olduğunu iddia ederler (Croft&Cruse, 2004:194; Evans& Bergen& Zinken, 2007:16; Evans&Green, 2007: 286). Lakoff ve Johnson'a göre metafor sözcüğü, kavramsal sistemde alanlar arası haritalama anlamına gelir ve metaforik ifade de bu alanlar arası haritalamanın gerçekleştiği yüzeydeki dilsel ifadelerle gönderme yapar (Lakoff, 1993: 203). Yani metafor, uzlaşımalsal zihin görüntülerinin duyumotor alanlardan öznel deneyim alanlarına kullanımı sağlar (Lakoff&Johnson, 1999:45). Kövecses (2010: x), Lakoff ve Johnson'un gelenekselleşmiş metafora karşı şu görüşler ile meydan okuduklarını ifade eder:

- (1) Metafor, sözcüklerin değil kavramların bir özelliğidir.
- (2) Metaforun işlevi, sadece sanat ve estetik amaç değil, belirli kavramları daha iyi anlamaktır.
- (3) Metafor çoğunlukla benzerliğe dayanmaz.
- (4) Metafor sadece özel yetenekli insanlar tarafından değil, günlük yaşamda sıradan insanlar tarafından çaba gösterilmeden kullanılır.
- (5) Metafor, hoş giden dilsel bir süsleme aracı olarak gereksiz olmaktan çok, insanın düşünmesinin ve akıl yürütmesinin kaçınılmaz bir sürecidir.

Teorisi (Neural Theory of Metaphor), Fauconnier ve Turner'ın Kavramsal Harmanlama Teorisi (Theory of Conceptual Blending) sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. George Lakoff & Mark Johnson, **Philosophy in The Flesh**, Basic Books, Newyork 1999; Zoltan Kövecses, **Metaphor A Practical Introduction**, Oxford University Press, Oxford 2010; Vyvyan Evans& Melanie Green, **Cognitive Linguistics An Introduction**, Edinburg University Press, Edinburg 2006.

⁴² Metafora bilişsel açıdan ilk defa Lakoff ve Johnson tarafından bakıldığını söylemenin çok doğru olmadığını ifade eden Kövecses, bilişsel teorelinin anahtar bileşenlerinin son iki bin yılda birçok araştırmacı tarafından önerildiğini ve metaforun kavramsal yapısına ilişkin fikrin birkaç yüzyıl önce Locke ve Kant da dâhil olmak üzere birçok filozof tarafından tartışıldığını belirtir (Kövecses, 2010: xii, Nerlich&Clarke, 2003: 50). Lakoff ve Johnson'un metafora bilişsel dilbilim açısından yaklaşımında yeni olan şey kapsamlı, genelleştirilmiş ve deneysel olarak test edilmiş bir teori oluşturmaları olmuştur.

Kövecses'in de belirttiğini gibi Lakoff ve Johnson, metaforu bireysel dil ifadelerinin ve onların anlamlarının bir özelliği olarak görmezler. Metaforun yerinin sadece dil olmadığını, onların zihinsel bir alandan diğerine kavramsallaştırmalar olduğunu savunurlar. Genel olarak fiziksel olmayana fiziksel açıdan; daha az açık şekilde betimlenmemiş olanı daha açık şekilde betimlemek açısından kavramsallaştırdığımızı ifade ederler (Lakoff&Johnson, 2003: 60). Kavramsal metafor teorisinde ele alınan bu düşünceler, bilişsel dilbilimin dili özerk bir unsur olarak görmemesi ile doğrudan bağlantılıdır. Bu noktada Geeraerts (2006: 12), dilin özerk olmaması ile ilgili ile iki özelliğin kavramsal metafor teorisinde ortaya çıktığını belirtir. Bunlardan ilki metaforun genel bilişin bir mekanizması olarak görülmesi iken ikincisi de metaforun farklı deneyim alanları arasındaki ilişkiyi kapsamasıdır.

Lakoff ve Johnson (2003: 5), metaforun günlük yaşantımızı nasıl kavramsallaştırdığını, TARTIŞMA kavramının üzerinden TARTIŞMA SAVAŞTIR kavramsal metaforunda yer alan dilsel ifadeler ile aşağıdaki şekilde gösterirler:

TARTIŞMA SAVAŞTIR

İddialarınız *savunulamaz*.

Argümanındaki her zayıf noktaya *saldırdı*. Onun eleştirileri doğrudan hedefi buldu.

Onun argümanını *yok ettim*.

Onunla girdiğim tartışmaları asla *kazanamadım*.

Aynı fikirde değil misin? Tamam, *ateş et!*

Bu *stratejiyi* kullanırsan, seni *yok edecek*. Argümanlarımın hepsini *ateş ederek yok etti*.

Lakoff ve Johnson (2003: 4-5), yukarıdaki italik şekilde belirtilen ifadelerde savaş açısından argümanlardan bahsedilmediğini görmenin önemli olduğunu, tartışırken yaptığımız çoğu şeyin kısmen SAVAŞ kavramı ile oluşturulduğunu belirtirler. Burada fiziksel bir savaş olmamasına rağmen, sözlü bir savaş vardır ve bu sözlü savaşın argüman yapısı – saldırı, savunma, karşı atak vb.- bunu yansıtır. Savaş gibi bir kaynak alanı kullanılarak tartışma gibi soyut bir hedef alandan bahsetmemize olanak sağlayan kavramsal metaforlardır.

Metaforlar, kavramlar arası haritalamalardır (Lakoff, 1993: 203). Bir kavramsal alandan diğer kavramsal alana olacak şekilde haritalama gerçekleşir. Lakoff ve Johnson (2003: 266) kavramsal alanlar için iki temel terim kullanırlar. Bunlar *kaynak alan* ve *hedef alan*dır. Kaynak

alandaki sözcüklerin anlamları hedef alandaki sözcüklere yani sözlüksel birimlere taşınır (Taylor, 2002: 448). Kaynak alanı ve hedef alanı, kavramsal metafora katılan iki özel alan olarak belirten Kövecses (2010:4), bir kavramsal alanın metaforik ifadelerle anlaşılmasını sağlayan alanı kaynak alan ve bu yol ile anlaşılacak alanı ise hedef alan olarak adlandırır. Böylece YAŞAM, TARTIŞMALAR, AŞK, TEORİ, FİKİRLER, SOSYAL DÜZENLEMELER ve diğerleri hedef alanken YOLCULUKLAR, SAVAŞ, BİNA, YİYECEKLER, BİTKİLER ve diğerleri kaynak alandır. Kövecses, kavramsal metaforu kısaca şu şekilde ifade edebileceğimizi de ekler: A KAVRAMSAL ALANI B KAVRAMSAL ALANIDIR⁴³.

Evans (2007: 136), kavramsal metaforlardan bahsederken iki farklı alanın görünümüne dair bir dizi uzlaşım haritalamaları olduğunu belirtir. Buradaki amaç kaynak alandaki yapıyı, hedef alan üzerine yansıtarak bir kavramsal alanda yapılandırma sağlamaktır. Bu da hedefe uygulanan kaynak içerisinde bulunanlara dair çıkarımlar yapmaya imkân sağlar ve buna istinaden de kavramsal metaforların temel ve vazgeçilmez bir düşünme aracı olduğu iddia edilir.

Kavramsal metaforun yapısal görünümü, kaynak alan ve hedef alan arasındaki bir dizi uygunluktan meydana geldiğini belirttik. Bu uygunluklar *varoluşsal* ve *bilgisel* olmak üzere ikiye ayrılabilir. Varoluşsal uygunluklar, kaynak alandaki unsurlar ile hedef alandaki unsurlar arasındaki uygunluklardır. Bilgisel uygunluklar ise kaynak alan ile ilgili bilgi ile hedef alandaki bilgi arasındaki uygunluklardır. Bu uygunluklar ÖFKE SICAKLIKTIR⁴⁴ kavramsal metaforu üzerinden aşağıdaki şekilde ifade edilir (Lakoff, 1987: 386- 388):

⁴³ Kövecses (2010: 4), küçük-büyük harflerin metaforik ifadeleri kavramsal olarak belirtmek için kullanıldığını ifade eder. Metaforik ifadeleri dilsel metafor olarak ifade eden Steen (2007:8), dilsel metaforları kavramsal metaforların farklı şekilde ifadeye dökülmüş şekilleri olarak değerlendirir. Dilsel metafora örnek olarak “Kafam durdu.” örneğini verirken kavramsal metafor için ZİHİN MAKİNESİ örneğini vermektedir. Bu durumda “Kafam durdu.” metaforik bir dilsel ifadeyi, ZİHİN MAKİNESİ de haritalamanın adı olarak kavramsal metaforu yani kavramsal yapıyı meydana getirir (Akt. Sıla, 2015: 17). Bu çalışma boyunca da kavramsal metaforlar büyük harflerle gösterilecektir.

⁴⁴ Türkçede bu tür metaforlar ile ilgili yapılmış birkaç çalışma bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Aksan, “Metaphors of Anger: An Outline of a Cultural Model”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/1, 2006, s. 31- 59; Mustafa Aksan, “The Container Metaphor in Turkish Expressions of Anger”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/2, 2006, s. 103- 124, Elif Arıcı Akkök, “Turkish Metaphors of Anger”, **DTCF Dergisi**, 57/1, 2017, s. 302- 326.

Varoluşsal uygunluklar:

Kaynak alan: SICAKLIK

Hedef alan: ÖFKE

Konteyner bedendir.

Sıcaklık öfkedir.

Sıcaklık ölçeği öfke ölçeğidir.

Konteynerdeki sıcaklık bedendeki öfkedir.

Konteynerdeki basınç beden içindeki basınçtır.

Sıvının ve konteynerin hareketi fiziksel harekettir.

Isının neden olduğu basınca konteynerin dayanma kapasitesindeki sınır, öfke ölçeğindeki sınırdır.

Patlama kontrolün kaybıdır.

Patlama tehlikesi kontrolün kaybedilme tehlikesidir.

Sıvıdaki soğukluk öfkenin eksikliğidir.

Sıvının sakinliği hareketin eksikliğidir.

Bilgisel Uygunluklar:

Kaynak alan: Yoğun şekildeki sıvının sıcaklık etkisi konteynerin sıcaklığı, iç basınç ve harekettir.

Hedef alan: Yoğun şekildeki öfkenin etkisi beden sıcaklığı, iç basınç ve harekettir.

Kaynak alan: Bir konteynerdeki sıvı belirli bir seviyede ısıtıldığı zaman, baskı konteynerin patlama noktasına gelir.

Hedef alan: Öfke belirli bir seviye boyunca ulaştığı zaman, baskı insanın kontrolü kaybetme noktasına gelir.

Kaynak alan: Patlama, konteynere zarar verir ve seyirci kalanlar da tehlikededir.

Hedef alan: Kontrol kaybı kişiye zarar verir ve diğerleri için de tehlikelidir.

Kaynak alan: Sıvının içeride tutulması için yeterli kuvvet ve enerjinin uygulanması ile patlama önlenir.

Hedef alan: Öfkeyi içeride tutmak için yeterli kuvvet ve enerji uygulanarak kontrol kaybı önlenir.

Kaynak alan: Olumlu veya olumsuz sebepler ile ısıtılmış sıvının kontrol edilmesi bazen mümkün olabilir; bu, ısı ve basınç seviyesini düşürme etkisine sahiptir.

Hedef alan: Öfke hem olumlu hem olumsuz amaçlarda ortaya çıkan öfkenin kontrolü mümkün olabilir; bu öfke ve iç baskının seviyesini azaltma etkisine sahiptir.

Kaynak alan ve hedef alan ile ilgili bir diğer örnek Croft ve Cruse'un (2004: 194) İngilizcedeki edatlar üzerinden yapmış olduğu çalışmadan verilebilir:

(4a) **I'll see you at 2 o'clock.**

Saat 2'de seninle görüşeceğiz.

(4b) **He is in danger.**

O, tehlikededir/tehlike içindedir.

(4a)'daki örnekte **at** edatının gerçek anlamının lokatif (kalma durumu) olduğunu ancak zamanla ilgili anlamı vermesi için metaforik olarak genişletildiği, aynı şekilde (4b)'deki **in** edatının da esasen lokatif anlamı olduğunu ve bunun da metaforik bir kullanım ile meydana geldiği belirtilir. Buradaki kavramsal metaforda durum yani tehlike, içinde veya dışında olması gereken bir konteyner olarak düşünülür. (4a)'daki metaforik işaretleme ZAMAN UZAYDIR metaforunun ve (4b)'deki metaforik işaretleme de DURUMLAR KONTEYNERLERDİR metaforunun bir tezahürü olarak değerlendirilir (Croft&Cruse, 2004: 195- 196). Lakoff ve Johnson, burada KONTEYNER görüntü şemasının TEHLİKE kavramının dahil olduğu DURUMLAR soyut kavramsal alanı üzerine metaforik olarak yansıtıldığını iddia eder. Bunun bir sonucu olarak da DURUMLAR KONTEYNERLERDİR kavramsal metaforunun meydana geldiğini belirtirler. Evans ve Green(2007: 158), metaforik yansıma ile bedensel deneyime dayalı anlam yapısının KONTEYNER gibi somut kavram alanının oluşmasına neden olduğunu ve bu alanın da DURUMLAR gibi daha soyut alanların yapılanmasına hizmet ettiğini ifade ederler. Böylece de kavramsal yapı bedenselleşmiş olur.

Kavramsal metaforlar, bilişsel işlevlerine göre üçe ayrılır: bunlar yapı, varlık ve yönelim metaforlarıdır. Yapı metaforları, kaynak alanın hedef kavram için oldukça zengin bir bilgi yapısı sağladığı metaforlardır. Diğer bir deyişle bu metaforların bilişsel işlevi, konuşucuya A hedefini, B kaynak alan yapısıyla anlamasını sağlamaktır. Örneğin ZAMAN HAREKETTİR kavramsal metaforunda zaman kavramı, hareket ve mekâna göre yapılandırılır. Burada zaman, hareket metaforu açısından anlaşılır. Zamanı; fiziksel nesneler, onların bulunduğu konumlar ve hareketleri gibi bazı temel unsurlar açısından anlarız. Zamanın bu şekilde anlaşılması için geçerli bir arka plan koşulu vardır ki bunlar da şimdiki zamanın gözlemci ile aynı konumda olmasıdır. Bu basit unsurlar ve arka plan “Zaman nesnelerdir; zamanın geçişi harekettir, gelecek zamanlar gözlemcinin önündedir, geçmiş zaman gözlemcinin arkasındadır; bir şey hareket ediyor, diğeri hareketsizdir, hareketsiz olan nesne gösterimsel merkezi oluşturur” haritalamalarını elde etmemize imkân sağlar. Bu haritalama dizisi, zaman kavramımızı yapılandırır (Kövecses, 2010: 37). Yapı metaforları, deneyimlerimiz içerisindeki sistematik

bağıntılara dayanır. TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu bu tür metafora örnektir. Bu metaforun tartışmanın ne olduğunu daha kolay anlayabildiğimiz şekilde yani fiziksel mücadele açısından kavramsallaştırma ile anlaşılır hale geldiğini daha önce de belirtmiştik (Lakoff&Johnson, 2003: 62- 64).

Diğer metafor türü yani varlık metaforları, Lakoff ve Johnson'da nesne ve madde metaforları adı altında değerlendirilir. Deneyimlerimizi nesneler ve maddeler açısından düşünmek, deneyimlerimizi nesneler veya varlıklar açısından anlamamızı sağlar. Deneyimlerimizi de bir kez nesneler veya maddeler olarak tanımladığımız zaman, onlara göndermede bulunabilir, kategorize edebilir, onları sınıflandırabilir ve bu sayede onlarla ilgili düşünebiliriz. Varlık metaforları, birçok amaç için hizmet eder. Enflasyonu metaforik açıdan bir nesne olarak değerlendirdiğimiz zaman, yükselen fiyatların deneyimini anlarız. ENFLASYON BİR NESNEDİR metaforunu yansıtan “Enflasyon bizi köşeye sıkıştırıyor.”, “Enflasyon ile mücadele etmenin en iyi yolu arazi satın almaktır.” ifadeleri enflasyona gönderimde bulunmamıza, onun niceliklerini belirlememize, onu belirli bir görünümle tanımlamamıza, onu bir neden olarak görmemize ve hatta enflasyonu anladığımızı inanmamıza imkân verir. Olayları, eylemleri, faaliyetleri ve durumları anlamak için varlık metaforlarını kullanırız. Olaylar ve eylemleri nesneler, faaliyetleri maddeler ve durumları da konteynerler gibi metaforik olarak kavramsallaştırırız (Lakoff&Johnson, 2003: 26- 32). Kövecses (2010: 277) varlık metaforlarının bilişsel görevinin, sadece soyut hedef kavramların genel kategorilerine yeni bir varlıksal statü kazandırmak ve yeni soyut varlıkları ortaya çıkarmak olarak görüldüğünü belirtir. Bunun da ne tür bir nesne, madde veya konteyner olduğunu tam olarak belirtmeden nesneler, maddeler veya konteynerler açısından deneyimlerimizi kavramamız anlamına geldiğini ifade eder. Nesneler, maddeler ve konteynerler ile ilgili bilgilerimiz genel düzeyde oldukça sınırlı olduğundan, hedef alanla ilgili daha çoğu şeyi anlamak için bu genel düzeydeki kategorileri kullanamayız. Soyut kavramlarla ilgili ayrıntılı bir yapıyı sağlamak yapı metaforlarının görevi olarak düşünülür ve bu görevin de oldukça önemli bir bilişsel görev olduğu belirtilir. Örneğin Sweetser'in BEDEN OLARAK ZİHİN (1990) metaforu, zihin gibi soyut alanı yapılandırmamızı sağlar. Sweetser, bu metaforun bilmek, değerlendirmek, duygular gibi farklı psikolojik olguları belirtmek için kullanılan sözcüklerin görme, dokunma, tatma vb. gibi bedensel duyuları ifade eden sözcüklerle iletilmesine imkân tanıdığını belirtir. Aşağıda ayrıntılı bir şekilde ele alınacak olan bu metaforu daha genel bir metafor olan ZİHİN BEDENDİR metaforu ile ifade eden Kövecses, Sweetser'in zihin ve beden arasındaki haritalamalarını aşağıdaki gibi gösterir:

Şekil 5: Kövecses'te Sweetser'in Zihin ve Beden Arasındaki Haritalaması

Hedef Alan		Kaynak Alan
Zihinsel hareket, kontrol	←	Fiziksel hareket
Görme	←	Fiziksel hareket
Bilgi, zihinsel görüş	←	Görme
İçten alış	←	İşitme
Duygu	←	Dokunma/Hissetme
Kişisel tercihler	←	Tatma

Kövecses (2010: 38- 39) bu haritalamalar sayesinde görme algı alanına ait algı fiillerinin idrak alanına ait anlamları ifade edebildiğini belirtir. Bu metaforun alt metaforlarından biri olan BİLMEK GÖRMEKTİR metaforunun, soyut olan idrak alanını yani zihni fiziksel olan beden açısından anlamamızı sağladığını ifade eder.

Burada değineceğimiz son metafor türü olan yönelim metaforları, bir kavramı diğerine göre yapılandırmak yerine bütün bir kavram sistemini diğerine göre düzenler. Bunların çoğu uzamsal düzenleme ile ilgili olduğundan bu metaforlar yönelim metaforları olarak anılır. Bu tür metaforlar, yukarı-aşağı, içeri-dışarı, ön-arka, açık-kapalı, derin-sığ, merkezi-çevresel gibi yönelimlerden yararlanır. Yönelim metaforları bir kavrama uzamsal yönelim verir. Örneğin MUTLULUK YUKARIDADIR metaforu, mutluluk kavramını yukarı doğru yönlendirir. Bu da İngilizcedeki **I'm feeling up today** (Bugün yukarıda hissediyorum.) ifadesinin ortaya çıkmasına neden olur. Yönelim metaforları soyut değildir. Bu tür metaforlar insanların etkileşim içinde oldukları fiziksel ve kültürel deneyimlere dayanır. Bu nedenle de yukarı-aşağı, içeri-dışarı gibi kutupsal zıtlıklar, doğada fiziksel olarak nitelense de bunlara dayalı ortaya çıkan yönelim metaforları kültürden kültüre çeşitlilik gösterebilir (Lakoff&Johnson, 2003: 15).

Radden (2011: 4-5), yönelim metaforlarının kültürden kültüre değişebildiğini zaman kavramı üzerinden örnekler. Batı kültüründe zaman çizgisinin varsayılan yönelimin ön-arka şeklinde olduğunu belirtir. Zaman çizgisinin yönelimi belirtilmediği zamanlar da bile aşağı-yukarı veya sağ-sol yönelimleri ile değil, önümüzdeki ay veya geçen ay ifadelerinde olduğu gibi ileri-geri yönelimi ile anladığımızı ifade eder. Ancak bu durumun Mandarin Çincesi, Kore ve Japonya gibi çoğu Doğu Asya dilleri için geçerli olmadığını ve söz konusu dillerde zaman kavramı için kullanılan yönelimim aşağı-yukarı şeklinde olduğunu da kültür temelli örnekler

arasında gösterir. Bu duruma benzer yani kültürel deneyimin anlayışımız üzerindeki etkisini Batı kültüründe zamanın çizgisel bazı Doğu kültürlerinde de döngüsel olarak algılanması ile de daha önce örneklendirmiştik.

Yönelim metaforlarının bilişsel işlevi, kavramsal sistemimizde bağdaşık bir dizi hedef kavramlar oluşturmak olduğunu belirten Kövecses (2010: 40), bu metaforların gerçekleştirdiği bilişsel işlevle daha tutarlı adlandırmanın da “bağdaşıklık metaforu” olduğunu belirtir. Burada kullanılan bağdaşıklık terimi, belirli hedef kavramların tek bir tarzda kavramsallaştırılmalarına gönderimde bulunur. Örneğin aşağı kavramlarının hepsi yukarı yönelimi ile nitelendirilirken tam tersinde de aşağı ile yönelim alır. Yani yukarı yönelimi olumlu bir şekilde değerlendirilirken aşağı yönelimi olumsuz bir değerlendirmeye tabiidir.

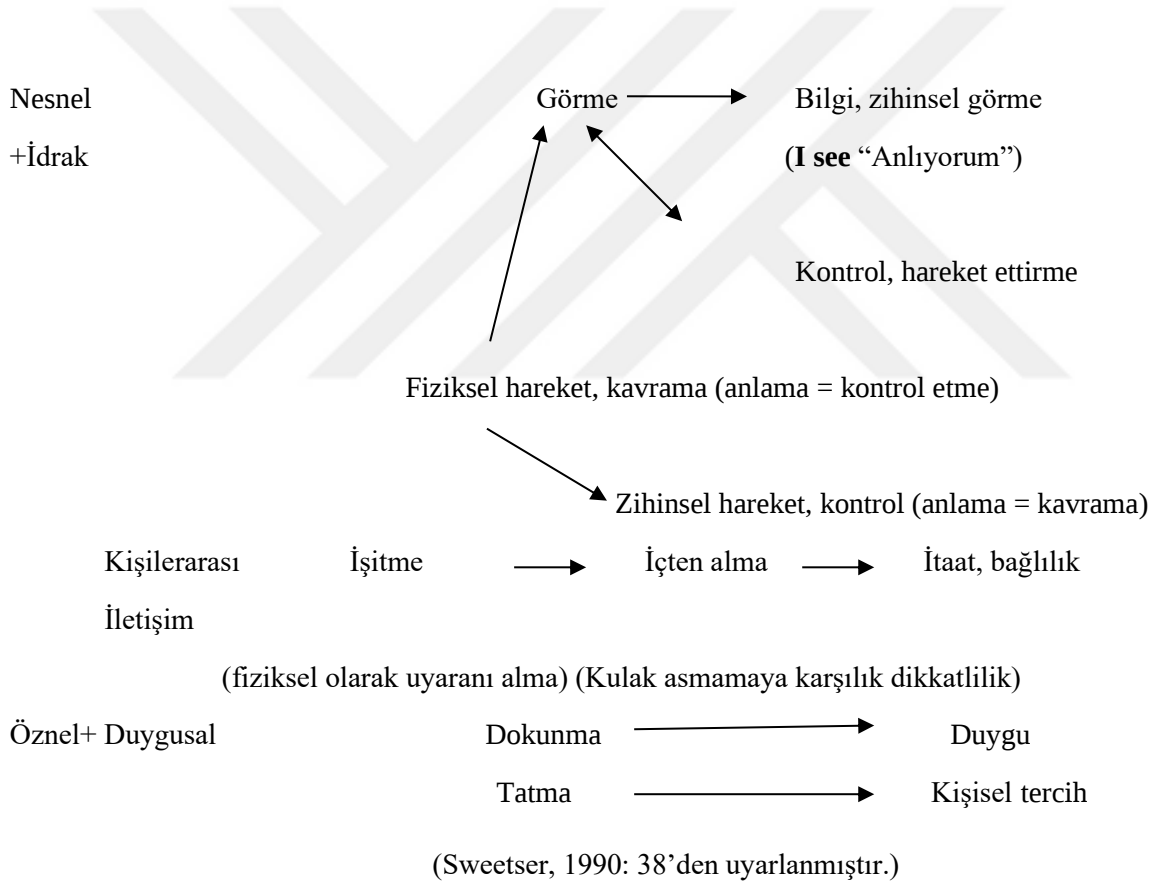
2.1.1.1.1. BEDEN OLARAK ZİHİN Kavramsal Metaforu

Sweetser, **Semantic Structure and Semantic Change: A Cognitive Linguistic Study of Modality, Perception, Speech Acts, and Logical Relations** (1984) adlı tezinde ve daha sonra kitap olarak yayımladığı **From Etymology to Pragmatics Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure** (1990) adlı çalışmasında İngilizcede **hear** (işit-) sözcüğünün **obey** (itaat et-) anlamına nasıl geldiğini, fiziksel olarak tut- (hareket ettir-) ile zihinsel olarak anla- arasında nasıl bir ilişki olduğunu araştırır. Sweetser (1984: 22), kendisinden önce Hint-Avrupa dillerindeki duygu sözcüklerinin genellikle fiziksel eylemlere veya fiziksel tepkilerden etkilenen bedene ait organlara gönderim yapan sözcüklerden alındığına dikkati çeken kişinin Kurath (1921) olduğunu belirtir. Kurath’ın duygusal olarak gergin olmanın bedendeki kasların gerginliği ile ilişkili olabileceği gibi psikosomatik açıklamaları, zihin ve bedene ait sözcükler arasındaki ilişkiyi bir yere kadar açıkladığı ancak bazı durumları açıklamak için yetersiz kaldığı gözlemlenir (Ibarretxe-Antuñano, 2002: 93). Örneğin *tatlı kişilik* gibi bir ifadede tatlı sözcüğünün kullanımı, fiziksel olarak tatma eylemine karşılık kullanılan tatlılık ifadelerinden ayrılır ve bu durum, psikosomatik terimlerle ifade edilemez. Sweetser (1984: 23), bu kullanımların ortaya çıkardığı çokanlamlılığı BEDEN OLARAK ZİHİN metaforu olarak adlandırdığı anlam ilişkisi ile açıklanabileceğini savunur.

BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu, dışa ait deneyimler ile içe ait duygular ve bilişsel durumlar arasındaki uygunluklar tarafından güdülenir. Yani bu metafor, bir deneyim alanı olan zihnin diğer bir deneyim alanı olan beden açısından kavramsallaştırılmasını içerir (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 108). BEDEN OLARAK ZİHİN metaforunun Lakoff ve

Johnson'un kavramsal metaforlarından biri olarak düşünülebileceğini belirten Sweetser (1990: 30), iki alan arasındaki uygunlukların tek yönlü olduğuna dikkat çeker. Yani bedensel deneyim, psikolojik durumlar için bir sözvarlığı kaynağı iken tam tersi durumda bu geçerli değildir. Yukarıda belirttiğimiz çalışmalarda Sweetser İngilizce algı fiilleri durumunda metaforik haritalamaları incelemiş ve bu haritalamaların iki deneyim arasında olduğunu, kaynak alan olarak fiziksel algı alanına ait sözvarlığının hedef alan olarak ise duygulanım ve içsel duruma ait sözvarlığının kullanıldığını tespit etmiştir (Ibarretxe-Antuñano, 2002:94). Sweetser (1990: 38) bu haritalamaları, “algı metaforları” adı altında aşağıdaki Şekil 6’da gösterildiği gibi özetler:

Şekil 6: İngilizce Algı Metaforları

Şekil 6’da de görüldüğü gibi görme duyusu ve idrak arasında diğer duylara nazaran daha düzenli bir ilişki olduğu ortaya çıkar. Fiziksel hareketin ve temasın hem görme hem de zihin ile ilgili sözcüklerin anlamları için kaynak alan olarak hizmet ettiğini İngilizce **discern** sözcüğü üzerinden örneklendiren Sweetser, bu fiilin hem **catch sight of** (gözüne iliş-) anlamına hem de **mentally realize** (zihinsel olarak fark et-) anlamına geldiğini belirtir. Görme ve idrak

sözcükleri arasındaki bu paralelliği/benzerliği Sweetser, üç gerekçe ile açıklar (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 100).

- (i) Görme duyusu, dış dünya ile ilgili veri elde etmede nesnel bir tavır sergiler ve bu bağlamda birincil kaynaktır. Diğer duyulardan daha fazla bilgi edinmemizi sağlar ve çocukların erken dönem kategorizasyon becerisinde en çok görsel özelliklere güvendikleri ortaya çıkar.
- (ii) Daha ince ayrımları yapabilmemizi ve birçok uyarandan sadece birini seçebilmemizi sağlayan görme algısının odaklanma becerisidir.
- (iii) Görme duyusu, aynı bakış açısına sahip farklı insanlar için özdeştir. Bu nedenle nesnel bir bilgi sağladığı söylenebilir.

Böylelikle Sweetser, görme alanına ait sözvarlığının çoğunun idrak süreçleri ile ilgili betimlemelerde kullanılabildiğini ifade eder. Türkçede de bu tür kullanımlara örnekler verebiliriz. Fiziksel olarak görme ile ilişkili olan *ileriye gör-* dilsel ifadesi aynı zamanda kişinin zihinsel özelliğini de nitelendirebilmekte ve *ileri görüşlü insan* gibi kullanımlara imkân tanımaktadır.

İşitme alanı ve zihin arasındaki ilişkinin görme duyusu ile zihin arasındaki ilişkiye benzer nitelikler taşıdığını ancak aynı tür eylem olmadığını belirten Sweetser (1990: 41), işitme duyusunda görme duyusunda olduğu gibi kontrolün mümkün olmadığını ifade eder. İşitme duyusunun dilsel iletişimde çok önemli bir işlevi olduğunu ve bu nedenle zihinsel ve duygusal anlamda insanların birbirini etkileme şeklinin de bu iletişim ile gerçekleştiğini belirten Sweetser, fiziksel olarak işitmenin Şekil 6’da gösterildiği gibi dikkatlilik ve içten alış ile ilişkili olduğunu ve böylece de itaat etme anlamının da ortaya çıktığını ifade eder. İçten alış yani düşüncelerin alınması, işittiğini anlamak manasındadır. Bu anlam genellikle fiziksel olarak işitme sözvarlığı ile dile getirilir. Sweetser, işitme duyusunun büyük oranda idrak ile ilişkili olmadığını iletişimin anlama kısmı ile ilişkili olduğunu da özellikle belirtir.

Koklama alanı ve zihin alanı arasında çok az metaforik bağlantı olduğunu ifade eden Sweetser (1990: 43), tatma duyusunun da iç benle yakından bağlantılı olduğunu ve kişisel hoşnutlukları veya hoşnutsuzlukları belirtmek için kullanıldığını belirtir. Diğer alanlardaki kişisel hoşnutluklar veya hoşnutsuzlukların değişebilir ve öznel olması fiziksel tatma alanındaki sözvarlığının farklı alanlarda da kullanılmasına yol açar. Örneğin *tatsız bir konuşma*

gerçekleştirdik gibi bir ifadede tatma alanına ait bir sözcük olan *tatsız* sözcüğü, iletişim alanına ait bir sözcüğü yani *konuşmayı* nitelemek için kullanılabilir.

Dokunma duyusuna ilişkin sözvarlığının da genellikle tüm duygu türlerini ifade etmek için kullanıldığını yapmış olduğu çalışmada belirleyen Sweetser, bu tür fiziksel duyuların birtakım soyut anlamları nasıl ilettiğini de bu fiziksel duyuların kendilerinden içsel olarak sahip oldukları özelliklere bağlamaktadır. Örneğin görme ve işitme duyuları uzak duyular iken tatma ve dokunma duyusunda aktif olarak fiziksel bir temas gerektirir.

Sweetser, algı alanına ilişkin yapmış olduğu çalışmada sonuç olarak fiziksel algı alanına ait sözvarlığının zihin ve duygu alanına ait sözvarlığı ile metaforik olarak ilişkili olduğunu öne sürer ve bu metaforik ilişkinin de sistematik bir şekilde gerçekleştiğini savunur. Yani fiziksel olarak gerçekleşen görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama ile içsel duygulanım alanları arasındaki paralellik büyük oranda nedenlidir. **BEDEN OLARAK ZİHİN** kavramsal metaforunda, daha kapsayıcı bir ifade ile kavramsal metafor teorisinde alanlar arası uygunluklar rastgele değildir. Metaforik haritalamalar yani alanlar arası sistematik uygunluklar, iki kavramsal alanda ilişkilendirilen deneyimlerle yani dış dünyadaki deneyimlerle oluşturulur ve sınırlandırılır. Bu nedenle bu haritalamalar tamamen soyut ve keyfi değildir (Lakoff&Johnson, 2003: 246).

2.1.1.1.2. Özellik Seçim Süreci

Sweetser'in fiziksel algı alanına ait sözvarlığının zihin ve duygu alanına ait sözvarlığı ile metaforik olarak ilişkili olduğunu öne sürdüğü görüşüne yukarıda ayrıntılı olarak değindik. Sweetser, savunmuş olduğunu bu görüşü yani iki alan arasındaki metaforik haritalamaları sadece İngilizce için değil tüm diller için geçerli bir olgu olarak düşünür. Sweetser'in bu düşüncesinden yola çıkarak İngilizce, İspanyolca ve Baskçadaki algı alanının anlamsal yönünü **Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study** (1999) adlı çalışmasında ele alan Ibarretxe-Antuñano bu üç farklı dilde de algı alanına ait birçok anlam genişlemesinin ile meydana gelen çokanlamlılığın Sweetser'in tahmin ettiği gibi ortak olduğunu tespit eder. Ibarretxe-Antuñano (1999: 115), bu ortaklık ile birlikte her dilde diğer iki dilde bulunmayan anlam genişlemelerinin de mevcut olduğunu ve bu anlam genişlemelerinin aynı zamanda sadece yani sadece soyut anlam genişlemelerinin olmadığını bunların yanı sıra fiziksel algı alanından fiziksel alana anlam genişlemelerinin de var olduğunu tespit ederek algı metaforlarını genişletir. Ibarretxe-Antuñano, Sweetser'in değerlendirmesinde ele alınmayan bu

tür genişlemelerin nasıl gerçekleştiğini göstermek amacıyla *özellik seçimi süreci* olarak adlandırdığı bir çözüm önerisinde bulunur. Ibarretxe-Antuñano, bu çözüm önerisi ile söz konusu alandaki üç boşluğu doldurmayı hedefler:

Algı alanında ortaya çıkan fiziksel anlam genişlemelerinin kaynak alandan hedef alana nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak,

Algı alanındaki soyut veya fiziksel anlam genişlemelerinin nedenli olduğu ve bu nedenliliğin de bedensel temelden kaynaklandığı varsayımından yola çıkarak beş temel duyuya ait özellikler ile bu bedensel temeli tam olarak belirlemek,

Söz konusu anlam genişlemelerinde kaynak alandan hedef alana nasıl ve ne kadar bilgi aktarıldığını yani kaynak alanın hedef alan üzerindeki haritalamasının hangi özelliklerle gerçekleştirildiğini de göstermek.

Ibarretxe-Antuñano (2019: 60), bilişsel dilbilim temellerinden biri olan bedenselleşmeyi yani soyut veya fiziksel anlam genişlemelerinin nedenli olduğu ve bu nedenliliğin de bedensel temelden kaynaklandığı görüşünü desteklemek için açık uçlu⁴⁵ bir öntür özellikler listesi oluşturur. Böylelikle duyuların öntür olarak hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan nasıl çalıştığını nitelendirmenin kısa bir yolunu oluşturmuş olur. Özellikleri öntür olarak adlandırmasını da duyuları betimlemede bu özelliklerin en basit ayırt edici nitelikleri yansıtması dolayısıyla kullandığını belirtir. Bu özellikleri belirlerken Ibarretxe-Antuñano (2013: 118), iki öncülü göz önünde bulundurmaktadır: Bunlardan ilki duyuların fizyolojisidir. Bu fizyolojiye göre de her duyunun kendi alıcısı, beyinde işlendiği bölge ve kendi uyararı bulunmaktadır. Her duyu, dünyadan farklı şekilde bilgi almamıza sağlamakta ve duyularla gerçekleşen algılama aynı gerçekliği farklı şekilde yorumlamamızı neden olmaktadır. İkincisi ise duyuların nasıl çalıştığını ve farklı şekillerde nasıl kullanıldığını anlamamızdır. Örneğin ışık ve ses dalgaları algıyı gerçekleştiren duyu organlarımızla temas etmektedir ancak bu insanoğlu için bu durum çok net değildir. Ibarretxe-Antuñano, bu iki öncüle göre algının kaynak alanını nitelendiren özellikleri tespit etmektedir.

Aşağıda verilecek olan özelliklerin her biri algı sürecine dâhil olan üç unsur arasındaki ilişkiye dayanır. Bunlar algı eylemine katılan algıyı gerçekleştiren kişi ya da algılayan,

⁴⁵ Burada açık uçlu ifadesi algıların özelliklerine bilişsel temele dayalı eklemelerle genişletilebileceğini belirtir.

algılanan nesne (canlı veya cansız) ve algı eyleminin kendisidir. Aşağıdaki verilerden algılama eyleminde üç unsurun ilişkisine göre belirlenen özellikleri göstermektedir.

Tablo 3: Algının Öntür Özellikleri

temas	algılamanın gerçekleşmesi için algılayanın algılanan nesne ile fiziksel bir temasının olup olmaması
yakınlık	algılanan nesnenin algılanmak için algılayanın çevresinde olup olmaması
içe ait	algılanan nesnenin algılanmak için algılayanın içinde işleyip işlememesi
sınırlılık	algılanan nesnenin algılandığı esnada uyguladığı sınırların algılayan tarafından farkında olunup olunmaması
konum	algı gerçekleşirken algılanan nesnenin durumunun algılayan tarafından bilinip bilinmemesi
belirleme	algılayan algıyı nasıl gerçekleştirir: algılayan bir nesnenin varlığını nasıl ortaya çıkarır ve diğerinden o nesneyi nasıl ayırt eder?
tanımlama	algılayan algıladığı nesnenin ne olduğunu en iyi nasıl ayırt edebilir?
istemli	algılayanın algı eylemini gerçekleştirmek için seçim yapıp yapamayağı
aracısız	algı eyleminin doğrudan algılayana mı dayalı yoksa başka bir unsur tarafından mı sağlanmakta
etkiler	algı eyleminin algılanan nesnede herhangi bir değişikliğe neden olup olmaması
kısalık	algının başarılı olması için algılanan nesne ve algı eylemi arasındaki ilişki ne kadar sürmelidir?
değerlendirme	algılamada algılanan nesnenin değerlendirip değerlendirilmemesi
doğrulama hipotezi	algılanan nesne ve algılama eylemi ile ilgili ortaya koyulan hipotezlerin algının gerçek nesnesi ile karşılaştırıldığında doğruluğu ve kesinliği nasıldır?
öznellik	algılayanın algı eylemine etkisi ne kadardır?

(Ibarretxe-Antuñano, 1999: 117'den tablolaştırılmıştır.)

Yukarıda verilen her bir özellik, özelliğin beş temel duyu için geçerli olup olmamasına göre evet, hayır veya boş bir değer ile işaretlenir. Çünkü her duyu kendi niteliğini belirten özelliklere sahiptir ve her duyunun bilgiyi işleme şekli kendine özgüdür. Her duyu için etiketlenen bu değerler ile birlikte ortaya çıkan duyuların öntür özellikleri de Tablo 4'te gösterilmektedir:

Tablo 4: Öntür Özelliklerdeki Değerlerin Dağılımı

özellik	görme	işitme	dokunma	koklama	tatma
temas	hayır	hayır	evet	hayır	evet
yakınlık	hayır	hayır	evet	evet	evet
içe ait	hayır	evet	hayır	evet	evet
sınırlılık			evet		
konum	evet	evet			
belirleme	evet	evet	evet	evet	evet
tanımlama	evet	evet	evet	hayır	evet
istemli	evet	hayır	evet/hayır	hayır/evet	evet
aracısız	evet	hayır	evet	evet	evet
etkiler			evet		
kısıklık			evet		evet
değerlendirme			evet		evet
doğrulama hipotezi	evet	evet		evet	
öznellik			evet		evet

(Ibarretxe-Antuñano, 2019: 61'den uyarlanmıştır.)

Ibarretxe- Antuñano (2019: 62) özellikler ile ilgili listenin ortaya çıkarılmasının ilk aşama olarak değerlendirirken ikinci aşama olarak bu özelliklerin metafora uygulanmasını gösterir. Kavramsal metafor teorisinde varoluşsal ve bilgisel uygunluklardan bahsedilmiştir. Alanlar arası haritalamalarda bu uygunluklar işaretlenir ve böylece kavramsal alanda kaynak alan ve hedef alan arasında metaforik ilişki kurulur. Ibarretxe- Antuñano'da bu uygunlukları sadece duyular için tespit etmiş ve bunları algının öntür özellikleri olarak belirtmiştir. Fiziksel algı alanı ve diğer alanlar arası haritalamada bu özellikler işaretlenir yani seçilir ve böylece fiziksel algı alanına ait bir sözvarlığı farklı deneyim alanlarına ait anlamları iletebilir.

Özellik seçim sürecinin nasıl işlediğine dair örneklendirmeyi Ibarretxe- Antuñano, ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR ve SEZMEK KOKLAMAKTIR metaforları üzerinden gösterir:

“Some people in Würzburg saw the raid as revenge for the pogrom against the Jews in November 1938, and ‘intellectual circles’ reportedly took the view that Germany ‘ should stop the war, if one was not in a position really to prevent attacks on towns and industrial centres’ (BNC, 10-12-2011).”

“But Arnold Thomas smelled a bigger profit from the up-and-coming developers who were looking to back-to-backs for the mill-workers (BNC, 10-12-2011).”

Bu iki örnekte **see** (gör-) ve **smell** (kokla-) fiillerinin anlamları idrak alanı ile ilgilidir. Ibarretxe-Antuñano (1999: 165- 167; 2013: 119), bu iki anlamda elde edilen bilginin idrak sürecinin ve sonucunun farklı olduğunu belirtmektedir. Görme duyusunun algılanan nesneyi daha hızlı ve doğru bir şekilde belirlediği ve tanımladığı, koklama duyusunun ise kokuları iyi şekilde belirlediği ancak tanımlamada iyi olmadığı gerçeğinden yola çıkarak bu duyularla algılamayı gerçekleştirdiğimizde gerçek nesnenin niteliğini az veya çok doğru bir şekilde tespit ederek doğrulama hipotezini de oluşturabileceğimizi ifade etmektedir. Böylece görme duyusu ile elde edilen bilginin doğruluğunun ve inandırıcılığının koklama duyusununkinden daha fazla olduğu hipotezine ulaşılabilmektedir. Bu durumda doğrulama hipotezi özelliği ortaya çıkmaktadır: Algılanan nesne ve algılama eylemi ile ilgili ortaya koyulan hipotezlerin algının gerçek nesnesi ile karşılaştırıldığında doğruluğu ve kesinliği belirtilmektedir. Bu özellik de görme ve koklama duyularının aracısız ve tanımlama özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Görme duyusunda aracısız olması nedeniyle algının gerçek nesnesi ile daha uygun ve görünen şeyi belirlemede daha kesin sonuçlara ulaşılabilmektedir. Görme duyusu için aracısız ve tanımlama özellikle pozitif yani evet değeri almaktadır. Koklama duyusu için aracısız pozitif değerken tanımlama negatif değer almaktadır çünkü koklama duyusu ile algılanan nesnenin ne olduğu ile ilgili kesinlik net değildir.

Tablo 4’te gösterildiği üzere her duyu organı kendi uyararı algılamada iyi olduğundan belirleme özelliği görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularının beşi için de evet olarak işaretlenir. Ancak diğer özellikler her duyu için aynı değildir çünkü her duyunun bilgiyi işleyişi ve bilgiden elde ettiği sonuç farklıdır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi koklama duyusu belirleme özelliğinde iyidir ancak uyarının ne olduğu tanımlamada kötüdür yani koklama duyusunun uyarının ne olduğunu tespit etmesi çok güvenilir bir bilgi ile sonuçlanmaz ve kanıtsallığı görme ile karşılaştırıldığında daha düşük seviyede seyirir. Bu nedenle koklama duyusunun tanımlama özelliği hayır değeri ile etiketlenir. ANLAMAK/BİLMEK

GÖRMEKTİR ve SEZMEK KOKLAMAKTIR metaforlarının özellik seçim süreçleri aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Tablo 5: ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR ve SEZMEK KOKLAMAKTIR Metaforlarında Özellik Seçim Süreci

Anlamlar/Algılar	Seçilen Özellikler			
ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR SEZMEK KOKLAMAKTIR	belirleme	tanımlama	aracısız	doğrulama hipotezi
görme	evet	evet	evet	evet
koklama	evet	hayır	evet	evet

Ibarretxe-Antuñano'nun özellik seçim süreci olarak önerdiği bu yöntem, metaforların hem fiziksel hem de fiziksel olmayan anlam genişlemelerinin nasıl meydana geldiğini bedensel temele dayalı olarak ortaya koymaktadır. Ibarretxe-Antuñano (2019: 64), metaforları açıklayan duyumotor özelliklerin evrensel olduğunu ancak duyular ve bilgi türleri arasındaki haritalamanın kültürden kültüre değişiklik gösterebileceğini vurgulaması önemlidir. Kendisinin yapmış olduğu çalışma da dâhil söz konusu alan ile ilgili yapılan çalışmaların çoğu Batı kültürüne ait diller üzerinedir. Batı kültüründe görme duyusu birincil duyu olarak değerlendirilir ve görme duyusuna ilişkin sözvarlığı da bu nedenle çok fazla kullanılabilir. Ancak Batı kültürü dışında kalan kültürlerde duyularda ve doğal olarak algıda öncelik sırası değişebilmektedir. Bir sonraki bölümde görüşlerine yer vereceğimiz Evans&Wilkins'in (2000) Avusturalya dilleri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada görme fiillerinden ziyade işitme ve koklama fiillerinin algısal bilgede öncelik kazandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durumda öntür özelliklere uygulanan değerlerde farklılık gösterebileceğini belirten Ibarretxe-Antuñano, öntür özelliklerin tüm diller için evrensel olabildiğini çünkü bedenselleşmenin biyokültürel bir olgu olduğunu, ortak kavramsal metaforların evrensel olarak değerlendirilebileceğini ifade ederken algılarla elde edilen bilginin değerlendirilmesinde kültüre özgü niteliklerin de değerlendirmeyi etkilediğini yapmış olduğu çalışmada ortaya koyar.

Sonuç olarak kavramsal metaforların nedenliliği olarak gösterilen bedenselleşmenin dolayısıyla algıyı gerçekleştiren duyu organlarının evrensel olduğu ancak bu yolla elde edilen bilginin değerlendirmesinin kültüre özgü olduğu ortaya çıkar. Evans ve Wilkins, Sweetser'in çalışmasındaki sonuçların Avustralya dilleri için geçerli olmadığını yapmış olduğu çalışmada gösterirler. Algıdan bilişe gerçekleşen haritalamalarda görme fiillerinin hiyerarşinin en üstünde

yer alması sadece Hint- Avrupa dilleri için geçerli olup Avustralya dillerinde bu tür genişlemeler işitme fiillerinden idrake şeklinde haritalamalar olduğu ortaya çıkar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Algı Fiillerinde Çokanlamlılık

3.1. Algı Fiilleri Nedir?

3.1.1. Algı

Algı, nesnel dünyaya ilişkin duysal uyarıların anlamlı deneyimlere çevrilme sürecine denir (Bakırcıoğlu, 2012). Başka bir deyişle insana duyu yoluyla gelen malzemeye uyum ve birlik kazandıran, fiziksel ve nörolojik bileşenleri olan sürece algı denir. Algı, bu sürecin farkında olma anlamına geldiği kadar, duysal verilerin bir sentezine de karşılık gelir (Kılıç, 2005: 74). Organizma, içinde yaşadığı çevreye yeterli ve etkili bir uyumu algı süreçleri ile sağlar (Koptagel-İlal, 1984: 19).

Algı dünyamız, beyinde çok fazla sayıda nöronun gerçekleştirdiği karmaşık ve gizli işlemlerden oluşmaktadır. Beynin en üst seviyede gelişmiş yapısı olan serebral korteksin büyük bir kısmı tamamen algılama işlemleri için ayrılmıştır (Mather, 2018: 3). Yani algı beyin düzeyinde gerçekleşmektedir (Bakırcıoğlu, 2012). Organizmanın çevreyle ilişkisi temelde alıcı (reseptör) ve etkin (effektör) olmak üzere iki işlev üzerine kuruludur. Organizmanın dışından ya da içinden gelen uyarılar (stimuluslar) alıcı organda yerel ve geri dönüşebilir bir uyarı hali meydana getirir. Bu değişiklikten iletici organ harekete geçerek uyarıyı etkin organa iletir ve etkin organ da bu uyarana tepki (reaksiyon) verir (Koptagel-İlal 1984: 19). Bu uyarının iletilmesi alıcı hücrelerin çevresel enerjiyi elektriksel sinir uyarılarına çevirmesi ile gerçekleşir (Mather, 2018: 4). Dış dünyadaki fiziksel veya kimyasal nitelikli öğeleri ve değişimleri ise özelleşmiş birtakım yapıların uyarılması yoluyla, yani görme, işitme, dokunma, tat ve koku alma duyuları ile algılar, daha doğrusu algı sürecini başlatır (Kılıç, 2005: 74).

Algı sürecini başlatan bu duyuların sınıflandırılması ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Koptagel-İlal (1984: 23), duyuları temel ve bileşik duyular olmak üzere iki türe ayırır: Temel duyular, fizyolojik olarak değişik bölümlerin bir araya gelmesinde oluşmamış yalın duyulardır ve bu yalın duyular belli bir alıcı (görme, işitme, deri vb.) tarafından alınıp belli bir iletici tarafından merkeze götürülmesi ile ortaya çıkar. Bileşik (kompleks) duyular ise en yalın gibi gözükse de temel duyuların bile bileşik yanlarının olması düşüncesine dayanır. Örnek olarak da dokunma duyusunu gösterir: Yağlı bir maddeyi ellediğimizde hem dokunma hem de ısı hücreleri uyarılarak bizde son duyuyu uyardığını ifade eder.

Arıncı ve Elhan (1991: 1), duyuları özel ve genel olmak üzere ikiye ayırır:

1. Özel (special) duyular; beş duyu olarak da bildiğimiz görme, işitme-denge, koklama ve tad duyularıdır.

2. Genel duyular ise basınç, temas, ağrı ve ısı (sıcak-soğuk) duyularıdır.

Tanalp'in (1975: 25) duyuları; görme duyusu, işitme duyusu, denge duyusu, koku alma duyusu, tat alma duyusu, deri duyuları ve derin duyular olmak üzere 8'e ayırmaktadır:

Tablo 6: Tanalp'te Duyuların Sınıflandırılması

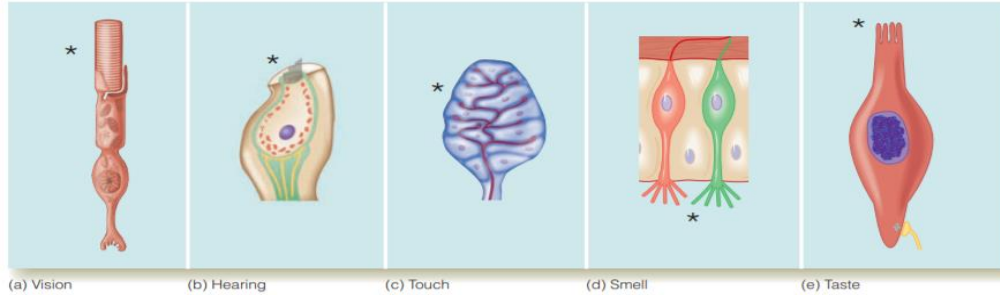
Duyu organı	Duyu	Duyumlar
Görme organı	Görme duyusu	Aydınlık renk biçim
Korti organı	İşitme duyusu	Seslerin, ilişkili nesnelerin tanınması ve lokalize edilmesi
Vestibüler organ	Denge duyusu	Absolut hareket ve denge
Koku organı	Koku alma duyusu	Lavanta, sarımsak, eter, baharat ve kokuşma kokuları
Tat organı	Tat alma duyusu	Tatlı, ekşi, tuzlu, acı, buruk tatlar
Deri	Deri duyuları	Basınç, değışi, ağrı, ısı, durum relatif hareket
İç organ, kas tendon, eklem	Derin duyu	Durum, direnç, içağrı relatif hareket ve denge
Yeri belirsiz	İç âlem duyuları	Açlık, tokluk, susuzluk, bulantı, miksiyon dışkılama, sıkıntı

Mather (2018: 4), duyuları algıladıkları çevresel uyarının özel formuna bağlı olarak 5'e ayırmaktadır :

Tablo 7: Mather'de Duyuların Sınıflandırılması

Duyu	Uyarım	Reseptör	Duyu Organı	Korteks
Görme	Elektromanyetik enerji	Fotoreseptörler	Göz	Primer görme korteksi
İşitme	Hava basıncı dalgaları	Mekanoreseptörler	Kulak	İşitme korteksi
Dokunma	Doku şekil değişimi	Mekanoreseptörler, termoreseptörler	Deri, kas vb.	Somatosensörük korteks
Denge	Yerçekimi, hızlanma	Mekanoreseptörler	Vestibüler organlar	Temporal korteks
Tat/Koku	Kimyasal bileşen	Kemoreseptörler	Ağız, burun	Primer tat korteksi, koku korteksi

Goldstein (2010: 27), algı için özellikle önemli olduğunu belirttiği alıcıları görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyuları olarak 5'e ayırır. Ayrıca her bir alıcının farklı olarak görünmesine rağmen ortak bir noktası olduğunu belirtir. Bu ortak nokta da her bir alıcının çevresel uyarılara tepki vermesi ve elektrik sinyallerinin oluşumunu tetiklemesidir.

Resim 2: Goldstein'da Görme, İşitme, Dokunma, Koklama ve Tatma Alıcıları

3.1.2. Algı Fiilleri

Her dilde duyuları yani görme, işitme, koklama, tatma ve dokunmayı ifade etme şekli bulunmaktadır. Bu ifade şekli genellikle sözlüksel unsur olan fiiller ile gerçekleştirilir. Algı fiilleri, beş duyu vasıtası ile dışarıdaki uyarılardan alınan duyuları ifade etmektedir (Kreidler, 2002: 260). Yani bu fiillerin her biri görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma deneyimlerinden gelen belirli algıyı belirtmektedir.

Algıyı ifade şekli olan sözlüksel fiiller (Aikhenvald&Storch, 2013: 1); **perception verbs** (Evans&Wilkins, 2000; Gamerschlag&Peterson 2012, Gisborne, 2010; Ibarretxe-

Antuñano, 1999; Langacker; 2008; Sweetser, 1984; 1990; Whitt, 2010), **verbs of perception** (Aikhenvald&Storch, 2013; Dixon& Aikhenvald, 2006; Nicula, 2012; Viberg, 1984; 2015), **verbs of sensory perception** (Rojo&Valenzuela, 2005), **sensory verbs** (Maslova, 2004), **perception sense of verbs** (Barcelona, 1997), **verbs of sensory cognition** (Kopytko, 1986) terimleri ile yabancı kaynaklarda anılırken Türkçede bu konu ile ilgili çalışanlar algı fiillerini (Gökçe, 2015; Seçkin, 2019, Yıldız, 2017; 2018; Sarı, 2019), algılama fiilleri (Erdem, 2006; Savaş; 2012), duyu fiilleri (Ayan&Türkdil, 2014; Hirik, 2018; Kamchybekova, 2010; Yaylagül, 2005) olarak adlandırmaktadır. Algı fiillerinin özellikle son yıllarda antropoloji, psikoloji ve dilbilim gibi araştırma alanlarında yoğun bir şekilde dikkati çektiği gözlemlenir (Aikhenvald& Storch, 2013; Classen, 1993; Evans&Wilkins, 2000 Howes 1991; Ibarretxe-Antuñano 1999, 2002, 2013; Majid&Levinson 2011; Sweetser 1990, Vanhove 2008; Viberg 1984, 2015).

Algı fiilleri ile ilgili çalışmalarda beş temel duyu esas alınmış ve bu duyuların dildeki temsilleri olan fiiller üzerine odaklanılmıştır. Bu çalışmada da görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularına ilişkin fiillerden gör-, bak-; işit-, dinle-; dokun-; tat-, tat(ını) al-; kok-, kokla-, koku(sunu) al- fiilleri üzerinde değerlendirmeler bilişsel yaklaşım açısından yapılmaktadır.

3.1.2.1. Algı Fiillerinin Anlam Alanları

3.1.2.1.1. Algı Fiillerinin Öntür Anlamları

Algı fiillerinin anlam alanları beş temel duyu olan görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyuları esas alınarak belirlenir (Ibarretxe- Antuñano, 1999: 42). Algı fiilleri ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapan Viberg (1984, 2001, 2004, 2008, 2009, 2012, 2019) bu fiilleri öznenin anlamsal rolüne göre üç farklı gruba ayırır. Bunlar: *eyleyim*, *deneyim* ve *kopulatif*⁴⁶. Viberg'e (1984: 123) göre *eyleyim* grubundaki eylem, bir insan tarafından bilinçli bir şekilde gerçekleştirilir ve eylemin kontrolü mümkündür; *deneyim* grubunda ise bir duruma gönderim

⁴⁶ Mental fiiller adı altında algı fiillerine değinen Yıldız (2017), İngilizce **copulative** sözcüğünü Türkçeye birleşik (durum) şeklinde aktarmıştır. Sarı (2019) ise Viberg'ün bu sınıflandırmasına değinmeyerek 2008'de yapmış olduğu çalışmadaki sınıflandırmayı ele almış ve buna göre *eyleyim* (activity), tecrübe etme (experience) ve olgu-tabanlı olma (phenomenon-based) şeklinde Türkçeye bu terimleri aktarmıştır. İngilizce **copular verbs**, **linking verbs** terimi Türkçeye birden fazla farklı karşılık ile aktarıldığı görülür. "Kopula; bildirme eki, yardımcı fiil, cevher fiil, cevheri fiil, koşaç gibi adlandırmalar ile anılan bazen ad bazen ad soylu sözcüklerin sonuna gelerek bazen de kendi başlarına cümle içerisinde yer almak suretiyle cümleyi sonlandıran ya da cümleye bazı anlamsal işlevler yükleyen şekillere verilen genel ad olarak tanımlanabilir" (Ayrıntılı bilgi için bkz. İsa Ceylan, "Türkiye Türkçesinde Kopula", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2016). Çalışmada söz konusu terim *kopulatif* olarak anılacaktır.

yapılır ve bu durumun kontrolü mümkün değildir. Buna göre bak- ve dinle- fiilleri kontrollü bir eylem olarak gerçekleştirilirken gör- ve işit- fiillerinde kontrol mümkün değildir ve bu fiiller bilinçli olarak gerçekleştirilemez. Viberg'ün yapmış olduğu bu sınıflandırmayı, Kreidler'in (2002: 260) İngilizcedeki algı fiilleri için vermiş olduğu şu cümleler üzerinden gösterebiliriz:

- 22a **We saw some penguins.**
Biz birkaç penguen gördük⁴⁷.
- 22b **We looked at the penguins.**
Biz penguenlere baktık.
- 22c **The penguins looked strange.**
Penguenler tuhaf görünüyordu.
- 23a **Alice heard a funny song.**
Alice eğlenceli bir şarkı işitti.
- 23b **Alice listened (intently) to the song.**
Alice şarkıyı (kasıtlı olarak) dinledi.
- 23c **The song sounded awful (to Alice).**
Şarkı (Alice'e) korkunç geldi.
- 24a **Ted tasted onion in the soup.**
Ted çorbadan soğan tadı aldı.
- 24b **Ted tasted the soup (cautiously).**
Ted çorbayı (dikkatli bir şekilde) tattı.
- 24c **The soup tasted good (to Ted).**
Çorbanın tadı (Ted'e) güzel geldi.
- 25a **I felt a sharp pain.**
Keskin bir acı hissettim.
- 25b **I felt the table top (carefully).**
Masanın üstüne (dikkatli bir şekilde) dokundum.
- 25c **The table felt rough (to me).**
Masa (bana) pürüzlü geldi.
- 26a **Mama smelled smoke.**

⁴⁷ Bu cümlelerdeki kullanımları göstermek amacıyla İngilizceden Türkçeye aktarmalar sözcüğü sözcüğüne olacak şekilde yapılmıştır.

Anne sigara kokusu aldı.

26b **Mama smelled the soup (suspiciously).**

Anne çorbayı (şüpheyle) kokladı.

26c **The soup smelled rather odd (to Mama).**

Çorba (anneye) oldukça tuhaf koktu.

Kreidler, 22a- 26a'daki cümlelerinde yer alan algı fiillerinin görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularına ait deneyimlerinden gelen belirli algıları ifade ettiklerini belirtir. Söz konusu algı fiillerinin öznesi etkileneni adlandırır ve bu etkilenen, uyaran tarafından etkilenen canlıdır fiilin nesnesi etkileyen bir uyaranı adlandırır. Viberg'ün terminolojisine göre 22a- 26a'da yer alan algı fiilleri (see, hear, feel, taste, smell) deneyim grubunda yer alır. Bu grupta yer alan algı fiilleri gerçekleştirilirken bilinçli bir çaba gerektirmemektedir. Deneyim olarak adlandırılan bu tür fiiller alanyazında edilgen algı (Palmer 1966: 99), iç algı (Leech 1971: 23), biliş (Rogers 1971: 206, 1972: 304), durum deneyimleyen özne (Lehrer 1990: 223) gibi farklı terimlerle adlandırılmaktadır (Akt. Ibarretxe-Antuñano, 1999: 43- 44). 22b- 26b'de yer alan cümleler görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma deneyimlerinde öznenin devingen olduğunu ifade eder. Bu fiillerin öznesi hem kılıcıyı hem de etkilenen/ deneyimleyen şeyi adlandırmaktadır (Kreidler, 2002: 261). Viberg'de bu grup eyleyim olarak ifade edilirken farklı araştırmacılar bu gruptaki fiilleri etken algı fiilleri (Poutsma 1926:341; Leech 1971: 23; Rogers 1971: 206; 1972: 304), etken deneyimleyen özne (Lehrer 1990: 223) terimleri ile anmaktadır (Akt. Ibarretxe-Antuñano, 1999: 43- 44). 22c- 26c'deki cümlelerdeki algı fiilleri de farklı uyaranların bazı canlı varlığı nasıl etkilediğini ve etkilenen varlığın ifade edilmek zorunda olmadığını belirtir. Bu grupta yer alan fiiller, Viberg'ün kopulatif olarak adlandırdığı gruptur. Bu grup uyaran özne (Lehrer 1990: 223), algılanan (Gisborne 1996:1) terimleri ile adlandırılmaktadır (Akt. Ibarretxe-Antuñano, 1999: 43- 44).

Viberg, yukarıdaki belirtildiği gibi bir yandan eyleyim ve deneyim fiilleri arasındaki farkı belirtirken diğer yandan da kopulatif fiiller ve eyleyim ile deneyim fiilleri arasındaki farkları taban seçimi olarak adlandırdığı esasa göre belirtir. Buna göre eyleyim ve deneyim fiilleri, belirli bir zihinsel deneyime sahip canlıyı özne olarak aldığından *deneyimleyen tabanlı* olarak adlandırılır; kopulatif fiiller, deneyimlenen bir şeyi özne olarak aldığından kaynak tabanlı veya olgu tabanlı olarak adlandırılır (Viberg, 1984; 2008, Ibarretxe-Antuñano, 1999: 44). Viberg'ün algı fiilleri ile ilgili bu iki yönlü ayrımını Whitt (2010: 21), “özne odaklı” ve “nesne odaklı” algı fiilleri olarak yine iki yönlü olacak şekilde yapar. Buna göre kontrol

edilebilen eyleyim fiilleri ve kontrol edilemeyen deneyim fiilleri, deneyimleyene gönderimde bulunduğundan özne odaklı algı fiilleri iken olgu tabanlı algı fiilleri ise özne olarak bir olgu veya bir uyararı aldığından nesne odaklı algı fiilleridir. Whitt, özne odaklı algı fiillerini de iki alt gruba ayırır. Deneyimleyen algı fiilleri olarak adlandırdığı ilk grupta öznenin kastına herhangi bir gönderim yapılmaksızın algı eyleminin kendisine daha fazla odaklanılır; ikinci grup olan kılıcı algı fiillerinde ise kasıtlı bir algı betimlenir. Örneğin Ayşe, müzik *dinledi* ve Ayşe, çiçeği *kokladı* cümlelerinde özne (Ayşe) algı eyleminde etken bir rol alır ve bu özne, müzik dinlemeyi ve çiçek koklamayı kasıtlı olarak gerçekleştirir. Bu cümlelerin aksine Ayşe, müziği (müziğin sesini) *işitti* ve Ayşe, çorbadan sarımsak *tadı aldı* cümlelerinde ise işit- ve tat al- eylemleri kasıtlı olarak gerçekleştirilmez. Nesne odaklı algı fiillerinde (Viberg'te kaynak tabanlı veya olgu tabanlı) cümlenin öznesi olarak algılanan nesneye özne rolü verilir ve algılayana genel olarak cümlede yer verilmez. Burada algısal uyarıcı, algılayandan daha fazla ön plandadır. Örneğin Ayşe, sağlıklı *görünüyor* ve Kekin *tadı güzel geliyor* cümlelerinde ne Ayşe ne de kek algılayan rolündedir. Burada algılayan aslında konuşucudur ve konuşucu ne algıladığını ifade eder. Yani konuşucu Ayşe'nin sağlıklı olduğunu dış görünüşüne göre değerlendirirken diğer cümlede de kekin tadının konuşucu tarafından güzel kabul edildiği belirtilir.

Algı fiilleri ile ilgili çalışmada anlamsal sınıflandırmaya yer veren diğer bir araştırmacı da Ibarretxe-Antuñano'dur. İngilizce, İspanyolca ve Baskçadaki algı fiillerini Viberg'ün (1984) ve Gisborne'ün (1996) terimleri ile adlandıran Ibarretxe-Antuñano (1999), bu dillere ilişkin algı fiillerine ait örneklemi aşağıdaki yer alan Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'da gösterildiği gibi sunar:

Tablo 8: İngilizcede Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan (percept) ⁴⁸
Görme	See	Look	Look
İşitme	Hear	Listen	Sound
Dokunma	Feel/Touch	Touch/Feel	Feel
Koklama	Smell	Smell/Sniff	Smell
Tatma	Taste	Taste	Taste

(Ibarretxe-Antuñano 1999: 45'ten uyarlanmıştır.)

Tablo 9: İspanyolcada Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	Ver	Mirar	... (Parecer)
İşitme	Oír	Escuchar	Sonar
Dokunma	Tocar/ Sentir	Tocar	...(tener un tacto...)
Koklama	Oler	Olfatear/Husmear/Oler	Oler a
Tatma	... (Notar)	... (Probar)	Saber a

(Ibarretxe-Antuñano,1999: 50'den uyarlanmıştır.)

Tablo 10: Baskçada Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	İkusi	Begira	... (Iruditu)
İşitme	Entzun/Aditu	Entzun/Aditu	...
Dokunma	... (Sumatu Nabaritu)	Ukitu	...

⁴⁸ Ibarretxe-Antuñano (1999:45), sınıflandırma ile ilgili terimlerden ilk ikisini -deneyim ve eyleyimi- Viberg'ten, üçüncüsünü –algılananı (**percept**)- ise Gisborne'dan aldığını belirtir. Gisborne (2010: 290), algılanan (**percept**) terimi şöyle açıklar: Algılanan şey. **I saw/heard the bomb** (Bombayı gördüm/işittim) cümlesinde nesneye gönderim vardır, **the sky looked dark** (Gökyüzü karanlık göründü) cümlesinde özneye gönderim vardır.

Koklama	Usaindu	Usnatu/Usaindu	... (Usain eduki/ eroín)
Tatma	Dastatu (Sumatu Nabaritu)	Dastatu	Dastatu (Zapore/ Gutsu eduki)

(Ibarretxe-Antuñano 1999: 46'dan uyarlanmıştır.)

Tablo 8'de Ibarretxe-Antuñano'nun İngilizce temel algı fiilleri için vermiş olduğu örneklemede işitme duyusunun her grupta farklı sözlüksel unsurlarla temsil edildiği, görme duyusunda ise sadece iki grupta bu farklılığın görüldüğü; dokunma, tatma ve koklama duyularında da her grupta aynı sözlüksel unsurun kullanıldığı görülür. Yani İngilizce, işitme duyusunu ifade etmek için **hear**, **listen** ve **sound** fiillerine sahipken görme duyusu için **see** ve **look** fiillerine sahiptir. Tatma duyusu için her grup tek bir fiil **taste** ile ifade edilir. Aynı durum dokunma ve koklama duyuları için de geçerlidir. İşitme duyusunun dilsel temsilini gerçekleştiren fiiller dışında kalan diğer duyulara ait fiiller birden fazla görev üstlenmektedir. Evans&Wilkins (2000: 554) İngilizcede algılanan grubunda yer alan algı fiillerinin sadece dilbilgisel olarak açıkça görünen bir özne aldığını belirtir. Bu tür fiillerin bulunduğu yapılar isteğe bağlı to X'li bir isim öbeği eklendiği zaman fiilin görünür bir deneyimleyen aldığı ve böylece algılanan grubunu ifade eden algı fiilinin bu gruptaki anlamının rahat bir şekilde ayrımının yapılabildiği ifade edilir. Bu ayrımı, Kreidler'in (2002: 260) vermiş olduğu örneklerde de görebilir: **The soup smelled rather odd** (to Mama) (Çorba oldukça tuhaf koktu (anneye)).

İngilizce için yapılan değerlendirmeyi İspanyolca ve Baskça için de yapan Ibarretxe-Antuñano, İspanyolcada deneyim grubunda tatma duyusu dışında her bir algı için farklı fiil kullanıldığını, tatma duyusunu ifade etmek için de **notar** (algıla-) fiilinin kullanılması gerektiğini söylerken ikinci grupta yani eyleyim grubunda da aynı durumun geçerli olduğunu ancak bu gruptaki tatma duyusunu ifade etmek için **probar** (dene-) fiiline gereksinim olduğunu belirtir. İspanyolca için son grup yani algılanan grubunda işitme, koklama ve tatma duyuları için ayrı fiiller mevcut iken görme duyusu için **parecer** (görün-) fiiline ihtiyaç olduğunu, tatma ve dokunma duyularını ifade etmek için de **perception noun** (algı adı) ve **tener** (sahip ol-) fiilinden kurulan bir yapıya gereksinim olduğunu ifade eder.

Ibarretxe-Antuñano'nun Baskça için oluşturduğu tabloda deneyim grubunda dokunma duyusu dışında her bir duyu için farklı bir fiil söz konusu iken dokunma duyusunun dilsel temsilini **sumatu** (algıla-) ve **nabaritu** (fark et-) fiilleri gerçekleştirir. Baskça için ikinci grup

yani eyleyim grubunda her bir duyu için farklı fiil kullanılır. Üçüncü gruptaki fiillerin Baskça açısından oldukça zayıf olduğunu belirten Ibarretxe-Antuñano (1999: 45-53), bu grupta sadece tatma duyusu için sözlükselleşen bir fiil bulunduğunu belirtir. Bu gruptaki görme duyusunu ifade etmek için **iruditu** (görün-); koklama ve tatma duyusunu ifade etmek için de **eduki** (sahip ol-) ve bir algı isminden oluşan yapının kullanılması gerektiğini ifade eder.

Tablo 11: Almancada Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	sehen	ansehen	aussehen
İşitme	hören	anhören	(sich) anhören/klingen
Dokunma	fühlen	anföhlen	(sich) anföhlen
Koklama	riechen	riechen	riechen
Tatma	schmecken	schmecken	schmecken

(Whitt, 2010 ve Gamerschlag&Petersen 2012'den tablolştırılmıştır.)

Almancadaki algı fiillerini **An Analysis of the Evidential Use of German Perception Verbs** adlı çalışmada Viberg'ün terminolojisine uygun yapan Gamerschlag ve Petersen (2012), Almancada temel beş duyuya ilişkin üç grubun da tam teşekküllü fiil örneklemleri ile temsil edildiğini belirtirler.

Whitt (2010: 23), İngilizcede hem deneyim ve eyleyim hem de algılama grubunun bir fiil ile temsil edilmesine ve böylece bir fiilin birden fazla işleve sahip olmasına karşılık Almancada genellikle **an-** ve **aus-** ön ekleri ile bu işlevlerin ayrımının yapıldığını belirtir.

Algı fiilleri ile ilgili son olarak değineceğimiz çalışma Ása Bryndís Gunnarsdóttir'e aittir. İzlandaca ve İngilizcedeki algı fiillerini karşılaştırmalı olarak **Conceptual metaphors in perception verbs: A comparative analysis in English and Icelandic** (2013) adlı çalışmasında ele alan Gunnarsdóttir, bu fiiller ile ilgili anlamsal sınıflandırmasında Viberg'ün terminolojisini takip eder. İngilizcedeki algı fiillerine ait bu örnekleme yukarıda yer verildiğinden burada sadece İzlandaca algı fiillerinin örneklemlerine yer verilecektir:

Tablo 12: İzlandacada Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Olgu tabanlı
Görme	sjá/ horfa	líta á	líta út
İşitme	heyra	hlusta / hlýða	hljóma
Dokunma	finna	snerta / koma við	-
Koklama	bragða	smakka	smakka / bragða
Tatma	lykta	þefa / hnussa	lykta

(Gunnarsdóttir, 2013: 9’ dan aktarılmıştır.)

İzlandaca algı fiillerinde deneyim ve eyleyim grubunda her duyu için bir sözlüksel unsur kullanıldığı görülür. Üçüncü grup yani olgu tabanlı olarak ifade edilen grupta ise dokunma ve tatma duyuları için sorun ortaya çıktığını belirten Gunnarsdóttir (2013: 9), bu grupta kullanılan fiillerin eyleyim grubunda kullanılan algı fiilleri ile aynı olduğunu ancak değişen tek şeyin açıkça belirtilen bir edilgen istemin söz konusu fiillere eklenmesi şeklinde olduğunu ifade eder. Olgu tabanlı grupta dokunma duyusu için doğrudan algı ile ilişkili bir fiil bulunmadığını ancak bunun yerine **viðkoma** dokunma isminin datif durumunda kullanılabildiği belirtilir.

3.1.2.1.1.1.Batı Türkçesinde Algı Fiillerinin Öntür Anlamları

Bu bölümde Batı Türkçesinde görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama duyularına ait algı fiilleri, Ibarretxe-Antuñano’da olduğu gibi Viberg’ün (1984) ve Gisborne (2010) sınıflandırması takip edilerek değerlendirmeye tabii tutulmaktadır. Bu çalışmada Batı Türkçesinde yer alan algı fiilleri Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemleri açısından değerlendirilmektedir. Batı Türkçesi çatısı altında yer alan bu üç dönemdeki Türkçe algı fiilleri esasen aynı fiiller olduğundan burada her dönem için ayrı ayrı bir tablo oluşturulmayacaktır. Türkiye Türkçesindeki fiiller tabloya yerleştirilecektir. Ancak bazı yeni birleşimler her dönemde yer almamaktadır, onlar da aşağıda belirtilecektir. Ayrıca açıklamalarda yeri geldikçe bu fiillerin söz konusu dönemlerdeki farklılıklarına –dönemler gereği fonetik farklılıklar- veya bu fiillerin eşzamanlı veya nöbetleşe kullanımlarına değinilecektir.

Türkiye Türkçesinde temel algı fiillerine ait örneklem aşağıda Tablo 13’te gösterilmektedir:

Tablo 13: Türkiye Türkçesinde Temel Algı Fiilleri

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	Gör-	Bak-	Görün-
İşitme	İşit-	Dinle-	İşitil-
Dokunma	Dokun-	Dokun- (Hisset-)	Dokunul- (Hissedil-)
Koklama	Koku(sunu) al-	Kokla-	Kok-
Tatma	Tat(ını) al-	Tat-	Tat(ı) (gel-)

Türkiye Türkçesinde temel beş duyunun dilsel temsilini gerçekleştiren temel algı fiillerinin deneyim grubunu aşağıda belirtilen örnekler üzerinden (5)'teki gibi gösterebiliriz:

- (5) a. Ayşe, kuşları gördü.
Peter saw the birds⁴⁹.
- b. Ayşe, kuşları işitti.
Peter heard the birds.
- c. Ayşe'nin ayağının altına bir taş dokundu.
Peter felt a stone under his foot.
- d. Ayşe, odada sigara kokusu aldı.
Peter smelled cigars in the room.
- e. Ayşe, yemekten sarımsak tadı aldı.
Peter tasted garlic in the food.

Türkiye Türkçesindeki algı fiillerinin ilk grubu olan deneyim grubunda görme, işitme ve dokunma duyularının her biri yapı olarak tek bir fiil ile temsil edilirken koklama ve tatma duyularının dilsel ifadelerinde durum farklıdır.

⁴⁹ Aşağıda italik olarak verdiğimiz cümleler Viberg (1984) ve Ibarretxe-Antuñano (1999) İngilizcedeki algı fiilleri için verdiği örneklerdir. Türkçede söz konusu alanyazının sınırlılığından dolayı yabancı alanyazındaki savları desteklemek için kullanılan örneklerin Türkçeye aktarılan karşılıkları üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır.

Deneyim grubunda tatma duyusu için tek bir sözcükten oluşan fiil kullanılmamaktadır. Tatma ismi ve al- fiilinin bir arada kullanılması ile tatma duyusu dilsel olarak ifade edilir⁵⁰. Tatma duyusunda tat isminin birleşik kuruluştaki yer alması önemli bir husustur. Duyuya ait algı fiilinin yerine bu duyuya ait ismin kullanılması diğer dillerde de karşılaşılan bir durumdur. Viberg (1984) algı fiillerinin her zaman basit fiiller ile temsil edilmediğini ifade eder. Bu temsilin özellikle birleşik kuruluşlarla gerçekleştiğini belirten Viberg (1984: 128), bazı dillerde ise tek bir fiilin tüm duyuları temsil etmek için kullanıldığını belirtir. Örneğin Farsçada bir duyu ismi ve algı alanına ait olmayan daha genel bir anlama sahip olan bir fiil ile bu temsilin gerçekleştiği görülür: **Parvin be radio goş dad** (Parvin radyoyu dinledi) cümlesinde **goş** ile **dad** fiilinin geçmiş zaman çekimi **dad** birleşik kuruluş oluşturup bir eyleyim fiili olan dinle- için kullanılmaktadır. Bir diğer örnek de Papua Yeni Gine dillerinden biri olan Kobon diline aittir. Bu dilde duyuları ifade etmek için özel bir fiilin bulunmadığını belirten Viberg (1984: 150), tüm duyuların **nōŋ** (algıla-) fiili ile temsil edildiğini ifade eder. Ibarretxe-Antuñano (1999: 47), Viberg'ün bu tipoloji çalışmasında dillerin sözlükselleşebilen duyu sayısına göre sınıflandırılmış olduğunu belirtir. İngilizcede beş duyunun her biri farklı bir fiil ile temsil edilirken Malaycada bu temsil dört fiil ile gerçekleşir: **lihat** (gör-), **dengar** (işit-), **rasa** (dokun-, tat-) ve **hidu** (kokla-). İsveçcede ise beş duyu sadece üç algı fiili ile temsil edilir: **se** (gör-), **höra** (işit-) ve **käna** (dokun-, tat- ve kokla-).

Türkiye Türkçesinde beş temel duyunun dilsel temsili bu açıdan değerlendirdiğimizde görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama duyuları için her birinin farklı fiiller ile temsil edildiğini söyleyebiliriz. Ancak her grubun temsili basit tek bir fiil ile gerçekleşmediği ortaya çıkar. Bu grupta koklama duyusunun dilsel temsili de yine tatma duyusunda olduğu gibi duyu ismi yani koku ve algı alanına ait olmayan bir fiil al- fiilinin kuruluşu ile gerçekleşir.

Deneyim grubunda yer alan fiillerin EAT ve OT'deki durumuna baktığımız zaman değişiklikler karşımıza çıkmaktadır. Görme, işitme ve dokunma duyuları için aynı fiiller kullanılırken diğer duyularda durum farklıdır. Tat(ını) al- kuruluşu OT'de farklı bir anlam ile mevcutken EAT için taranan sözlüklerde maddebaşı veya ara madde olarak bu yapıya

⁵⁰ Dilbilimsel çalışmalarda bu tür eylemler katkısız eylem olarak değerlendirilmektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşegül Uçar, Eylemde Çokanlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Mersin, 2007, 137- 145; Soner Akşehirli, Türkçede Et- Katkısız Eylemin Sözlüsel İşlevleri, **Turkish Studies**, Ankara, Volume 8/9 Summer 2013, 481- 494).

rastlanılmamakta ancak söz konusu döneme ait oluşturulan derlemde bu kullanım tanıklanabilmektedir. Koku(sunu) al- kuruluşunda da aynı durum geçerlidir.

Türkiye Türkçesindeki algı fiillerinin eyleyim grubunu aşağıda (2)'de gibi gösterebiliriz:

(2) a. Ayşe, kuşlara baktı.

Peter looked at the birds.

b. Ayşe, kuşları dinledi.

Peter listened to the birds.

c. Ayşe, kumaşa dokundu. (nasıl yumuşak olduğunu anlamak için)

Peter felt the cloth.

d. Ayşe, sigarayı kokladı. (sigara içip içemeyeceği anlamak için)

Peter smelled the cigar.

e. Ayşe, yemeği tattı. (yemeği yiyip yiyemeyeceğini anlamak için)

Peter tasted the food.

Tablo 13'te görüldüğü gibi Türkçedeki algı fiilleri eyleyim grubunda dokunma duyusu dışında her bir duyu bir fiil ile temsil edilmektedir. Bu grupta yer alan her fiil, EAT ve OT'de de kullanılmaktadır. Sadece EAT'de fonetik bir farklılık ile kokla- fiili, kokula- biçiminde tanıklanmaktadır. Dokunma duyusunu ifade eden dokun- fiili hem eyleyim hem de deneyim grubunda aynı sözlüksel unsur ile temsil edilmektedir. Gisborne (2010) dokunma, tatma ve koklama duyularındaki algı fiillerinin görme ve işitme fiilleri gibi eyleyim, deneyim ve algılanan gruplarında tek tek temsil edildiğini ancak bu duyuların her grupta aynı sözlüksel unsur ile temsil edilmesinin gruplar arası ayrımı yapmayı zorlaştırdığını belirtmektedir. Dokunma duyusuna ait İngilizce **feel** (hisset-) fiilinin hangi gruba ait olduğunu ayırt etmek için **DELIBERATELY** (bilinçli olarak, kasten) sözcüğü ile **feel** fiilinin eşdizimliliğine bakarak bu ayrımı yapmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. Örneğin **He was deliberately feeling the texture** (Dokuyu bilinçli bir şekilde hissediyordu.) ve **He felt the cold** (Soğuğu hissetti.).

Türkiye Türkçesindeki algı fiillerinde son grup olan algılanan grubunu örnekler üzerinden (3)'teki gibi gösterebiliriz:

(3) a. Ayşe, mutlu görünüyordu.

Peter looked happy.

b. Ayşe'nin sesi işitildi⁵¹.

c. Kumaş, yumuşak hissediliyordu⁵².

The cloth felt soft.

d. Çorba, sarımsak kokuyordu.

The soup smelled of garlic⁵³.

e. Yemekten sarımsak tadı geldi.

The food tasted of garlic.

Türkiye Türkçesinde algılama grubunda yer alan algı fiilleri, tatma duyusu dışında herbiri bir fiil ile temsil edilmektedir. Görme duyusunun bu gruptaki fiil temsilini görün- fiili gerçekleştirmektedir. Deneyim fiili olan gör- fiilinden –{(U)n}- biçimbirimi ile türetilen görün-fiili geleneksel olarak adlandırılan dönüşümlü adı ile anılan bir nitelik kazanmaktadır. Viberg'ün (1984: 134) 'biçimsel işaretleyici' olarak adlandırdığı bu şekildeki türetimden meydana gelen kullanımlar, Keçuva dilinde de tespit edilmiştir. Keçuva dilinde de deneyim fiiline eklenen bir –{ku} biçimbirim işaretleyici ile türetilen fiil algılanan grubunda kullanıldığı belirtilir: **rikuy** (bak-) (deneyim) > **rikukuy** (algılanan) (görün-). Görme duyusunda ortaya çıkan durum işitme duyusu için de geçerlidir. İşit- fiilinden türetilen işitil- fiili algılanan grubunda kullanılmaktadır. TUD'da işitil- fiilinin özne olarak- algılanan rolünde deneyimlenen/uyaran nesne özne olarak alınmaktadır- ses, çıtırtı, uğultu⁵⁴ gibi isimler aldığı tespit edilmektedir. Örneğin “Pazar ve yortu günleri, çan sesleri *işitilir*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#10.05.2018>). Türkiye Türkçesinde bu grup başka sözlüksel unsurlarla da temsil edilebilmektedir. Bunlar tek bir unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır ancak bu çalışmada amaç duyuların dilsel ifadelerinin hepsini tespit etmek değil, belirlenen temel fiillerin anlamlarını değerlendirmek olduğundan her temsile burada yer verilmemektedir, bu tür kullanımlar çalışmanın kapsamı dışındadır. Örneğin “Üçüncü çalışımızda yukarı

⁵¹ Ibarretxe-Antuñano'da (1999: 49) verilen örnek **Peter sounded worried** cümlesi Türkiye Türkçesine aktarıldığında Ayşe'nin sesi endişeli geliyordu şeklinde bir aktarıma tekabül eder. Ancak Türkiye Türkçesinde algılanan grubunu temsil etmek için işitil- fiilinin kullanımının bulunması dolayısıyla bu fiili örneklendiren cümleye yer verilmiştir.

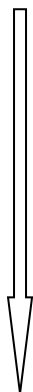
⁵² İngilizce **feel** sözcüğünün Türkçe karşılığı hisset- fiili olduğundan aktarmada birebir verilmiştir. Hisset- fiili ile ilgili duruma aşağıda ele alınmaktadır.

⁵³ Bu örnek, Viberg'ten (2001: 1295) and Gamerschlag&Petersen'den (2012:4) Türkçeye uyarlanmıştır.

⁵⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus söz konusu uyaranların dış uyaran olarak kulağın işitebildiği titreşimler olmasıdır. Burada duyuların öntür anlamları yani temel anlamları ele alındığından bu fiilin genişletilmiş anlamlarının katılanları ele alınmamaktadır.

pencereden bir ses *geldi*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 10. 05. 2018) cümlesinde ses ismi ve algı ile ilişkili olmayan gel- fiilinin birlikte kullanımı ile işitme duyusunun algılanan grubu temsil edilebilmektedir. Burada dikkati çeken durum ses isminin kullanımıdır. İşitmenin gerçekleşmesi için “kulağın işitme bölümünün özel uyararı olan ses dalgalarının” (Erkoç, 1967:195) var olması gerekmektedir. Burada da işitme duyusu ile doğrudan bağlantılı uyaran rolündeki ismin kullanımı dikkat çekmektedir.

Algılanan grubunda dokunma duyusuna ait bir fiil olan dokunul- fiili, değerlendirilen verilerde tanıklanabilmektedir. Örneğin “Tüketime hazır gıdalara asla eldivensiz *dokunulmamalıdır.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 06.02.2018). Ancak dokun- eyleyim grubundan –{(U)l}- biçimbirim ile türetilen bu fiilin anlamsal özellikleri algılanan grubuna uymamaktadır. Eyleyim grubunda yer alan dokun- fiilinin öznesinin hem kılıcı hem de deneyimleyen rolünde olduğunu belirtmiştik. İbe Akcan (2010: 292) dokun- fiilinin öznesinin diğer algı fiillerininkinden daha çok kılıcıya yakın olduğunu belirtmektedir. Dokun- fiilinin bu özelliğinden dolayı algılanan grubunda dokunul- fiili kullanıldığı zaman algılanan nesne özne olarak ön plana çıkmamaktadır. Dokun- fiilinin bu özelliği dolayısıyla deneyim grubunda da yerini hisset- fiiline bıraktığını söyleyebiliriz. Bu durumun sadece Türkiye Türkçesi için geçerli olduğunu da belirtmeliyiz. TS’de (2011: 1105) hissetmek maddesi için “Fiziksel bir uyarıyı duymak” tanımı yapılmakta ve tanıklama “Hançer saplanmış gibi bir sızı *hissetmişti* kasıklarında. **Ayşe Kulin**” cümlesi ile gösterilmektedir. Deneyim grubunda yer alan fiilin öznesi de etkilenendir. Fiillerin nesneleri etkilemesini ölçeklendiren Beavers dokun- fiili ölçeğin sonunda göstermektedir (2008: 2) (Akt. İbe Akcan, 2010: 46):

-
- (50) John **ate** the apple up.
Ali elmayı yedi.
- (51) John **cut** the apple.
Ali elmayı kesti.
- (52) John ***kicked*** the apple.
Ali elmayı tekmeledi.
- (53) John ***touched*** the apple.
(Ali elmaya dokundu.)

Örneklerde de görüldüğü üzere dokun- fiili nesneyi etkilemesi bakımından sonda yer almaktadır. Nesnenin etkilenmişliği ile bu nesneyi etkileyenin etkileme durumu eşdeğer olarak

görülebilir. Dokun- fiilinin öznesi için de yukarıdaki belirtilen şekilde bir ölçek düşünürsek yani etkilenenin bu ölçeğin sonunda yer aldığı varsayımından yola çıktığımızda dokun- fiilinin algılanan grubunda kullanılmamasının bu durumdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Esasen hisset- fiili, Arapça hiss ismi ve Türkçe et- fiilinin birleşimi ile oluşan bir fiildir. Arapçada hiss sözcüğü duygu anlamındadır ve duygular ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duygu sözcüğünün Türkçede et- fiili ile kullanımı hem duygu eylemlerini hem de fiziksel temas eylemlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Hisset- ve dokun- fiillerinin birbirine geçmişliği ile ilgili durum sadece Türkiye Türkçesi için geçerli değildir. Aynı durum İngilizce için de geçerlidir. İngilizcede de dokunma duygusunu ifade eden iki fiil bulunmaktadır. Bunlar **touch** ve **feel** fiilleridir. Hem eyleyim hem deneyim fiili olarak kullanılan **feel** fiili, köken olarak bir dokunma fiili olmasına rağmen genel fiziksel algı fiili olarak da kullanımı bulunmaktadır. Bu fiilin çift işlevini ortaya çıkarmaktadır (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 69). Türkiye Türkçesinde dokun- fiilinin işlevinin hisset- fiiline aktarıldığı söylenebilir. Ancak köken olarak hisset- fiili, dokunma duygusu ile ilişkili bir fiil değildir. Bu nedenle değerlendirmemize sadece dokun- fiili alınmış, EAT ve OT’de değerlendirmeye aldığımız verilerde tanıklanamayan hisset- ve hissedil- fiilleri ile ilgili değerlendirme yapılamamıştır.

Algılanan grubuna döndüğümüz zaman aşağıdaki cümle ile dokunul- ve hissedil- fiillerini bir arada kullanımı ile şu örnek üzerinden gösterebiliriz: “İlk bahçeler dokunulmadan gezilir; belki yan yana yürürken birbirinize değmişsinizdir, belki arabadan inerken dirseğiniz göğsünüze sürtünmüştür, o yakıcı temas *hissedilmiştir*, ama açıkça *dokunulmamıştır*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#06.11.2018>). Hissedil- fiilinin öznesi uyaran konumundaki *o yakıcı temas* öbeği iken dokunul- fiiline baktığımız zaman herhangi bir uyaran rolünde bir katılanı yoktur ve özne olarak *birbirinize* nesnesini almaktadır.

Algılanan grubunda koklama duygusu kok- fiili ile temsil edilmektedir. (3d)’de verilen “Çorba, sarımsak *kokuyordu*.” cümlesinde uyaran olan sarımsak, kok- fiilinin öznesidir. Algılanan grubunda koklama duyusunun ifadesi “Çorbadan sarımsak kokusu geliyordu.” cümlesinde olduğu gibi algı ismi ve gel- fiili ile de belirtilebilmektedir. Ancak temel bir fiilin var olması nedeniyle önceliği kok- fiiline vermek çalışmanın amacına daha uygun düşmektedir. Son olarak bu grupta tatma duygusu tat algı ismi ve algı alanı dışında bir fiil olan gel- ile temsil edilmektedir. Üçüncü grup olan algılanan grubunda duyuların dilsel temsilleri EAT ve OT açısından değerlendirdiğimizde; EAT’de bu grupta sadece koklama duygusu için kok- fiili bulunur. Bunun dışından kokla- fiili yerine kokula- kullanımı karşımıza çıkar. Diğer

kullanımlar mevcut değildir. OT’de de dokunma duyusu için hissedil- ve tatma duyusu için tad(ı) gel- kullanımları dışında diğer duyular için kullanılan fiiller bulunmaktadır.

Bu bölümde Batı Türkçesi için algı fiillerine ait fiziksel anlamlar tespit edilmiştir. Bu fiillerin fiziksel anlamları Ibarretxe-Antuñano’daki (1999) gibi öntür anlamlar olarak değerlendirilmektedir. Algı fiillerinin sınıflandırılması öznenin anlamsal rolüne göre yapılmıştır. Bu sınıflandırmada da Viberg (1984) ve Gisborne (2010) esas alınmıştır. Buna göre algı fiilleri öznenin anlamsal rolüne göre deneyim, eyleyim ve algılanan olmak üzere üç grup altında incelenmiştir. Algılanan grubundaki fiillerin deneyim veya eyleyim grubundaki fiillerden sözcük yapım mekanizması türetme ile meydana gelmesi ve bu fiillerle ilgili belirsizliklerin olması nedeniyle sadece o gruptan sadece kok- fiili değerlendirilecektir.

3.1.2.1.1.2. Algı Fiillerinin Öntür Olmayan Anlamları

3.1.2.1.1.2.1. Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Algılama, tüm duyuların etkileşimi ile gerçekleşir, ancak görsel algılama diğer algılar içinde en etkili ve güçlü olanıdır (Çukur&Güller Delice, 2011: 28). Bu etkiyi ve gücü, beş temel duyu arasında şimdiye kadar en fazla çalışılan duyunun görme duyusu olmasıyla da ilişkilendirebiliriz (Ibarretxe-Antuñano 1999: 55). Bu duyuya ilişkin çalışmalar, görme duyusuna ait fiillerin anlam özellikleri (Alm-Arvius, 1993; Baker, 1999; Ibarretxe-Antuñano, 2008; Voinov, 2013) üzerine olduğu kadar görme organı olan gözler üzerine de (Koch, 2008; Yu&Eizenman, 2004) yapılmaktadır. Algı üzerine çalışan araştırmacılar, bebeklik döneminde en çok görsel ve işitsel algıların etkili olduğunu ifade etmekte ve bebeklerin yaşamının ilk yılı içinde öğrenmelerinin %98’ini görsel algıyla sağladıklarını aktarmaktadırlar (Kılıç, 2004) (Akt. Çukur&Güller Delice, 2011: 28). Görme ve işitme kavramları insan iletişimde önemli bir rol almaktadır. Bowerman (1976: 138) farklı dillerden iki sözcüklü ifadeler dönemindeki bebeklerin (18- 24 ay) ifadelerinde gör- fiilinin de sıklıkla yer aldığını belirtir. Gör- sözcüğü çocuklar ve yetişkinler arasındaki erken dönem iletişimde en temel iletişim aracı olarak tespit edilmektedir (Wierzbicka, 1996: 79). Görsel algının insan yaşamındaki etkisi, insanların kullandıkları dillere de doğal olarak yansımaktadır. Görme duyusuna ait fiiller ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı diğer duyulara nazaran daha fazla olduğunu yukarıda belirtmiştik. Görme duyusuna ait fiillerin sergilemiş olduğu anlamsal çeşitlilik bu fiilleri incelemek için birçok veri sunmaktadır. Viberg’ün algı fiilleri ile ilgili tipoloji çalışmasında araştırılan konulardan birisi de algı fiillerin sergilemiş olduğu çokanlamlılıktır. Viberg, bazı algı fiillerinin kullanım sıklığının yanı sıra diğer algılarla ilişkili anlamları da ifade ederek çokanlamlı bir nitelik

kazandığını ve böylece o fiillerin dilde daha fazla yer aldığını belirtmektedir (Whitt, 2010: 20). Farklı dil ailelerine mensup 53 dil üzerinden yapmış olduğu çalışmada Viberg (1984: 138), beş duyunun ifade şekli olan algı fiillerinin dilsel temsilde eşit statüye sahip olmadığını ve görme duyusunun hiyerarşinin en üstünde yer aldığını ortaya koyarak bu duyulara ilişkin evrensel bir hiyerarşi tespit etmiştir:

Şekil 7: Viberg'de Algı Fiillerinin Dilsel Temsilini Gösteren Hiyerarşi

Sight ‘Görme’ > Hearing ‘İşitme’ > Touch ‘Dokunma’ > { Smell ‘Koklama’, Taste ‘Tatma’⁵⁵

Viberg (2008: 126) bu hiyerarşiyi **Swedish Verbs of Perception from a Typogical and Contrastive Perspective** adlı çalışmasında şu şekilde açıklamaktadır :

“Sözlükselleşme modellerine göre sadece ‘gör-’ fiilinin temel bir fiil olarak sözlükselleştirildiği diller bulunmaktadır. İkinci adım olarak sadece ‘gör-’ ve ‘işit-’ fiillerinin temel fiiller olarak ortaya çıktığı diller vardır ve bu oldukça yaygın bir seçenek olarak görünmektedir. Bir dil temel fiil olarak ‘dokun-’, ‘tat-’ veya ‘kokla-’ fiillerine sahip ise, o dil ‘gör-’ ve ‘işit-’ fiillerine de sahiptir ancak bunun tam tersi durum geçerli değildir. Hiyerarşide daha alçak seviyede bir anlamı kapsayacak şekilde anlamsal olarak genişletilmiş daha yüksek seviyede bir anlamı ifade eden fiillere eğilim vardır.”

Viberg (a.g.e.: 127), bu hiyerarşisi ile algı fiillerinde görülen daha yüksek seviyeden daha alçak seviyeye tek yönlü olacak şekilde genişlemelerin evrensel olduğu öne sürmektedir. Bu hiyerarşide görme duyusu daha önce de belirtildiği gibi en yüksekte yer almaktadır. Viberg, görmenin bu şekilde baskın olmasını insan biyolojisi ve genel biliş ile doğrudan ilişkilendirmektedir. İnsan beyninin çok büyük kısmının görsel bilgiyi işlemek için ayrılmış olmasının bu durumu desteklediği ve genel olarak da kişilerin işitme veya dokunma duyularından çok görme ile elde edilen bilgilere güvenme eğilimleri bulunduğu belirtilmektedir.

BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ile ilgili bölümde de (bkz. 2.1.1.1.1.) belirttiğimiz gibi İngilizce ve diğer Hint- Avrupa dil ailesine mensup diller üzerinde beş temel duyuya ait algı fiillerini araştıran ve tüm Hint-Avrupa dillerinde görme duyusunu ifade eden

⁵⁵ Türkiye Türkçesinde algı fiillerinin kullanım sıklığını değerlendiren Hirik, Türkiye Türkçesi için Görme > İşitme > Tat Alma > Dokunma > Koku Alma şeklinde bir hiyerarşi ortaya koyar (Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Hirik, “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, **SUTAD**, Bahar 2017, s. 53- 74.)

fiillerin idrak anlamına genişlemesinin evrensel olduğunu öne süren Sweetser (1990: 38), görme duyusunun hiyerarşinin en üstünde yer almasının nedenini dünya ile ilgili nesnel olarak bilgi edinmede görme duyusunun birincil kaynak olmasına bağlar.

Avustralya dillerindeki⁵⁶ algı fiillerini Viberg ve Sweetser'e ait evrensel hipotezler üzerinden değerlendiren Evans ve Wilkins (2000), bu hipotezlerden Viberg'ün hipotezinin yani algı fiillerindeki daha yüksek seviyeden daha alçak seviyeye tek yönlü olacak şekilde genişlemelerin evrensel olduğu savının Avustralya dillerinde de geçerliliğini koruduğunu belirtirler. Viberg'ün ortaya koymuş olduğu bu genişlemeleri gör- > işit- şeklinde genişlemeleri alanıçi genişlemeler⁵⁷ olarak adlandıran Evans ve Wilkins (2000:547), Avustralya dillerinde de görme duyusunun duyu hiyerarşisinde en üstte yer aldığını ortaya koyarlar. Viberg'ün hipotezinin aksine Sweetser'in (1990) öne sürdüğü hipotezin yani görme duyusunu ifade eden fiillerin idrak anlamına genişlemelerinin evrensel olduğu savının Avustralya dilleri için geçerli olmadığını belirtirler. Sweetser'in (1990: 43) çoğunlukla Hint-Avrupa dil ailesine dayanarak öne sürdüğünü "zihinsel hayatımızın nesnel, idrak yönünün görme duyusuyla düzenli bir şekilde ilişkilendirildiği görülmekte" ve "işit- fiilinin anlamının anla- anlamından daha çok bil- anlamında kullanıma gelişmesinin işit- fiili için oldukça yeni olabileceği ancak gör- fiilinin böyle bir anlamda kullanımının ortak olduğu" savının Avustralya dilleri için aksi durum sergilediği yani gör- fiilinden daha çok işit- fiili ile düşün- ve bil- gibi idrak anlamlarının sağlandığı Evans ve Wilkins'in çalışmasında ayrıntılı olarak ortaya koyulur. Evans ve Wilkins (2000: 547), Sweetser'in algıdan idrake haritalaması yani gör- > bil- örneğinde görüldüğü gibi haritalamaları alanarası genişlemeler olarak adlandırır. Viberg çalışmasındaki anlam genişlemelerini alanıçi genişlemelere Sweetser'in çalışmasındaki genişlemeleri algıdan idrak üzerine haritalamalar olması dolayısıyla alanarası genişlemelere örnek olarak gösterirler. Evans ve Wilkins'in çalışmasında göz ardı edilmemesi gereken en önemli nokta bu çalışmada duyu antropolojinden⁵⁸ de yararlanmış olmalarıdır. Buna göre kültürler arası farklılık duyulara karşı

⁵⁶ Evans ve Wilkins (2000: 546), yaklaşık 60 Avustralya dili üzerinde bu araştırmayı yaptıklarını belirtirler.

⁵⁷ "Intrafield" ve "transfield" terimleri Matisoff'dan alındığı belirtilir (2000:176). Intrafield yani alanıçi, bir sözlüksel unsurun bir anlam alanındaki anlam genişlemelerini ifade ederken transfield yani alanarası terimi de iki veya daha fazla anlam alanındaki anlam genişlemelerini belirtir (Vanhove, 2010: 343).

⁵⁸ Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümünde duyu antropolojisi adı altında ders verilmektedir. Dersin amacı ile ilgili açıklamalarda bu dersin duyuların ve duysal deneyimlerin antropolojik açıdan incelendiği ve kişisel tecrübelerin yoğun deneyim alanları olduğu ve bu alanların kültürel olarak da incelenebileceği belirtilir. Dokunma, tatma, koklama, işitme ve görme yoluyla

yaklaşımı da farklılaştırır. Duyu antropolojisi alanında çalışma yapan araştırmacılardan biri olan Ong'un bu konudaki görüşleri şöyledir (Akt. Evans ve Wilkins, 2000: 548) :

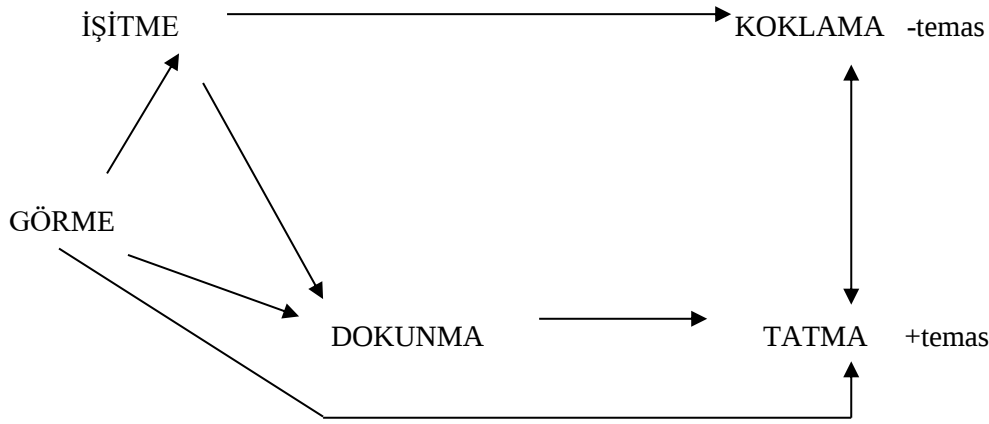
Kültürler çeşitli duyuları kullanma konusunda ve bu duyuların değerlerini kavramsal vasıtalarla ilişkilendirme şekilleri bakımından büyük ölçüde farklılık gösterir. Eskiçağ Yunanların ve Eskiçağ Yahudilerin işitme duyusuna yükledikleri değerlerin birbirinden farklı olduğu basmakalıp bir söylemdir. Yahudiler anlamayı bir duyma türü olarak düşünmeye meyilli iken Yunanlar bunu bir görme türü olarak düşünürdü.

Evans ve Wilkins'in Avustralya dillerindeki algı fiilleri ile ilgili çalışmasına duyu antropolojisini dâhil etmeleri, o dillerde tespit edilen alanarası genişlemelerin ve duyu hiyerarşisindeki sıralamanın Sweetser'in hipotezi ile uyuşmamasının nedenini açıklar. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da bilişsel açıdan yaklaşımın değişmemesidir. Bilişsel dilbilim temeline dayanarak beden merkezli bakış açısı ile değerlendirilen duyuların dilsel temsili Avustralya dillerinde de Hint-Avrupa dillerinde veya diğer dillerde olduğu gibi beden temellidir ve algı fiilleri ile ifade edilir. Ayrıca Viberg'ün hipotezinde olduğu gibi görme duyusu, alanıçi genişlemelerde Avustralya dillerinde de ilk sırada yer alır.

Görme duyusuna ilişkin fiillerdeki anlam genişlemelerini yani bu duyuya ait algı fiillerinde görülen çokanlamlılığı, Evans ve Wilkins yukarıda da belirttiğimiz gibi alanıçi ve alanarası çokanlamlılık olarak değerlendirir. Algı fiilleri ile ilgili alanarası çokanlamlılık ile ilgili değerlendirmelerini Viberg'ün tipoloji çalışmasını esas alarak değerlendiren Evans ve Wilkins, Avustralya dillerindeki algı fiillerinin görme duyusuna gönderimde bulunan algı fiilinin işitme duyusuna gönderimde bulunan anlama genişlemesi ve işitme duyusuna gönderimde bulunan bir fiilin de dokunma ve diğer duyulara gönderimde bulunan anlamlara genişlemesi şeklinde bir hiyerarşi takip ettiğini belirtirler. Viberg'ün algı fiilleri ile ilgili hiyerarşisini Evans ve Wilkins, Avustralya dillerindeki verilere dayanarak yeniden düzenlerler:

edinilen deneyimlerin bu dersin başlığı altında ele alındığı ifade edilmektedir ('çevrimiçi' <https://fenedebiyat.yeditepe.edu.tr/tr/antropoloji/dersler/3432> 10.11.2019).

Şekil 8: Evans ve Wilkins'te Viberg'ün Hiyerarşisinin Geliştirilmiş Biçimi

Evans ve Wilkins, Avustralya dillerindeki verilere dayanarak gör- algı fiilinin işit-, dinle- ve tat- algı fiillerine genişlemesinin doğrudan ve dolaylı yoldan olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini belirtirler. Buna göre Yir Yoront dilinde **karr** algı fiili gör-, bak-, işit- ve dinle- anlamlarına sahiptir. Bunlar doğrudan genişlemelerdir. Bir de bedene ait duyu organlarından birinin ismi ile gör- fiilinin kullanımı ile ortaya çıkan anlamlar vardır ki bunlar dolaylı genişlemeler olarak adlandırılır. Örneğin kokla- anlamı **smell+see** (kokusuna bak-) gibi bir kuruluş ile ifade edilebilir. Viberg (1984: 10), **look** (bak-) fiilinin de bu şekilde kullanımlarla **taste** (tat-) anlamına genişleyebildiğini Türkçe üzerinden vermiş olduğu örnek ile açıklar: tadına bak- (taste, take a taste). Örneğin “Yiğit, çekine çekine bir kaşık alıp çorbanın *tadına* bakmış, ardından, ‘Yahu bu bir harikaymış!’ deyip çorba kâsesinin içine dalmıştı.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 10.11.2018).

Evans ve Wilkins (2000), gör- algı fiilinde ortaya çıkan algı alanının dışındaki genişlemeleri yani öntür olmayan anlamları şu şekilde sınıflandırır:

(I) Sosyal ilişki alanındaki genişlemeler:

- Arzu ve cinsel çekicilik: **kurrija**⁵⁹ (gör-) (Kayardild dili) > arzu et- (desire), şehvetle bak- (look upon with lust)
- Saldırganlık ve olumsuz sosyal ilişki: **nginnyinggin** (gör-) (Tyemeri dili) > birini kıskan- (to be jealous of someone)
- Denetleme ve gözetme: **nan** (gör-) (Mayali dili) > ilgilen- (care for), gözet- (look out for).
- Karşılaşma ve ziyaret etme: **ruunyala** (gör-) (Kukatja dili) > karşılaş- (meet).

⁵⁹ Avustralya dillerinden verilen örneklerden sadece bir tanesi bu çalışmaya alınmıştır.

Evans ve Wilkins'in gör- fiili ile ilgili alanı olarak adlandırdıkları çokanlamlılık sınıflandırmasında Viberg'ün çalışmasını esas alarak değerlendirme yaptıklarını belirtmiştik. Viberg'ün 14 dil ailesine mensup yaklaşık 53 dildeki algı fiilleri ile ilgili çalışmasında görme duyusuna ait algı fiillerinin sergilediği anlam genişlemelerine bağlı sözlükselleşmelere dayanarak oluşturduğu hiyerarşinin en üstünde görme fiillerinin yer aldığını yukarıda ifade etmiştik. Viberg, çalışmasında elde ettiği verilere göre öntür anlama sahip bir fiil olan gör- algı fiilinin işit- anlamına ve diğer duyulara da genişlediğini tespit eder. Örneğin Savahllice dilinde deneyim grubunda yer alan görme duyusuna ait **sikia** (gör-) fiili işit- ve tat- anlamlarına genişler (Viberg, 1984:137). Evans ve Wilkins'te alanarası çokanlamlılık olarak belirtilen öntür olmayan anlamlar, Viberg'te (1984: 157-158)merkezi olmayan anlamlar (**noncentral meanings**) olarak adlandırılır. Bu anlamlardan da sadece bilişsel ve sosyal anlamlara değinen Viberg, algı alanı dışında kalan genişlemelerin çalışmasının kapsamı dışında bulunduğunu ancak İngilizcede görme duyusuna ait algı fiillerinin anla- anlamı ile idrak alanına ve karşılaş- anlamı ile sosyal alana genişleyebildiğini belirtir.

Sweetser algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin nedenli olduğu ve bu nedenliliğin de insan bilişinden uzak düşünölemeyeceği gerçeğinden yola çıkarak değerlendirme yaptığını ifade etmiştik. Algı fiillerindeki anlam genişlemelerini BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ile açıkladığını ve bu metaforun daha ulaşılabilir alanlar olan fiziksel ve sosyal dünyadan ödünç alınan kavramların ve sözcüklerin daha az ulaşılabilir olan akıl yürütme, duygu ve konuşma dünyalarına gönderimde bulunmasına izin verdiğini öne sürdüğünü belirtmiştik.

Sweetser'in (1990: 45) temel iddiasının tüm İngilizce ve Hint-Avrupa dillerinde görme duyusunu ifade eden fiillerin idrak alanına genişlemesinin evrensel olduğu şeklindedir. Diğer duyuları temsil eden algı fiillerinde de bu tür bir genişlemeler ara sıra görülse de Sweetser, bu konuda baskın olan görme duyusuna ilişkin fiilleri ön plana çıkarır. Görme ve idrak alanları arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirten Sweetser, algı fiillerindeki anlam değışmelerinin tarihsel açıdan da değerlendirmeye alır ve sözcük alanları arasındaki eşzamanlı ilişkilerin art zamanlı bakış açısının da ele alınması ile açıklanabileceğini ifade eder. İngilizcedeki görme duyusuna ait algı fiilleri için tarihsel bağlamda oluşturduğu rotayı Sweetser (1990: 32-37), aşağıdaki şekilde sunmaktadır:

1. Görme (vision)

1.1. Görme fiilleri için genel anlamsal kaynaklar:

a. Görmenin fiziksel yapısı (ışık, gözler, yüz ile ilgili hareketler vb.)

gör- (see), göz süzerek bak- (ogle), şaşkınlıkla bak- (gape), gözünü dik- (stare), ışık- (light)

b. Görme metaforları (Anlamsal genişlemeler)

i. Görme $\longleftrightarrow$ fiziksel dokunma, hareket ettirme⁶⁰

dikkatle bak- (behold), dikkatle incele- (scrutinize), dikkatle gözden geçir- (examine), ayırt et- (discern), gör- (see)

ii. Görsel izleme $\longleftrightarrow$ kontrol

izle- (watch), izinden git- (wake), gözetle- (surveillance)

c. Hint-Avrupa dil ailesine ait temel görme fiillerinin kökenleri:

gözden geçir- (*spek' - > Latince specere, -spicere "look" > İngilizce inspect)

bak- (*derk' - > Yunanca dérkamai "see, look" Galce edrych "look")

gör- (*ok'' - "eye" - Yunanca ópsomai gibi muhtemelen bir türemiş sözcük)

Görme duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemelerini de BEDEN OLARAK ZİHİN metaforu ile belirlediği algı metaforlarını aşağıdaki belirtildiği şekilde gösterir (Sweetser, 1990: 32- 37):

1.2. Görme fiilleri için hedef alanlar: Görme fiilleri genellikle zihinsel eylemlerin soyut anlamlarına gelişir.

a. Fiziksel görüş $\longrightarrow$ bilgi, idrak. Bu metafor, veri kaynağı olarak görmenin birincil konumda olmasından kaynaklanır. "I saw it with my own eyes" (Kendi gözlerimle gördüm.) gibi ifadeler sadece İngilizcede değil, diğer dillerde de bilgi kaynağının en güvenilir biçimde görsel veri ile elde edildiği düşünülür.

b. Fiziksel görme $\longrightarrow$ zihinsel "görme". Bu metafor büyük ihtimalle görme ve bilgi arasındaki güçlü bağlantıdan kaynaklanır. Aynı zamanda görme ve düşünmeye ait alanların yapısal özelliklerin

⁶⁰ Görme alanımızı bir konteyner olarak kavramsallaştırır ve konteynerin içinde gördüklerimizi de kavramsallaştırırız. Bir bölgeye baktığımız zaman (kara, zemin vb.), görme alanımız o bölgenin sınırını yani görebildiğimiz kısımları belirtir. Görme metaforu da bu gerçekten kaynaklanır. Sınırlı bir fiziksel alanın bir KOYTEYNER olduğu ve görme alanımızın bu sınırlı fiziksel alanla ilişkili olduğu gerçeği göz önüne alındığında GÖRME ALANLARI KOYTEYNERLERDİR metaforu kendiliğinden ortaya çıkar. Örneğin "Onu göremiyorum, yolda ağaç var. Şuan görme alanımın dışında." gibi ifadeler bu metafor ile rahatça dile getirilebilmektedir (Lakoff& Johnson, 2003: 30). GÖRMEK DOKUNMAKTIR; GÖZLER KOLLARIMIZDIR metaforu da bu bağlamda ortaya çıkar ve "Odadaki her şeye hızla bir göz attı.", "Gözlerindeki korkuyu görebiliyordum." gibi ifadelerin günlük dilde kullanımına olanak verir.

ortaklığına da dayanır. Her iki alanda da zihinsel ve görsel dikkati odaklama becerimizi ve her ikisinde de zihinsel ve görsel olarak uyarani izleme, takip etme becerimizi kullanırız. Hem fiziksel hem de zihinsel anlama sahip tepeden bak- (look down on)⁶¹, saygı duy- (look up to), göz kulak ol- (look after) vb. fiiller bulunurken sadece zihinsel anlama sahip ilgilen- (see to), ileriye gör- (foresee), gözet- (oversee) vb. fiiller de mevcuttur.

Sweetser, söz konusu çalışmasında algı fiillerinde görülen çokanlamlılığı sadece algıdan algı dışında kalan alanlara genişlemeler açısından ele alır. Bu alanlar da görme duyusu alanından idrak alanına genişlemeler ve işitme duyusu alanından iletişim alanına genişlemeler şeklinde belirtilir.

Sweetser'in algı alanından idrak alanına metafor vasıtasıyla gerçekleştirilen haritalamaları, fiziksel öntür alandan daha soyut alanlara haritalamalar olarak adlandıran Ibarretxe-Antuñano İngilizce, Baskça ve İspanyolcadaki algı fiillerinin sergilemiş olduğu çokanlamlılığı ele alan çalışmasından Bölüm 2.1.1.1.2.'de ayrıntılı olarak bahsetmiştik. Bu dillerdeki algı fiillerinin sadece görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularına ilişkin fiziksel algı alanındaki öntür anlamları ifade etmediklerini aynı zamanda fiziksel anlamlara genişlemeleri iletmek için de bu fiillerin kullanıldığını ifade etmiştik. Ibarretxe-Antuñano'nun İngilizce, İspanyolca ve Baskçadaki görme duyusuna ilişkin algı fiillerinden gör- ve bak-fiillerinde genişletilmiş fiziksel anlamlara ve metaforik anlamlara yer verilecektir. Ibarretxe-Antuñano, bu tür genişlemeleri öntür olmayan anlamlar olarak ifade ettiğini belirtmiştik. Şimdiye kadar ele almış olduğumuz algı fiilleri ile ilgili çalışmalarda karşımıza çıkan anlam genişlemeleri, Ibarretxe-Antuñano'da daha sistemli bir şekilde sunulur. Buna göre İngilizce (see, look), İspanyolca (ver, mirar) ve Baskçada (ikusi, begiratu) görme duyusuna ait algı fiillerinden gör- ve bak- fiillerinde sergilenen öntür olmayan anlam genişlemeleri dört grupta toplanır: Bunlar anla- (to understand), öngör- (to foresee), hayal et- (to imagine) ve değerlendir- (to judge) gibi anlamlar ile idrak grubunu; karşıla- (to meet), ziyaret et- (to visit) anlamları ile sosyal grubu; ortaya çıkar- (to find out), öğren- (to ascertain), emin ol- (to make sure) ve gözet- (to take care) anlamları ile güvenilirlik grubunu oluşturur ve bu üç grup söz konusu üç dilde de

⁶¹ Sweetser, zihinsel görme ile ilgili bu fiilleri anlamak için diğer metaforları da konu bağlamında vermek gerektiğini ifade eder. İngilizce **up** (yukarı, yüksek) sözcüğü yetki veya otorite tarafını simgelerken **down** (aşağı) sözcüğü itaat eden tarafın simgesi olur (Lakoff& Johnson, 1980). Bu durumda İngilizcedeki **oversee** (yönet-) eylemi yetkili biri tarafından gerçekleştirilirken, **look down on** (tepeden bak-) eylemi sosyal statüde aşağı konumda olanlar ile ilgili kullanılan bir fiil olacaktır.

mevcutken tanık ol- (to witness), gönderimde bulun- (to refer to) gibi anlamlar da üç dilde ortak değildir, dile özgü olarak ortaya çıkar.

Tablo 14: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Gör- ve Bak- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar		İngilizce	Baskça	İspanyolca
İdrak grubu	anla- (understand)	+ ⁶²	+	+
	öngör- (foresee)	+	+	+
	hayal et-(imagine),görselleş-(visualise)	+	+	+
	düşün-(consider), hesaba kat- (regard), değerlendir-(judge)	+	+	+
	gözden geçirerek düzelt-(revise), çalış- (study)	+	+	+
Sosyal Grup	karşılaş- (meet)	+	+	+
	ziyaret et- (visit)	+	+	+
	(tavsiye vb.)al- (receive)	+	+	+
	(biri) ile çık- (go out with)	+	+	+
	biriyle kötü ilişkisi ol- (get on badly)	+	+	+
Güvenilirlik grubu	aslını öğren-(ascertain), Ortaya çıkır- (find out)	+	+	+
	emin ol- (make sure)	+	+	+
	gözet- (take care)	+	+	+
tanık ol- (witness)		+	+	+
gönderimde bulun- (refer to)		+	+	+
eşlik et- (escort)		+		
getir-(bring), yet-(last)		+		

⁶² + işareti söz konusu anlamın İngilizce, İspanyolca ve Baskçada var olduğunu göstermektedir.

acı çek- (suffer)		+	
dâhil olun- (to be involved)			+

(Ibarretxe-Antuñano, 1999: 64'ten uyarlanmıştır).

Yukarıda görme duyusuna ilişkin algı fiillerinde görülen anlam genişlemelerinin dışında İngilizcede sadece gör- fiilinin çokanlamlılığı üzerine odaklanan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Alm-Arvius'a aittir. **The English Verb See: A Study in Multiple Meaning** (1993) adlı derlem tabanlı çalışmasında Alm-Arvius İngilizceki **see** (gör-) fiilinin dokuz farklı anlamını tespit etmiştir. Bu anlamlar, Alm-Arvius'da (1993: 350) şu şekilde sıralanır:

see₁ görsel olarak algıla- (perceive visually), gözleri ile algıla- (perceive with the eyes), dikkatle bak- (set (clap) eyes on)

see₂ anla- (understand), farkına var- (realize), kavra- (grasp), idrak et- (comprehend)

see₃ düşün- (consider), değerlendir- (judge), hesaba kat- (regard), incele- (view), tasarla- (think of)

see₄ deneyimle- (experience), yaşa- (go through)

see₅ ortaya çıkar- (find out), kontrol et- (check), öğren- (ascertain)

see₆ karşılaşı- (meet), ziyaret et- (visit), danış (consult), al- (receive)

see₇ emin ol- (make sure), dikkat et- (attend to), sağlama al- (ensure), gözet- (look after)

see₈ eşlik et- (escort), birlikte ol- (accompany), birlikte git- (go with)

see₉ (bir yerden) ayrıl- (take leave of), gönder- (send off)

Alm-Arvius'un ilk sırada vermiş olduğu görsel olarak algıla-, gözler ile algıla- ve gözüne iliş- anlamları İngilizcedeki **see** (gör-) algı fiilinin fiziksel öntür anlamıdır. Diğer sekiz anlam ise Ibarretxe-Antuñano'da belirtildiği gibi öntür olmayan anlamlardır. Bu anlamlardan **see₂** ve **see₃** olarak verilen anla-, farkına var-, kavra-, idrak et-; düşün-, değerlendir-, hesaba kat-, incele-, tasarla- anlamları algı alanı dışında haritalamanın yapıldığı idrak alanına ait genişlemelere örnek teşkil ederken **see₆** ve **see₈** ile verilen karşılaşı-, ziyaret et, danış-, al-; eşlik et-, birlikte ol-, birlikte git- anlamları sosyal alana örnektir. **see₅** ve **see₇** başlığı ile verilen ortaya çıkar-, kontrol et-, öğren-; emin ol-, dikkat et-, sağlama al-, gözet- anlamları güvenilirlik grubuna dâhil edilebilir. **see₄** deneyimle-, yaşa- anlamları için deneyim grubunu ve **see₉** yer alan (bir yerden) ayrıl-, gönder- anlamlarının bulunduğu grubu da uzaklaşma grubu adı altında belirtebiliriz.

Alm-Arvius'un İngilizce **see** (gör-) fiili için tespit ettiği anlamları değerlendirirken bu şekilde bir gruplandırma yapılmamaktadır. Bu gruplandırma Ibarretxe-Antuñano'nun gruplandırmasında yola çıkılarak tarafımızca yapılmıştır. Son iki grup yani deneyim ve uzaklaşma grubu Alm-Arvius'un tespit ettiği anlamlara istinaden bu çalışmada ortaya konan gruplardır. Tablo 15'te bu gruplar gösterilmektedir:

Tablo 15: Alm- Arvius'un İngilizce **See** (Gör-) Fiilinde Tespit Ettiği Anlamlar

Anlamlar		See (Gör-) Fiili
İdrak grubu	anla- (understand), farkına var- (realize), kavra- (grasp), idrak et- (comprehend)	see ₂
	düşün- (consider), değerlendir- (judge), hesaba kat- (regard), incele- (view), tasarla- (think of)	see ₃
Sosyal Grup	karşılaş- (meet), ziyaret et- (visit), danış- (consult), al- (receive)	see ₆
	eşlik et- (escort), birlikte ol- (accompany), birlikte git- (go with)	see ₈
Güvenilirlik grubu	ortaya çıkar- (find out), kontrol et- (check), öğren- (ascertain)	see ₅
	emin ol- (make sure), dikkat et- (attend to), sağlama al- (ensure), gözet- (look after)	see ₇
Deneyim Grubu	deneyimle- (experience), yaşa- (go through)	see ₄
Uzaklaşma Grubu	(bir yerden) ayrıl- (take leave of), gönder- (send off)	see ₉

(Alm-Arvius, 1993'ten tablolaştırılmıştır.)

İngilizcede özellikle gör- fiilinin çokanlamlılığı üzerine odaklanan çalışmalardan bir diğeri de Baker tarafından yapılan **Seeing clearly: Frame Semantic, Psycholinguistic and Cross-linguistic Approaches to the Semantics of the English Verb See** (1999) adlı çalışmadır. Derlem tabanlı bir çalışma yapan Baker (1999: 46- 48), **see** (gör-) fiilinin yirmi üç anlamını tespit etmiştir. Bu anlamlar aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır:

1. Gözler ile fiziksel bir nesneyi veya hareketi algılama: Göz⁶³
2. Bir gerçeği fark etme, bir durumu anlama: Farkına varma
3. Yolculuğun bir kısmında birine eşlik etme: Birlikte gitme
4. Birini/ bir şeyi bir koşulda tanıma: Koşul
5. Bir tavsiye almak için bir uzmanı veya yetkiliyi ziyaret etme: Danışma
6. Romantik nedenlerle defalarca ziyaret etme: Buluşma
7. Araştırma, ortaya çıkarma: Belirleme
8. Bir durumun gerçekleştiğinden emin olma: Emin olma
9. Gerçekte olmayan bir durumu gözünün önünde canlandırma: Zihninde canlandırma
10. Herhangi bir nesne olmaksızın genel olarak görme yetisi: Yeti (görme yetisi)
11. Televizyonda yer alan haberlerde veya bir gazete görerek haberleri öğrenme: Haberler
12. Bir süreci deneyimleyen birini veya bir şeyi görme: Süreç
13. Metinden bir parça okuma: Okuma
14. (Belirli bir zamanda veya belirli bir yerde) İçerme: Oluşum
15. Ziyaret etme, biriyle karşılaşma: Ziyaret etme
16. Bir şeyi başka bir şey olarak yorumlama, değerlendirme: Sınıflama
17. Etkilenme, tanık olma, maruz kalma: Deneyim
18. Oyunda bir oyuncunun kartlarının diğer oyuncu tarafından görülmesini sağlayarak oyunu eşit duruma getirme: Kumar
19. Dışarıdan fiziksel bir uyaran olmaksızın görmenin gerçekleşmesi: Sanrılama, hayal görme
20. Görme veya tanımaya benzer bir süreç ancak bir makine tarafından gerçekleştirilme: Görüntüleme
21. Bir olayın gerçekleşmesine tanık olma: İzleme (tanık olan sürece dâhil olmakta)
22. Bir yer ile ilgili bilgi edinmek için o yeri ziyaret etme: Dolaşma

⁶³ Baker, sıralamayı derlemde anlamların sıklığına göre belirlemiştir. Ancak numaralandırma yapmamıştır, numaralandırma tarafımızca eklenmiştir.

23. Bir şey ile ilgili bilgi edinirken başka bir şeyin yazılı olduğu yere gönderme yapma:
Bakma

Baker'in tespit ettiği anlamları, gruplar şeklinde değerlendirdiğimiz zaman **see** (gör-) fiilinin diğer çalışmalarda olduğu gibi birinci sıradaki anlamı, öntür anlam olarak değerlendirilir. Bu anlamda görme duyusu göz ile fiziksel olarak algılama gerçekleşir. Baker'in (10) numarada yeti olarak verdiği anlam da öntür anlamın içerisine dâhil olur. Herhangi bir nesne olmaksızın genel olarak görme yetisi olarak belirtilse de görme duyusu burada da fiziksel olarak algılamayı gerçekleştirir. Görmenin gerçekleşmesi için dışarıdan gelen ışık uyarının olması yeterlidir⁶⁴. Bu anlama örnek olarak verilen cümlede de söz konusu değerlendirmemiz desteklekler: **They operated on her eyes, and she can see much beter now** (Onun gözlerini ameliyat ettirdiler ve şimdi daha iyi görebiliyor). Gör- fiilinin bu tür nesnesiz kullanımını görme yetisi veya kapasitesine örnek olduğu belirten Alm- Arvius (1993: 37) gör- fiilinin bu anlamını da öntür anlam içerisinde değerlendirmiştir. İngilizcede bu anlamda kullanılan gör- fiilinin **can/could** kipleri ile kullanılmaya meyilli olduğunu belirtir. Baker'de öntür olmayan anlamlardan zihinsel alan ile ilgili idrak grubuna (2) farkına varma, (4) koşul, (7) belirleme, (9) zihinde canlandırma, (11) haberler, (13) okuma, (16) sınıflama, (19) sanrılama anlamları dâhildir. (3) Birlikte gitme, (5) danışma, (6) buluşma, (15) ziyaret etme anlamları sosyal grup adı altında toplanabilir. Deneyim grubu altında (17) deneyim ve (22) dolaşma anlamları toplanmaktadır. Tanık olma grubunda (12) süreç, (14) oluşum, (21) izleme anlamları yer almaktadır. Bu gruplara dâhil edilemeyen ve bir grup altında toplanamayan anlamlar da (8) emin olma, (18) kumar, (20) görüntüleme, (23) gönderimde bulunma, bakma anlamlarıdır.

Tablo 16: Baker'in İngilizce See (Gör-) Fiilinde Tespit Ettiği Anlamlar

Anlamlar	
İdrak grubu	(2) farkına varma, (4) koşul, (7) belirleme, (9) zihinde canlandırma, (11) haberler, (13) okuma, (16) sınıflama, (19) sanrılama
Sosyal Grup	3) birlikte gitme, (5) danışma, (6) buluşma, (15) ziyaret etme
	(17) deneyim ve (22) dolaşma

⁶⁴ Görmeyi sağlayan göz organının sağlıklı bir şekilde görme olayını gerçekleştirmesi durumunda geçerlidir.

Deneyim Grubu	(12) süreç, (14) oluşum, (21) bir olayın gerçekleşmesine tanık olma
	(8) emin olma
	(18) kumar
	(20) görüntüleme
	(23) gönderimde bulunma

(Baker, 1999'dan tablolatırılmıştır.)

Bu bölümde görme fiillerinden gör- ve bak- fiillerinin sergilemiş olduğu çokanlamlılık ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar göz önünde bulundurularak aşağıda Batı Türkçesinde söz konusu fiillerin iletmiş olduğu anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Öznenin anlamsal rolüne göre yapılan gruplandırmadan sadece deneyim ve eyleyim grubunda yer alan gör- ve bak- fiilleri üzerinde değerlendirme yapılacaktır. Algılanan grubunda yer alan sözlüksel unsurların çoğu Batı Türkçesinin her döneminde kullanılmadığından ve de bu fiiller eyleyim/deneyim gruplarındaki fiillerden türetildiğinden algılanan grubu tezin kapsamına dâhil edilmemiş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Ayrıca algılanan grubundaki fiillerin belirsizliği de söz konusu grubun değerlendirilmeye alınamamasının nedenlerindendir.

3.1.2.1.1.2.1.1.Batı Türkçesinde Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Gör- ve Bak-

Bu bölümde Batı Türkçesini oluşturan dönemlerden EAT, OT ve TT'de görme duyusuna ait gör- ve bak- fiillerinin iletmiş olduğu anlamlar yukarıda belirtilen gruplar göz önünde bulundurularak değerlendirilmekte ve bu gruplar dışında Batı Türkçesine özgü ortaya çıkan genişlemelere yer verilmektedir.

EAT'de görme duyusuna ait gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri, Tarama Sözlüğünden ve bu dönem eserlerinden oluşturduğumuz derlemde yani EATD'den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu anlamlar da dört grup altında değerlendirilmiş, herhangi bir grup altına dâhil edilemeyen anlamlar da bireysel olarak belirtilmiştir. Bu gruplardan ilki idrak grubudur. İdrak grubuna dâhil olan anlamlar; anla-/bil-, sez-/önceden gör-, varsay-, değerlendir-, hayal et-, gözünde canlandır-, fark et-, önemse-, dikkate al-, um-/bekle- ve (ders) çalış- anlamlarıdır.

İdrak grubunun ilk anlamı anla-/bil-, aşağıda (4), (5) ve (6)'da verilmektedir:

(4) “Neye benzer uşbu söz manisi ne

Aç gönül gözini *bak* manisine” (GN 196/3718)

(Bu sözün manası neye benzemektedir, gönül gözünü açıp bu sözün manasını anla.)

(5) “Çü şâh *gördi* oğlunuñ işi yavuz

Vezîri okıyup didi nidevüz” (SN 341- 17a/ 716)

(Padişah, oğlunun işinin kötü olduğunu anladı ve vezirini çağırıp ne yapabiliriz dedi.)

(6) “*Gördiler* ki namus için beklemez.” (DKO 2012: 127)

(Namus için beklemediğini anladılar.)

Bu grupta yer alan ikinci anlam sez-/önceden gör-, aşağıda (7) ve (8)’de gösterilmektedir:

(7) “Çü *gördi* kim irte yahındur Süheyl

Örü turdı vü gitmege itdi meyl”⁶⁵ (SN 319/ 57a/1839)

(Süheyl, sabahın yakın olduğunu sezdi ve ayağa kalkıp gitmek için yöneldi.)

(8) “kaçan ol çeri bu belayı *gördi* her birisi kaçup girü geldüğü yola yönendiler”

(KE 531- 953/13)

(O çeri belayı sezdiği anda her biri kaçıp geldikleri yoldan geri döndüler.)

Varsay- ve değerlendir- anlamı, aşağıda (9),(10) ve (11)’de gösterilmektedir:

(9) “Sizi *görürem* kendü oğlum bigi

Ne var oldunuz ise iller begi” (SN 561-177b/5408)

(İllere bey olsanız da sizi kendi oğlum gibi sayarım.)

(10)“Hasm eger düşmen *görür*-ise bizi

Kim görünmez bize illa kendüzi” (MT 276/1856)

⁶⁵ Bu beyitte Süheyl’in sabah olduğunu sezmesi aslında önceki beyitlere dayanır. Bu beyitten önceki beyitlerde horozun ötmesi Süheyl’in sabahın yaklaştığı çıkarımını yapmasına sebep olmaktadır. Ancak burada görmekten ziyade işitme duyusu ile bir kanıt sunulmaktadır. Bu nedenle görme duyusunun sez-anlamının kullanımına örnektir diyebiliriz.

(Karşı taraf bizi düşman olarak değerlendirirse bize kendisinden başkası görünmez.)

(11)“Biz anı bellü hata içinde *görürüz* kim gendü kulından murad almak diledi” (KE 187-250/13)

(Biz, onu kendi kulundan murat almak istediği için bir hata içinde değerlendiririz.)

İdrak grubuna dâhil olan hayal et-, gözünde canlandır- anlamı, (12)’de gösterilmektedir:

(12)“bir *gör*ürem kendüzümi yar ile dayım

ahvel eger muhtelif *görür* ise ahval” (KBD 33/4b)

(Şaşkın kimse olup bitenleri çeşit çeşit görüyorsa ben de kendimiz daima sevgilim ile birlikte hayal ederim.)

Fark et- anlamı, aşağıda (13)’te gösterilmektedir:

(13) “İbnü Mesud hutbe okurdu *gördi* bir yılan divar üzere yörür pes hutbeyi kesdi kamçıyla ol yılanı urdı öldürdü” (KE 93- 60/11)

(İbnü Mesut hutbe okurken duvarın üzerinde yürüyen bir yılanı fark etti ve sonra hutbeyi bırakıp kamçı ile o yılanı vurdu ve yılanı öldürdü.)

Önemse-, dikkate al- aşağıda (14) ve (15)’te gösterilmektedir:

(14) “Türk diline kimsene *bakmaz*-ıdı

Türklere hergiz gönül *akmaz*-ıdı” (GN 83- 14)

(Türk dilini kimse önemsemezdi, Türkler asla sevilmezdi.)

(15) “İşk evine akl-ıla *girmez* kişi

Sevdüğün aybını *görmez* kişi” (MT 46/311)

(Aşk ilişkisine insanoğlu akıl ile başlamaz, sevdiğinin hatasını, kusurunu da önemsemez.)

(16) “Günehkaruz katunda kıl inayet

Günahumuza bizüm *bakma* avf it” (CH 1997: 251/417)

(Huzurunda günahkârız bize ihsan eyle, günahlarımızı önemseme, onları dikkate alma bizi affet.)

Bu grubu son anlamı (ders) çalış-, aşağıda (17)'de gösterilmektedir:

(17) “İrte derse çıkamaz gice kitaba *bakamaz*

Eger içmezse müderris iki fincan kahve” (İM 1996: 54)

(Öğretmen, iki fincan kahve içmezse gece dersine çalışamaz ve ertesi gün de derse gidemez, ders anlatamaz.)

Görme duyusuna anlamlara ilişkin ikinci grup sosyal gruptur. Gör- ve bak- algı fiillerinde bu manada ortaya çıkan anlam genişlemeleri karşılaş-/yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al- anlamlarıdır.

Bu gruba ait karşılaş-/ yüz yüze gel- anlamı, aşağıda (18) ve (19)'da gösterilmektedir:

(18) “Yolda bir şir-ü merdan *gördi*.” (MTr 214-11a/5)

(Yolda cesur biri ile karşılaştı.)

(19) “Bunlar eydür biz kapuçı *görmedük*

Bunda Rıdvan hükmi-y-ile *girmedük*” (MT 128- 805)

(Bunlar kapıda bir kapıcı ile karşılaşmadıklarını ve rıza ile buraya girmediklerini söylerler.)

Bu gruba dâhil olan diğer anlam ziyaret et-, aşağıda (20) ve (21)'de gösterilmektedir:

(20) “Varam atamı vü anamı *görem*

Sizün ile hem bir iki ay turam” (SN 126b/3901)

(Gidip annemi babamı ziyaret edeyim, hem sizinle bir iki ay zaman geçireyim.)

(21) “Bir gün anı nişe varup *görmedün?*

‘nete sen?’ deyüp halinden sormadun? (RN 27-134b)

(Niçin onu bir gün bile gidip ziyaret etmedin ve nasılsın diyerek halini hatırını sormadın?)

Bu grupta yer alan son anlam bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-, aşağıda (22)'de gösterilmektedir:

(22) “Sabah olıcak ben nakaşı *görem*

Bu ahval niteydüğün bir soram” (SN 372-85a/2610)

(Sabah olunca Nakkaş’ı göreyim ve bu durumun nasıl olacağını sorayım.)

Görme duyusuna ilişkin anlamların toplandığı diğer bir da grup güvenilirlik grubudur. Bu grupta yer alana anlamlar kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol- anlamlarıdır.

Bu gruptaki kontrol et-, emin ol- anlamı, aşağıda (23) ve (24)’te gösterilmektedir:

(23) “Göreyim dedüğümü getürdilermi?” (DKO 2012: 77)

(Dediğimi getirip getirmediklerini kontrol edeyim.)

(24) “Tanukluk virdi ve eyitdi *görün* eger Yusufun gönlegi öninden yırtılmışısa pes avrat gerçektür kim Yusuf ana yavuzlu sandı” (KE 187- 250/1)

(Onlara tanık olma görevini verdi ve Yusuf’un gömleğinin önden yırtılıp yırtılmadığını kontrol edin eğer Yusuf’un gömleği önden yırtılmışsa kadının Yusuf’un ona kötülük yapacağını düşünmesi doğrudur dedi.)

Ortaya çıkar-, öğren- anlamı, aşağıda (25) ve (26)’da gösterilmektedir:

(25) “Göreyim Oguzda menüm dostum düşmenüm kimdür dedi” (DKO 2012: 87).

(Oğuzlarda benim dostum düşmanım kimdir öğreneyim dedi.)

(26) “İbrahim ban barmagın emer gördi bir gün eyitdi *göreyin* barmagından ne emer...” (KE 135- 141/5)

(İbrahim’in başparmağını emdiğini gördü ve bir gün İbrahim’in parmağından ne emdiğini öğreneyim dedi.)

Bu gruba ait son anlam ilgilen-, sorumlu ol-, aşağıda (27)’de gösterilmektedir:

(27) “Nolaydı benüm evüme bir lahza *bakaydunuz*.” (DKO 2012: 200)

(Benim evime bir göz kulak olup ilgilenseydiniz ne olurdu?)

Görme duyusuna ait anlamların oluşturduğu dördüncü grup da deneyim grubudur. Bu grupta yer alan anlamlar yaşa-, deneyimle-, dene-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-, dolaş-, gez- ve tanık ol- anlamlarıdır.

Yaşa-, deneyimle- anlamı, aşağıda (28) ve (29)’da gösterilmektedir:

(28) “Görem her ne alnumda yazluyise

Buluram ne kim bana gizlüyise” (SN 456- 124b/3843)

(Alnımda her ne yazılısı ise onu yaşayayım, benim için her ne gizli şey varsa onu bulayım.)

(29) “O yoldan taşra basmadı kadem hiç

Anun-çün görmedi âlemde gam hiç” (CH 1997: 289/857)

(O yoldan dışarı hiç çıkmadı, onun için bu dünyada hiç gam görmedi, tecrübe etmedi.)

Bu gruba dâhil olan maruz kal-, müdahil ol-, başına gel- anlamı, aşağıda (30)’da gösterilmektedir:

(30) “Her kim sözüne uymaz ise bulısar bela

Her kim mutiun olmazise göriser elem” (CH 1997: 269- 627)

(Sözüne uymayan kim olursa bela bulacaktır, boyun eğmeyen kim olursa eleme kedere maruz kalacaktır.)

Bu gruptaki yer alan dolaş-, gez- anlamı, aşağıda (31)’de gösterilmektedir:

(31) “Hıta ve Rum’ı görmışdi tamami

Hicaz u Mısır u Hindustan u Şam’ı” (CH 1997: 336- 1407)

(Hıta’yı, Hicaz’ı, Mısır’ı ve Hindistan’ı gezmişti.)

Dene- anlamı aşağıda (32) ve (33)’te gösterilmektedir:

(32) “Eytdi bu kez bir görün sıya mısız

Sımasanız didüğüm tuya mısız” (GN 50- 584)

(Bu kez kırabilecek misiniz bir deneyin; kıramazsanız dediğimiz duyacak mısınız, dedi.)

(33) “Salih bulara eyitdi görün bir köşegine ire misiz eger ana irersenüz ola kim tanrı ta’ala sizden ol azabı götüre” (KE 135- 141/5)

(Salih, bunların bir deve yavrusuna ulaşip ulaşamadıklarını denemelerini istedi ve eğer bunların bir deve yavrusuna ulaşmaları mümkün olursa Allah’ın onlara ait bütün azabı ortadan kaldıracağını söyledi.)

Bu grupta yer alan son anlam tanık ol- anlamı, aşağıda (34)'te belirtilmektedir:

(34) “avratıla zina kırlarlardı kaçan farig oldılar bir gişi anları gördi pes ol iki söz yayılmasun diyü ol gişiyi dahı depelediler.” (KE 111- 95/1)

(Kadın ile zina yaparlardı, işlerini bitirdikleri bir anda bir kişi onları gördü ve sonra laf söz yayılmasın diye o kişiyi öldürdüler.)

EAT’de görme duyusuna ait fiillerden gör- ve bak- algı fiillerinde ortaya çıkan öntür olmayan anlam genişlemeleri tespit edilmiştir. Bu anlamlar aşağıda Tablo 17’de özetlenmektedir:

Tablo 17: EAT’de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	
İdrak grubu	anla-/bil-
	sez-/önceden gör-
	varsay- ve değerlendir-
	hayal et- ve gözünde canlandır-
	fark et-
	önemse-, dikkate al-
	(ders) çalış-
Sosyal Grup	karşılaş-/yüz yüze gel-
	ziyaret et-
	bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-
Güvenilirlik grubu	kontrol et-, emin ol-
	ortaya çıkar-, öğren-
	ilgilen-, sorumlu ol-
Deneyim grubu	yaşa-, deneyimle-
	maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-
	dene-
	tanık ol-

OT’de görme duyusuna ait gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri KT’den, TEL’den ve bu dönem eserlerinden oluşturduğumuz derlemde yani OTD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu anlamlar da yine aynı yöntem ile gruplara göre

değerlendirilmiş, herhangi bir grup altına dâhil edilemeyen anlamlar da bireysel olarak belirtilmiştir. Bu gruplardan ilki idrak grubudur. İdrak grubuna dâhil olan anlamlar; anla-/bil-, varsay-, değerlendir-, fark et- ve önemse-, dikkate al-, um-/bekle- anlamlarıdır.

Anla-/bil- anlamı, aşağıda (35) ve (36)'da gösterilmektedir:

(35) “Gör-di gam u derde yoh nihayet

Kıldı şeb-i tireden şikâyet.” (LM 162:2496)

(Gam ve derdin sonu olmadığını anladı ve karanlık geceden şikâyetçi oldu.)

(36) “Gör-di ki gücle gökçeklik olmaz.” (KA 2017: 201)

(Zorla güzellik olmayacağını anladı.)

Varsay-, değerlendir- anlamı, aşağıda (37), (38) ve (40)'ta gösterilmektedir:

(37) “Maraz-ı ışkî gör şifa yirine

Alıgör derdini deva yirine” (KA 2017: 171)

(Aşkın hastalıklarını şifa say, derdini deva olarak görmeye çalış.)

(38) “Bu söz güherlerine kulak tutduğum gibi

Gördüm bu pendî ben dil-i divaneme deva” (YBD 102/9)

(Bu mücevher gibi sözleri önemseydiğim gibi bu nasihati de deli gönlüme derman olarak gördüm.)

(39) “ Hakir bunların tercümanına eyitdüm:

‘Bu binayı nice gördünüz?’ dedim.

Heman biri kabil-i hitab imiş, eyitdi:...” (EÇS I: 118/72a)

(Bunların tercümanına sordum: ‘Bu binayı nasıl değerlendirirsiniz?’ dedim.)

İdrak grubunda yer alan fark et- anlamı, aşağıda (40)'ta gösterilmektedir:

(40)“Anlar bizim yanımızdan geçüp bizi görmediler.” (EÇS V: 246/144a)

(Onlar, bizim yanımızdan geçtiler ve bizi fark etmediler.)

Bu gruba ait dikkate al-, önemse- anlamı aşağıda (41) ve (42)'de gösterilmektedir:

(41)“Melik Sırfeyail eyitdi. ‘Ya Resul-i Huda! Bu İblis-i telbisin şimdi beli dediğine bakma.” (EÇS IV: 327/393b).

(Melik Sırfeyail söyledi. ‘Ey Allah’ın elçisi! Bu şeytanın şimdi evet dediğine bakma, onu önemseme.)

(42) “Besmele meddi sana söyler zeban-ı hal ile

İncedür Hakkun yolu Allaha varan raha *bak*” (YBD 409/3)

(Besmele çektiğinde sana hal dili ile söyler hakkın yolu incedir Allah’a giden yola dikkat et, onu önemse.)

Bu anlamlardan sonuncusu bekle-/ um-, aşağıda (43)’te gösterilmektedir:

(43)“Hamd-i Huda cebehanemiz ve gayrı mühimmat levazımatlarımız çok ve askerimiz kala içre fırvan, amma yine Kırım canibinden ve Akkirman'da Paşa tarafından gözlerimiz imdada *bakar*.” (EÇS V: 97/58a)

(Allah’a şükürler olsun ki cephanemiz ve başka mühimmat ve gerekli malzemelerimiz de çoktur ve askerimiz de kalede çok fazladır. Ancak yine de Kırım’dan ve Akkirman’dan yardım bekleriz, umarız.)

Görme duyusuna anlamlara ilişkin ikinci grup sosyal gruptur. Gör- ve bak- algı fiillerinde bu manada ortaya çıkan anlam genişlemeleri karşılaş-/yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al- anlamlarıdır.

Karşılaş-/ yüz yüze gel- anlamı, aşağıda (44) ve (45)’te gösterilmektedir:

(44) “İşk ehli yolda *görse* seni geçmez ahsuz

Şahum sen ana kalma kul olmaz günahsuz” (YBD 393/1)

(Aşk ehli seni yolda görse ah etmeden geçmez; padişahım sen onu dikkate alma, kul günahsız olmaz.)

(45) “Ebeden ve bir Yahudi *görseler* ol an katl ederler.” (EÇS II: 49/250a)

(Ne zaman bir Yahudi ile karşılaşsalar onu sonsuza kadar ortadan kaldırırlar.)

Görme duyusuna ilişkin anlamların toplandığı diğer bir da grup güvenilirlik grubudur. Bu grupta yer alana anlamlar kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol-anlamlarıdır.

Kontrol et-, emin ol- anlamı, aşağıda (46),(47) ve (48)’de gösterilmektedir:

(46) “/1/gerekdür kim bir paresin yukarı ve bir paresin aşağıya çikesin ta ki /2/yirine vara ve dahı göresin dişleri beraber midür eger kim biribiri egriyse anı togruldasın...” (ETFT 182-95b/2)

(Yerine yerleşmesi için bir tarafını yukarı bir tarafını aşağı çekmen gerekir ve sonra dişlerin bir olup olmadığını kontrol etmelisin. Eğer dişlerden biri eğri ise onu düzeltmelisin...)

(47)“Heman mührü koynumda bir kerre yokladım *gördüm* ki durur, elim koynumdan çıkardım, ‘ver mührü’ dediler.” (EÇS V: 30/19a)

(Hemen koynumdaki mührü kontrol ettim ve orada olduğunu *gördüm*, elimi koynumdan çıkardım ve mührü ver dediler.)

(48)“ ‘Lütf eyle kardaş kesene *bakalım*’ deyü alayköşkü dibinde padişah huzurunda dahi halkın kiselerine nazar ederek ubur ederler.” (EÇS I 286:177a)

(İzin ver, kardeş kesene *bakalım* diyerek alayköşkünün dibinde padişahın önünde bile halkın keselerine bakarak geçerlerdi.)

Bu gruba dâhil olan ortaya çıkar-, öğren- anlamı, aşağıda (49)’da gösterilmektedir:

(49) “Murad Han bir kaç kere buyurmuşlar kim ‘Her bar ordu-yı İslam içinde Yetmiş Guruş’un sadasın istima ederim, *görün* ordu içre kankı haymede sakindir’ deyü sual edermiş.” (EÇS I: 185/114a)

(Murat Han, İslam ordusu içinde yetmiş kuruş seslerini işittiğini ve bunun orduda bulunan çadırlardan hangisinden geldiğini öğrenmelerini istediğini birkaç kez buyurmuş.)

Bu grubun son anlamı ilgilen-, sorumlu ol-, aşağıda (50)’de gösterilmektedir:

(50)“Dünya meta’ı ayn-ı ziyandur ne fayide

Yahya alur göz ile ana *bakma* vaz gel.” (YBD 438/5)

(Dünya malı ziyan gözüdür ne faydası var, Yahya alacak göz ile onunla ilgilenme vazgeç.)

Görme duyusuna ait anlamların oluşturduğu dördüncü grup da deneyim grubudur. Bu grupta yer alan anlamlar yaşa-, deneyimle-, dene-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel- ve dolaş-, gez- ve tanık ol- anlamlarıdır.

Yaşa-, deneyimle- anlamı, aşağıda (51)'de gösterilmektedir:

(51) “Aferin sad barekallah işte sen bu ilme mukayyed olsan üstad-ı kamil cerrah olurdun ve iman-ı nazar ile takayyüd edüp bakdığından bildim ki bu dünyada çok şey görmüşsün.” (EÇS VII: 106/62b)

(Aferin sana! Allah mübarek etsin. İşte sen bu ilmi bilsen ve usta bir cerrah olurdun. İmanlı gözler ile baktığından bu dünyada birçok şey gördüğünü anladım.)

Dene- aşağıda (52)'de gösterilmektedir:

(52) “Gördün zemanı uymadı sen uy zamaneye” (YBD 189/5)

(Zamanın sana uymadığını gördün, denedin; sen zamana uymayı dene.)

Bu anlamlardan tanık ol-, aşağıda (53) ve (54)'te gösterilmektedir:

(53) “Didiler tesir ider ism-i müsemmada veli

Ey Sururi görmedüm âlemde handan oldugun” (KA 2017: 154)

(Ey Sururi, isimlerin verildiği kişi üzerinde büyük etkisi olduğu söylendi ancak şu dünyada senin yüzünün güldüğünü görmedim.)

(54) “Nice kez eksüklüğüm gördün beni arturmadun

Göreyin çok çok ömürler vire Allah’um sana” (MN 118/140)

(Birçok kez eksikliklerimi gördün ancak bunu abartmadın. Allah’ı sana uzun ömürler verdiğini göreyim.)

OT’de görme fiillerinden gör- ve bak- algı fiillerinde ortaya çıkan öntür olmayan anlam genişlemeleri tespit edilmiştir. Bu anlamlar aşağıda Tablo 18’de özetlenmektedir:

Tablo 18: OT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	
İdrak grubu	anla-/bil-
	varsay- ve değerlendir-
	fark et-
	önemse-, dikkate al-
	bekle-/um-
Sosyal Grup	karşılaş-/yüz yüze gel-
	ziyaret et-
	bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-
Güvenilirlik grubu	kontrol et-, emin ol-
	ortaya çıkar-, öğren-
	ilgilen-, sorumlu ol-
Deneyim grubu	yaşa-, deneyimle-
	maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-
	dene-
	tanık ol-

Değerlendirmeye aldığımız son dönem TT'dir. Bu dönemde görme duyusuna ait gör- ve bak-fiillerinin anlamları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu iki algı fiiline ait anlamlar, TDK TS'den, MBTS'den, PTS'den ve TUD'dan tespit edilmiştir. Görme duyusuna ilişkin gör- ve bak- fiilleri ile ilgili tespit ettiğimiz genişletilmiş anlamlardan ilki idrak grubuna yer alan anlamlardır. Bu gruba dâhil olan anlamlar anla-/bil-, sez-/önceden gör-,varsay-, değerlendir-, hayal et-, gözünde canlandır-, fark et- ve önemse-, dikkate al- anlamlarıdır.

Anla-/bil- anlamı, aşağıda (55), (56) v (57)'de gösterilmektedir:

(55)“Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen *göreceksin*.” (TDK TS 2011: 969)

(56)“*Baktılar*, ettiler, ilaç, tedavi, faydası olmadı.” (TDK TS 2011: 240)

(57)“Üzerlerine kalenin duvarlarını yıksa, onlar yine hücum edeceklerdi. Teslim olmaktan başka çare olmadığını *gördü*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Sez-/ önceden gör- anlamı, aşağıda (58)'de gösterilmektedir:

(58)“Nitekim bu ülke anti-emperyalist nitelikli bütün ulusal hareketlere yakın olmuştur. Mustafa Kemal bu eğilimi görmüş ve Sovyetler Birliği ile ilişkilere, gerek Kurtuluş Savaşı süresince ve gerekse sonraki dönemde büyük önem vermiştir.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Varsay- ve değerlendir- anlamları, aşağıda (59) ve (60)’ta gösterilmektedir:

(59) “Ecem, canım kızım, olanları, üzüntünü fırsat olarak gör.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(60) “Ayrıca, öksürmemin bir yararı dokunmadı: beni genç gördü. İlk sözlerle baştan savmak istiyor.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Hayal et- ve gözünde canlandır- anlamları, aşağıda (61), (62) ve (63)’te gösterilmektedir:

(61) 1. Adım şu: Kendini belli bir mesafede gör. Önünde bir yerde kendini gör. Kendini gerçekten detaylı bir şekilde görmek zorunda değilsin. (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(62) Öyle bir imamın arkasında durmalı ki, derdi. Tekbir alırken Kabe’yi görmeli...(TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(63) Ziya elindeki feneri açarak Osman’a doğru tuttu. Küçük bir ışığın altında on beş yıllık hayatımı gördüm. (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

Yukarıda hayal et- ve gözünde canlandır- anlamları için vermiş olduğumuz (61), (62) ve (63)’teki örneklerde şöyle bir ayrım dikkati çekmektedir. (61)’de henüz gerçekleşmemiş bir durum için göz önünde canlandırma gerçekleşirken (62)’de fiziksel olarak var olan bir şeyi göz önünde canlandırma beklentisi vardır. (63)’de ise gerçekleşen bir şey vardır ve onun hayali, göz önünde canlandırılması söz konusu olmaktadır.

Fark et- anlamı, aşağıda (64)’te gösterilmektedir:

(64) “Bazı akşamlar *bakarım* Halil savuşur, nereye gittiğini de kimseye söylemez.” (TDK TS 2011: 240)

Bu gruba ait son anlam önemse-, dikkate al- aşağıda (65)’te gösterilmektedir:

(65) Şimdi burada rahat rahat konuşup söyleştüğimize *bakmayın*; 1000’e yakın ölüm, 460 kayıp ya da ne olduğu bilinmeyen insanla yüz karası bir fatura ile tarihin karşısındayız.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

Görme duyusunun sosyal ilişkilerle bağlantılı anlamları sosyal grup adı altında toplanmaktadır. Gör- ve bak- algı fiillerinde bu manada ortaya çıkan anlam genişlemeleri karşılaş-/yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-, muayene et- anlamlarıdır.

Bu gruptaki ilk anlam karşılaş-/yüz yüze gel- anlamı, aşağıda (66), (67) ve (68)'de gösterilmektedir:

(66) “Rüya ile Celâl hep birbirlerini *gördüler*, aradılar, değil üvey kardeş, öz kardeş gibi de sevdiler.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(67) “Zaten, kimse çocuğu senden kaçırmıyor. Gündüzleri *göreceksin*. Benim için mühim olan, geceleri babasını *görsün*, yabancı bir adamı değil.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(68) “Ay parçası gibi. Mehmet bir *görsün*, beğenirse isteriz. Edebine, terbiyesine, insanlığına ben kefilim.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Sosyal grupta yer alan ikinci anlam ziyaret et- anlamıdır. Bu anlam, biri ile konuşmak için ziyaret etmek veya birinin durumunun nasıl olduğunu öğrenmek amacıyla ziyaret edip yanına uğramak anlamındadır. Ziyaret et- anlamı, aşağıda (69), (70) ve (71)'de gösterilmektedir:

(69) “Sen şimdi kalk, Kolorduya git, Mahmut Bey’i *gör*, derdini anlat.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(70) “Bir de aşağıya inip Ayşe ile Bıdık’ı *görelim* dedik.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(71) “Yahu Hülya,” dedi, “hazır hastaneye kadar gelmişken onkologum Raşit Bey’i de *görelim*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al- anlamı, aşağıda (72)'de gösterilmektedir:

(72) “Aslında Sevim de bu katta inip avukatı *görecekti*. Son tutuklamaların nişanlısını ya da kendisini etkileyip etkilemeyeceğini sormak için.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(72)'de belirtilen anlam ile (69), (70) ve (71)'de belirtilen anlamlar arasındaki fark (72)'de bir uzmanın olması ve ondan tavsiye alma amacının olmasıdır.

Bu gruba ait son anlam muayene et-, aşağıda (73) ve (74)'te gösterilmektedir:

(73) “ ‘Bir kere Şişli Etfal Hastanesi’ne götürün, Operatör Hazım Bumin *görsün*’ demiş.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(74) “Anneannemi bu kez başka bir doktora götürdük. Doktor *bakıyor*, inceliyor, arada bir: Vah vah! Cık cık! diyordu.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Görme duyusuna ilişkin anlamların toplandığı diğer bir da grup güvenilirlik grubudur. Bu grupta yer alana anlamlar kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol- anlamlarıdır.

Bu grubun ilk anlamı kontrol et-, emin ol-, aşağıda (75),(76) ve (77)’de gösterilmektedir:

(75)“Yamukluk istemem. Şimdi emaneti *görelim*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(76) “Çıkmadan önce iki kez ocağa, bir kez de ütüye *baktı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(77) “Şimdi bir kahve içip şu çocuğun ödevlerine *bakayım* desem zaman tazı hızıyla geçecek.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu gruba ait diğer anlam ortaya çıkar-, öğren-, aşağıda (78)’de gösterilmektedir:

(78) “EFEKET: (Kapı zili çalar) TARIK: Ben gidip kapıya *bakayım*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu gruba ait ilgilen-, sorumlu ol- anlamı, (79) ve (80)’de gösterilmektedir:

(79) “SELMA: O kendi derslerine *baksın*, hayalci pis!” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(80) “HIDIR: Çocuklarıma *bakıyor* işte, sağolsun. RIZA: Avutma kendini Hıdır, avutma; doğrusu, çocuklarına kimse bakmıyor, o garipler kendi ekmeklerini kendileri çıkarıyorlar, oğlan cambazlık yapıyor yanında, karın tokluğuna.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Görme duyusuna ait anlamların oluşturduğu dördüncü grup da deneyim grubudur. Bu grupta yer alan anlamlar yaşa-, deneyimle-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-, dolaş-/gez- ve tanık ol- anlamlarıdır.

Bu anlamlardan ilki yaşa-, deneyimle-, aşağıda (81)'de gösterilmektedir:

(81) “1950’ler ve 60’lar ise ‘modernleşme’ ve ‘gelişme’ gibi 19. Yüzyıl kavramlarıyla yumuşatılmış gevşek bir realist bakış açısı *gördü.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(82) “ 1675 yılında Anadolu’da, erkek olarak dünyaya geldi. Yaşadığı yıllarda tam dört Osmanlı padişahı *gördü.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(83) “ Halil Vedad, romanların anlatmadığı, ölgün bir mevsimde Avrupa’yı *görecekti.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Bu gruba ait ikinci anlam maruz kal- anlamı aynı zamanda müdahil ol- ve başına gel- anlamlarını da kapsamaktadır. Müdahil ol-, başına gel-, maruz kal- anlamı, aşağıda (84) ve (85)’te gösterilmektedir:

(84) “O, Türkiye’de üç yerden yakınlık *gördü.*” (TDK TS: 969)

(85) “ANLATAN: (Anayı sağ eli ile göstererek) Bu kocakarı kara yazılının biriymiş. Ne anadan *görmüş*, ne babadan. Ne kocadan *görmüş*, ne hocadan.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu gruba dâhil olan dolaş-/gez-, (86)’da gösterilmektedir:

(86) “Halil Vedad, romanların anlatmadığı, ölgün bir mevsimde Avrupa’yı *görecekti.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu anlamlardan sonuncusu tanık ol-, aşağıda (87)’de gösterilmektedir:

(87) “İpek Ka’yı elinden tuttu, lobiden de hiç bırakmadan merdivenlerden yukarı çıkardı onu. ‘Cavit bizi *gördü,*’ dedi Ka.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Herhangi bir grup altında değerlendirilemeyen gönderimde bulun- anlamı da aşağıda (88)’de gösterilmektedir:

(88) “2. çorbayı indirdikten sonra, ayrı bir kasede bir yumurta ile bir limon suyunu çırpıp terbiye ilave edebilirsiniz (*bakınız, sos ve garnitürler bölümü.*)” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

TT’de görme fiillerinden gör- ve bak- algı fiillerinde ortaya çıkan öntür olmayan anlam genişlemeleri tespit edilmiştir. Bu anlam aşağıda Tablo 19’da özetlenmektedir:

Tablo 19: TT’de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	
İdrak grubu	anla-/bil-
	sez-/önceden gör-
	varsay- ve değerlendir-
	hayal et- ve gözünde canlandır-
	fark et-
	önemse-, dikkate al-
Sosyal Grup	karşılaş-/yüz yüze gel-
	ziyaret et-
	bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-
	muayene et-
	dolaş-/gez-
Güvenilirlik grubu	kontrol et-, emin ol-
	ortaya çıkar-, öğren-
	ilgilen-, sorumlu ol-
Deneyim grubu	yaşa-, deneyimle-
	maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-
	tanık ol-
gönderimde bulun-	

EAT, OT ve TT’de dönemlerinde görme duyusuna ait gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerini aşağıda Tablo 20’de özetleyebiliriz:

Tablo 20: EAT, OT ve TT'de Görme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar		EAT	OT	TT
İdrak grubu	anla-/bil-	+ ⁶⁶	+	+
	sez-/önceden gör-	+	-	+
	varsay- ve değerlendir-	+	+	+
	hayal et- ve gözünde canlandır-	+	-	+
	fark et-	+	+	+
	önemse-, dikkate al-	+	+	+
	bekle-/um-	-	+	-
	ders çalış-	+	-	-
Sosyal Grup	karşılaş-/yüz yüze gel-	+	+	+
	ziyaret et-	+	-	+
	bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-	+	-	+
	muayene et-	-	-	+
Güvenilirlik grubu	kontrol et-, emin ol-	+	+	+
	ortaya çıkar-, öğren-	+	+	+
	ilgilen-, sorumlu ol-	+	+	+
Deneyim grubu	yaşa-, deneyimle-	+	+	+
	maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-	+	-	+
	dolaş-/gez-	+	-	+
	dene-	+	+	-
	tanık ol-	+	+	+
gönderimde bulun-		-	-	+

⁶⁶ Tabloya yerleştirilen +/- işaretleri tespit edilen anlamların söz konusu dönemde taranan eserlerde mevcut olup olmadığını göstermek amacıyla kullanılmıştır. + işareti anlamın o dönem için taranan verilerde mevcut olduğunu – işareti ise mevcut olmadığını gösterir.

3.1.2.1.1.2.2. İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Duyu türlerini birincil ve ikincil duyular olarak değerlendiren Cüceloğlu (1997), görme ve işitme duyularını birincil duyular olarak ele almaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi görme duyusu diğer duyuların içerisinde insan yaşamında en büyük etkiye sahip duyudur. Bu duyudan sonra üzerinde en çok durulan duyu, işitme duyusudur. İşitme duyusunun görme duyusundan sonra gelmesi, dilsel ifadelerle de aynı şekilde yansdığı değinilen çalışmalarda da gözlemlenmektedir. Duyuların dilsel temsilde eşit şekilde yer almadığını, Viberg'ün (1984) duyu hiyerarşisinde yer verilmişti. Bu hiyerarşide işitme duyusu görme duyusundan sonra gelmektedir:

Sight 'Görme' > Hearing 'İşitme' > Touch 'Dokunma' > { Smell 'Koklama', Taste 'Tatma'

Sweetser'e göre işitme duyusu, en belirgin duyu olan görme duyusuna benzemektedir. İşitme, zihinsel eylem hakkında konuşurken bazı özelliklerini görme duyusu ile paylaşır ancak bu aynı tür eylem değildir. Sweetser, görme duyusunu daha fiziksel bir eylem olarak değerlendirir çünkü görme esnasında belirli bir yöne bakılmakta ve gözler açık tutulmaktadır. Buna karşılık işitme duyusunun daha çok zihinsel bir süreci gerektirdiğini düşünür çünkü bu duyu ile algılamak dikkatimizi daha fazla toplamamız ve gürültülü bir ortamda belirli bir sesi seçmek için çaba sarf etmemiz gerekmektedir. İşitmede iradeli bir şekilde açma-kapama kontrolü gerçekleştirilemez yani seslerin alınması işitenin elinde veya kontrolümüzde değildir. Sweetser, işitme duyusunu dikkatlilik ve içten alış, fikirlerin içten alınması ve duyulanın anlaşılması olarak değerlendirir. Bu içten alma ve anlamamanın da konuşurun isteğine uygun olacak bir şekilde cevap vermeye hazır olma anlamında olduğunu belirtir. Dinle- fiilinin itaat et- fiili ile bağlantılı olması da bundan kaynaklandığını düşünür. Sweetser'e (1990: 43) göre işitme, bütünüyle idrak ile ilgili olmaktan çok iletişimin anlama yönüyle ilgilidir. Yani aslında işitme duyusu da anlama ile ilişkilidir ancak farklı bir açıdan bu ilgiyi kurar: İletişim. Bu nedenle Sweetser (1990: 43), Hint-Avrupa dil ailesine dayanarak öne sürdüğünü “zihinsel hayatımızın nesnel, idrak yönünün görme duyusuyla düzenli bir şekilde ilişkilendirildiği görülmekte” ve “işit- fiilinin anlamının anla- anlamından daha çok bil- anlamında kullanıma gelişmesinin işit- fiili için oldukça yeni olabileceği ancak gör- fiilinin böyle bir anlamda kullanımının ortak olduğu” savını öne sürmekte ve işitme duyusundan ziyade görme duyusunu idrak ile ilişkilendirmektedir.

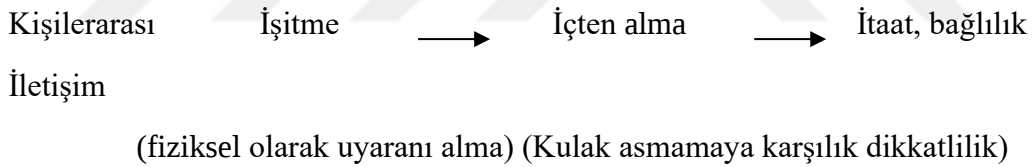
İngilizcedeki işitme duyusuna ait algı fiilleri için tarihsel bağlamda oluşturduğu rotayı Sweetser (1990: 34- 55), aşağıdaki şekilde sunmaktadır:

2. İşitme

Hint-Avrupa dillerinde duyma ile ilgili sözcükler genellikle fiziksel alandan gelmektedir. Örneğin Latince **audire** sözcüğü, ***aus-** “ear” (kulak) sözcüğünün ***aus-dh-** fiiline genişlemesine kadar götürülebilmektedir. Hint- Avrupa dillerinde işit- veya dinle- (hear veya listen) fiilleri Yunanca ***kleus** (işit-) köküne kadar takip edilebilmektedir. Bu fiillerin anlamları fiziksel olarak duyulan bir şeye gönderim yapmaktan çok işitilen konuşmanın içeriğine gönderim yapar. Bu dillerde fiziksel olarak işitilen sese gönderim yapan sözcükler genellikle yansıma (onomatopoeic) kökenli sözcüklerdir: Örneğin İngilizce **crash, bang** (çarp-, küt diye çarp-). **Hear** (işit-) kökünden gelen sözcükler “hikâye, rivayet, haber” gibi anlamlara gelmektedir. İşitme fiilleri genellikle “dinle-, önemse-” anlamına gelmektedir. Önemse- anlamından da itaat et- anlamına değişim görülmektedir.

Sweetser, görme duyusuna ait algı fiillerindeki anlam genişlemelerinde olduğu gibi işitme duyusuna ait algı fiillerindeki anlam genişlemelerinde de dış alandan iç alana olacak şekilde tek yönde bir haritalama gerçekleştiğini belirtir. Kaynak alandan yani fiziksel alandan hedef alana yani iç/ duygu alanına ait haritalamanın metafor ile düzenlendiğini belirtmiştik. İşitme duyusuna ait algı fiillerinde görülen anlam genişlemeleri şu şekildedir:

Şekil 9: Sweetser'de İşitme Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri

(Sweetser, 1990: 38'den uyarlanmıştır.)

Yukarıda işitmeden itaat yönüne gelişen anlamların sadece işitme duyusuna ait algı fiili ile elde edilmediğini belirten Ibarretxe-Antuñano (1999: 66), konuşma bağlamının ve dolayısıyla kişiler arası ilişkinin de bu anlamların elde edilmesinde etkili olduğunu ifade eder. Ayrıca İngilizcede, İtalyanca ve Baskçada da *kulak asma-* gibi deyimlerin bulunduğunu ve bu deyimlerin de işitme duyusunda kişiler arası iletişimin niteliğini ve de metaforik bağlantılarını da açıkça gösterdiğini ifade etmektedir.

Sweetser'in idrak alanına genişlemelerin işitme duyusundan ziyade görme duyusundan haritalamalar ile gerçekleştiğini öne sürdüğü düşüncesi Avustralya dilleri için geçerli olmadığını yani bu dillerde gör- fiilinden daha çok işit- fiili ile düşün- ve bil- gibi idrak

anlamlarının iletilildiğini yukarda belirtmiştik (Evans&Wilkins, 2000: 547). Evans ve Wilkins (2000: 560), işit- ve dinle- algı fiillerinde ortaya çıkan algı alanı dışındaki genişlemeleri yani öntür olmayan anlamları şu şekilde sınıflandırır:

(II) İdrak alanına genişlemeler:

- a. Anla-
- b. Düşün-
- c. Bil-
- d. Hatırla-/anımsa-
- e. İtaat et-/önemse-

İşit- veya dinle- fiillerinin önemse- veya itaat et- anlamlarına genişlemesinin, Hint-Avrupa dillerinde oldukça yaygın bir şekilde görüldüğünü Sweetser'in çalışmasında oraya konulmuştu. Bu yaygınlığın Avustralya dilleri için de geçerli olduğunu ifade eden Evans ve Wilkins (a.g.e.: 567), Wik Mungkan dilinde **ngeeyan** fiilinin dinle-, anla-, işit- ve itaat et- anlamlarına sahip olduğunu belirtirler. Avustralya dillerinde işitme duyusunda görülen idrak alanındaki anlam genişlemeleri sadece anla- ve itaat et- anlamlarına değil; aynı zamanda düşün-, hatırla- ve bil- anlamlarına da genişler. Örneğin Wakaya dilinde **larr-** fiili işit-, anla-, bil- anlamlarına da gelir (2000: 570).

Ibarretxe-Antuñano (2002: 102) İngilizce, Baskça ve İspanyolcadaki algı fiilleri ile ilgili çalışmasında işitme duyusuna ait algı fiillerini de değerlendirdiğini belirtmiştik. İşitmenin hem soyut hem somut tüm anlamları ile dilsel iletişime ait bir duyuyu olduğunu belirten Ibarretxe-Antuñano, bu duyuda daima konuşmacı ve dinleyici olmak üzere iki unsurun bulunduğunu ifade eder. Bu unsurlardan ikincisinin bilinen veya bilinmeyen bir insan veya bir nesne olabileceğini ve o insan veya nesnenin daima mevcut olduğu gerçeğini göz önünde bulundurmak gerektiğini belirtir. İngilizce (hear, listen), İspanyolca (oír, escuchar), Baskça (entzun, aditu) işit- ve dinle- fiilleri üzerinde değerlendirme yapan Ibarretxe-Antuñano, bu fiillerde ortaya çıkan öntür olmayan anlam genişlemelerini şu şekilde tespit etmektedir: önemse- (to heed), dikkat et- (to pay attention), itaat et- (to obey), bilgilendiril- (to be informed) ve anla- (to understand).

Tablo 21: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Dinle- ve İşit- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	İngilizce	Baskça	İspanyolca
önemse-, dikkat et- (to heed), (to pay attention)	+	+	+
itaat et- (to obey)	+	+	+
bilgilendiril-, haberdar ol- (to be informed, to be told)	+	+	+
anla- (to understand)	+	+	+
öğretil-		+	
anlaşma sağla-		+	

(Ibarretxe-Antuñano, 1999: 68'ten uyarlanmıştır)

İşitme duyusuna ait fiillerin sergilediği anlam genişlemelerini farklı dil ailelerine ait diller⁶⁷ üzerinden değerlendiren bir diğer araştırmacı Vanhove (2008), bu duyuda ortaya çıkan anlam genişlemelerini yani öntür olmayan anlam genişlemelerini idrak alanına veya zihinsel alana genişlemeler üst başlığı altında ele alır. İlk grubu Sweetser'in terminolojisi ile yani içten alış ile ifade eder. Bu terimi önemse-, dikkatini et- ve itaat et- anlamlarının kapsayıcı bir terim olarak ele alan Vanhove, dört dilden oluşan çok küçük bir grupta işitme fiillerinde çokanlamlılığın oldukça sınırlı olduğunu belirtir. Yani bu dillerde, işitme duyusuna ait fiillerden işit- ve dinle- fiilleri, sadece önemse- veya itaat et- anlamlarına genişleyebilmektedir. Bu dillerde fark et-, anla- veya bil- gibi zihinsel fiillere bir genişleme sergilenmemektedir. Örneğin Beja dilinde hem deneyim fiili işit- hem de eyleyim fiili dinle- çokanlamlılık sergiler. Bu dilde **maasiw** fiili işit-, algıla- ve önemse- anlamlarına sahipken **sinaakir** fiili dinle- ve itaat et- anlamlarını iletir.

Vanhove (2008: 348), ikinci grupta hem içten alış hem de idrak anlamlarına genişlemeler gösteren dillere yer verir. Sekiz farklı genetik soydan gelen on üç dilin dâhil edildiği bu grupta işitme duyusuna ait fiiller, önemse- ve itaat et- anlamlarının yanı sıra anla-, öğren-, bil- ve

⁶⁷ Hint-Avrupa dilleri, Afro-Asyatik diller vb. diller dillere ait yirmi beş dil üzerinden değerlendirme yapılmaktadır (Vanhove, 2008: 344).

seyrek de olsa düşün- anlamlarına da genişleyerek çokanlamlılık sergiler. Örneğin Nil-Sahra dillerinden Sar dilinde **õõ** fiili, başta kulak ile algıla- olmak üzere işit-, dinle-, anla-, düşün; biriyle iyi anlaş-, itaat et-; uygun ol- anlamlarına da genişleyebilmektedir.

Bu tür anlam genişlemeleri yani işitme duyusuna ait fiillerde görülen idrak anlamlarına ait genişlemelerin Avustralya dillerinde de yoğun bir şekilde ortaya çıktığı Evans ve Wilkins'in çalışmaları ile birçok kez anılmıştır. Evans ve Wilkins (2000: 551), Avustralya dillerinin aksine Hint-Avrupa dillerde işit- fiilinin, Dancada itaat et- veya İsveçcede dikkat et- anlamlarına zaman zaman rastlansa da, bil- ve düşün- anlamlarına kesinlikle gelişmediğini vurgular. Evans ve Wilkins'in iddiasına karşın Vanhove (2008: 348- 349), Hint-Avrupa dillerinde işitme duyusu ile idrak alanları arasında haritalamalar için "imkânsız" şeklinde bir yorumun yapılmasını doğru bulmamaktadır. Örneğin Fransızca **écouter** fiili dinle-, itaat et- anlamlarına gelmekle birlikte tarihsel bağlamda düşünüldüğünde işit-, anla-, bil- anlamlarına sahip **entendre** fiilinden türetildiğini; Almanca'da **hören** (işit-) fiilinin dinle-, öğren-, bil-, dikkat et- ve itaat et- anlamlarının yanı sıra konuşma dilinde anla- anlamına da genişleyebildiğini; yine bir Hint-Avrupa dil ailesi üyesi olan Rusçada da **čujat'** (işit-) fiilinin konuşma dilinde anla- anlamına geliştiğini Vanhove tanımlayabilmektedir.

Vanhove'un (2008: 352) gruplandırmasında üçüncü grubu sadece anla-, bil- ve nadiren de hatırla- gibi idrak anlamlarına genişlemeler sergileyen diller oluşturur. Bu dillerde işit- ve dinle- fiilleri önemse- veya itaat et- anlamlarına genişlememektedir. Örnekleme aldığı yedi dilde bu tür anlam genişlemelerinin bulunduğunu belirten Vanhove, örnek olarak Bantu dillerinden Savahlicede **kusikia** (işit-) fiilinin hisset-; anla-, kavra- (argo kullanımında) anlamlarına sahip olarak çokanlamlılık sergilediğini ifade eder. İşitme duyusu alanından yani algı alanından idrak alanına genişlemelerin var olduğunu verileri ile ortaya koyan Vanhove'un (a.g.e.: 352) işit- ve dinle- fiillerinde tespit ettiği anlam genişlemelerine ilişkin sınıflandırması şöyledir:

(III) İdrak alanına veya zihinsel alana genişlemeler:

- (a) Sadece içten alış anlamına genişlemelerin görüldüğü dillerde ortaya çıkan anlamlar: önem-, itaat et-
- (b) Hem içten alış hem idrak alanına genişlemelerin görüldüğü dillerde ortaya çıkan anlamlar: önemse-, itaat et; anla-, bil-, öğren-, hatırla-
- (c) Sadece idrak alanına genişlemelerin görüldüğü dillerde ortaya çıkan anlamlar: anla-, bil-

Aşağıdaki bölümde Batı Türkçesinde işitme duyusuna ait fiillerden işit- ve dinle-fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine yani öntür olmayan anlamlara yer verilmektedir.

3.1.2.1.1.2.2.1.Batı Türkçesinde İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: İşit- ve Dinle-

Bu bölümde Batı Türkçesini oluşturan dönemlerden EAT, OT ve TT’de işitme duyusuna ait işit- ve dinle- fiillerinin sergilemiş olduğu anlamlar yani bu fiillerin sergilediği çokanamlılık yukarıda belirtilen anlamlar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmekte ve Batı Türkçesine özgü anlam genişlemelerine yer verilmektedir.

EAT’de işitme fiillerinden işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri, TS’den ve EATD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. TS’de işit- fiiline maddebaşı olarak yer verilmemiştir. Bu dönemde işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri anla-, öğren-, itaat et-, haberdar ol-, önemse- anlamlarıdır.

Bu anlamlardan ilki anla-, aşağıda (89)’da gösterilmektedir:

(89) “Bu söze bir hoş mesel gelmiş-durur

Bir kulag ur *dinle* ne olmuş-durur” (GN 52: 609)

(Hoş bir anlam verilen bu sözü bir dinle ve ne olduğu anla.)

İtaat et- anlamı, aşağıda (90) ve (91)’de gösterilmektedir:

(90) “bu hikmeti *işit* yi üzüm bağı sormagıl

lazım nedür ki sen sorasın işbu kaili” (KBD 61/153)

(Üzümünü ye bağını sorma deyişine uy, bu sözü söyleyen sormak nedendir?)

(91) “Boyun virün Tanrı’ya dakı Yalavıcına; dakı yüz döndürmen andan, ol halda kim siz *işidürsiz* yani Kur’an öğütlerini.” (KrT 416:241a/30)

(Kuran’ın öğütlere uyduğunuz zaman Allah’a ve Allah’ın elçisine itaat eder, onlara yüz çevirmemiş olursunuz.)

Haber al-, haberdar ol-, bilgilendiril- anlamı aşağıda (92), (93) ve (94)’te gösterilmektedir:

(92) “Gelüp şaha muştıladılar anı

Çün *işitdi* inen sevindi canı” (SN 221:13b/402)

(Şaha gelip sevinçli haberi müjdelediler, şah bu haberi alınca çok sevindi.)

(93) “Çü oğlu halin *işitdi* Hümayun

Yire gamdan akıtdı gözleri hun” (CH 678:5296)

(Sultan, oğlunun vaziyetinden haberdar olunca dertten gözlerinden kan aktı.)

(94) “kaçan bir ilde sayruluk ve ölet *işitsenüz* ol ile varman” (KE 321:520/12)

(Bir şehirde hastalık ve ölüm olduğu haberini alırsanız o şehre gitmeyin.)

Önemse-, dikkat et anlamı aşağıda (95)’te gösterilmektedir:

(95) “Sen beni ko didüğümü *dinlegil*

Issını ko sözini gey anlagıl” (YPT 111:110)

(Sen beni bırak ama sözümü dinle, onu önemse; sözün sahibini bırak ama sözün anlamını iyice anla.)

OT’de işitme duyusuna ait işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri KT’den, TEL’den ve OTD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dönemde işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri haberdar ol-/haber al-, bilgilendir-/ önemse-, dikkat et- anlamlarıdır.

Haberdar ol-/ haber al- anlamı aşağıda (96), (97) ve (98)’de gösterilmektedir:

(96) “Bazı ehl-i vukuf ve izhar-ı hakla mevsuf ukaladan *işitdüm* ki mezburun vazifesi İbrahim Paşanın zaman-ı vezaretinde on altı Osmanî imiş.” (KA 122)

(Bilgi sahibi ve hakkı gözetken akıl sahibi bazı kimselerden adı geçen kişinin görevinin İbrahim Paşanın baş vezirlik zamanında on altı Osmaniyeye karşılık olduğunu öğrendim.)

(97) “Padişahım, *işitdim* ki sekiz yüz müellif ü musannif ve dört mezheb şeyhülislamların ve Bursa monlasını ve yetmiş fetvaya kadir ulemaları cümle ateşe yakarmışsın...” (EÇS I: 22/12b)

(Padişahım, sekiz yüz müellifi, musannifi ve dört mezheb şeyhülislamların ve Bursa mollasını ve yetmiş fetvaya kadir olan âlimlerin hepsini yaktırdığın haberini aldım.)

(98) “Didi canan *işitdüm* Nazmiya derdün nedür derdün

Didüm cana benüm derdüm işidenden ırag olsun” (MN 1255/5)

(Canan dedi ki ey Nazmi derdün olduğu haberini aldım derdin nedir? Ey canım dedim benim derdim, onu işitenden uzak dursun.)

Önemse-, dikkat et- anlamı aşağıda (99)’da gösterilmektedir:

(99) “*İşitme* vaizün pendin kuru laf eyler ol ancak

Yakin olur dibi bilgil nice gizlense yalanun” (MN 917/3)

(Vaizin öğüdünü dikkate alma o sadece kuru laf söyler. Yalan ne kadar gizlense de yalan olduğu hemen ortaya çıkar.)

İtaat et- anlamı, aşağıda (100)’de gösterilmektedir:

(100) “Eğer koca vezir bu Yağcıoğlu sözün *dinlersiz*, handan korkma, kavm-i Rujiki’dir.” (EÇS IV: 130)

(Eğer Yağcıoğlu sözünü dinler ve ona uyarsanız handan korkmayın, Rojika kavmidir.”

Değerlendirmeye aldığımız son dönem TT’dir. Bu dönemde işitme duyusuna ait işit- ve dinle-fiillerinin anlamları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu iki algı fiiline ait anlamlar, TDK TS’den, MBTS’den, PTS’den ve TUD’dan tespit edilmiştir. İşitme duyusuna ilişkin işit- ve dinle- fiilleri ile ilgili tespit ettiğimiz genişletilmiş anlamlar önemse-, dikkat et-, haberdar ol-/ haber al-/bilgilendiril-, öğren-, itaat et-, hisset-/sez- ve muayene et- anlamlarıdır.

Önemse-, dikkat et- anlamı aşağıda (101)’de gösterilmektedir:

(101) “bu konuda bir örnek: Nice baba oğluyla iftihar ederken, oğlunun dinlediğin fark etmeksizin birilerine, ‘Bu oğlan çok zeki; sınıfta öğretmeni bir *dinler*, hemen kapar; artık bir daha kitabı okuması gerekmez’der.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

İşitme duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan önemse-, dikkat et- anlamı, Ibarretxe-Antuñano’nun (1999: 65) belirttiği gibi her zaman sadece dinle- fiilinin sağlamış olduğu bir anlam genişlemesi değildir. (101)’deki örnekte görüldüğü gibi öğretmen ve öğrenci arasındaki ilişki de bu anlamın ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Türkçede de *kulak as-*, *kulak kesil-*, *can kulağıyla dinle-* gibi deyimlerle işitme duyusuna ait fiillerin konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkide dinleyenin dikkatini dinlediği şeye verme beklenmektedir ve bu deyimlerde açıkça görülmektedir.

Haberdar ol-/ haber al-/ bilgilendiril- anlamı aşağıda (102) ve (103)’te gösterilmektedir:

(102) “Benim bu gibi sıkıntılar çektiğimi *işitmiş*, haber gönderdi.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(103) “Ahmed Efendi Hüseyin Bey’e söylemiş. Hüseyin Bey’de Mehmet Efendi’den *işitmiş*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

İşitme duyusuna ait dinle- ve işit- fiillerinde ortaya çıkan haberdar ol-/ haber al-,bilgilendiril- anlamları özellikle kanıtsallık çalışmalarında dikkate alınmaktadır (Ibarretxe-Antuñano, 1999: 66). İşitme duyusu iki tür kanıtsallık sağlar. Bunlardan ilki birincil kaynaktan aracısız elde edilen bilgi iken diğeri de bir başkası tarafından aktarılacak elde edilen bilgidir. Bu tür kanıtsallık da birincil olmayan veya ikincil kaynak olarak değerlendirilmektedir. Buradaki bilgi dolaylı olarak elde edilir yani bu bilgi bir başkası tarafından rivayet edilmektedir

(Aikhenvald, 2004; Whitt, 2002). Kanıtsallık konusu bu tezin kapsamı dâhilinde olmadığından ayrıntılı bir şekilde kanıtsallığa yer verilmemektedir. Sadece işitme duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan haberdar ol-/ haber al-/ bilgilendir- anlam genişlemeleri bir başkası tarafından aktarılan ve bu şekilde elde edilen bilgileri ifade ettiğinden burada kanıtsallık ile ilgili açıklamalara değinilmiştir. İşit- ve dinle- fiillerinin öntür anlamları, kanıtsallıkta birincil kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Öğren- anlamı, aşağıda (104)’te gösterilmektedir:

(104) “ ‘Şaşılacak şey gerçekten. Nasıl beceriyor diye, daha geçenlerde Bahar’la konuşuyorduk.’ ‘Pek şaşılacak yanı yok. O derste *dinliyor*’ dedi Mine. ‘Yok canım.’ ‘Evet, evet. Sen hiç Derya’nın derste dalga geçtiğini gördün mü? Dikkat kesiliyor ve hocanın her dediğini dinliyor.’”(TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Dinle- fiilinin bir bağlamda farklı anlamlarda kullanıldığını göstermek amacıyla (104) özellikle seçilmiştir. İlk kullanımda dinle- fiili, öğren- anlamıyla kullanılmıştır. Dersin derste öğrenilmesi gibi söylemler de bu kullanımı desteklemektedir. İkinci dinle- fiili ise dikkat et-, önemse- anlamında kullanılmaktadır. Aslında dinle- fiilinin farklı anlamlarda kullanılmasını sağlayan başka unsurlar da bulunmaktadır. İlk dinle- fiilinde nesnenin belirtilmemesi ve dinlemek eyleminin gerçekleştiği yerin vurgulanması ya da dinlemek eyleminin gerçekleştiği zamanın ders esnasında, süresince gibi bir anlamın öğren- anlamını tetiklediğini söyleyebiliriz. İkinci dinle- fiilinde ise aslında Derya, hocayı yine derste dinliyor ancak burada hocanın dediğini dinlemesi yani nesnenin belirtilmesi bilinçli olarak gerçekleşen işitme eyleminin dışında hocanın dediğini önemseme veya ona dikkat etme anlamlarını ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.

İtaat et- anlamı aşağıda (105)’te gösterilmektedir:

(105) “Şef ışıkcı çalışma boyunca kameramanı *dinler* ve birçok küçük ayrıntılı ayarlamaları da yapar.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkan bir diğer anlam da hisset-, sez- anlamıdır. Bu anlamı tanımlayan örnekler aşağıda (106),(107) ve (108)’de gösterilmektedir:

(106) “Belki de bugün bizim en iradi tasarılarımızı, en parlak umutlarımızı ifade etmek için kullandığımız kelimelerde gelecek kuşaklar en derin korkularınızı *işitecekler*; ya da tersi...” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(107) “Siz muhtıranın gelişini hissediyor muydunuz? Rahatsızlığı *işitiyordum*. Türban meselesinden tutun da o küçük çocuklar için Kuran kursları, vs. Rahatsızlık nihayet sabır taşırdı.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Muayene et- anlamı, aşağıda (109) ve (110)’da gösterilmektedir:

(109) “Doktor kalkar. Kulağını bu gösterilen yere dayar. *Dinler*.” (TDK TD 2011: 671)

(110) “Figen birkaç kez öksürdü. Daha sonra doktor göğsünü *dinledi*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Tablo 21’de EAT, OT ve TT’de işit- ve dinle- fiillerine ilişkin anlam genişlemeleri özetlenmektedir:

Tablo 22: EAT, OT ve TT’de İşitme Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	EAT	OT	TT
anla-	+	-	-
haberdar ol-/ haber al-/ bilgilendiril-	+	+	+
itaat et-	+	+	+
önemse-, dikkat et-	+	+	+
öğren-	-	-	+
hisset-/sez-	-	-	+
muayene et-	-	-	+

3.1.2.1.1.2.3. Dokunma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Dokunma duyusu, duyular ile ilgili sınıflandırmada ikincil duyular (Cüceloğlu, 1997) arasında değerlendirilmekle birlikte aslında bu duyunun özel yapısından dolayı dokunma duyusunun dünyayı deneyimlemede önceliğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Dokunma duyusunun önceliğini savunan Swedek (2000), bu duyunun kapsama ve sınırlılık gibi özelliklerin dâhil olduğu fiziksel gerçekliğin üç boyutlu görüntüsüne erişim sağlayan tek duyu olduğunu belirtmektedir. Wierzbicka (1996: 82) da dokunma duyusunun bu doğal yapısından kaynaklı, görme ve işitme duyularından daha fazla bedene dayalı deneyimlere gönderimde bulunduğunu ifade etmektedir. Fiziksel temasın, beyinde tüm bedensel duyumun yer aldığı alanda en büyük yeri kaplaması ve hamilelikte en erken gelişen duyu olması (dokunma duyusu, 8. haftada sinir sistemi ile aynı zamanda gelişmeye başlaması) gibi gerçeklerden yola çıkarak

bu duyuya öncelik veren Swedek, bu duyunun önceliğini birçok dilsel bulgu ile de desteklemektedir. Örneğin Almancada **fassen** fiili hem dokun- hem de anla-; Japoncada **toraeru** hem yakala- (somut olarak) hem de anla- anlamlarına geldiğini ifade eder. Dokunma duyusuna ait fiiller daha soyut eylemleri tanımlamak için kullanıldığı bu şekilde birçok dilde tanıklandığını da gösterir (Swedek, 2000).

Swedek'in aksine Viberg'ün (1984) hiyerarşisinde dokunma duyusu dilsel temsilde üçüncü sırada gelmektedir. Yani bu hiyerarşiye göre görme ve işitme duyularından sonra en çok dokunma duyusundaki algı fiillerinde sözlükselleşme ve buna bağlı anlam genişlemeleri görülmektedir:

Sight 'Görme' > Hearing 'İşitme' > Touch 'Dokunma' > { Smell 'Koklama', Taste 'Tatma'

Dokunma duyusunun idrakten çok duygularla ilişkili olduğunu belirten Sweetser (1990: 45), dokunma duyusunun kişisel, genel olmayan ve nesnel olmayan bilgiler sağladığını ifade eder⁶⁸.

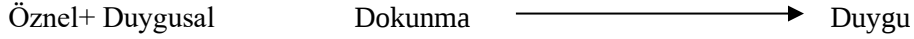
İngilizcedeki dokunma duyusuna ait algı fiilleri için tarihsel bağlamda oluşturduğu rotayı Sweetser (1990: 34- 35), koklama ve tatma duyuları ile birlikte değerlendirmektedir:

Koklama ve tatma fiilleri çoğunlukla ortak duyuyu ifade eden Fransızca **sentir** “**feel, smell**” (dokun-, kokla-) fiili altında toplanır. Koklama ve tatma fiilleri bu ortak dokunma duyusunu ifade eden anlamdan farklılaştığı zaman fiziksel bir duyu veya fiziksel bir algı eyleminden türeyen anlamları ifade eder: **a sweet smell, a bad taste** (hoş koku al-, kötü bir tat bırak-). Hint-Avrupa dillerinde **smell** (kokla-) sözcüğünün kökeni Latince **odor, odefacere/olfacere** ve Yunanca **ózo** sözcüklerinin ***od-** köküne kadar götürülmektedir. **Taste** (tat-) sözcüğü de Germen ve Kelt dillerinde dene- veya seç- anlamlarına gelen ***g'eus-** köküne kadar takip edilebilmektedir.

Sweetser, dokunma duyusunda ortaya çıkan anlam genişlemelerini yani öntür olmayan anları aşağıda Şekil 10'daki gibi belirtir:

⁶⁸ Sweetser (1990: 45), dokunma duyusu ilgili açıklamalarında görme engelli adamlar ve fil hikâyesine gönderimde bulunur. Bu hikâyenin aslında bir Hint hikâyesi olduğunu belirten Uçar; tasavvuf, Budizm ve Jainizm'de de hikâyenin yer aldığını ifade etmektedir : “Budizm ve Jainizm'de kör adamlar filin dokundukları farklı kısımlarını farklı nesnelere benzetiler ve filin benzettikleri bu nesne olduğu konusunda tartışmaya başlarlar. Sonunda bilge bir adam gelir ve aralarındaki bu anlaşmazlığı çözer: Hepsi haklıdır ancak sadece bir yerine dokundukları için farklı tanımlamışlardır. Fil aslında körlerin bahsettiği özelliklerin hepsidir (Wikipedia, 2008)” (Akt. Uçar 2009:6)

Şekil 10: Sweetser'de Dokunma Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri

(Sweetser, 1990: 38'den uyarlanmıştır.)

Sweetser (1990: 37), tüm Hint-Avrupa dillerinde görme ve işitmenin dâhil olmadığı daha genel bir algılamayı ifade eden **feel** (hisset-) fiilinin kullanıldığını belirtirken bu fiilin sadece genel algı ile bağlantılı olmadığını aynı zamanda duygusal olarak hissetme ile de yakından bağlantılı olduğunu da ifade eder. Örneğin Latince **sentire** fiili, hem fiziksel hem de zihinsel ya da psikolojik olarak hissetme anlamına gelmektedir. Sweetser, bu iki alanı, dokunma alanını ve duygu alanını, girişik bir ilişki içerisinde değerlendirmekte ve bu durumun söz konu algı ile ilişkili fiillerin anlamlarına da yansıdığını belirtmektedir. Bu girişik ilişkiyi Ibarretxe-Antuñano tarafından da ele alınır. Ibarretxe-Antuñano (1999: 68), 1921 yılında Kurath tarafında yapılan duyular ile ilgili sınıflandırmada duyguların da dikkate alındığını ve dokunma duyusu ile duygular arasında sıkı bir bağlantı olmasının nedeninin bu iki alan arasındaki hislerin benzerliğine dayandırıldığını ifade eder. Bu bağlantının aynı zamanda köken bilgisi ile de ilişkili olduğunu ifade eden Ibarretxe-Antuñano, Batı Germen dillerinin en erken dönemlerinde dahi dokunarak algılamada olduğu gibi **feel** (hisset-) fiilinin sadece fiziksel algı için değil, aynı zamanda duygular için de kullanıldığını ilave eder. Sweetser (1990: 44), fiziksel algı ile duygusal algı arasında ayırım yapmanın kolay olmadığını belirtmektedir. Çünkü fiziksel olarak duyulan bir acı veya fiziksel olarak duyulan bir zevk aynı zamanda duygusal durum olan mutsuzluğa veya mutluluğa yol açabilmektedir. Dokunma duyusu alanı ve duygu alanı arasındaki bu ilişki, bu alanların dilsel temsillerini gerçekleştiren fiillere de yansıdığı Sweetser tarafından vurgulanmıştır. İngilizce açısından bu durumu değerlendiren Ibarretxe-Antuñano (1999:69), İngilizcede dokunma duyusuna ait **touch** (dokun-) ve **feel** (hisset-)⁶⁹ gibi iki fiilin bulunduğunu ve bu fiillerden **feel** (hisset-) fiilinin köken olarak bir dokunma fiili olmasına rağmen genel algılamayı ifade ettiğini ve bu fiilin bu ikili işlevinden dolayı genişletilmiş anlamların hangisinden ortaya çıktığını tespit etmenin oldukça zor olduğunu belirtir.

İngilizcenin aksine bu ayırımın Avusturalya dillerinde açıkça yapılabildiğini belirten Evans ve Wilkins (2000: 554), bu dillerde de dokunma duyusunun duygu alanı ile bağlantılı olduğunu ancak bu durumda altıncı bir duyuyu olan iç algı (proprioception) duyusunun ortaya çıktığını ifade ederler. Bu duyuyu, dışsal dokunmaya karşılık içsel hisleri belirtir. Bunun dışında

⁶⁹ İngilizce **feel** fiili, Türkçeye aktarılırken hem hisset- hem de dokun- fiilleri ile karşılanabilmektedir.

dokunma duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemelerinde de idrak alanına genişlemeler görülmediğini belirtmektedirler.

Dokunma duyusuna ait fiillerde görülen öntür olmayan anlam genişlemeleri Sweetser’de duygu alanı ve genel algı olmak üzere iki grupta değerlendirilmektedir (Ibarretxe-Antuñano, 2005: 235). Evans ve Wilkins’te ise altıncı bir duyu olarak ifade edilen içsel algıdan bahsedilmekte dokunma duyusunun bu tür anlam genişlemelerine yer verilmemektedir. Ibarretxe-Antuñano (1999: 69) ise İngilizce, İspanyolca ve Baskça dilleri üzerinden yaptığı değerlendirmede bu alanlar dışındaki alanlara da genişlemeler olduğunu tespit eder. İngilizce (touch), İspanyolca (tocar) ve Baskça (ukitu) dokun- fiine ait anlam genişlemeleri yiyecekten/içecekten bir parça al- (to take of food), etkile- (to affect), ulaş- (to reach) ve ilgili ol- (to deal with) şeklindedir.

Tablo 23: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	İngilizce	Baskça	İspanyolca
yiyecek veya içecekten bir parça al- (partake of food or drink)	+	+	+
etkile- (effect)	+	+	+
ulaş- (reach)	+	+	+
ilgili ol- (deal with)	+	+	+
ödünç iste- (ask for a loan)	+	+	+
düşün-, düşünüp taşın- (consider, weigh)		+	
uygun ol- (correspond)			+
ikna et-, uyar- (persuade, stimulate)			+
ilişkisi ol- (to be a relative)			+

(Ibarretxe-Antuñano, 1999: 76’den uyarlanmıştır)

Ibarretxe-Antuñano, sadece **touch** (dokun-) fiili üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır. Dokunma duyusuna ait bir diğer fiil olan **feel** (hisset-) fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine yukarıda belirttiğimiz ikili işlev dolayısıyla yer vermemektedir. Bu fiilin yani **feel** (hisset-) fiilinin duygu alanı ile ilgili kısmını ele alan Guerrero ve Domínguez (2017: 349-350), **feel** (hisset-) fiilinin alanyazında çok fazla ilgi görmediğini belirtirler. Guerrero ve Domínguez, bu fiilde ortaya çıkan anlam genişlemelerini aşağıdaki gibi tespit etmektedirler:

IV) a. Fiziksel algı (**I feel the breeze/ Esintiyi hissediyorum.**)

b. Duygusal algı (**I always felt that I lacked a father/Babamın eksikliğini daima hissettim.**)

c. Bilişsel algı (**Still, he felt that he needed more information and support/ Yine de, onun daha fazla bilgi edinmeye ve desteğe ihtiyacı olduğunu hissettim.**)⁷⁰

İngilizcede **touch** (dokun-) fiilinde ortaya çıkan metaforik anlam genişlemelerini **The Touch Metaphors: A cognitive and corpus-based study** (2012) adlı çalışması ile değerlendiren Juanhong (2012: 48- 50), dokun- fiilinin dört çeşit metaforik kullanımı olduğunu öne sürmektedir. Bu dört çeşit metafora bağlı olarak dokun- fiilinde ortaya çıkan anlamlar şu şekildedir: tekmele-, kullan-, ilgili ol-, ulaş-, hareket et-, temasta kal-, bir şey ile ilgili en son bilgiye sahip ol-, ilişkili ol-, belirt-, az miktarda bir şeye sahip ol-.

Dokunma duyusu ile ilgili son olarak burada anacağımız çalışma Raffaelli ve Kerovec'e aittir. Raffaelli ve Kerovec, **The concept of 'touch' in the formation of the Croatian and Turkish lexicon: The example of tactile verbs** (2018) adlı çalışmalarında, genetik ve tipolojik olarak birbiri ile ilişkili olmayan iki dil arasında, Hırvatça ve Türkçede, dokunma duyusuna ait fiiller üzerinden diller arası karşılaştırmalı bir araştırma yaparlar. Dokunma duyusuna ait fiillerden Hırvatça için **tak**, **dir** ve **pip** fiilleri değerlendirmeye alınırken Türkçe için de dokun- ve değ- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri incelenir. Bu çalışmada Raffaelli ve Kerovec (2018:138), Hırvatçadaki söz konusu fiilleri görünüş açısından da ele alırken Türkçede de dokun- ve değ- fiillerinden türemiş diğer fiilleri (değiş-, değiştir-, değin- gibi) de değerlendirmeye dâhil eder. Raffaelli ve Kerovec'in değerlendirmelerine göre Hırvatça ve

⁷⁰ Burada bilişsel anlama sahip olan düşün- fiiline bir genişleme bulunmaktadır. Bu örnekte bu yorumu yapan kişi aslında düşüncesini ifade etmektedir.

Türkçede dokunma duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemeleri aşağıda Tablo 24'teki gibi gösterilmektedir:

Tablo 24: Hırvatça ve Türkçede Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri

	Hırvatça	Türkçe
fiziksel olarak dokunma	+	+
anlaşma	+	-
ulaşma	+	+
ortaya çıkarma	+	-
etkileme (duygular, rahatsız etme, bunaltma, sağlığını bozma, yararlı olma, cesaretlendirme, değiştirme)	+ ⁷¹	+
ilgili olma	+	+
vurgulama	+	-
değer biçme	-	+

(Raffaelli ve Kerovec, 2018: 138'den uyarlanmıştır.)

Aşağıdaki bölümde Batı Türkçesinde dokunma fiillerinden dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine yer verilmektedir.

3.1.2.1.1.2.3.1. Batı Türkçesinde Dokunma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Dokun-

Bu bölümde Batı Türkçesini oluşturan dönemlerden EAT, OT ve TT'de dokunma duyusuna ait dokun- fiilinin sergilemiş olduğu anlamlar yani bu fiillerin sergilediği çokanlamlılık yukarıda belirtilen anlamlar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmekte ve Batı Türkçesinde ortaya çıkan anlamlara yer verilmektedir.

⁷¹ Etkileme anlamının alt alanları olarak verilen anlamlar her iki dilde de görülmemektedir. Sağlığını bozma, yararlı olma ve değiştirme anlamları Hırvatçada ortaya çıkan anlam genişlemeleri değilken bunaltma ve cesaretlendirme anlamları da Türkçede görülmemektedir.

EAT’de dokunma fiili dokun-’da ortaya çıkan anlam genişlemeleri, TS’den ve EATD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dönemde dokun- fiilinin etkile-, ulaş- anlamları tanıklanabilmektedir.

Etkile- anlamı, aşağıda (111) ve (112)’de gösterilmektedir:

(111) “Mere ne heybetlü kocasın? Degil mana

Kadam belam *tokınur* bugün sana!” (DKO 2012: 116)

(Bre sen ne heybetli ihtiyarsın bana söyle, bugün sana kazam belam dokunur.)

(112) “bu bir ağaçdur ne göresi gözi var ne işidesi (14) kulağı var. Ne yürümege fermanı ne size mazarrat degirebilür ve ne assısı *dokınur*.” (MTr 34b/14)

(Bu gözü görmeyen kulağı işitmeyen bir ağaçtır. Ne yürümeye izni vardır ne size zararı dokunur ne de iyiliği dokunur.)

Ulaş- anlamı, aşağıda (113)’te gösterilmektedir:

(113) “Varam âlemi key *tokınam* gezem

Elikdürem anı koşam u düzem” (SN 469:4037)

(Gidip dünyayı iyice gezip dolaşayım, onu elde edip kucaklayıp düzenleyeyim dedi.)

Osmanlı Türkçesinde dokunma duyusuna ait dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri KT’den, TEL’den ve OTD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dönemde dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemesi etkile- anlamıdır.

Etkile- anlamı, aşağıda (114), (115) ve (116)’da gösterilmektedir:

(114) “*Dokunmaz* dostum öz onmaduk başına dermanı

Ne çare zahm-ı dil bir agzı açık bağlamalıdır” (AGŞ 2018: 292)

(Dostum tedavisi olmayan başa derman olmaz, ne çare gönül yarası ağzı açık şekilde bağlamalıdır.)

(115) “Ey talib, gerçi âşık-ı sadıksın amma dahi feleğin germ ü serdin çekmeyüp napuhtesi, seni birkaç kere tecrübe için itab ü şitab edüp kulubuna *dokundum*...” (EÇS I: 60-37b)

(Ey talip olan kişi, sadık bir âşıksın ancak daha dünyanın ne olduğunu görmemiş çok toy birisin, seni birkaç kere sınamak için azarlayarak kalbine dokundum...”

(116) “ ‘Biz besleriz, biraz bizde dursun efendimizdir. Belki mürur-ı eyyam ile han olup bize eyliğı *dokuna*’ deyi şehzade-i cüvan-bahtı alup dağlara götürdüler.” (EÇS VII: 278-154b)

(Biz bakarız, biraz bizde dursun efendimizdir. Belki zamanın gelir han olur bize iyiliğı dokunur diyerek genç şehzadeyi alıp dağlara götürdüler.)

Değerlendirmeye aldığımız son dönem TT’dir. Bu dönemde dokun- fiilinde ortaya çıkan anlamlar TDK TS’den, MBTS’den, PTS’den ve TUD’dan tespit edilmiştir. Dokunma duyusuna ait dokun- fiili ile ilgili tespit ettiğimiz genişletilmiş anlamlar; al-, kullan-, el sür-, etkile-, ilgili ol-/değın- anlamlarıdır.

Bunlardan ilki fiziksel anlam genişlemesi olarak değerlendirebileceğimiz al-, kullan-, el sür- anlamı, aşağıda (117) ve (118)’de gösterilmektedir:

(117) “Buğdaydan, bulgurdan ne varsa kimse *dokunmuyor*, daha zor günlere saklıyordu.”- Nezihe Araz (TDK TS 2011: 695).

(118) “Çok sevdiği fûme tabağına *dokunmadı* bile.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Al-, kullan-, el sür- anlamı (117)’de buğday, bulgur gibi nesnelerden almamak anlamında (118)’de ise fûme tabağı olarak sunulan yemeğı yememek yani yemek için bir parça bile almamayı ifade eder. Ibarretxe-Antuñano’da (1999: 69) Türkçede karşımıza çıkan al-, kullan-, el sür- anlamına karşılık yiyecekten veya içecekten bir parça al- anlamının bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak Ibarretxe-Antuñano, bu anlam ile ilgili bir sınırlamaya gitmekte ve sadece yiyecek ve içecek ile ilgili olan anlamı değerlendirmektedir. İngilizce üzerinden vermiş olduğı iki örneğın birbirinden farklı olduğunu ve bu nedenle anlamı kısıtlamaya gittiğini belirtmektedir. Örneğın **John hardly touched the food** (John, yemeğı pek dokunmadı.) ve **I didn’t touch a penny from your money** (Senin paranın bir kuruşuna dokunmadım.) cümlelerinde **touch** (dokun-) fiilinin ilkinde yemek ye- anlamında ikincisinde ise al- anlamında kullanıldığından birbirinden farklı olduğunu ifade etmektedir. Türkçedeki örneklere baktığımızda al-, kullan-, el sür- anlamı her iki örnek için de geçerlidir. (118)’de el sürmeden veya almadan yemek mümkün (normal şartlarda yani sağlıklı olma, al- eylemini gerçekleştirmek için el organına sahip olma vb.) görülmemektedir. Bu çalışmada böyle bir ayrıma gidilmemiş ve al-, kullan-, el sür- anlamı altında değerlendirme yapılmıştır.

Fiziksel anlamlardan biri diğeri de etkile- anlamıdır. Etkile- anlamı hem fiziksel hem de soyut olarak ortaya çıkan anlam genişlemesidir.

Etkile- fiziksel anlamı, aşağıda (119) ve (120)'de gösterilmektedir:

(119) “Sonunda sıra Gazi'nin çalışma odasına gelince, Mustafa Kemal, sesini yükseltmişti: Bak, benim çalışma odama *dokunma!*.. Ben de senin yatak odana *dokunmayayım...*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(119)'da dokun- fiili ile hem fiziksel bir temastan hem de odadaki eşyaların yerinin gerçekten değiştirilmesi ile ilgili bir durum söz konusudur. Yani dünyada var olan nesnelerinin konumunun değişme durumu, durum değişikliği görülür. Burada Mustafa Kemal'in karşısındaki kişiden çalışma odasında bir değişiklik yapılmasını istemediği anlaşılmaktadır. Aşağıda (120)'de de aynı durumu söz konusudur. Cümle yapılarında bir değişiklikten bahsedilmekte ve bu değişikliğin yapılmadığını ifade etmektedir.

(120) “Karasu'nun kaleminden çıkmamış tek bir sözcük eklemedim metinlere, cümle yapılarına hiç *dokunmadım.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

Soyut anlam genişlemesi olan etkile- anlamı, aşağıda (121)'de gösterilmektedir:

(121) “Üzüntülü hali yüreğime *dokunuyor.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(121)'de fiziksel temastan farklı duygusal açıdan bir etkinin görülmesidir. Üzüntülü hissine sahip olan kişinin bu durumu karşısındakinin de hislerinde değişiklik yapabilmektedir. Ancak bu herhangi fiziksel bir konum değişikliği vb. bir şey değildir.

Dokun- fiilinde ortaya çıkan diğer anlam genişlemesi de ilgili ol-/ değin- anlamı, aşağıda (122)'de gösterilmektedir:

(122) “Çünkü kendi aydınları ve sonra da halk artık kendi dilini unutmuştur, her şeyleri Fransızca yapılmıştır, yapılmaktadır, dolayısıyla; tabii Attila İlhan üstadımız öbür önemli konuya da *dokundu.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>).

Tablo 25: EAT, OT ve TT'de Dokun- Fiilinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	EAT	OT	TT
al-/ kullan-/ el sür-	-	-	+
etkile-	+	+	+
ilgili ol-, değin-	-	-	+
ulaş-	+	-	-

3.1.2.1.1.2.4. Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Koklama duyusu da dokunma ve tatma duyuları gibi ikincil duyular arasında değerlendirilmektedir. Kövecses (2019: 347) ise koklama duyusunun insanlar ve hayvanların tarafından gerçeklik ile ilgili bilgiyi elde etmede en temel yollardan biri olarak görmektedir. Bunun sebebinin de bu duyunun, beklenen şey ile çok iyi şekilde uyum sağlayan bir kaynak alan olarak hizmet etmesine bağlıdır. Viberg (2008: 158) de bu duyuyu “kişisel duyu” olarak adlandırmakta ve bu duyunun ilk olarak hoş olmayan duyguları ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedir.

Viberg’ün hiyerarşisinde bu duyu, dokunma duyusundan sonra dördüncü sırada gelmektedir:

Sight ‘Görme’ > Hearing ‘İşitme’ > Touch ‘Dokunma’ > { Smell ‘Koklama’, Taste ‘Tatma’

Yani bu hiyerarşide koklama duyusuna ait fiillerde görülen sözlükselleşme ve buna istinaden ortaya çıkan anlam genişlemeleri kendisinden önceki duyularla karşılaştırıldığında zayıf olduğu ortaya çıkar. Viberg’ün (2008: 136) yapmış olduğu tipoloji çalışmasında da çoğu dilde gör- ve işit- fiillerinin bulunduğunu; dokun-, kokla- ve tat- fiillerinin ise genellikle bulunmadığını belirtilir. Yani bu deneyimleri ifade etmek için özel bir sözlüksel unsur genellikle bulunmamaktadır. Ancak bu üç duyunun dilde özel bir fiil ile temsil edilmesi karşılaştırıldığında ise ilk sırada koklama duyusu gelmektedir. Viberg’ün (a.g.e.:158) koklama duyusu ile ilgili bir diğer değerlendirmesi de İsveççe algı fiillerinde **smell** (kok-, kokla-) fiilinin anlamının kötü anlamına gelmesi ve başka anlamları aktarmak için de sıfatlarla bu fiilin kullanılması gerektiğidir. Ayrıca bu eğilimin yani **smell** fiilinin kötü anlama gelme eğiliminin diğer dillerde de ortak olduğunu ancak İngilizcenin bu değerlendirmenin dışında tutulması gerektiğini ifade etmektedir.

Viberg’ün farklı dil ailelerine ait dil verilerine göre yaptığı bu değerlendirme, Avustralya duyusuna ait algı fiillerinin sözlükselleşme oranı çok düşük olduğunu belirten Evans ve Wilkins (2000: 576), Avusturalya dillerinden sadece birkaçında kokla- fiilinin idrak anlamlarını ifade eden fiillere genişleyebildiğini tespit ederler. Örneğin Nunggubuyu dilinde **yara-** (kokla-) fiili belirle- anlamına gelebilmektedir.

Sweetser’in (1990: 36- 43) koklama duyusu ile ilgili çok fazla değerlendirmesi yoktur. Koklama duyusundan idrak alanına metaforik ilişkilerle haritalamaların çok az olduğu belirten

Sweetser, Hint-Avrupa dillerinde bu duyunun çoğunlukla daha genel bir algılama altında toplandığını ifade eder. Örneğin Fransızca **sentir** (algıla-) fiili hisset- ve kokla- anlamlarına da gelmektedir. Ayrıca koklama duyusunu belirten fiillerin tatlı bir koku gibi genellikle daha özgün fiziksel duyumlardan ortaya çıktığını belirtir. Sweetser, diğer duyularda olduğu gibi koklama duyusunda sistematik bir şekilde gerçekleşen hedef alanları yani metaforik anlam genişlemelerini göstermemiştir. Sweetser'den sonra yapılan çalışmalar aslında bu duyuya ait metaforik genişlemelerin sanıldığı kadar az olmadığını gösterir. Özellikle Ibarretxe-Antuñano (1999: 82), bu duyunun ilişkili olduğu metaforik birçok anlamı ortaya koyar ve kokla- fiilinin anlamlarını aşağıda Tablo 26'da gösterildiği gibi tespit etmektedir. İngilizce (smell, sniff), İspanyolca (oler, olfatear) ve Baskça (usaindu, usnatu, usmatu) dillerinde kok- ve kokla-fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri bir şeyin izini sür-, tahmin et-, araştır-, hor gör-, küçümse-, çürüt-, tahminde bulun-, gözden kaç- anlamlarıdır.

Tablo 26: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Kok- ve Kokla- Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	İngilizce	Baskça	İspanyolca
bir şeyin izini sür- (to trail something)	+	+	+
şüphelen- (to guess)	+	+	+
tahmin et-, sezinle- (to guess, to sense)	+	+	+
araştır- (to investigate)	+	+	+
hor gör-, küçümse- (to distain, to show contempt)	+		
çürüt- (to corrupt)		+	
tahminde bulun- (to prophesy)		+	
gözden kaç- (to go unnoticed)		+	

(Ibarretxe-Antuñano, 1999: 82'ten uyarlanmıştır)

Koklama duyusuna ait fiillerle ilgili son olarak Kövecses'in (2019: 341) çalışmasındaki anlam genişlemelerine baktığımızda İngilizce **smell** (kokla-, kok-) fiiline ait beş farklı anlam tespit ettiği görülür. Bunlardan ikisi öntür olmayan anlamlara örnektir:

Smack: (Kok- (Bir şeyin) özelliklerini taşımak manasında)

His speeches smacked of racism

(Onun konuşmaları ırkçılık kokuyor.)

Kok-, kokla- (duyular vasıtasıyla değil de sezgisel olarak):

I smell trouble

(Belanın kokusunu alıyorum.)

Aşağıda Batı Türkçesinde koklama duyusuna ait fiillerden kok-, kokla- ve koku(sunu) al-fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine yer verilmektedir. Deneyim ve eyleyim gruplarındaki fiillerdeki verilerin az olması ve de algılanan grubundaki kok- fiilinin aslında diğer gruptaki fiillere temel teşkil etmesi ayrıca bu grupta net bir şekilde temel fiil olarak yer alması nedeniyle kok- fiili de değerlendirilmeye alınmıştır.

3.1.2.1.1.2.4.1.Batı Türkçesinde Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Kok-, Kokla-, Koku(sunu) Al-

Bu bölümde Batı Türkçesini oluşturan dönemlerden EAT, OT ve TT'de koklama duyusuna ait kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerinin iletmış olduğu anlamlar yani bu fiillerin sergilediği çokanlamlılık yukarıda belirtilen anlamlar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmekte ve Batı Türkçesine özgü anlam genişlemelerine yer verilmektedir.

EAT'de koklama duyusuna ait kok-, kokula- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri, TS'den ve EATD'den yararlanılarak tespit edilmiştir. EAT'de taradığımız verilerde kokla- fiili karşımıza çıkmadı. Bu dönemde kokula- sözcüğü mevcuttur ve bu sözcük de $-\{k\} > -\{h\}$ ve $-\{k\}-/ > -\{h\}$ - sızıcılığından dolayı $\text{ko}\text{h}\text{ula-}$ olarak da tanıklanmaktadır. Bu sızılama örnekleri kok- ($\text{ko}\text{ğ-} > \text{ko}\text{h-}$) ve koku(sunu) al- ($\text{ko}\text{ğ}\text{u} > \text{ko}\text{h}\text{u}$) sözcüklerinde de görülmektedir. Koku(sunu) al- yapısı bu dönem sözlüklerinde ayrı bir sözlük maddesi ve ara madde olarak tespit edilmemektedir. Ancak taramış olduğumuz eserlerde bu kullanım karşımıza çıkar. Koklama duyusuna ait kok-, kokula- ($\text{ko}\text{ğ}\text{ula-}$) ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri sez- ve küçük gör- anlamları bulunmaktadır.

Bu duyuya ait kok-, kokula- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan sez- anlamı, aşağıda (123)’te gösterilmektedir:

(123) “Al aygır kaçankim yağı *kohusun alsa* ayagın yere dögeridi, tozı göge çıkardı.” (DKO 2012: 161)

(Beyaz at ne zaman düşmanın kokusunu alsa ayağını yere vurur, tozlu toprağı havaya katardı.)

Küçük gör- anlamı, aşağıda (124)’te gösterilmektedir:

(124) “Yaşı ola ancah anun on yidi

Kohar dahı azgında anası südi” (SN 268: 1110)

(Yaşı ancak on yedi olmalı ki ağzı daha ana sütü kokuyor.)

OT’de kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri KT’den, TEL’den ve OTD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Osmanlı Türkçesinde kokla- fiili tanıklanabilmektedir. Bunun yanı sıra hem kokula- sözcüğüne hem de $-\{k\}$ - $>$ $-\{h\}$ - sızlaşmasının görüldüğü *koğula-* sözcüğüne sözlük maddesi olarak 17. *Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* çalışmasında (Tulum, 2011: 1134) ve TEL’de yer verilmektedir. Koku(sunu) al- yapısı bu dönemin eserlerinden KT’de koku maddesinin içerisinde geçmektedir.

Kok- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemesi çürük kok-, bozuk ol- anlamındadır.

Çürük kok-, bozuk ol- anlamı, aşağıda (125)’te gösterilmektedir:

(125) “Ol otluk getürene eyitdiler kim: ‘Bu azdur, bir çuval dahı getürün.’ Didiler. Vardı ol ot getüren bu kez bir çuval otluk getürdi. Begenmediler, getüren kişiye girü virdiler. Alup gitdi. Kapıcı sordı kim bu otu niçün alur gidersin. Veys Beg eydür: ‘Bu eski otlukdur. *Kokar* girü issine alup giderin.’dir.” (APT 449: 96/132a)

(O otu getirene getirdiği otun az olduğunu bir çuval daha ot getirmesi gerektiğini söylediler. Ot getiren gitti, bir çuval daha ot getirdi. Getirilen otu beğenmediler ve getiren kişiye otu geri verdiler. O da otu alıp gitti. Kapıcı otu götürüne neden otu alıp gittiğini sordu. Veys Beğ de bu ot, eski ottur. Çürük kokuyor bu nedenle alıp sahibine geri götürüyorum dedi.).

(125)’te kok- fiili olumsuz bir anlama genişleme göstermektedir. Yani otun çürük olması nihayetinde olumsuz bir anlam ifade eder. Kok- fiili bu anlamı sağlarken kendisinden önce herhangi bir olumsuz zarf ile birlikte kullanılmaz, fiil bu anlamı kendisi verir.

Değerlendirmeye aldığımız son dönem TT'dir. Bu dönemde koklama duyusuna ait kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerin anlamları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu algı fiillerine ait anlamlar, TDK TS'den, MBTS'den, PTS'den ve TUD'dan tespit edilmiştir. TDK TS' ve MBTS'de koku(sunu) al- yapısı ara madde olarak yer almaktadır. Koklama duyusuna ait kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiilleri ile ilgili tespit ettiğimiz genişletilmiş anlamlar bir şeyin özelliklerini taşı-, tahminde bulun-, sez-, çürük kok-, bozuk ol- ve ortaya çıkar- (ne olduğunu anla-) anlamlarıdır.

Bu anlamlardan ilki bir şeyin özelliklerini taşı- anlamı, aşağıda (126) ve (127)'de gösterilmektedir:

(126) “Nazım Hikmet gibi, ‘hatta çeviri biraz çeviri *kokmal*dır’ demeyeceğim.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(127) “Felipe’nin pasları gol *kokuyor*. Etkili pasları olan Felipe’ye herkes ‘Cim Bom’un yeni Hagi’si’ diyor.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Sez- anlamı, aşağıda (128), (129) ve (130)'da gösterilmektedir:

(128) “Memlekette kalan arkadaşlarının da, bulundukları yerde biraz yabancı sayıldıklarını, onların da orada bizimkilerinkine benzer dertleri olduğunu *kokluyorum*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

(129) “Bu baş başa konuşmalardan sûikast *kokusunu aldım*.- Reşat N. Güntekin.” (MBTS 2011: 1747).

(130) “Burnum kötü *koku alıyor*. Kıza yazık oldu galiba.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(130)'da koku(sunu) al- birleşik yapısında kendisinde önce gelen *kötü* zarfı da anlamın ortaya çıkmasında etkilidir. Viberg'ün (2008: 158) İsveçcede tespit ettiği **smell** (kokla-, kok-) fiilinin farklı anlamları ifade etmek için ilave olarak sıfatlarla kullanılması durumu Türkçedeki koku(sunu) al- fiili için de geçerlidir. (130)'da koku duyusunu algılayanın kötü bir şey olduğunu sezmesi kötü zarfının kullanılması ile anlam kazanır. Burada olumsuz anlamda bir metaforik genişleme söz konusudur. Türkçedeki koklama duyusu ile ilgili fiillerin de olumsuz anlam belirtmek için kendisinden önce olumsuzluk belirten (kötü, berbat vs.) bir zarfı alma temayülünde olduğunu söylemek mümkündür. Koklama duyusuna ait olumlu bir anlamı vermek istediğimizde ise olumlu anlamda bir zarf ile söz konusu anlamı iletme mümkündür.

Ancak bu durumda metaforik bir anlam genişlemesinden söz etmek elde veriler açısından değerlendirdiğimizde mümkün görünmemektedir. Öntür anlamda koklama eylemi bu tür zarflarla kullanılmaktadır. Örneğin “Mumlar, yemekler, bir şişe şarap ve daha neler neler... Sonra çok güzel bir *koku* aldı burnu. Bir parfüm kokusu...” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

Hor gör-, küçümse- anlamı, aşağıda (131)’de gösterilmektedir:

(131) “...çocukların ölümle ilgili törenlerden dışlanırlarsa kendilerini daha da yalnız hissedecekleri görüşünü paylaşıyor. Lakin ben ‘çocukları ölümle ilgili törenlere dahil etme’ tavsiyelerinde hep bir ‘tercüme’ *kokusu* alıyorum.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

(131)’de de aslında bir şeyin özelliklerini taşıma anlamı bulunmakta ancak burada söz konusu anlam tercüme olduğunu anlamaktan ziyade küçümse- anlamı baskındır. (126)’da da çeviri sözcüğü ile birlikte kullanılan koklama duyusuna ait fiil anlam açısından (131)’den farklı bir anlam iletmektedir.

Çürük kok-, bozuk ol- anlamı, aşağıda (132)’de gösterilmektedir:

(132) “Asiak hemen söze girer. ‘Evet et *kokmuş* idi ama etin içindeki kurtlar taze ve canlı idi.’ der.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

TDK TS’de de bu kullanım tanıklanır. Ancak kok- fiili, cümlelerin yüklemi konumunda değildir. Örnek olması açısından yine de burada anılacaktır: “Bir çadıra konmuş, ağzı odunla açık tutulan bu köpek balığı *kokuncaya* kadar halka gösterildi.”- Selçuk Erez (TDK TS 2011: 1458).

(132)’de kok- fiilinde ortaya çıkan metaforik anlam genişlemesi, OT’de de karşımıza çıkar. Kok- fiili, yukarıda da belirttiğimiz üzere algılanan grubuna dâhil bir fiildir. Bu grupta yer alan fiillerde özne aslında algılanan nesnedir. Her iki kullanımda da kokuyu çıkaran aslında nesnelerdir yani (125)’te otluk, (132)’de de et kokar. Kokudan etkilenen aslında başkası, koyuyu algılayan cümlede anılmayan canlıdır. Koklama duyusuna ait kok- fiilinin, kendi başına yani herhangi bir zarf vb. unsur almaksızın olumsuz anlamı iletme durumu söz konusudur. İngilizcede karşımıza çıkan **stink** (kok- ancak kötü kok- anlamında) fiilinin muadili olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda Türkçede de koklama duyusuna ilişkin olumsuz manayı ifade etmek için kullanılan sözlükselleşmiş bir unsurun bulunduğunu söylemek mümkündür. Kok- fiili ile

ilgili yapabileceğimiz diğer bir değerlendirme de bu fiilin -EAT ve OT dışında- TT’de tanımlanabileceği kadarıyla öntür anlamıyla kullanıldığı genellikle olumlu veya olumsuz anlamları ifade etmek için olumlu veya olumsuz anlamları içeren zarflar (iyi, muhteşem, kötü, iğrenç vb.) almasıdır. Örneğin “Küf kokuyor bu yorgan! Belki de bana öyle geliyor, ama *pis pis kokuyor.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018) veya “Tabiat çok *güzel kokuyor.*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

Tablo 27: EAT, OT ve TT’de Koklama Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	EAT	OT	TT
sez-	+	-	+
bir şeyin özelliklerini taşı-	-	-	+
hor gör-, küçümse-	+	-	+
çürük kok-, bozuk ol-	-	+	+

3.1.2.1.1.2.5. Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Tatma duyusu da dokunma ve koklama gibi ikincil duyular arasında değerlendirilir. Viberg’ün (1984: 146- 158) bu duyu dokunma, koklama duyuları ile birlikte andığını koklama duyusunda da ifade etmişti. Özellikle koklama duyusu ve tatma duyusunu ifade eden fiiller, Viberg’ün tipolojisine aldığı dillerde ortaklık sergilemektedir. Örneğin Tongacada **nämu’i** fiili hem kokla- hem de tat- anlamına gelmektedir. Yine İsveçcede **täv** sözcüğü hem kokla- hem de tat- için kullanılmaktadır. Bu duyuya ait fiillerde görülen sözlükselleşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan anlam genişlemelerinin azlığı, hiyerarşiye de yansımaktadır. Viberg’ün hiyerarşisinde bu duyu en altta yer almaktadır:

Sight ‘Görme’ > Hearing ‘İşitme’ > Touch ‘Dokunma’ > { Smell ‘Koklama’, Taste ‘Tatma’

Sweetser’in (1990: 44) tatma duyusuna ait fiiller ile ilgili değerlendirmesine göre bu duyunun zihinsel alan ile ilgili metaforik bağlantısı diğer duyulara nazaran daha azdır. Hint-Avrupa dillerine göre yaptığı bu değerlendirmesinde Sweetser, tatmanın iç benimizle yakından ilişkili olduğunu ve kişisel hoşnutlukları veya hoşnutsuzlukları bu duyuya ait fiiller ile dilde temsil ettiğimizi belirtir.

Tarihsel açıdan taste (tat-) fiilini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir:

Taste (tat-) sözcüğü de Germen ve Kelt dillerinde dene- veya seç- anlamlarına gelen *g'eus- köküne kadar takip edilebilmektedir.

Şekil 11: Sweetser'de Tatma Fiillerine İlişkin Anlam Genişlemeleri

Öznel+ Duygusal

Tatma $\longrightarrow$ Kişisel tercih

(Sweetser, 1990: 38'den ve Ibarretxe-Antuñano, 1999: 113'ten uyarlanmıştır.)

Avusturalya dillerinde tatma duyusuna ait fiillerin genellikle dene- anlamına genişlediğini tespit eden Evans ve Wilkins (2000: 560), bu fiillerde diğer duyuları ifade eden fiillerin anlamlarına genişlemeler görülmediğini belirtir. Ayrıca bazı dillerde (Kukatja, Gugu Yimithirr vb.) de dene- ve tat- anlamlarının aynı fiil ile belirtildiğini ve ikisi arasındaki ayrımın bağlama bağlı olduğunu yani bağlamda yiyecek veya yeme ile ilgili bir şey var ise dene- anlamının tat- anlamı olarak yorumlandığını ifade ederler. Son olarak Avustralya dillerinde idrak alanına genişlemeler görülmediğini de belirtirler.

Tatma duyusuna ilişkin bir değerlendirme de İngilizce, İspanyolca ve Baskça verilerine dayalı olarak Ibarretxe-Antuñano (1999: 87) yapar. Bu duyuya ait fiilleri değerlendirmeye alan Ibarretxe- Antuñano, tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerini bir şeyi deneyimle- ve bir duyguyu üret- olarak tespit eder. Tatma duyusunun dilsel temsilde gerçekleştiren fiillerde görülen anlam genişlemeleri dışında bu duyuyu ifade eden isimlerde de anlam genişlemeleri görüldüğünü belirtmektedir. İspanyolca **sabor** (tat) ve Baskça **zapore** (tat) isimlerinin bu dillerde tat anlamına gelen diğer sözcükler (İspanyolca **gusto** ve Baskça **gustu**) kadar metaforik anlam genişlemelerine sahip olmadığını yani o sözcükler kadar üretken olmadığını ifade eder. Tat isimlerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin de kişisel hoşnutlukları veya hoşnutsuzları, estetik yargıları ifade ettiğini belirtir.

Tablo 28: İngilizce, İspanyolca ve Baskçada Tatma İsimlerinde Anlam Genişlemeleri

Anlam	Taste (tat)	Sabor (tat)	Gusto (tat)	Zapore (tat)	Gustu (tat)
hoşlanma, tercih	+		+		+
güzel ve ahenkli olanı algılama ve zevk alma yetisi	+		+		+
estetik, sanat veya sosyal konularla ilgili yargılar	+		+		
sağduyu, hassaslık	+		+		

(Ibarretxe-Antuñano 1999: 86'dan uyarlanmıştır)

Tat kavramını ele alan **The concept of 'taste' in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis** (2017) adlı çalışmada Raffaelli ve Kerovec, Hırvatça (kus) ve Türkçede (tat), tat kavramını ilgili dillerde karşılaştırmalı olarak ele alır. Bu duyunun diğer duyularla kıyasla özellikle görme ve işitme duyularına göre çok az miktarda çalışıldığını belirten Raffaelli ve Kerovec, Viberg'ün hiyerarşisinin de bu durumu desteklediğini ifade ederler. Yukarıda da yer verdiğimiz gibi tatma duyusu hiyerarşinin en altında yer almaktadır. Raffaelli ve Kerovec (2017: 24- 25), bu durumu çoğu dilde tatma duyusunu kodlayamak için temel fiillerin bulunmamasına ve bu temel fiillerin yerine birleşik fiillerin, isim ve fiil birleşmelerinin veya diğer duyularla ilişkili fiillerin (görme, işitme ve dokunma gibi) kullanımı ile bu ihtiyacın- açığın- giderilmesine bağlarlar. Hint-Avrupa dillerinde ve de Hırvatçada tatma alanının deneyimle- ve dene- ile yakından ilişkili olduğunu ve bu dillerde tatma duyusuna ait sözvarlığının aynı kökten düzenli olarak sözlükselleştiğini belirten Raffaelli ve Kerovec, Türkçede bu durumun tat ve memnuniyet/ hoşluk alanları ile bağlantılı olduğunu tespit ederler. Tatma alanına ilişkin sözlükselleşmeler ile ilgili elde edilen bilgilere göre Hırvatçada iki isim (**okus ve ukus**) ve iki fiil (**kušati ve okusiti**) mevcut iken Türkçede sadece bir isim (tat) ve bir fiil (tat-) bulunmaktadır. Türkçede ayrıca tat ismi gör-, bak- gibi görme duyusuna ait fiiller ve

algı alanına ait olmayan al- ve var- fiiller ile birleşerek de tatma alanını ifade etmek için kullanılır.

Raffaelli ve Kerovec (2017: 42- 53), Hırvatça **kus** ve Türkçe tat- köklerine dayalı olarak ortaya çıkan sözlüksel yapılarda sergilenen anlam genişlemelerini üç grupta altında değerlendirir:

1. Yiyecek ile ilişkili tat alanı
2. Deneme ve deneyimleme alanı
3. Estetik kriterlerle ilişkili alan

Bu alanlardan ilki öntür anlama dâhildir. Tatma duyusuna ilişkin fiillerin öntür anlamı fiziksel tatma ile ilişkili olan anlamdır. Diğer alanlar fiziksel algı alanı dışında kalan alanlara haritalamaları kapsar. Bunlar tür genişlemeler, metaforik anlam genişlemelerine dahildir. Raffaelli ve Kerovec, deneyim ve deneyimleme alanını kendi içerisinde de alt gruplara ayırır. Bu ayrımı aşağıda Tablo 29’da daha açık bir şekilde görebiliriz:

Tablo 29: Hırvatça ve Türkçe Tatma Duyusuna Bağlı Sözlüksel Unsurlarda Anlam Genişlemeleri

		Hırvatça	Türkçe
Tatma alanı⁷²		+	+
Deneme ve deneyimleme alanı	bir şeyi başarmak için denemek	+	-
	yeni bir deneyim/bilgi elde etmek	+	-
	cezbetmek/baştan çıkarmak	+	+
	hoşnutluğu veya hoşnutsuzluğu deneyimlemek	-(+)	+
Estetik kriterler		+	-

⁷² Bu çalışmada Raffaelli ve Kerovec, en başta da belirttiğimiz gibi tatma kavramının ifade eden ve tat kökü ile bağlantılı her sözlüksel unsurun anlam alanını değerlendirmeye almıştır. Yani tat ismi, tatlı veya tatsız sıfatları veya tat ismi ve al-, ver-, gör-, duy- vb. birleşmeleriyle ifade edilen her anlam bu çalışmanın kapsamında değerlendirilmektedir. Bizim çalışmamızda sadece tat- fiili ve tat ismi ile birlikte al- fiilinin birleşiminden oluşmuş yapının incelemeye dâhil edildiğini burada da anmamız yararlı olacaktır.

(Raffaelli ve Kerovec, 2017: 42'den uyarlanmıştır.)

Aşağıda Batı Türkçesinde de tatma duyusuna ait fiillerden tat- ve tat al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine yer verilmektedir.

3.1.2.1.1.2.5.1. Batı Türkçesinde Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri: Tat-, Tat(ını) Al-

Bu bölümde Batı Türkçesini oluşturan dönemlerden EAT'de, OT'de ve TT'de tatma duyusuna ait tat-, tat(ını) al- fiillerinin sergilemiş olduğu anlamlar yani bu fiillerin sergilediği çokanlamlılık yukarıda belirtilen anlamlar da göz önünde bulundurularak değerlendirilmekte ve Batı Türkçesine özgü anlam genişlemelerine yer verilmektedir.

EAT'de tatma duyusuna ait tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri, TS'den ve EATD'den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dönemde tat- ve tat sözcüklerinin başındaki {t}- tonlulaşır ve {d}-'li yani tat-> dat- tat > dat kullanımları ile de sözcükler tanıklanır.

EAT'de tatma duyusuna ait tat- ve tat(ını) al- fiilinden ortaya çıkan anlam genişlemelerinden deneyimle-, tecrübe et- ve zevk al- anlamları tespit edilmektedir.

Deneyimle- anlamı, aşağıda (133) ve (134)'te gösterilmektedir:

(133) “Çü can lutfi honında *tada* tadım

Dimesün ki ben marifetden yadım” (SN 3:1b/3)

(İnsanoğlunun Allah'ın ihsanından habersizim dememesi için iyilikler sofrasından tat alması, bir kez o iyilikleri deneyimlemesi gerekir.)

(134) “*Tatmayalar* anun içinde ölüm, illa bir gez ölmek ilergi yani dünyede.” (KrT 409-237a/56)

(Ölümü bu dünyada tatmayacaklar ölmek sadece diğer dünyada ahrette bir kez gerçekleşecektir.)

Zevk al- anlamı aşağıda (135)'te gösterilmektedir:

(135) “Dünyadan hiç kimsene *almadı dad*

Devlet anun kim koya bir eyü ad” (GN 136:2395)

(Bulunduğu zamana iyi bir ad verecek kadar hiç kimse dünyadan zevk almadı.)

OT’de tatma duyusuna ait tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri KT’den, TEL’den ve OTD’den yararlanılarak tespit edilmiştir. Bu dönemde tatma duyusuna ait tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinden sadece deneyimle-, tecrübe et- anlamı tanıklanabilmektedir:

Deneyimle-, tecrübe et- anlamı aşağıda (136)’da gösterilmektedir:

(136) “Bunlar dahi cam-ı şehadetden nıfl edüp *datar*.” (EÇS VI- 299/174b)

(Bunlar da şehadetten şerbetini içip ölümü tadarlar.)

Değerlendirmeye aldığımız son dönem Türkiye Türkçesidir. Bu dönemde tatma duyusuna ait tat- ve tat(ını) al- fiillerin anlamları değerlendirilmeye alınmıştır. Bu algı fiillerine ait anlamlar, TDK TS’den, MBTS’den, PTS’den ve TUD’dan tespit edilmiştir. Tatma duyusuna ait fiillerden tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri dene-, deneyimle-/tecrübe et- ve zevk al-/ keyif al- anlamlarıdır.

Deneyimle-, tecrübe et- anlamı aşağıda (137)’de gösterilmektedir:

(137) “Çiço yaşamında ilk kez kalp çarpıntısı, yürek burkuntusu, nefes daralması nedir, onları *tattı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Türkiye Türkçesinde karşımıza çıkan bir diğer anlam da zevk al-/ keyif al- anlamı aşağıda (138), (139) ve (140)’ta gösterilmektedir:

(139) “Azimet Bey ertesi gün Maltepe Pazarı’nı ziyaret ederek vatandaşlarıyla birlikte olmanın zevkini *tattı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(140) “Uğur, Türkçe tangoları, Edith Piaf’ın şarkılarını dinlemekten tat alıyor, pikapta karı kocanın sevdiği plaklar dönüyordu.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(141) “Yaptığı işten büyük *tat aldı!*...” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(138), (139) ve (140)’ta zevk al-/ keyif al- anlamları olumlu duygu durumları ile ilgili bir durumu ifade eder. Ibarretxe-Antuñano (1999: 87), bu anlam genişlemesini bir duyguyu üretmek üstanlamıyla düşünersek zevk almak, keyif almak anlamının da bir altanlam olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Çünkü bu olumlu duygu durumlarının yanı sıra tam tersi olumsuz duygu durumları da yine bu fiiller ile ifade edilebilir. Yani zevk alma-, keyif alma- gibi anlamlar Türkçe için söz konusu olduğunda fiile eklenen olumsuz biçimbirim ile belirtilebilir. Örneğin “Eskiden yaptığım şeylerden artık *tat alamıyor*; odamdan dışarı pek çıkmıyor; genelde vaktimi daha önce hiç almadığım kokular vermeye başlayan güllerimle geçiriyordum.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>). (140)’ta *zevk*

sözlükbirimin kullanımı bu anlamın ortaya çıkmasına katkı sağlar. Ancak bu sadece tat- fiili ile kullanımda görülür. Tat(ını) al- yapısında zevk almak veya keyif almak anlamları kendisinden önce bu tür bir sözlükbirim olmaksızın anlamı söz konusu anlamı aktarabilmektedir.

Tablo 30: EAT, OT ve TT'de Tatma Fiillerinde Anlam Genişlemeleri

Anlamlar	EAT	OT	TT
deneyimle-, tecrübe et-	+	+	+
zevk al-, keyif al-	+	-	+

3.1.2.2. Batı Türkçesinde Algı Fiillerinde Çokanlamlılık

Bu bölümde algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin nasıl ortaya çıktığını yani bu anlamların ortaya çıkmasının nedenlerini açıklanmaya çalışılacaktır. Değerlendirmeler, yukarıda ayrıntılı olarak Bölüm 2.1.1.1.1. ve Bölüm 2.1.1.1.2.'de ele alınan BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve özellik seçim sürecine göre yapılacaktır. İlk olarak somut alandan soyut alana gerçekleşen anlam genişlemeleri, Sweetser'in BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu temelinde değerlendirilecektir. Sweetser'in İngilizce ve Hint-Avrupa dillerinde algı fiilleri ile ilgili elde ettiği sonuca göre fiziksel algıya ilişkin sözvarlığı içe ait, duygulara ilişkin sözvarlığı arasında haritalamalarla gerçekleştiğini belirtmiştik. Örneğin fiziksel algı sözcüğü dokun- fiili, etkile- (duyguların etkilenmesi gibi) gibi duygu alanına ait bir sözcüğün anlamını iletebilmektedir. İngilizce ve Hint- Avrupa dilleri için Sweetser'in ortaya koymuş olduğu bu savı, Ibarretxe-Antuñano'nun İspanyolca ve Baskça için de doğruladığını ve farklı iki deneyim alanı arasındaki yani fiziksel algı alanından daha soyut alanlara anlam genişlemelerinin yanı sıra fiziksel alanlara da genişleme gösteren anlamların varlığını tespit ettiğini ve bu anlam genişlemelerinin BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu temelinde açıklanamadığını gözlemlediğini belirtmiştik. Ibarretxe-Antuñano, bu tür alanlar arasında meydana gelen haritalamaları açıklamak için de Özellik Seçim Süreci adı altında bir çözüm önerir. Ibarretxe-Antuñano'nun bu savı algı fiillerinde ortaya çıkan çokanlamlılığın nedenliliğini göstermesi açısından bir çözümdür. Bu özellikler psikolojik ve fizyolojik temele dayanır ve sadece algı fiilleri için uygulanabilmektedir. Bu özellikler fizyolojik bir temele dayanan algı, algılanan ve algılayan arasındaki ilişkiye göre şekillenir. Bölüm 2.1.1.1.2.'de verilen Tablo 3 ve Tablo 4 aşağıdaki değerlendirmelerde kullanılacağından söz konusu

tabloları burada tekrar yer verilecektir. Bu özellikler listesi ilk aşamadır ikinci aşamada da her bir metafora (anlam genişlemelerine) uygulanacak özellikleri bu listeden seçmek olacaktır.

temas	algılamanın gerçekleşmesi için algılayanın algılanan nesne ile fiziksel bir temasının olup olmaması
yakınlık	algılanan nesnenin algılanmak için algılayanın çevresinde olup olmaması
içe ait	algılanan nesnenin algılanmak için algılayanın içinde işleyip işlememesi
sınırlılık	algılanan nesnenin algılandığı esnada uyguladığı sınırların algılayan tarafından farkında olup olunmaması
konum	algı gerçekleşirken algılanan nesnenin durumunun algılayan tarafından bilinip bilinmemesi
belirleme	algılayan algıyı nasıl gerçekleştirir: algılayan bir nesnenin varlığını nasıl ortaya çıkarır ve diğerinden o nesneyi nasıl ayırt eder?
tanımlama	algılayan algıladığı nesnenin ne olduğunu en iyi nasıl ayırt edebilir?
istemli	algılayanın algı eylemini gerçekleştirmek için seçim yapıp yapamayacağı
aracısız	algı eyleminin doğrudan algılayana mı dayalı yoksa başka bir unsur tarafından mı sağlanmakta
etkiler	algı eyleminin algılanan nesnede herhangi bir değişikliğe neden olup olmaması
kısalık	algının başarılı olması için algılanan nesne ve algı eylemi arasındaki ilişki ne kadar sürmelidir?
değerlendirme	algılamada algılanan nesnenin değerlendirip değerlendirilmemesi
doğrulama hipotezi	algılanan nesne ve algılama eylemi ile ilgili ortaya koyulan hipotezlerin algının gerçek nesnesi ile karşılaştırıldığında doğruluğu ve kesinliği nasıldır?
özellik	algılayanın algı eylemine etkisi ne kadardır?

özellik	görme	işitme	dokunma	koklama	tatma
temas	hayır	hayır	evet	hayır	evet
yakınlık	hayır	hayır	evet	evet	evet
içe ait	hayır	evet	hayır	evet	evet
sınırlılık			evet		
konum	evet	evet			
belirleme	evet	evet	evet	evet	evet
tanımlama	evet	evet	evet	hayır	evet

istemli	evet	hayır	evet/hayır	hayır/evet	evet
aracısız	evet	hayır	evet	evet	evet
etkiler			evet		
kısalık			evet		evet
değerlendirme			evet		evet
doğrulama hipotezi	evet	evet		evet	
öznellik			evet		evet

Aşağıda Batı Türkçesinde beş temel duyuya ilişkin algı fiillerinde ortaya çıkan çokanlamlılık değerlendirilecektir. Bu değerlendirme yukarıda da belirtildiği gibi BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve özellik seçim süreci yöntemlerine göre yapılacaktır. Tüm bu metaforlar, BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu da dâhil algı ile ilgili metaforlar olarak değerlendirilecektir. Sweetser'in bu tür metaforları algı metaforları olarak ifade ettiğini Şekil 11'de de belirtmiştik. Görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma fiillerinde ortaya çıkan anlamlar, BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun alt haritalamalarını yani alt metaforları oluşturacak şekilde verilecektir. Daha sonra da hedef alanları zihinsel, idrak alanından farklı alanlar olan metaforlara yer verilecektir. Fiziksel alandan soyut alana gerçekleşen haritalamalar dışında kalan metaforlarda ise özellik seçim süreci uygulanacaktır.

3.1.2.2.1. Görme Fiillerinde Çokanlamlılık: Gör- ve Bak-

Görme fiillerine ait gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerini dört grup altında değerlendirmiş; EAT, OT ve TT'de ortaklık sergilemeyen ve bu gruplar altında değerlendirilemeyen beş farklı anlamı da bireysel anlamlar olarak vermiştik.

Bu anlamlar ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce gör- ve bak- fiillerinin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu anlamlara değinilecektir. TT'de yani bugün ölçünlü dilde mevcut anlamların Batı Türkçesinin her döneminde var olmadığını elde verilerden yola çıkarak tespit etmiştik. Bir sözcüğün belirli bir dönemdeki anlamı daha sonraki herhangi bir dönemde de varlığını sürdürebilir. Bazen sözcüğün anlamı değişebilir hatta tamamen ortadan kalkabilir. Gör- ve bak- fiillerinde ele alacağımız anlamların Batı Türkçesinden önceki durumunu kontrol etmek amacıyla öncelikle söz konusu fiillerin bu dönemden önceki ulaşılabilen anlamlarına yer verilecektir. Burada anlam değişikliklerine değinilmeyecek sadece bu fiillerin geçmişte iletmış olduğu anlamların neler olduğuna değinilecektir.

Clauson (1972: 736), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish** adlı sözlüğünde gör- fiili ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

kör- (g-) ‘görmek’ (**to see**) anlamı sözcüğün birincil anlamıdır. Bizim çalışmamızda öntür olarak adlandırdığımız bu anlamın yanı sıra fiilin birkaç tane de genişletilmiş anlamının bulunduğu belirtilir. Bu genişletilmiş anlamlar da ‘deneyimlemek’ (**to experience**); ‘dikkat etmek’ (**to look to**), ‘itaat etmek’ (**obey**) gibi; bir şeyin gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin olmak ‘**to see to it that**’ şeklinde sıralanır. Clauson, gör- fiilinin köz ‘göz’ görme organı ile köken olarak çok eski bir ilişkisi olduğunu belirtir.

Erdal (2004: 163) ise kör- sözcüğünün büyük olasılıkla *körü- kökünden geldiğini bunu da bu fiilin geniş zaman kullanımı olan körür şeklinde gördüğümüzü (körär değil) ifade eder. Ayrıca köz sözcüğünün de büyük ihtimalle kör- fiilinden türediğini belirtir. Ağca (2015: 205), kök sözcüğünün kökenini incelediği çalışmasında Erdal’ın kög “otlatılan hayvan sürüsü”, kör- “bakmak”, köz “göz” gibi sözcüklerin kökü olarak kö- “korumak, muhafaza etmek” gibi bir fiilin varlığını düşündüğünü ifade eder. Akabinde de kör- fiilinin “bakmak, görmek” anlamının dışında hem Türk runik harfli yazıtlarda hem de diğer tarihsel Türk dili alanlarında “tabi olmak, bağlı olma” anlamıyla bu sözcüğün geçmekte olduğunu ve bu durumda bir kö- kökü tasarlanacaksa, bu kökün “bağlı olmak” öntür anlamında olması gerektiğini ekler. Bu çalışmada etimoloji araştırması yapmamakla birlikte yine de bu konuda son olarak Yıldız’ın da gör- fiili ile ilgili ifadelerine yer verilecektir. Yıldız (2015: 133), “*isimden türemiş fiiller*” başlığı altında bir +{r}- biçimbiriminden bahseder. Bu ekin sadece gör- fiilinde kullanıldığını belirtir. Ayrıca bu ek ile ilgili vermiş olduğu dipnotta Necmettin Hacıeminoğlu’nun (1984) düşüncesinin aksine bu ekin fiilden fiil gövdesi türeten bir ek olmadığı, ‘kö*+’ isim köküne getirilen bir isimden isim türeten ek olduğu ifade eder.

Gürsoy-Naskali ve Duranlı (1999: 122), kör- fiilini Moğolca olarak değerlendirmektedirler. Bu fiilin ilk anlamının “bakmak”, “görmek”, “dikkatle bakmak” olarak verirken daha sonraki anlamlarını da şu şekilde sıralamaktadırlar: “bakmak”, “ilgilenmek”, “göz kulak olma”, “denemek”, “yaşamak”, “tecrübe etmek”; “birini kabul etmek”, “saymak”⁷³.

Orhun Yazıtlarında kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”; “emre uymak”, “tabi olmak”; “yaşamak”, “duymak (çekmek)” anlamları olduğu belirtilir (Nadelyayev vd., 1969: 317) (Akt. Besli, 2015:165). Aksan (2000: 39) da Orhun Yazıtlarında çokanlamlı ve yaygın bir kullanımı

⁷³ Bu fiilin diğer sözcüklerle birlikte iletmış olduğu anlamlar buraya alınmamıştır.

olan kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”, “tabii olma”, “bağımlı olmak”; “maruz kalmak”, “yaşamak” anlamları olduğunu ifade eder.

Besli *Kutadgu Bilig’de Kör- Fiilinin Çok Anlamlılığı Üzerine* (2015) adlı çalışmasında kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”, “bulmak”, “kabul etmek”; “fark etmek”, “dikkatlice incelemek”, “maruz kalmak”, “çekmek”, “düş görmek”, “dikkate almak”, “göz önünde bulundurmak”, “erişmek”, “nail olmak”, “mazhar olmak”, “dikkat etme”, “dikkat edilmesini”, “fark edilmesini isteme”, “bakıp gözetlemek”, “düşünmek”, “ele almak”, “aramak”, “çalışmak”, “gezmek”, “duyarsız kalmak” anlamlarını tespit ettiğini belirtir. Bu metin üzerine bir diğer çalışma Gökçe’ye aittir. *Kutadgu Bilig’de Kör- ‘Görmek’: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme* (2015) adlı çalışmasında Gökçe, söz konusu metinde kör- algı fiilinin öntür anlamı dışında “bilmek”, “anlamak/ıdrak etmek”, “tecrübe etmek” anlamlarını tespit ettiğini belirtir.

Şirin (2016: 473), *Eski Türkçe Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı çalışmasında kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”, “yaşamak”, “görüp geçirmek”, “tanık olmak”, “bağımlı olmak”, “itaat etmek”, “iltihak etmek”, “iltica etmek”⁷⁴ anlamlarını belirtir.

Eski Uygurcada mental fiilleri tematik açıdan değerlendiren Yıldız (2016: 361), kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”, “tabi olmak”, “dikkatle bakmak” anlamlarını oluşturduğu derleminden tespit eder.

Görme duyusuna ait her iki fiilin de değerlendirilmeye alındığı *Yakın Anlamlı Fiillerden Bakmak-Görmek* (2017) adlı çalışmasında Sev (2017: 1007- 1013), bu fiillerin Tarihi Türk lehçelerindeki kullanımlarını tespit eder. Bu tespite göre kör- fiilinin “görmek”, “bakmak”, “tabi olmak”, “bağımlı olmak”, “anlamak”, “kavramak”, “tecrübe etmek”, “maruz kalmak”, “sorumlu tutmak”, “fark etmek”, “rastlamak”, “bilmek”, “tanımak”, “öğrenmek”, “duymak”, “işitmek”, “rastlamak”, “saymak” vb.⁷⁵ anlamları iletmektedir.

Görme duyusuna ait bir diğer fiil bak- fiilinin Batı Türkçesinden önceki dönemlerdeki anlamları ile ilgili değerlendirmeler ise şu şekildedir:

⁷⁴ Bu fiilin diğer sözcüklerle birlikte iletmiş olduğu anlamlar buraya alınmamıştır.

⁷⁵ Sev, çalışmasında konu ile ilgili sözlük maddelerine de yer vermektedir. Bu nedenle sözlük maddelerinden birebir alınan anlamlar buraya eklenmemiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Gülsev Sev, “Yakın Anlamlı Fiillerden Bakmak-Görmek”, **Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı**, İstanbul, 2017, s. 991- 1028).

Clauson (1972: 311), bak- fiilinin “bakmak” öntür anlamı dışında “(biriyle) ilgilenmek”, “dikkat etmek”, “itaat etmek” gibi genişletilmiş anlamları bulunduğunu belirtmektedir.

Gürsoy-Naskali ve Duranlı (1999: 33), bak- fiilinin anlamlarını “boyun eğmek”, “tabiiyeti kabul etmek”; “birine veya bir yere başvurmak” şeklinde verirler.

Orhun Yazıtlarında bak- fiiline rastlanmadığını ifade eden Dinçer (2013: 110), Clauson’un Kutadgu Bilig ve Divanu Lugati’t-Türk’ten itibaren bu fiili tanıkladığını ancak bak- fiilinin Uyurca’dan beri var olduğunu ortaya koyar ve bu dönemden önceki dönemde bak- fiilinin anlam alanının kör- fiili ile karşılandığını da belirtir. Dinçer’in belirttiği duruma benzer durum Hint-Avrupa dillerinde de görülür. Ibarretxe-Antuñano (1999: 92), bu dillerde genellikle **see** (gör-) sözcüğünün bazı anlamlarının **look** (bak-) anlamında da kullanıldığını belirtir.

Eski Uygur Türkçesinde bak- fiilinin bakmak anlamı dışında “ilgilenmek”, “tedavi etmek”, “farkına varmak”, “anlamak” anlamları da bulunur (Sev, 2017: 1000). Ayrıca “itaat etmek” anlamının da bu dönemde mevcut olduğunu belirten Dinçer (2013: 112- 113), “itaat etmek” anlamının hangi bağlantılarla bak- fiili ile ilişkisini sorgular. Bu bağlantıyı bak- sözcüğünün kökeni ile ilgili kısımda arayan Dinçer, aşağıdaki çıkarımları yapar:

“...bak- ile ilgili ses benzerliği olan bambaşka bir sözcüğü akla getirmektedir. Bu sözcük, DLT bâ, Hlç. Vâ, Yak. bây-, Türkm. Bâ-ğ biçimleriyle bulunan (Tekin 100, 172) bâ- ‘bağlamak’ eylemidir. Bağın- gövdesinden önceki eylem parçasının ne olduğu ile ilgili ise iki açıklama bulunmaktadır. Birinci olarak, kök ünlüsü uzun olan bâ- sözcüğü, Türk dili alanında bâğ- görünüşüne de sahiptir. İkinci ve daha açıklayıcı olarak Moğolcadaki *baýu- “bağlamak” eylemine bakmak gerekir. Türkçe kaynaklı olduğu düşünülen (bkz. Starostin vd. 319; Илѣпѣак 103) bu sözcük konuyla ilgisiz görünmemektedir. Çünkü bâğın- gövdeli biçimlerin özellikle Çağatayca metinlerde tanıklanmış olması, Çağataycadaki Moğolca ödünçlemelerin sıklığına bağlı olarak bu biçimin Moğolca üzerinden Türkçeye girmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca ‘bağlanmak’ anlam alanı ile ‘itaat etmek’ anlam alanını birleştiren, dolayısıyla da birini diğerine göre kavramayı gerektiren benzerlikler çoktur. Çünkü ‘bir şeyi bir yere tutturmak, iliştiirmek’, ‘iki şey arasında bağlantı kurmak’, ‘eklemek, bir araya getirmek’ hem bağla- hem de itaat et- eylemlerinin ortak anlambirimcikleri arasındadır ve dolayısıyla bâ(ğ)- da, bağ- gibi itaat kavramının göstericilerinden biridir.”

Yıldız (2016: 368), bakma fiilleri altında ele aldığı bak- fiilinin sadece “bakmak” öntür anlamını verir.

Yukarıda yer verdiğimiz çalışmalara⁷⁶ göre görme fiillerinden gör- ve bak- fiillerinin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu öntür anlamın dışında öne çıkan anlamın “itaat etmek, tabii olmak” olduğu ortaya çıkar. Yapmış olduğumuz çalışmada Batı Türkçesinin herhangi bir döneminde “itaat etmek, tabii olmak” anlamının gör- ve bak- algı fiilleri ile iletilildiğini tanımlayan bir örneğe rastlanılmamaktadır. Bu anlamın dışında bugüne de gör- ve bak- algı fiilleri ile iletilen anlamlardan anla-, bil-, say- (varsay-), fark et-, dikkate al-, tanık ol-, dene-, deneyimle-, karşılaş- (rastla-), emin ol- gibi anlamların Batı Türkçesinden önceki dönemlerdeki varlığına ele aldığımız çalışmalardaki verilerde görmektediriz. Görme fiillerinden gör- ve bak- fiillerinin iletmış olduğu anlamların geçmişteki durumlarına göz attıktan sonra şimdi bu anlamların nasıl meydana geldiği veya nedenliliği kavramsal metafor teorisi ve özellik seçim süreci yöntemlerine göre değerlendirilecektir. Bu yöntemlerde Sweetser ve Ibarretxe-Antuñano’nun algı alanı ile ilişkiyi tespit ettiği kavramsal metaforlar yani algı metaforlarının Batı Türkçesindeki durumu tespit edilecektir.

Fiziksel görme yani öntür anlamın dışında kalan diğer alanlara ait anlamları dört grup altında toplamış ve birkaç anlamı da Batı Türkçesinin her döneminde görülmediğinden bireysel olarak vermiştik. Gruplar idrak grubu, sosyal grup, güvenilirlik grubu ve deneyim grubu iken bireysel olarak verdiğimiz anlamlar tanık ol-, gönderimde bulun-, dene-, bekle-/um-, ders çalış- anlamlarıdır.

Fiziksel görme algı alanı ile diğer deneyim alanları arasındaki haritalamalara göre oluşturduğumuz bu gruplar Sweetser’in BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun alt grupları olarak değerlendirilir (Ibarretxe-Antuñano, 2002: 96). Söz konusu gruplardaki anlamların ortaya çıkmasına neden olan haritalamalar fiziksel alan ve zihin arasındaki haritalamalara dayanır. Bu nedenle BEDEN OLARAK ZİHİN metaforu altında değerlendirilir. Yukarıda da belirtildiği gibi BEDEN OLARAK ZİHİN metaforu ve alt grupları da dâhil tüm algı ile ilgili tüm kavramsal metaforlar *algı metaforları* olarak anılacaktır.

⁷⁶ Burada Aliye Duman’ın *Çinçe ve Türkçedeki “Bak-” Fiilinin Anlamsal Değerleri Açısından Karşılaştırılması* (2016) adlı çalışmasını da anılmalıdır. Özellikle geçmiş zamanlarda Türklerin Çin ile münasebetleri dolayısıyla Türkçe bak- fiiline karşılık gelen Çinçe **kán** fiilinin anlamlarına burada yer verilecektir. Çalışma iki dilin de sadece modern dönemlerine yer verdiğinden yukarıda yer verilmemiştir. Duman’ın (2016: 540) Modern Çinçe Sözlükten aktardığı anlamlar şöyledir: “kişi veya bir şeyle göz teması kurmak”, “gözlemleyip değerlendirmek”, “-e bağlı olmak; -e kararına bağlı”, “ziyaret ederek birisini görmek”, bir tutumda bulunarak birisine bakmak”, “iyileştirmek”, “ilgilenmek, özen göstermek”, “iyi ya da kötü şeylerin olmasıyla sonuçlanabilecek durumlarda dikkatli olmayı önceden tahmin”, “fiil ya da fiil yapısında deneme anlamını ifade etme”.

Aşağıda görme fiillerinden gör- ve bak- fiilleri değerlendirilmektedir:

İdrak Grubu

Bu grupta yer alan anla-/bil-, sez-/önceden gör-, varsay-, değerlendir-, hayal et-, gözünde canlandır-, fark et-, önemse-, dikkate al- ve bekle-/um- anlamları yer alır. Gör- ve bak- fiillerinin bu genişletilmiş anlamları, fiziksel görme alanı ile zihinsel alan arasındaki haritalamalar sonucu meydana gelir. Bu nedenle bu anlamlar idrak alanı altında toplanmıştır. İdrak grubu olarak adlandırılan grup, Sweetser (1990) ve Lakoff&Johnson (1999) tarafından BİLMEK GÖRMEKTİR⁷⁷ kavramsal metaforu altında değerlendirilir. Sweetser (1990: 33), görme fiillerindeki anlamların ortaya çıkmasına neden olan metaforlarda hedef alanların soyut zihinsel alanlarda gerçekleştiğini belirtir. Yani görme alanından zihinsel alana genişlemeler gerçekleşir. Sweetser, BİLMEK GÖRMEKTİR metaforunun da görme duyusunun veri elde etmede birincil kaynak durumunda olmasından kaynaklandığını düşünür. Dilsel ifadelerde yer alan ‘kendi gözlerimle gördüm’ gibi ifadelerin ve kanıtsallık çalışmalarında görsel veri ile elde edilen bilginin en kesin bilgi türü olarak düşünülmesinin de bu durumu desteklediğini belirtir. Sweetser, BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunu, görme fiillerinde ortaya çıkan anlam değişiklikleri ile birlikte tarihsel bir rota takip ederek gösterdiğini belirtmiştik. Hint-Avrupa dillerinin çoğunda bu metaforun varlığını antik döneme kadar takip eder. Örneğin Hint-Avrupa dillerinde **see** (gör-) kökü ***weid-** sözcüğüne kadar götürülebildiğini gösterir. Bu sözcüğün de Antik Yunancada hem gör- hem bil- anlamlarından genişlediği ifade edilir. Lakoff ve Johnson (1999: 86), Sweetser’in BİLMEK GÖRMEKTİR metaforu ile ilgili tarihsel bağlamdaki bu değerlendirmesinin Hint- Avrupa dillerinde erken dönemde dahi var olduğu göstermesi ve bu dillerin konuşucuları tarafından kuşaktan kuşağa doğal olarak öğrenilmekte olduğu göstermesi açısından önemli olduğu belirtirler. Ancak söz konusu dillerin konuşucularının zihinlerinde bu kavramsal metaforun, sözcüklerdeki değişimlerden bağımsız bir şekilde var olduğunu da ilave ederler. Kavramlar dış dünyada var olan şeylerden bağımsızdır, bu nedenle kavramsal metaforlar kendilerini ifade etme şekli olan dilsel ifadelerden yani dilsel metaforlardan bağımsızdır. Bu bağlamda BİLMEK GÖRMEKTİR metaforunun nasıl geliştiğini araştıran Christopher Johnson (1999: 154), bu metaforun en iyi çocuklarda ortaya konulabileceğini düşünür. Yaptığı araştırmada çocukların ilk olarak gör-

⁷⁷ Pinker (2018: 252), görmenin bir nesnenin retina üzerindeki bir kalıba yol açan şeklini çıkarsadığında, zihnin bütün kısımlarının bu keşiften yararlandığını belirtir. Görme ve bilmek arasındaki ilişki, görme algısının sadece bir davranış türüne ayrılmamış olması ve zihnin bütün kısımlarına girdi sağlaması sayesinde kurulabilmektedir.

fiilini öntür anlamda yani fiziksel görme alanına ait olarak kullandıklarını, daha sonra **See Daddy come in** gibi bir cümlede görme ve bilme eylemlerinin birlikte gerçekleştiğini tespit eder. Bu aşamalardan sonra da fiziksel görme alanındaki **see** (gör-) fiili, **See what I mean** gibi ifadelerle öntür anlamından metaforik anlama geçiş yapılarak kullanıldığını belirtir. BİLMEK GÖRMEKTİR ve ANLAMAK GÖRMEKTİR metaforları ile yakından ilişkili olduğunu düşündüğü DÜŞÜNMEK GÖRMEKTİR metaforunu Çince açısından ele alan Yu (2003: 149) ise zihinsel bir eylem olan düşünmenin fiziksel bir eylem olan görme ile kavramsallaştırıldığını ifade etmekte ve bu tür metaforun Çince de hem sözlükçe de hem de söylemde yoğun bir şekilde ortaya çıktığını tespit etmektedir. BİLMEK GÖRMEKTİR metaforu ile ilgili değerlendirmesinde Ibarretxe-Antuñano (2002: 120), zihinsel alana ait eylemleri bu etiket altında değerlendirmenin çok uygun olmadığını iki sebep göstererek belirtir: Ona göre anla- ve hayal et- aynı zihinsel eylemlere gönderimde bulunmaz, anla- ve hayal et- gibi eylemler süreçlere gönderimde bulunurken bil- duruma gönderimde bulunur. Bu nedenle BİLMEK GÖRMEKTİR metaforu, tüm bu süreçleri içine alan kavramsal metaforları tek başına kapsayamamaktadır. Anla-/bil-, sez-/önceden gör-, hayal et-, gözünde canlandır-, fark et-, önemse-, dikkate al-, bekle/um- anlamları farklı zihinsel süreçlere dâhil olduğundan bu süreçlere göre de metaforik alt gruplar ortaya çıkar. Tüm bu alt grupları bir şemsiye altında toplayacak “İdrak ve Zihinsel Eyleyim” üst başlığı Ibarretxe-Antuñano (2002: 120- 124) tarafından tercih edilir. Bu metaforlar ANLAMAK GÖRMEKTİR, ÖNCEDEN GÖRMEK GÖRMEKTİR, HAYAL ETMEK/ZİHNİNDE GÖRÜNTÜLEMEK GÖRMEKTİR, DEĞERLENDİRMEK GÖRMEKTİR ve ÇALIŞMAK/ARAŞTIRMAK GÖRMEKTİR alt metaforlarıdır. Aşağıdaki değerlendirmede Ibarretxe-Antuñano’nun bu gruplandırması takip edilecek ve Batı Türkçesinde bu gruplara uyan metaforlar ve bunlar dışında kalan metaforlar tespit edilecektir.

Fiziksel algı alanı olan görme alanından idrak alanına haritalama ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR metaforu, (55) ve (56)’da vermiş olduğumuz örneklerde görülmektedir:

(55)“Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen *göreceksin*.” (TDK TS 2011: 969)

(56)“*Baktılar, ettiler, ilaç, tedavi, faydası olmadı.*” (TDK TS 2011: 240)

ÖNCEDEN GÖRMEK GÖRMEKTİR metaforu, (58)’de gösterilmektedir:

(58)“Nitekim bu ülke anti-empyralist nitelikli bütün ulusal hareketlere yakın olmuştur. Mustafa Kemal bu eğilimi *görmüş* ve Sovyetler Birliği ile ilişkilere, gerek Kurtuluş Savaşı

süresince ve gerekse sonraki dönemde büyük önem vermiştir.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

DEĞERLENDİRMEK GÖRMEKTİR metaforu, (59) ve (60)’ta gösterilmektedir:

(59) “Ecem, canım kızım, olanları, üzüntünü fırsat olarak *gör*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(60) “Ayrıca, öksürmemin bir yararı dokunmadı: beni genç *gördü*. İlk sözlerle baştan savmak istiyor.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

HAYAL ETMEK/ZİHNİNDE GÖRÜNTÜLEMEK GÖRMEKTİR metaforu, (61) ve (62)’de gösterilmektedir:

(61) 1. Adım şu: Kendini belli bir mesafede *gör*. Önünde bir yerde kendini *gör*. Kendini gerçekten detaylı bir şekilde görmek zorunda değilsin. (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(62) Öyle bir imamın arkasında durmalı ki, derdi. Tekbir alırken Kabe’yi *görmeli*...(TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Ayrıca bu kavramsal metafora EAT ve TT’de tanımlayamadığımız ancak OT’de tanımladığımız bekle-/um- anlamı da dâhildir.

(43)“Hamd-i Huda cebehanemiz ve gayrı mühimmat levazımatlarımız çok ve askerimiz kala içre firavan, amma yine Kırım canibinden ve Akkirman'da Paşa tarafından gözlerimiz imdada *bakar*.” (EÇS V: 97/58a)

(Allah’a şükürler olsun ki cephanemiz ve başka mühimmat ve gerekli malzemelerimiz de çoktur ve askerimiz de kalede çok fazladır. Ancak yine de Kırım’dan ve Akkirman’dan yardım bekleriz, umarız.)

DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR metaforu, (65)’te gösterilmektedir:

(65) Şimdi burada rahat rahat konuşup söyleştüğimize *bakmayın*; 1000’e yakın ölüm, 460 kayıp ya da ne olduğu bilinmeyen insanla yüz karası bir fatura ile tarihin karşısındayız.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR metaforunun dilsel ifadesini TUD’daki veriye dayanarak tespit edilmektedir. Batı Türkçesinden öncesine baktığımızda ise bu metaforun gör- fiili ile dilsel ifadede yer aldığı düşüncesi akla gelir. Bu düşüncenin ortaya çıkma sebebi de gör- ve bak- fiillerinin Batı Türkçesinden önceki dönemlerdeki/eserlerdeki itaat et-/ tabi ol- anlamını iletmesidir. Batı Türkçesinde karşımıza çıkmayan itaat et-/ tabi ol- anlamı, daha önce de belirttiğimiz gibi ilk olarak kör- fiili ile iletilmekteydi: “Tatabı bodun Tabgaç kaganka *körti*. (Tatabı halkı Çin Kağanına tâbi oldular.) BK, D, 39” (Akt. Sev, 2017:

1008). Kör- fiilinin itaat anlamının Uygur döneminden sonra dikkati çekmediğini ve bu anlamı bak- fiiline bıraktığını belirten Dinçer (2013: 114), DLT'den itibaren bu anlamın bak- fiili ile tanımlanabildiği ancak itaat anlamının “güç ilişkisi içermeyen bir boyutu” olduğunu belirtir. Ona göre itaat anlamı, Uygurca Oğuz Kağan Destanı, Şecere-i Türk ve Kazan Oğuznamesi gibi “hanlık makamı”nı konu alan eserlerde tanımlanmaktadır. Dinçer, bak- fiilinin bu anlamı iletme nedenlerini de sorgulamış ve fiziksel algı alanına ait bir fiil ile zihinsel bir alana ait eylemin nasıl iletilebildiğini sorusunun cevabını metafor ve metonomide cevap bulabilmiştir. Çalışmasında açıkça belirt/e/memesine rağmen aslında bedensel temelli bakış açısını güzel bir şekilde yakalamıştır. BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun alt grubunda değerlendirilen İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR metaforu ortaya çıkar. Dinçer, bu metaforu İTAAT ETMEK BAKMAKTIR şeklinde sadece bak- fiili açısından ele alır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi gör- fiilinin iletildiği anlam ve en başta kör- fiili ile bu anlamın iletilmesi nedeniyle İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR şeklinde bir haritalamanın da varlığından söz etmek yerinde olacaktır. Dinçer (2013: 115), bedensel deneyimlerin itaat anlamının kavramsallaştırılmasını şu şekilde ifade eder:

Bakışı bir yöne çevirme oraya odaklanmak ve başka yöne bakmamak, bir etki alanı içinde bulunmayı gösterdiği için itaat kavram alanıyla ilişkilendirilmiştir. Bakan kişi, baktığı kişinin ya da şeyin görüş alanı içindedir. Bakmıyorsa da dışındadır. Görüş alanının dışına çıkıldıkça etkileşim azalır. Ayrıca ortak deneyimlere göre bakmak itibara almaktır, dikkatini vermektir, bakmamak ise tersine bir eylem olduğu için değersizleştirmektedir. Baş eğmek, boyun eğmek, diz çökmek, yer öpmek eylemlerinin itaat kavram alanında yer alması, soyut fikirlerin kavramsallaştırılmasında başvurulan aşağı-yukarı, içeri- dışarı, ön-arka, sıg-derin gibi mekansal yönelimlere bağlı olan yön metaforları (bunun için bkz. Lakoff-Johnson 36- 44) nın kullanımı ile gerçekleşmiştir. Buna göre bükülmek ve dik durmak arasında bir karşıtlık kurulmuştur. Çökmek ve eğilmek yıkılmayı, teslimiyeti, yenilgiyi, düşmeyi simgelemektedir. Dimdik bir baş ve boyun ise yerine göre rest çekmeyi, meydan okumayı ifade etmektedir. Çünkü yine fiziksel deneyimlerin öğrettiğine göre eğilmemek, güç bildirmektedir. Diz çökmek fiziksel olarak daha fazla eğilme, metafor olarak daha fazla yenilgi; yer öpmek ise artık yerin seviyesiyle bir olma, düşme alçalmadır. Bu da bizi ‘iyi olan yukarıdadır kötü olan aşağıdadır’ yönelim metaforuna götürmektedir.

Görüldüğü üzere Dinçer’de bak- fiilinin bedensel deneyimlerle bağlantısını, Lakoff ve Johnson’un (2003: 15) yönelim metaforları ile sağlandığını belirtir. Lakoff ve Johnson’un yönelim metaforlarının insanın sahip olduğu bedenin fiziksel çevre ile etkileşimi sonucu ortaya çıktığı ve bu tür metaforların da keyfi değil, fiziksel ve kültürel deneyimlerle güdüldüğü düşüncesi kavramsal metafor teorisinde ayrıntılı olarak belirtilmişti. Bu metafor türüne sadece

Ibarretxe-Antuñano'nun Baskça için vermiş olduğu örneklerde rastlamaktayız. Ancak Ibarretxe-Antuñano 1999'daki çalışmasında görme fiillerine ait öntür olmayan anlamlarda itaat et- anlamına yer verilmez. Daha sonraki çalışmalarından biri olan **MIND-AS-BODY as a Cross-linguistic Conceptual Metaphor** (2002) adlı çalışmada Baskça için vermiş olduğu İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunu da sadece tanık olma başlığı altında verilir. Son çalışması **Perception metaphors in cognitive linguistics** (2019) adlı makalede de sadece algı metaforları (perception metaphors) adı altında görme fiillerine ait metafor olarak söz konusu metaforu anılır. Bizim bu metaforu idrak grubu altında değerlendirmemizin nedeni DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR metaforundan kaynaklanır. DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR metaforunu, İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR metaforu ile bağlantılı olduğu düşünmemiz gör- fiilinin geçmiş zamanda iletmiş olduğu anlamdan kaynaklanır. Batı Türkçesinden önce itaat kavramının fiziksel görme duyusuna ait fiiller ile iletilmesi bu kavramsal metaforun oluşmasına neden olur. Ancak Batı Türkçesinden sonra bu kavramsallaştırma bir şekilde ortadan kalkmış veya başka fiillere aktarılmış ve gör-/bak- fiilleri ile itaat etme anlamı iletilemez olmuştur. Kavram alanı daralmış ve bu anlamda itaat et- fiilinin anlam alanının yer alan dikkat et-, önemse- anlamları ön plana çıkmış olabilir. Bu nedenle Batı Türkçesinde sadece DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR kavramsal metaforu karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal Grup

Görme fiillerinde ortaya çıkan karşılaş-/ yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al- ve muayene et- anlamları bu grup altında değerlendirilmektedir.

Bu grup altında değerlendireceğimiz ilk metafor, BİR İLİŞKİYE SAHİP OLMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR kavramsal metaforudur. Bu metafor (66)'da gösterilmektedir:

(66) “Rüya ile Celâl hep birbirlerini *gördüler*, aradılar, değil üvey kardeş, öz kardeş gibi de sevdiler.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

BİRİYLE KARŞILAŞMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR, metaforu (67)'de gösterilmektedir:

(67) “Zaten, kimse çocuğu senden kaçırmıyor. Gündüzleri *göre*ceksin. Benim için mühim olan, geceleri babasını *görsün*, yabancı bir adamı değil.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

ZİYARET ETMEK BİRİNİ GÖRMEKTİR metaforu, aşağıda (69), (72) ve (73)'te gösterilmektedir:

(69) “Sen şimdi kalk, Kolorduya git, Mahmut Bey'i *gör*, derdini anlat.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(72) “Aslında Sevim de bu katta inip avukatı *görecekti*. Son tutuklamaların nişanlısını ya da kendisini etkileyip etkilemeyeceğini sormak için.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(73) “ ‘Bir kere Şişli Etfal Hastanesi’ne götürün, Operatör Hazım Bumin *görsün*’ demiş.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Güvenilirlik Grubu

Görme duyusunun duyular arasında özellikle kanıtsallık çalışmalarında birincil kaynak olarak değerlendirildiğini belirtilmişti. Yani söz konusu alanyazında bu duyu ile elde edilen bilgilerin en güvenilir kaynaktan elde edildiği düşüncesi genel olarak hâkim olan düşüncedir. İnsanların görerek bir şeylere inanması ya da güvenmesi dilsel ifadelerle de “gözüyle görmek”, “gözlerine inanmamak” ifadelerinde olduğu gibi yansımaktadır. Gör- ve bak- algı fiillerinde de güven anlamlarını iletmek mümkündür. Taranan verilerde kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol- anlamları bu grup altında değerlendirilmektedir.

Bu grupta ele alınan kavramsal metaforlar, bir şeyi fiziksel olarak görme eylemi ve bir şeyi ortaya çıkarma eylemi arasında gerçekleşen haritalamaları göstermektedir.

Bunlardan ilki EMİN OLMAK GÖRMEKTİR metaforu, (75) ve (76)’da gösterilmektedir:

(75) “Yamukluk istemem. Şimdi emaneti *görelim*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(76) “Çıkmadan önce iki kez ocağa, bir kez de ütüye *baktı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu grupta değerlendirilen diğer bir metafor ORTAYA ÇIKARMAK GÖRMEKTİR metaforu, (78)’de gösterilmektedir:

(78) “EFEKET: (Kapı zili çalar) TARIK: Ben gidip kapıya *bakayım*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Bu gruba dahil olan bir başka metafor, BİR ŞEY İLE İLGİLENMEK BİR ŞEYİ GÖRMEKTİR metaforu, (79) ve (80)’de gösterilmektedir:

(79) “SELMA: O kendi derslerine *baksın*, hayalci pis!” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(80) “HIDIR: Çocuklarıma *bakıyor* işte, sağolsun. RIZA: Avutma kendini Hıdıe, avutma; doğrusu, çocuklarına kimse bakmıyor, o garipler kendi ekmeklerini kendileri çıkarıyorlar, oğlan cambazlık yapıyor yanında, karın tokluğuna.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018).

Deneyim Grubu

Bu grupta yer alan yaşa-, deneyimle-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-, dolaş-/gez-, dene- ve tanık ol- anlamları yer almaktadır.

Bu grupta ilk olarak verebileceğimiz kavramsal metafor, DÂHİL OLMAK GÖRMEK ZORUNDA OLMAKTIR metaforu, (84)'te gösterilmektedir:

(84) “O, Türkiye’de üç yerden yakınlık *gördü*.” (TDK TS: 969)

Bir diğer metafor, MARUZ KALMAK GÖRMEKTİR metaforu, (85)'te gösterilmektedir:

(85) “ANLATAN: (Anayı sağ eli ile göstererek) Bu kocakarı kara yazılıının biriymiş. Ne anadan *görmüş*, ne babadan. Ne kocadan *görmüş*, ne hocadan.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Bu grupta değerlendirilebilecek bir diğer metafor da TANIK OLMAK GÖRMEKTİR metaforu, (86)'da gösterilmektedir:

(87) “İpek Ka’yı elinden tuttu, lobiden de hiç bırakmadan merdivenlerden yukarı çıkardı onu. ‘Cavit bizi *gördü*,’ dedi Ka.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>).

Bu grupta değerlendirecek son metafor, DENEMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforudur. Fiziksel görme alanından deneme alanına haritalama ile gerçekleşen bu metafor şuna kadar ele alınan çalışmalarda karşımıza çıkan bir metafor türü değildir. Bu da kavramsallaştırmada kültürün etkisinden kaynaklanmaktadır (Ibarretxe-Antuñano, 2006: 241). İngilizce see (gör-) fiili ile ilgili çalışmasında Alm- Arvius (1993: 332), deneyimle- anlamını belirlemekte ancak bizim tanıkladığımız dene- anlamı ile ilgili bir tespit bulunmamaktadır. Baker’ın çalışmasında da (1999) dene-, deneyimle- anlamlarından değil de tanık ol-, maruz kal-, dolaş- anlamlarından bahsedilir. Bunun dışında ele alınan çalışmalarda görme fiillerinde dene-, deneyimle- vb. anlamlara genişlemelere rastlanmamaktadır. Türkçede gör- ve bak- fiillerinde fiziksel görme alanından deneme alanına haritalamalar dilsel ifadelerde tanıklabilmektedir. Batı Türkçesinden önceki dönemlerdeki gör- ve bak- fiillerinin anlamlarında da deneyimle-, dene-, yaşa- vb. anlam genişlemeleri yer alır. Türk dillerinde gör- fiili ile ilgili çalışmasında Voinov (2013: 68), Tuvacanın yanı sıra birçok Türk dilinde gör- fiilinin dene- anlamı ile yardımcı bir fiil işlevinde kullanıldığını belirtir ve Türk dilleri veya Altayca ile genetik olarak bir ilişkisi olmayan bazı dillerde veya dil ailelerinin de gör- fiilinin dene- anlamı ile ilişkisi olduğunu tespit eder. Voinov’un çalışmasında gör- fiilinin yardımcı fiil işlevi ile dene- anlamını elde edildiği

ve bunun da dilbilgiselleşme sonucu meydana geldiği ifade edilir. Bizim tanıkladığımız örneklerde gör- fiilinin temel fiil olarak bu anlamı aktardığı görülür. EAT’de aşağıdaki kullanımda görüldüğü gibi gör- fiilinin dene- anlamı ile karşımıza çıkar:

(33) “Eytdi bu kez bir *görün* sıya mısız

Sımasanuz didüğüm tuya mısız” (GN 50- 584)

(Bu kez kırabilecek misiniz bir deneyin; kıramazsanız dediğimiz duyacak mısınız, dedi.)

Yukarıdaki örnekte gör- fiili açıkça dene- anlamını iletir. Fiziksel görme alanından deneme alanına haritalama ile gerçekleşen DENEMEK GÖRMEKTİR metaforunun çıkış noktası Sweetser’in BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforuna dayanır. Sweetser’in BEDEN OLARAK ZİHİN metaforu çerçevesinde görme algısına ait metaforlarda görsel izlemenin Hint-Avrupa dillerinde kontrolü ifade ettiğini belirtir. Sweetser (1999: 32- 37), “kontrol etmenin genellikle kontrol edilen şeyin görsel olarak izlenmeyi de içerdiğini...sınırlı fiziksel görme alanının, kişisel etki veya kontrol alanı ile daha çok benzediğini” ifade eder. Sweetser’in Hint- Avrupa dillerinde gör- fiili ile kontrol et- anlamı arasındaki anlam ilişkisini Voinov (2013: 73), gör- ve dene- anlamları arasında kurar. Bu ikililer arasındaki ilişkinin tam olarak aynı olmadığını da belirten Voinov, söz konu ikililer arasındaki metaforik haritalamalarda aynı bilişsel sürecin temel oluşturması nedeniyle gör- fiilinin bir “eylemi gerçekleştirmek için denemede bulunma işlemini, metaforik olarak eylemi kontrol etme süreci olarak tanımlayabileceğini” ifade eder. Bilişsel bilimler açısından da bu düşüncesini destekleyen Voinov, bir nesneyi görmek ile bu nesne ile fiziksel olarak bir şeyler yapma işleminin beyinde eşit olarak algılandığını belirtir. Bu bağlamda fiziksel görme alanı ile deneme alanı arasındaki haritalama, bilişsel temelli olarak da desteklenir. Görme alanı ve eylem arasındaki ilişki bu nedenle bazı dillerde dilsel seviyede de ortaya çıkar ve görme algısına ait bir fiil olan gör- ile dene- anlamı iletilebilir hale gelir. Alm-Arvius (1993: 333), gerçek görsel algının, görme yapılarının yani dâhil ol-, deneyimle-, yaşa-, maruz kal- vb. anlamların hepsinin aslında bir parçası olduğunu ancak odak noktası olarak gerçek görmenin gerçekleşmediğini ifade eder. Yani aslında gerçek görsel algılama yani öntür anlam zaten bu anlamların hepsinin bir parçasını oluşturmakta ancak hangi anlam ifade edilmek isteniyorsa o anlam ön plana çıkmakta ve öntür anlam yani fiziksel olarak görme o anlamda odak noktasında yer almamaktadır. Alm- Arvius’un yaptığı çalışmada dene- anlamını tespit etmediği belirtilmişti. Gör- fiilinin deneme grubunda değerlendirilen diğer anlamları ve öntür anlamı ile arasındaki farkın da o anlamların algısal bilgi alımıyla ilgili olmadığını işaret ederek geçerli anlamları

ortaya çıkarmada baskın olduğu belirtilir. Yani gör- fiilinde ortaya çıkan deneyime ilişkin anlamlarda fiziksel olarak görme duyusu ile elde edilecek bilgi birincil amaç değildir. Örneğin gör- fiilinin genişleme gösterdiği anlamlardan maruz kal- anlamına baktığımız zaman burada göz organı ile fiziksel olarak bir şeyi algılama anlamından ziyade bir olay veya durum ile karşılaşmak anlamı baskın olduğu ortaya çıkar: (85) “ANLATAN: (Anayı sağ eli ile göstererek) Bu kocakarı kara yazılının biriymiş. Ne anadan görmüş, ne babadan. Ne kocadan görmüş, ne hocadan.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018). Aynı durum gör- fiilinin dene- anlamı için de geçerlidir. Burada da öncelikle olarak fiziksel görmeden bahsedilememekte ve bir şeyi başarmak amacıyla girişimde bulunma anlamının ön plana çıktığı görülmektedir.

Gruplara Dâhil Edilemeyen Anlamlar

Batı Türkçesinde sadece TT’de döneminde karşımıza çıkan gönderimde bulun- anlamı burada yer alır. Bu anlam büyük olasılıkla çeviri yoluyla dilimize girmiştir. Tarihi seyri açısından bir değerlendirme yapmamış olmakla birlikte sözlüklerde bu anlama yakın vb. anlamlara da yer verilememektedir. Burada esasen amaç kaynak kişiye veya esere vb. yönlendirmek, kaynağa atıf yapmaktır. Burada ortaya çıkan metaforik haritalama BAĞLANTILI OLMAK GÖRMEKTİR metaforudur:

(88) “2. çorbayı indirdikten sonra, ayrı bir kasede bir yumurta ile bir limon suyunu çırpıp terbiye ilave edebilirsiniz (*bakınız, sos ve garnitürler bölümü*).” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

3.1.2.2.2. İşitme Fiillerinde Çokanlamlılık: İşit- ve Dinle-

İşitme fiillerinden işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerini anla-, haberdar ol-, itaat et-, önemse-, öğren-, hisset-, muayene et- olarak eldeki verilerden tespit etmiştik. Bu anlamlar ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce işit- ve dinle- fiillerinin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu anlamlara değinilecektir.

Clauson’da (1972: 257) işit- fiili kapalı /è/ ile gösterilir ve bu fiil ile ilgili aşağıdaki bilgiler verilir:

èşid- fiilinin fiziksel manada işit- anlamı birincil anlamdır. Bizim çalışmamızda öntür anlam olarak ifade ettiğimiz fiziksel olarak işitmedir. Bu anlamın dışında “haber al-” ve “dinle-” genişletilmiş anlamlarıdır.

Şirin (2016: 490), işit- fiilinin iki anlamından söz eder: Bunlardan ilkini “(Genellikle kü ve sab sözleriyle) haber almak, duyum almak, istihbarat edinmek” olarak belirtirken ikincisini de “(Kulak sözüyle) aldırış etmek, önemsemek, önem vermek” şeklinde ifade eder.

Güngördü *Köken Bilimlik Çözümlemeler- II: kişne, işit-, emek, silk-* (2017) adlı çalışmasında işit- fiilinin kökeni ile ilgili bir değerlendirme yapar ve bu fiilin Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine kadar olan süreçte sahip olduğu anlamları “işit-”, “duy-”, “dinle-”, “sezin-”, “haber al-”, “öğren-”, “birisinden kötü söz duy-” şeklinde sıralar. Bu sözcüğün kökenine dair açıklamalara sözlüklerde rastlanılmadığına dikkati çeken Güngördü (2017: 77), “Sevortyan sözlüğünde eşit- ~işit- eyleminin eş-~iş- ‘duymak, işitmek, dinlemek’ köküyle ilgilendirilmesi”ni oldukça isabetli bulur. Ardından da aşağıdaki şekilde bir değerlendirme yapar:

Hks. is- ‘dinlemek, duymak’ (ÖHTS: 227), iskır- 1. ‘bildirmek’; 2. ‘haber vermek’ < iskır-, ispes ‘söz dinlemez’ (ÖHTS: 228) < is-pes, istil- ‘işitmek, duyulmak’ (ÖHTS:22)) verileri işit- eyleminin gövde olduğunu tanıklar niteliktedir: işit < iş-it. Çuv. İltle- ‘işitmek’ (Yılmaz 2002: 136), itle- ‘dinlemek, işitmek, işitmek’ (Çuv-TürkS: 83), iltle- ‘dinlemek, kulak vermek’ (ÇuvS: 56) < ilt-le (sıklık bildiren ek) eyleminin tabanının oluştuğunu *ilt-de tıpkı işit- gibi -(X)t- ekiyle pekiştirilmiş bir biçimdir: *ilt-<*il-t. Türk dilinin tarihî ses bilgisinde gözlenen ş~l nöbetleşmesi bilindiğine göre, *il-, iş- kelimelerini, aynı kök eylemin lehçe biçimleri olarak görmek gerekir. Ayrıca Şor-, este- ‘duymak, işitmek’ (ŞorS: 30), işit-~eşit- eylemi için ilgiye değer bir başka veridir: este- < *eş-te- (pekiştirme eki).

Öztürk, ‘Dinle-’ ve ‘İşit-’- Fiillerine Tarihî Türk Lehçeleri Bağlamında Semantik Bir Bakış (2018) adlı çalışmasında işit- fiilinin Eski Türkçe döneminde dinle- fiili ile aynı anlamda kullanıldığını ancak dinle- fiiline göre daha fazla tanıklandığını belirtir. Ayrıca “kulakla algılamak, duymak” anlamlarından ziyade, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamlarında kullanıldığını belirtmesi dikkat çekici bir değerlendirmedir. Öztürk (2018: 382), anlam ile ilgili bu durumun sebebinin de işit- fiilinin “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamlarını dinle- fiilinden daha etkili bir biçimde iletmesine ve bünyesinde “eğitsel ifade biçimi”ni barındırmasına bağlar. İşit fiilinin Tarihî Türk lehçelerindeki kullanımlarını değerlendiren Öztürk, söz konusu fiilin “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamları tespit ettiğini belirtir .

İşitme duyusuna ait bir diğer fiil de dinle- fiilidir. Clauson (1972: 522), dinle- (< tınla-) fiilinin *tın kökünden geldiğini ve sözcüğün de büyük ihtimalle Çince **t’ing** (duy-, dinle-) anlamındaki sözcük olabileceğini belirtilir. Clauson’da tın maddesinde bu sözcüğün anlamına

şüpheli bir şekilde yaklaşılır. tınla- fiilinin kökeni olarak önerilmekle birlikte bu durumun çok kesin olmadığı da belirtilir.

Gülensoy (2007: 287) ise dinle- fiilini *tın kökünden getirmekte ve bu sözcüğü de “ses, sada, sadanın perdesi, nağme” olarak ifade eder. Dinle- fiilinin anlamları için de “duymak”, “dinlemek” karşılıklarını verir. Eraslan (2012: 609) da dinle- fiilini *tın köküne götürür. Caferoğlu (2011: 237), tın maddesini “seda, ses perdesi, ton” olarak açıklar.

Dinle- fiiline “ilk olarak Köl Tigin yazıtının güney yüzünde” yer verildiği belirten Öztürk (2018: 379), bu fiilin Eski Uygur Türkçesi döneminde yoğun bir biçimde kullanıldığını ifade eder. Bu fiilin Tarihî Türk lehçelerinde anlamsal açıdan farklılık arz etmediğini ve tanıklanan bütün örneklerde “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” anlamlarında kullanıldığını da ekler.

Radloff’ta söz konusu fiil için “dinlemek”, “kulak asmak”, “müzik dinlemek” anlamları verilmektedir (Akt. Gürcün, 2006: 150).

İşitme fiillerinden işit- ve dinle- fiillerinin Batı Türkçesinden önce iletmiş olduğu anlamların çok fazla farklılık göstermediği yukarıdaki veriler açısından değerlendirildiğinde ortaya çıkar. Batı Türkçesinden itibaren ise bu fiillerin anlamlarında önceki dönemlere nazaran daha fazla genişleme görülür. Taranan kaynaklar doğrultusunda dinle- ve işit- fiillerinin anla-, haberdar ol-, haber al-, bilgilendiril-, önemse-, dikkat et-, öğren-, hisset-, muayene et- gibi anlamlarını ilettikleri görülür.

Fiziksel işitme alanından diğer alanlara haritalamalar, **BEDEN OLARAK ZİHİN** kavramsal metafor temelinde ele alınacaktır. Bu metaforun beş alt grubu bulunur ve bu gruplar da Batı Türkçesinde de tespit edilir: **ANLAMAK DİNLEMEKTİR, DİKKAT ETMEK DİNLEMEKTİR, İTAAT ETMEK DİNLEMEKTİR, HABERDAR OLMAK İŞİTMEKTİR, BİR ŞEYİ ÖĞRENMEK DİNLEMEKTİR.**

Hint- Avrupa dillerinde görme duyusunun genellikle anla-, bil- gibi idrak alanı ile ilişkili anlamları ilettiklerini yani fiziksel görme alanından idrak alanına haritalamaların gerçekleştiğini belirtilmişti. Bunun aksine Sweetser söz konusu dillerde fiziksel olarak işitme alanından idrak alanına haritalamaların gerçekleşmediğini ileri sürmüştür. Bir başka değerlendirme de Avustralya dillerinde işitme duyusundan idrak alanına genişlemelerin oldukça yaygın olduğunu görülmüştü (Evans&Wilkins, 2000). Sweetser’in çalışmasında işitme fiillerinden fiillerde idrak alanına genişlemelerin yerini iletişim alanına genişlemeler alır. Daha

sonra Ibarretxe-Antuñano (1999: 66) tarafından ele alınan çalışmada işitme fiillerinde anla- anlamına genişlemeler olduğunu tanıklanmıştır. Bizim verilerimizde de işitme duyusuna ait fiillerin anla- anlamına genişlemelere rastlanır. Yani fiziksel işitme alanından idrak alanına haritalama mevcuttur ve bu da ANLAMAK DİNLEMEKTİR metaforik haritalamasında görülür:

ANLAMAK DİNLEMEKTİR metaforu, (89)’da gösterilmektedir:

(89) “Bu söze bir hoş mesel gelmiş-durur

Bir kulag ur *dinle* ne olmuş-durur” (GN 52: 609)

(Hoş bir anlam verilen bu sözü bir dinle ve ne olduğu anla.)

Yukarıda verilen örnek Batı Türkçesinin EAT dönemine aittir. Dinle- fiilinin anla- anlamında bir genişlemeye OT ve TT’deki verilerde rastlanılmaz. Tulum (2011: 596), dinle- fiilinin karşılığında anla- anlamını da vermekte ancak örnek kullanım ile tanıklanmadığından veriler arasında değerlendirilememektedir. TUD’da karşılaşılan şu örnekte de dinle- fiili anla- fiili ile yan yana kullanılmakta ancak burada anla- anlamına bir genişlemeden bahsetmek mümkün görülmemektedir: “Salih Bey: ‘Anlayamadım şimdi.’ ‘*Dinle, anlayacaksın.* Akşamdan yemekler yapılıyor, birkaç çeşit etlisinden sütlüsüne, tatlısından meyvesine... Her şey inceden inceye hazırlanıyor.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#05.02.2018>).

İşitme fiillerinde gerçekleşen haritalamada karşılaşılan diğer bir metafor, DİKKAT ETMEK DİNLEMEKTİR metaforudur. Bu haritalama aşağıda, (101)’de gösterilmektedir:

(101) “bu konuda bir örnek: Nice baba oğluyla iftihar ederken, oğlunun dinlediğin fark etmeksizin birilerine, ‘Bu oğlan çok zeki; sınıfta öğretmeni bir *dinler*, hemen kapar; artık bir daha kitabı okuması gerekmez’der.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#05.02.2018>)

Ibarretxe-Antuñano (2002: 102), işitme duyusunun maruz kaldığı anlam değişimine kişilerarası iletişimin neden olduğunu söyler. İşitmek → önemsemek → itaat etmek şeklinde bir değişimde işitme duyusuna ait fiillerden işit- ve dinle- fiillerinin dikkat et-, önemse- ve itaat et- anlamlarını tek başına iletmediğini, bu anlamların bir konuşma ortamında yani kişilerarası ilişkide ortaya çıktığını belirtir. Batı Türkçesindeki verilerimizde de işit- ve dinle- fiillerinin önemse-, dikkat et- anlamından sonra söyleyenin söylediğini dinleme veya söylenene uyma anlamlarını İTAAT ETMEK DİNLEMEKTİR metaforu ile aşağıda (105)’te gösterebiliriz:

(105) “Şef ışıkçı çalışma boyunca kameramanı *dinler* ve birçok küçük ayrıntılı ayarlamaları da yapar.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

Burada itaat et- anlamı aslında söylenene, denilene uy- anlamındadır. Ancak tam olarak boyun eğ-, her denileni sorgusuz sualsiz yap- anlamında zoraki bir durum söz konusu değildir. (105)’te vermiş olduğumuz örnekte denileni yapma anlamı açıkça ortaya çıkar. Bu örneğin seçilme sebebi dinle- fiilinin söz konusu anlamı iletirken kendisinden önce veya sonra herhangi bir sözlüksel unsura ihtiyaç duymamasıdır. Genel olarak dinle- fiili *söz* unsuru ile birlikte bir eşdizimlilik oluşturur ve itaat et- anlamını bu yapı ile aktarır. Ancak (105)’te yüzey yapıda böyle bir birliktelik söz konusu olmamış, dinle- fiili tek başına anlamı aktarabilmiştir. Yani şef ışıkçı kameramanın dediklerini dinlemekte ve onun dediklerine uymaktadır. Bu konu ile ilişkili *Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri* (2018) adlı çalışmada Aslan Demir, söz ettiğimiz durumu destekleyen bir örnek ile itaat et- anlamını tanımlar: “Şimdi oğlum sözümü *dinle*... Sürüye git ve oradan bana keçilerden iki oğlak al.”. Aslan Demir, verdiği örnekte sadece dinle- sözcüğünü italik olarak belirtmiş *söz* unsurunun buradaki işlevini dikkate almamıştır. Ancak bu cümle söz dinle- dizilimi söylenene uy-, itaat et- anlamını iletmektedir.

Bu fiillerde gerçekleşen bir diğer haritalama da HABERDAR OLMAK İŞİTMEKTİR metaforu ile aşağıda (102) ve (103)’te gösterilmektedir:

(102) “Benim bu gibi sıkıntılar çektiğimi *işitmiş*, haber gönderdi.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(103) “Ahmed Efendi Hüseyin Bey’e söylemiş. Hüseyin Bey’de Mehmet Efendi’den *işitmiş*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018).

Bir diğer metafor BİR ŞEYİ ÖĞRENMEK DİNLEMEKTİR metaforu, aşağıda (104) ve (109)’da gösterilmektedir:

(104) “ ‘Şaşılacak şey gerçekten. Nasıl beceriyor diye, daha geçenlerde Bahar’la konuşuyorduk.’ ‘Pek şaşılacak yanı yok. O derste *dinliyor*’ dedi Mine. ‘Yok canım.’ ‘Evet, evet. Sen hiç Derya’nın derste dalga geçtiğini gördün mü? Dikkat kesiliyor ve hocanın her dediğini dinliyor.’”(TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

(109) “Doktor kalkar. Kulağını bu gösterilen yere dayar. *Dinler*.” (TDK TD 2011: 671)

(104) ve (109)’da verilen örnekler öğrenmenin farklı biçimleridir. Ancak her ikisinde de temel amaç bilgi edinmedir. İlkinde ders dinleyerek söz konusu ders hakkında bilgi sahibi

olma amacı bulunur. İkincisinde ise bir uzman tarafından dinleme gerçekleştirilir ve karşısındakinin fiziksel olarak rahatsız olduğu durumun ne olduğu öğrenilmeye ve o durum hakkında bilgi edinilmeye çalışılır. Burada gerçekleşen dinleme eylemi yine kişilerarasındadır ancak şöyle bir fark bulunmaktadır: Doktor-hasta ilişkisinde doktor, hastanın rahatsız olduğu anlamak, neyi olduğunu öğrenmek için hastanın bedeninde bazı organların durumunu dinleyerek kontrol etmektedir. Burada hastanın konuşmasından ziyade organların çıkardığı sesleri dinleme gerçekleşir. Yine dinleyen yani alıcı, ses uyarısını almakta ancak bu karşılıklı konuşmada rastladığımız bir ilişki şeklinde gerçekleşmez. Burada kişinin organı o sesi iletmektedir.

3.1.2.2.3. Dokunma Fiillerinde Çokanlamlılık: Dokun-

Dokunma fiillerinden dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerini al-/ kullan-/ el sür-, etkile-, ilgili ol-/değın-, ulaş- olarak tespit edilmişti. Bu anlamlarla ilgili değerlendirmeye geçilmeden önce dokun- fiilinin Batı Türkçesinden önce iletmiş olduğu anlamlara bakılacaktır.

Dokun- fiili ile ilgili Clauson'un (1972: 471)vermiş olduğu bilgilerde tokın- {d}- fiili, tokı:- fiilinin dönüşlü biçimi olarak geçer. Bu fiil genellikle “çarpmak, çarpışmak” anlamlarına gelir. 13. yüzyılda dokun- olarak karşımıza çıkan fiilin temas etme, dokunma anlamına da bu zamanda rastlanıldığı kaydedilir. Clauson'da (a.g.e.: 467) tokı:- maddesine baktığımızda bu fiil için “vurmak” anlamı karşımıza çıkar.

Sıddıkov (2007: 154), *Vuruş Kavramlı Türkçe Akraba Kelimeler: Ses Olayları ve Etimoloji* adlı çalışmasında “... ‘vur’ anlamı Türkçenin Eski Türkçe döneminde tokı- fiiliyle ifade edilmiştir.” ifadesini kullanmakta ve tokı- fiilini vurma anlamındaki diğer fiillerden daha eski bir şekil olarak addetmektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tokı- fiili için 6 farklı anlam verilir: Bu anlamlar “Oğuzcada (birisini) dövmek”, “(madeni şeyleri) dövmek”, “dokumak”, “(akarsu) boğup götürmek”, “(cin) çarpmak”tır. Tokın- fiili için ise “isabet etmek, dokunmak” anlamı verilirken tokın-/tokun-maddesinde “Oğuzcada (birisi) dövölmek”, “(madeni şeyler) dövölmek” karşılıkları verilir. Son olarak tokun- maddesinin birinde “(bir yere) çarpmak” anlamı diğerinde de “kendisi için (hayvan vb.) kesmek” anlamı bulunur (Ercilasun&Akkoyunlu, 2015: 888- 890).

Eraslan'da (2012: 611) tokı- şekli ile ortaya çıkan fiil için “vurmak, harekete getirmek, çıkarmak, parçalamak, karıştırmak, vurmak, çalgı çalmak, rüzgâr çıkmak” anlamları verilir.

Şirin (2016: 533), tokı- fiili için “Yazmak, sert zemin üzerine ucu keskin bir nesneyle harfleri kazıyarak, çizerek yazı yazmak.”, “vurmak, hızla değmek, çarpmak”, “vuruşmak, çarpışmak, savaştık”, “ok, kılıç, kargı vb. ile vurmak; vurarak yaralamak veya öldürmek” anlamları sıralar.

Arslan Erol (2014: 515), tokın- fiilinin Eski Türkçeden itibaren kullanımda olduğunu ve bu fiilin anlamının 11. yüzyılda genişlemeye başladığı ve “çarpmak, döğölmek” anlamları kazandığını belirtir. Eski Anadolu Türkçesinde bu anlamlara ilaveten “tesir etmek, örölmek; isabet etmek; karşı koymak” gibi anlamları eklendiğini de ifade eder.

Dokun- fiilinin, Batı Türkçesinden önceki anlamları temelde vur-, çarp- şeklinde olmakla birlikte özünde iki şeyin birbiri ile temas etmesinden başka bir şey olduğunu söylemek çok mümkün görölmemektedir. Her iki eylem için de bir şeyin başka bir şeye teması gerekir. Bu iki şeyden ikisi veya birisi canlı/insan veya cansız/nesne de olabilir. Türkiye Türkçesinde dönüşlü olarak anılmayan fiil, çatı bakımından geçişsiz olarak değerlendirilir (Topaloğlu& Gürlek, 2016: 43).

Dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine neden olan metaforlar ilk olarak fiziksel dokunma alanından zihin alanına haritalamalar açısından ele alınmaktadır. Bu haritalamalar BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforunun alt grupları ile değerlendirilecektir. Buna göre karşımıza ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR, İLGİLİ OLMAK DOKUNMAKTIR metaforları çıkar.

Burada ele alacağımız ilk metafor ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR metaforu, aşağıda (122) ve (123)’de gösterilmektedir:

(122)“Üzüntülü hali yüreğime dokunuyor.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018).

Dokunma alanından bir diğer zihin alanına metaforik haritalama, İLGİLİ OLMAK DOKUNMAKTIR metaforu (123)’te gösterilmektedir:

(123) “Çünkü kendi aydınları ve sonra da halk artık kendi dilini unutmuştur, her şeyleri Fransızca yapılmıştır, yapılmaktadır, dolayısıyla; tabii Attila İlhan üstadımız öbür önemli konuya da dokundu.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

Dokun- fiilinin anlam genişlemeleri içerisinde fiziksel alanlara da genişlemeler de bulunur. Bu anlamlar öntür olmayan fiziksel anlamlar olarak değerlendirilir. Bedensel temele dayanan özelliklerin hedef alanda haritalanması ile gerçekleşir. Kaynak alan yani öntür alanda

bulunan algıya ilişkin özellikler hedef alana seçilerek alınır. Bu nedenle de bu tür metaforlar özellik seçim sürecine göre değerlendirilmektedir. ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR metaforunda bu tür yöntem kullanılır. Öntür olmayan fiziksel anlamlar al-, kullan-, el sür- ve etkile- bu metafor ile ortaya çıkmaktadır.

Bu anlamlardan ilki al-/ kullan-/ el sür- aşağıda (118) ve (119)’da gösterilmektedir:

(118) “Buğdaydan, bulgurdan ne varsa kimse *dokunmuyor*, daha zor günlere saklıyordu.”- Nezihe Araz (TDK TS 2011: 695).

(119) “Çok sevdiği fûme tabağına *dokunmadı* bile.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results> 05.02.2018)

(118) ve (119)’da dokun- fiilinin iletmiş olduğu al-, kullan-, el sür- anlamı bu fiilin Tablo 3’te sıralamış olduğumuz özelliklerden *temas* ve *yakınlık* özelliklerini işaretler. Yani kaynak alandan hedef alana bu özellikler seçilir. Algılama eyleminin özelliklerinin dokunma duyusu üzerindeki dağılımı temas, yakınlık, aracısız, belirleme, tanımlama, istemli, etkiler ve kısıklık özellikleri pozitif değerken içe ait olma özelliği negatif değer alır. Dokunma alanı kaynak alan olarak düşünüldüğünde hedef alan üzerinde haritalamalar, bu özelliklere göre seçilir. (118)’deki eylemi gerçekleştiren öznenin buğday ve bulgur gibi nesnelere el sürmediği, (119)’da eylemi gerçekleştiren kişinin de fûme tabağından hiç yemediğini belirtilir. Özneler ve nesneler arasında fiziksel bir temas bulunur ve bunun sonucu da bu iki unsur (algılayan ve algılanan nesne) arasında da yakınlık özelliği de ortaya çıkar. Burada dokun- fiziksel algı alanından yani kaynak alandan fiziksel hedef alanına temas ve yakınlık özellikleri seçilir ve böylece alanlar arası haritalama gerçekleşir.

Dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinden fiziksel olarak etkile- anlamı da bulunur. Bu anlamın oluşmasını da özellik seçimi ile açıklanamktadır. Bu anlam, aşağıda (120)’de gösterilmektedir:

(120) “Sonunda sıra Gazi’nin çalışma odasına gelince, Mustafa Kemal, sesini yükseltmişti: Bak, benim çalışma odama *dokunma!*.. Ben de senin yatak odana *dokunmayayım...*” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#> 05.02.2018)

Burada dokunma duyusunun ait özelliklerden temas, yakınlık ve etkiler özellikleri fiziksel alan üzerinde haritalanır. Yani fiziksel olarak etkile- anlamının ortaya çıkması dokunma duyusuna ait fiziksel özelliklerden üçünün seçilmesi sonucudur. (120)’de çalışma odasına dokunulmaması istenmekte ancak bu dokunma sadece fiziksel bir temas anlamında değil, aynı zamanda odada mevcut olan herhangi bir şeyin konumunun değiştirilmemesi şeklinde bir isteği

de içinde barındırır. Burada fiziksel bir durum değişikliğinden bahsedilir ve artık fiziksel dokunma alanının dışına çıkılır ve başka bir fiziksel alana geçiş yapılır. Bu nedenle fiziksel anlam genişlemesi olarak değerlendirilebilir. Temas özelliği beraberinde yakınlık özelliğini de getirir. Odada herhangi bir şey ile temas edilmesi durumundan etki de gerçekleşebilir ve konuşmacının amacı da bu etkinin ortaya çıkmasını engellemektir. Etkiler özelliği de bu noktada seçilir. Kaynak alandan hedef alana bu özellikler seçilir. Seçilen özellikler ile fiziksel alanda metaforik haritalamalar gerçekleşir.

Son olarak burada değinilecek fiziksel alana ait haritalama DOKUNMAK ULAŞMAKTIR metaforudur. Genişletilmiş fiziksel anlam, özellik seçimi ile ortaya çıkar. DOKUNMAK ULAŞMAKTIR metaforu (113)’te gösterilebilir:

(113) “Varam âlemi key *tokın*am gezem

Elikdürem anı koşam u düzem” (SH 469:4037)

(Gidip dünyanın her yerine ulaşayım, gezeyim, onu elde edip kucaklayıp düzenleyeyim dedi.)

Öntür fiziksel anlama ilişkin yukarıda belirttiğimiz tablo 3 ve 4’teki özelliklerden temas, yakınlık ve sınırlar özellikleri hedef alana seçilir. (113)’teki örnekte kişinin gittiği yere temas etmesi ve böylece yakın bulunması ve ulaştığı yerin sınırlarının olması ulaşabileceği yerlerin sınırları olması özellikleri mevcuttur.

3.1.2.2.4. Koklama Fiillerinde Çokanlamlılık: Kok-, Kokla-, Koku(sunu) Al-

Koklama fiillerinden kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri sez-, tahmin et-, bir şeyin özelliklerini taşı-, hor gör-, küçümse-, çürük kok-, bozuk ol- anlamlarıdır. Bu anlamlarla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce koklama duyusuna ait söz konusu fiillerin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu anlamlara değinilecektir.

Clauson’da (1972: 609) kok- fiili için ‘yanma kokusunu vermek’ anlamından ‘hoş olmayan, bozuk, kötü kokmak’ anlamına genişlemenin görüldüğü belirtilir. Clauson, kok-maddesinde ikinci sırada ko:k- fiiline yer verir ve bunun başına kesin olmadığını belirten (?) soru işaretini koyarak türeme olabileceğini ifade eder. ko:k- için de ‘azaltmak, küçültmek’ anlamları verir. Belki de *ko:-’nun pekiştirme biçimi olabileceğini de ekler. Çağatay (1967: 39-40) da *Pekiştiren Fiiller* adlı çalışmasında kok- (ko-k-) fiiline “azal-, ger-” anlamlarıyla yer verir ve Clauson’da da pekiştirme olarak belirtilen biçimi de şu şekilde ifade eder:

-k- ile yapılmış teşkiller:

1. Türkçede, özellikle eski dil yâdigârlarında –k- ile yapılmış fiil ve fiil tabanlarına rashyoruz. Bunlar fiil köklerine olduğu gibi, görünürde isimler üzerine de gelirler ve isimden yapılmış fiiller sırasında yer alırlar. Anlam bakımından geldikleri fiil kökünün (veya ismin) anlamını daha da kuvvetli olarak belirttiklerinden, bunlara intensive- pek, pekiştirilmiş, güçlendirici fiiller denmektedir. İlerideki misâllerden de görüleceği gibi, türlü fiil tabanları üzerine gelebilirler. Mücerred anlamlı sözcüklerde ise, asıl fiilin kök ya da tabanların anlamına uymayabilirler. Daha çok eski dil yâdigârlarımızda bulunduklarından, Kutadgu Bilig ve Divanı Lûgat’den de anlaşıldığı gibi, muayyen bir devirde canlı olduğu görülüyor. Bugün ise, bunların ancak bazı kalıntıları halk dilinde yaşamaktadır, birçoklarının kökü artık bilinmemektedir.

Demirci (2016: 257), kok- maddesinde “kok- ‘azalmak, küçülmek’ < ko-k-” açıklamalarına yer verir ve bu fiilin “Karahanlı Türkçesinden sonra tespit” edilemediğini ifade eder.

Clauson’un kok- fiili için yapmış olduğu açıklamaya dikkatli yaklaşmak gerektiğini belirten Arslan Erol (2011: 365), “...yaptığımız taramada böyle bir anlam genişlemesini destekleyecek veriye rastladığımızı belirtmeliyiz.” şeklinde açıklama yapar.

Gürsoy- Naskali ve Duranlı (1999: 115), kok- maddesinde “köz hâline gelmek; ot koktu odunlar közleşti; ot kokkolok odunlar daha közleşmedi.” açıklamalarına yer verir.

Şirin’in çalışmasında yani Eski Türk yazıtlarında kok- fiili ile ilgili bir açıklamaya yer verilmez. Gabain’inde (1988: 282) kok- “azalmak” fiili yer alır ancak algı fiili olan kok- fiili ile ilgili bir bilgiye rastlanılmaz.

Eski Uyğurca’da “kok- ‘kokmak’” şeklinde kok- fiiline yer veren Yıldız (2016: 385), Clauson’un açıklamasının yanı sıra “qoq- ‘duften’ BT-XIII 227” açıklamasına da çalışmasında sıralar.

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te üç tane kok- yer alır. Sırasıyla kok- anlamları şu şekilde verilir: kok- “kokmak, kokusu yükselmek”, “(yara)sakinleşmek”, “(su) azalıp durgunlaşmak” (2016: 725).

Toker, *Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki Tek Heceli Fiillerin Oğuz ve Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumuna İstatistiksel Bir Bakış* (2010) adlı çalışmasında kok- fiilinin anlamı için “kokmak, kokusu yükselmek; alçalmak, küçülmek (su, çıban, yumru vb.)” şeklinde bir açıklama yapar.

Kokla- fiili kok- kökünden gelir. Kok- > kok-u > kokula- > kokla- şeklinde bir gelişimi bulunur. Kok- fiilinden fiilden isim türeten ek –{U}+ ile koku ismi ile türemiş daha sonra da

isimden fiil türeten ek +{1A}- ile koku+la- fiili türetilmiştir. “Dar ünlüler ile sonuçlanan iki heceli adlardan +{1A}- ekiyle kurulan bazı fiillerde ikinci hecenin dar ünlüsü düşer ve ad tek heceli bir kök durumuna gelir: kokula > kokla-” (Korkmaz, 2009: 117). Kokla- fiili diğer fiillerle karşılaştırıldığında daha yeni bir oluşum olarak değerlendirilebilir. Batı Türkçesinden önceki dönemlerde değerlendirmiş olduğumuz verilerde kokla- ve koku(sunu) al- fiillerine rastlanmamaktadır. Batı Türkçesinde de EAT’de döneminde kokla- sözcüğünün kokula- (koḥula-) şeklinde yer aldığını sözcükte bulunan dar ünlünün henüz düşmediği kullanımlarının tanıklandığını belirtmiştik.

Koku(sunu) al- yapısı ise algı alanına ait bir sözcük yani koku ile algı alanına ait olmayan al- fiilinin birleşimi ile birlikte koklama duyusuna ait bir fiil olarak kullanılır. Bu yapının EAT’ye ait sözlüklerde maddebaşı veya ara madde olarak yer verilmediğini ancak taranan verilerde tespit edildiğini belirtmiştik. OT ve TT dönemlerinde de ara madde olarak koku maddesinin içerisinde bu yapıya yer verildiğini bir önceki bölümde ifade etmiştik.

Koklama duyusuna ait fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemeleri ile ilgili değerlendirmede BEDEN OLARAK ZİHİN metaforunun alt grupları SEZMEK KOKLAMAKTIR, KÜÇÜMSEMEK KOKUSUNU ALMAKTIR ve ÇÜRÜMEK KOKMAKTIR metaforları bulunur.

Koklama duyusu ve idrak alanı arasındaki metaforik haritalama SEZMEK KOKLAMAKTIR metaforu, aşağıda (128) ve (139)’da gösterilmektedir:

(128) “Memlekette kalan arkadaşlarının da, bulundukları yerde biraz yabancı sayıldıklarını, onların da orada bizimkilerinkine benzer dertleri olduğunu kokluyorum.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(139) “Bu baş başa konuşmalardan sûikast kokusunu aldım.- Reşat N. Güntekin.” (MBTS 2011: 1747).

Koku fiillerinde ortaya çıkan ait bir diğer metaforik anlam, KÜÇÜMSEMEK KOKUSUNU ALMAKTIR aşağıda (131)’de gösterilmektedir:

(132) “...çocukların ölümle ilgili törenlerden dışlanırlarsa kendilerini daha da yalnız hissedecekleri görüşünü paylaşıyor. Lakin ben ‘çocukları ölümle ilgili törenlere dahil etme’ tavsiyelerinde hep bir ‘tercüme’ kokusu alıyorum.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>).

ÇÜRÜMEK KOKMAKTIR metaforu, aşağıda (133)'te gösterilmektedir:

(133) “Asiak hemen söze girer. ‘Evet et *kokmuş* idi ama etin içindeki kurtlar taze ve canlı idi.’ der.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

3.1.2.2.5. Tatma Fiillerinde Çokanlamlılık: Tat-, Tat(ını) Al-

Tatma fiillerinden tat- ve tat al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri deneyimle-/ tecrübe et-, zevk al-/ keyif al- anlamları ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce bu fiillerin Batı Türkçesinden önce iletmış olduğu anlamlara değinilecektir.

Clauson (1972: 449) tat- fiili ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermektedir:

tat-: (?da:d-) ‘tattmak’ (geçişli) –a:- için bakınız ta:tığ, ta:tur-. Bu fiil ve tatı:- ‘tadı güzel olmak’ (geçişsiz) arasındaki ilişkinin anlaşılması zordur.

Clauson’da ta:tığ sözcüğü maddesine bakıldığında bu sözcüğün tatı:-’dan çok ta:t- (tat-) fiilinden türemiş bir isim olarak anıldığı görülür. ‘Hoş bir tat’ anlamını da içerisinde barındıran ‘tat, lezzet’ anlamlarına geldiği belirtilir. Clauson (a.g.e.: 452), bu sözcüğün erken dönemlerde tek şekli olan tatu:’nun bulunduğunu ve bu şeklin halen Kuzeydoğu ve Kuzey şivelerinde yaşadığını ifade eder. Bunun dışında orta dönemden beri diğer tüm şivelerde eş anlamlısı tat sözcüğünün yaşadığını da ilave eder. Yine tatı:- maddesine göz attığımızda tat- fiilindeki açıklamalar burada da geçerli olmaktadır. Ayrıca bu sözcüğün türemiş bir sözcük olduğunu söylemenin oldukça zor olduğunu çünkü –ı:- eki ile fiilden türemiş sözcüğün izlerine rastlanmadığını belirtir. Eraslan (2012: 606) da “tatığ (< tat-ı-ğ): tat; Skr. rasa” şeklinde bir açıklama getirir.

Demirci (2016: 117), Clauson’un tat- ve tatı- fiillerini ayrı başlık altında değerlendirdiğini belirtir. Erdal’ın da tat- ve tatı- fiillerinin tatmış tatığ “tadına bakılmış lezzet” (TT VI 176) tatıgay yilikde “tadına bakılmış ilik” (ETŞ 11 8) örneklerini vererek her iki fiilin de Eski Türkçede mevcut olduğunu gösterdiğini ifade eder.

Dîvânu Lugâti’t-Türk’te “tatgan- ‘tat almak ve ağzını şapırdatmak’, tatı- ‘tadı gelmek, lezzetli olmak’, tatığ ~ tâtığ ‘lezzet’, tatıgla- ‘tatlanmak, lezzetli hâle gelmek’, tatıglı ~ tâtıglı ‘lezzetli olan’, tatıgsa- ‘(canı) tatlı istemek, lezzet arzulamak, tâtığ talı ‘lezzet’, tatıl- ‘tadılmak’, tatın- ‘yemek tadar görünmek’, tatıt- ‘tat vermek, bir şeyin tadını getirmek’, tatlıg ‘lezzetli, tatlı; hoş’, tatrı- ‘karşılıklı tattırmak’, tatur- ‘tattırmak’ ve taturgan ‘yemek tattırmayı âdet edinen’ şeklinde birimler geçmekte ancak tat- fiili yer almamaktadır (2016: 860- 862).

Tat- fiiline Kutadgu Bilig’te de rastlanır: çıkardı yigü içgü türlüg aş/ ayur azkına tat ay eğgü kişi (Arat, 2007: 540/5440). Arat’ın çevirisi ile bu beyit “Her türlü yiyecek içecek çıkardı:- Ey aziz insan, azıcık bunlardan tat- dedi.” günümüz Türkçesine aktarılır (Arat, 1985: 390).

Tat(ını) al- yapısı da aynı koku(sunu) al- yapısı gibi bir oluşumdur. Tatma algı alanına ait bir sözcük olan tat ismi ile algı alanına ait olmayan al- fiilinin birleşiminden meydana gelen bir tat(ını) al- yapısı Batı Türkçesinin her döneminde yer alır. OT’de ait verilerde bu kullanımı tanıklanamamakla birlikte KT’de tat maddesinin içerisinde ara madde olarak bu yapı yer alır.

Tatma fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerindeki metaforik haritalama DENEYİMLEMEK TATMAKTIR aşağıda (142)’de gösterilmektedir:

(138) “Çiço yaşamında ilk kez kalp çarpıntısı, yürek burkuntusu, nefes daralması nedir, onları *tattı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

Bir diğer metaforik haritalama ZEVK ALMAK TATMAKTIR aşağıda (139), (140) ve (141)’de gösterilmektedir:

(143) “Azimet Bey ertesi gün Maltepe Pazarı’nı ziyaret ederek vatandaşlarıyla birlikte olmanın zevkini *tattı*.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results 05.02.2018>)

(140) “Uğur, Türkçe tangoları, Edith Piaf’ın şarkılarını dinlemekten tat alıyor, pikapta karı kocanın sevdiği plaklar dönüyordu.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

(141) “Yaptığı işten büyük *tat aldı!*...” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results# 05.02.2018>)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

İnsanın deneyimleme fırsatı bulduğu her alanda olduğu gibi dile yaklaşımlarında da farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar genellikle kendisinden önceki yaklaşımları reddediş biçiminde ortaya çıkmakta ve söz konusu yaklaşım varlığını bu reddediş üzerine inşa ederek kendi düşüncelerini destekleyici teorilerle yoluna devam etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada Türkçede algı fiillerinin sergilemiş olduğu çokanlamlılık ve bu çokanlamlılığın nedenlerinin neler olduğu sorularına yanıt aranmış ve bu soruların yanıtları bilişsel temelli bir yaklaşım ile ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ana hatları ile ele alınmaya çalışılan bilişsel dilbilim yaklaşımı da bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bilişsel dilbilim ile ilgili çalışmaların ortaya çıktığı zamanlarda sözdizime hâkim yaklaşım üretici dilbilgisi iken anlambilimde doğruluk-koşullu yaklaşıma yer verildiği görülür. Bu yaklaşımlarda dil özerk bir varlık olarak değerlendirilir yani dil, dilsel olmayan diğer bilişsel yetilerden bağımsız olarak düşünülürdü. Bunun sonucu olarak anlam ötelenir ve ele alınan anlam mantıksal olarak değerlendirilir, zihin veya bedende içsel olarak tanımlanamaz sadece dış dünyadaki şeylere gönderimde bulunur. Bilişsel dilbilimde ise dil, genel bilişsel sistemin bir parçası olarak değerlendirilir ve dile modüler yaklaşımı reddeder. Dil, bilişsel sistemde yer alan algı, akıl yürütme, imgelemeden ayrı düşünülmez ve en önemlisi de insanın bedeni ve bu bedeni saran dünya ile etkileşimi sonucu edindiği deneyimleri ile ilgili olarak görülür. Bu noktada algılama biçimi, bedensel hareketler anlam oluşturmada çok etkilidir. Dolayısıyla bilişsel dilbilimde algılama biçimlerinin dilsel ifadeler üzerindeki durumunu irdeleyen çalışmalar özellikle son yıllarda giderek artan bir ilgiye tabii olmaktadır. Beş temel duyu olan görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma duyularının dilsel temsilleri, bu temsillerin fiziksel anlamları iletmelerinin yanı sıra birçok alanla ilgili anlamı da iletebilmeleri ve böylelikle anlam genişlemeleri ile sergiledikleri çokanlamlılık halen araştırılan konular arasında yer almaktadır. Farklı dil ailelerine ait diller üzerinde algılama biçimlerinin dilsel ifadeleri üzerine birçok çalışma yapılmaktadır. Özellikle dilsel ifadelerde en dikkat çekici biçimlerin sözlüksel fiiller olduğu görülür. Bu fiiller hem tek bir dil hem de karşılaştırmalı olacak şekilde birden fazla dil üzerinden incelenmektedir. Türk dilinin konu ile ilgili yapılan tipoloji çalışmaları içerisinde yer almayışı veya bu şekilde bir yaklaşım ile sözlüksel fiillerin yani algı fiillerinin değerlendirilmeyişi eldeki çalışmanın ortaya çıkışını tetiklemiştir. Bu çalışmada Batı Türkçesinde beş temel algının ifade biçimleri olan sözlüksel fiillerden gör-, bak;

işit-, dinle-; dokun-; kokla-, kok-, koku(sunu) al-; tat-, tat(ını) al- fiilleri ve fiillerin sergilediği çokanlamlılık bu bakış açısından inceleme konusu edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde bilişsel dilbilim yaklaşımına ilişkin bir tarihçeye yer verilmiş, yaklaşımın kurucu üyelerine ve bu kurucu üyelerin öncü çalışmalara değinilmiştir. Daha sonra bilişsel dilbilim çatısı altında toplayan üç temel ilke sıralanmıştır: Bunlar dil ile ilgili değerlendirmelerde anlamın önceliği, dilsel anlamın ansiklopedik yapısı ve dilsel anlamın perspektif yapısıdır (Geeraerts, 2006:6). Akabinde bu yaklaşıma ilişkin iki yükümlülüğe, daha sonra verilecek olan ilkelere temel oluşturması amacı ile alt başlıklar altında değinilmiştir. Bunlardan ilki genelleme yükümlülüğüdür ki dilsel bilginin çeşitli görünümünün insan bilişinde nasıl temellendiğini araştırmayı hedefler. Böylelikle yapısal yaklaşımlarda olduğu gibi dili sesbilim, sözdizim vb. birbirinden ayrı birimler olarak görmez ve birleştirici bir bakış açısına olanak sağlar. Ayrıca dile dikey açıdan bakma imkânını da bu yükümlülük sağlamış olur. Bilişsel yükümlülük ise yaklaşımın bilişsel kısmı için önemli bir anlam kazanmaktadır. Yani dilbilim dışında kalan diğer disiplinlerde zihin ve beyin ile ilgili bilinenlerin dilbilimsel çalışmalara uyumlu hale getirilmesine olanak sağlamaktadır. Böylelikle psikolojideki özellikle **gestalt** psikolojisindeki algısal örgütlenme yasalarından yola çıkarak dildeki anlamın perspektif yapısı üzerine dilbilimsel değerlendirmeler yapılabilmektedir. Kısacası bu iki yükümlülük dil, zihin ve deneyim arasındaki ilişkinin kurulması sağlayarak bilişsel dilbilime zemin hazırlar. Daha sonra bilişsel dilbilimde iki ana alan olarak anılsa da aslında birbirinin tamamlayıcı olarak görülen bilişsel dilbilgisi ve bilişsel anlambilime yer verildi. Bu yaklaşımda anlamın önceliği en başından beri belirttiğimiz en önemli husustur. Bilişsel dilbilgisinde de bu öncelenir. Langacker'in kuruculuğunu yaptığı bilişsel dilbilgisinde de dilbilgisi kavramsallaştırmalar olarak değerlendirilir. Ona göre dil, anlamdır ve anlam da kavramsallaştırmadır (Geeraerts, 2006: 7). Bu çalışmadaki yöntemlerin dayandığı temel ilke ve kavramlar esasen bilişsel anlambilim içerisinde değerlendirildiğinden çalışmada bilişsel anlambilim üzerinde daha detaylı bir biçimde durulmuştur. Gärdenfors (1999) ve Evans, Bergen ve Zinken (2007) bilişsel anlambilime ilişkin ilkeleri sıralanmıştır. Bu ilkelerin ifade şekli her ne kadar araştırmacıdan araştırmacıya değişse de özünde benimsenen görüş aynıdır. Bu nedenler söz konusu ilkeleri temel anlam zihinsel bir kavramdır, kavramlar bedenselleşmiş oldukları alandan bağımsız anlaşılamaz, kavramsal yapılar deneyimi temsil eder ve kavramlar öntürleri içerir ve taksonomik ilişkiler tarafından düzenlenir şeklinde toparlayabiliriz (Clausner&Croft, 1999: 1). Bilişsel anlambilimdeki yöntemlerin dayandığı ilkelere yer verdikten sonra bu yöntemlerde benimsenen teoriler üzerinde durulmuştur. Bu teoriler görüntü şeması, öntür ve bedenselleşme

başlıkları altında verilmiştir. Böylelikle yeni bir yaklaşım olan dile bilişsel açıdan değerlendirmede benimsenen ilkelere ve teorilere yer verilerek bu çalışmada kullanılan yöntemin dayandığı esaslar gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölüm çokanlamlılık olgusu ile ilgilidir. Algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri birinci bölümdeki teorik zeminden yola çıkarak oluşturulan yöntemlerle incelenmiştir. Çokanlamlılık bölümü altında ele alınan bu bölümde öncelikle çokanlamlılık olgusu üzerinde durulmuştur. Geleneksel yaklaşımlardaki görüşlere yer verilmiş böylelikle bilişsel anlambilimdeki görüşler ile karşılaştırma imkânı elde edilmiştir. Geleneksel ya da klasik yaklaşımlarda çokanlamlılığın sadece sözcük anlam üzerinden ele aldığı gözlemlenmiştir. Klasik yaklaşımda bir sözcüğün temel anlamı -bilişsel anlambilimdeki ifade ile öntür anlamı- klasik veya Aristocu olarak adlandırılan kategorizasyon teorisine göre değerlendirilir. Buna göre de tanımsal yöneme başvurulur yani bir varlığın söz konusu kategoride değerlendirilmesi için gerekli ve yeterli koşulları sağlaması beklenir. Bilişsel yaklaşımda ise bu gerekli ve yeterli koşullar yok sayılır ve bir kavramın bir kategoride değerlendirilmesi için gerekli ve yeterli koşulları sağlaması gerekmez çünkü kategorinin üyeleri arasında aile benzerliği bulunur ve bu nedenle yayılımsal bir özellik sergilerler. Öntür burada temel yani merkezi anlamdır. Genişletilmiş anlamlar bu anlam etrafından yayımlımsal olarak uzaklaşmaktadır. Örneğin gör- fiilinin öntür anlamını fiziksel olarak bir uyarıyı görme organı gözler vasıtası algılamak olarak ifade edebiliriz. Gör- fiilinin bu fiziksel anlamı dışında “Ecem, canım kızım, olanları, üzüntünü fırsat olarak gör.” (TUD ‘çevrimiçi’ <https://v3.tnc.org.tr/basic-results#05.02.2018>) ifadesinde olduğu gibi varsay-, değerlendir- anlamlarına da genişlemeler görülmektedir. Bu genişlemeler klasik yaklaşımlarda keyfi olarak değerlendirilir ve rastlantısalıdır. Bu nedenle sözlüklerde alt alta rastgele sıralanır. Bilişsel yaklaşımda ise bu genişlemeler keyfi değildir, bunlar güdülüdür yani nedenlidir ve güdülenme de sistematiktir. Bu sistematik ilişkide öntürler olduğu ve diğer anlamların bu öntürlerden daha az öntür özelliği göstermesi nedeniyle öntür çevresinde yayılımsal olarak yer aldığı kabul edilir. Böylelikle sözcükler tek bir kavram ile ilişkili olmaktan ziyade bir kavram ağı ile ilişkili olarak değerlendirilir, gerekli ve yeterli koşullarla sınırlandırılmaz. Geleneksel yaklaşımlarda sözcükler doğruluk koşullu değerlendirildiğinden sözcüklerin anlamları sadece dış dünyada bir yerdedir. Zihin ve bedenin bu anlamlar üzerinde bir etkisi olduğu düşünülmez. Bilişsel yaklaşımda ise öntür anlamlardan genişletilmiş anlamlar az önce de belirtildiği gibi güdülenir ve bu güdülenmeler metafor, metonomi, görüntü şemaları vb. bilişsel mekanizmalar ile gerçekleştirilir. Bu nedenle bilişsel dilbilimin veya bilişsel anlambilimde metafor özellikle

çokanlamlılık ile ilgili çalışmalarda çok önemli bir bilişsel mekanizma olarak değerlendirilir. Bilişsel yaklaşımda metafor ile ilgili düşünceler kavramsal metafor teorisi adı altında ele alınmaktadır. Böylelikle daha önce dilsel bir olgu olarak değerlendirilen metafor kavramsal bir olgu olarak değerlendirilebilmektedir. Farklı deneyim alanları arasındaki ilişki metafor ile düzenlenebilmektedir. Yukarıda gör- sözcüğü üzerinden örneklendirmeye devam edersek fiziksel algı alanı ile daha soyut alan olan zihin alanı arasındaki ilişki kavramsal metafor ile düzenlenme imkânı bulduğundan kavramsal bir alan dilsel olarak ifade edilebilmektedir. Metafor, alanlar arasında haritalamalar ile gerçekleştirdiği aktarımlarla/dönüştürümlerle bu işlemi gerçekleştirir. Yani metafor, uzlaşımın zihin görüntülerinin duyumotor alanlardan öznel deneyim alanlarına kullanımı sağlar (Lakoff&Johnson, 1999:45). Bu zihin görüntüleri görüntü şemalarıdır ve görüntü şemaları, bedenimizin doğrudan aracılık ettiği ve yapılandırıldığı dünya deneyimleridir. Bedensel deneyimlerden görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma algıları bu nedenle üzerinde yoğun bir şekilde durulan veya çalışılan bir alan olarak tercih edilmektedir. Kavramsal metafor teorisi ile ilgili bilgilerden ve örneklendirmelerden sonra değerlendirmemizde algı alanı ile ilgili metaforlara odaklanıldı. Bu amaçla inceleme yöntemi olarak belirlediğimiz Sweetser'in (1990) BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve Ibarretxe-Antuñano'nun (1999) özellik seçim süreci adlı yöntemler hakkında bilgiler verildi.

Üçüncü bölüm inceleme kısmını oluşturmaktadır. Batı Türkçesindeki algı fiilleri kavramsal metafor teorisi ve özellik seçim süreci yöntemine göre incelenmiştir. Bu incelemeyi gerçekleştirmek için ilk olarak Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam alanları tespit edildi. Bu anlamlar öntür anlamlar ve öntür olmayan anlamlar olmak üzere iki grup altında toplandı. Öntür anlamlar görme, işitme, dokunma, koklama ve tatmanın dâhil olduğu beş temel algıyı içeren beden vasıtası ile elde edilen yani fiziksel anlamlardır. Bu anlamları ileten fiiller de kendi arasında sınıflandırmaya tabii tutulmuştur. Bu sınıflandırmada Viberg'ün (1984) ve Gisborne'un (2010) gruplandırması takip edilmiştir. Viberg, algı fiillerini öznenin anlamsal rolüne göre üçe ayırmaktadır. Bunlar eyleyim, deneyim ve kopulatif adı anılan gruplardır. Eyleyim grubunda gerçekleşen eylem, bir insan tarafından bilinçli olarak yapılır ve eylemin kontrolü mümkündür; deneyim grubunda bir duruma gönderim yapılır ve bu durumun kontrolü mümkün değildir; kopulatif grubunda ise algının kendisine gönderimde bulunulur ve eylemi gerçekleştiren kişi yüzey yapıda anılmaz. Çalışmada Viberg'ün sınıflandırması takip edilirken kopulatif adlandırması yerine Gisborne'ün (2010) "algılanan" adlandırması kullanılmıştır. Buna göre Batı Türkçesinde beş temel algı fiilinin görünümünü aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	Gör-	Bak-	Görün-
İşitme	İşit-	Dinle-	İşitil-
Dokunma	Dokun-	Dokun- (Hisset-)	Dokunul- (Hissedil-)
Koklama	Koku(sunu) al-	Kokla-	Kok-
Tatma	Tat(ını) al-	Tat-	Tat(ı) (gel-)

Bu tablodaki görünüme göre algı fiillerinin ilk grubu deneyimde görme, işitme ve dokunma duyularının sözlüksel temsilleri tek bir fiil ile gerçekleşirken koklama ve tatma duyuları için ilgili algı ismi ve al- fiilinin birlikte kullanımı ile gerçekleşir. Yukarıdaki tabloda Türkiye Türkçesinde yani bugün kullanılan fiillerin görünümüne yer verilmiştir. Algılanan grubu dışında diğer gruplardaki fiiller, Batı Türkçesinin her döneminde varlığını sürdürmektedir. Hem bu nedenle hem de algı grubundaki fiillerin belirsizliği nedeniyle söz konusu gruptaki her fiil daha sonraki değerlendirmeye dâhil edilmemiş, temel fiil olması dolayısıyla bu gruptan sadece kok- fiili değerlendirilmiştir.

Batı Türkçesinde duyuların dilsel temsilleri ile ilgili olarak her duyunun bir sözlüksel fiil ile temsil edildiğini söyleyebiliriz ancak bu sözlüksel fiiller görme, işitme ve dokunma duyuları için birer sözcükten oluşurken koklama ve tatma duyuları için ilgili algı adı ve algı alanı ile ilgisi olmayan al- fiilinin birlikte kullanımı ile gerçekleştirilmektedir. Viberg'ün tipolojisine göre yani sözlükselleşebilen duyu sayısına göre Batı Türkçesini değerlendirdiğimizde deneyim grubunda beş duyu ile gerçekleşen algının her biri bir fiil ile temsil edilmektedir.

Eyleyim grubunda dokunma duyusu dışında her duyu tek bir fiil ile temsil edilmektedir. Dokunma duyusunu ifade eden dokun- fiili hem deneyim hem de eyleyim grubunda ortaklık sergiler. Bunun yanı sıra parantez içinde vermiş olduğumuz hisset- fiili Türkiye Türkçesinde kullanılan bir sözlüksel fiildir. Ancak Batı Türkçesinin diğer dönemleri için taranan kaynaklarda bu kullanım tespit edilememiştir. Bunun bugün hisset- fiili İngilizcedeki **feel** fiili gibi daha genel duygularla ilgili ifadeler için kullanılmakta olup sadece dokunma duyusu için kullanılmamaktadır. Batı Türkçesindeki eyleyim grubunu Viberg'ün tipolojisine göre yani

sözlükselleşebilen duyu sayısına göre değerlendirdiğimizde bu grupta dokunma duyusu dışında beş duyu organı ile gerçekleşen her bir algının bir fiil ile temsil edildiği ortaya çıkar.

Gruplardan son olarak değerlendirdiğimiz algılanan grubudur. Bu grupta görme, işitme ve dokunma duyularını ifade eden sözlüksel unsurlar deneyim ve eyleyim gruplarında yer alan fiillerden sözcük yapım mekanizması türetme ile oluşturulmuştur. Bu grupta görme duyusu, deneyim grubundaki gör- fiilinden –{(U)n}- biçimbirim ile türetilerek görün- fiili ile temsil edilmektedir. Aynı türetme mekanizması işitme ve dokunma fiilleri için de işlemektedir. İşit-fiilinden işitil-, dokun- fiilinden de dokunul- fiilleri türetilip kullanıma çıkmıştır. Viberg (1984: 134), türetim ile meydana gelen sözlüksel unsurlar için biçimsel işaretleyici terimini kullanmaktadır. Batı Türkçesinde de algılanan grubunda görme, işitme ve dokunma fiilleri biçimsel işaretleyicilerle anlamsal rolünü yerine getirmektedir. Bu durum eklemeli tüm diller için geçerli olabilecek bir işaretleme biçimidir. Algılanan grubunda koklama fiili tek bir sözcük ile ifade edilmektedir. Kok- fiilinin bu durumu algılanan grubunda tektir. Tatma fiili de algı adı tat ve algı alanı dışında kalan gel- fiili ile birlikte kullanılarak ifade edilmektedir. EAT’de bu gruptaki fiillerden sadece kok- fiilinin kullanımı mevcutken OT’de görün-, işitil-, kok-fiillerinin kullanımı tanıklanabilmektedir. Batı Türkçesinde algı fiillerinin algılanan grubunda durumun diğer gruplara nazaran biraz karışık olduğunu daha doğrusu belirsizliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Daha önce algı fiillerine ilişkin bu şekilde bir anlamsal sınıflandırma ulaşılabilen mevcut çalışmalarda ele alınmamıştır. Bu da konunun daha ayrıntılı bir inceleme gerektiğinin göstergesidir.

Algı fiillerinin anlam alanlarına dair ikinci değerlendirmemiz öntür olmayan anlamlar altında ele alınmıştır. Bu anlamlar, öntür anlamların dışında yani fiziksel algı alanı dışında kalan anlam alanlarındaki genişlemeleri kapsamaktadır. Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlamsal rolüne göre üç gruba ayrılmış ve bu gruptaki fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemeleri tespit edilmiştir. Bu fiillerden görme için gör-, bak-; işitme için işit-, dinle-; dokunma için dokun-; koklama için kok-, kokla-, koku(sunu) al-; tatma için tat-, tat(ını) al- fiilleri belirlenmiştir. Belirlenen algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin sergilediği çokanlamlılık değerlendirilmiştir. Bu incelemeye ait değerlendirmeler her bir duyu organı ile gerçekleşen algıyı ifade etmek için aşağıda gibi özetlenebilir:

Görme fiillerinden gör- ve bak- ile ilgili değerlendirme:

Batı Türkçesinde görme duyusunu ifade eden gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri yani öntür olmayan anlamlar, Ibarretxe-Antuñano’nun (1999) gruplandırması

dikkate alınarak incelenmiştir. Batı Türkçesindeki algı fiillerinden elde edilen verilere dayanarak tespit edilen anlam genişlemeleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Anlamlar		EAT	OT	TT
İdrak grubu	anla-/bil-	+ ⁷⁸	+	+
	sez-/önceden gör-	+	-	+
	varsay- ve değerlendir-	+	+	+
	hayal et- ve gözünde canlandır-	+	-	+
	fark et-	+	+	+
	önemse-, dikkate al-	+	+	+
	bekle-/um-	-	+	-
	ders çalış-	+	-	-
Sosyal Grup	karşılaş-/yüz yüze gel-	+	+	+
	ziyaret et-	+	-	+
	bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-	+	-	+
	muayene et-	-	-	+
Güvenilirlik grubu	kontrol et-, emin ol-	+	+	+
	ortaya çıkar-, öğren-	+	+	+
	ilgilen-, sorumlu ol-	+	+	+
Deneyim grubu	yaşa-, deneyimle-	+	+	+
	maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-	+	-	+
	dolaş-/gez-	+	-	+
	dene-	+	+	-
	tanık ol-	+	+	+
gönderimde bulun-		-	-	+

Batı Türkçesinde algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri idrak, sosyal, güvenilirlik ve deneyim grupları altında toplanmış; bu gruplara dâhil edilemeyen gönderimde bulun- anlamı bir gruba dahil edilememiştir. EAT, OT ve TT için taranan kaynaklardan elde

⁷⁸ Tabloya yerleştirilen +/- işaretleri tespit edilen anlamların söz konusu dönemde taranan eserlerde mevcut olup olmadığını göstermek amacıyla kullanılmıştır. + işareti anlamın o dönem için taranan verilerde mevcut olduğunu – işareti ise mevcut olmadığını gösterir.

edilen verilerin sonucunda tespit edilen anlamların ilgili dönemde var olup olmadığını göstermek amacıyla artı (+) ve eksi (-) gösterimleri tercih edilmiştir. Dönemler arası görülen farklılıklar anlam değişimleri ile ilgili olduğundan bu çalışmada değişimlere yönelik bir değerlendirme yapılmamıştır. Ancak çalışmada Batı Türkçesinden önce gör- ve bak- fiillerinin anlam alanlarının kontrolü gerçekleştirilmiştir. Bu kontrol kökenbilim sözlüklerinden ve kökenbilime ilişkin diğer çalışmalardan yapılmıştır. Değerlendirmeye alınan kaynaklardan elde edilen verilere göre Batı Türkçesinden önce gör- ve bak- fiillerinin iletmış olduğu anlamlardan “itaat etmek, tabii olmak” anlamları ön plana çıkar. Bu anlamların yanı sıra deneyimle-, dikkat et-, emin ol-, ilgilen-, yaşa-, dene-, say-, maruz kal-, fark et-, düşün-, anla-, tanık ol- gibi anlamların da tanıklarıyla tespit edilmiştir. Yapılan çalışmada Batı Türkçesinin herhangi bir döneminde “itaat etmek, tabii olmak” anlamının gör- ve bak- algı fiilleri ile iletilildiğini tanımlayan bir örneğe rastlanılmamaktadır. Gör- ve bak- fiillerine ait öntür olmayan anlamlar, BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforu ve bu metafora ilişkin alt metaforlar açısından değerlendirilmiştir. Bedenin zihin ile ilgili tüm görünümüleri kavramsallaştırmak için bu metaforların Batı Türkçesinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Algı ile ilişkili metaforlar olarak da anılan bu metaforların Batı Türkçesindeki durumu aşağıda belirtildiği gibidir:

İdrak Grubu

Bu grupta anla-/bil-, sez-/önceden gör-, varsay-, değerlendir-, hayal et-, gözünde canlandır-, fark et-, önemse-, ders çalış-, dikkate al-, um-/bekle- anlamları yer alır. Bedene ait duyu organları ile gerçekleşen yani fiziksel algının dışında kalan anlamların soyut alan olan zihne aittir. Bu anlamların dilde ifade edilebilmesi yani dilsel ifadeleri yine algıya ait sözlüksel ifadelerle gerçekleştirilmektedir. Bu durumda zihin alanı beden alanı açısından anlaşılmaktadır. Burada beden kaynak alan zihin hedef alan olarak yer almakta, bedenden zihne haritalamalar gerçekleşerek kavramsallaştırma gerçekleştirilmektedir. Bu da algı metaforları olarak anılan kavramsal metaforlar ile anılmaktadır. Batı Türkçesinde fiziksel algı alanı görme ile idrak alanı arasındaki haritalamalardan ortaya çıkan kavramsal örüntüler ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR, ÖNCEDEN GÖRMEK GÖRMEKTİR, DEĞERLENDİRMEK GÖRMEKTİR, HAYAL ETMEK GÖRMEKTİR, DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR, İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR, DERS ÇALIŞMAK/ARAŞTIRMAK GÖRMEKTİR olarak tespit edilmiştir.

Sosyal Grup

Görme fiillerinde ortaya çıkan karşılaş-/ yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al- ve muayene et- anlamları bu grup altında değerlendirilmiştir. Bu anlamlara ilişkin kavramsal alan görme fiziksel alanı ve sosyal alan arasındaki haritalamalar ile gerçekleşmektedir. Batı Türkçesinde BİR İLİŞKİYE SAHİP OLMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR, BİRİYLE KARŞILAŞMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR, ZİYARET ETMEK BİRİNİ GÖRMEKTİR kavramsal metaforları tespit edilmiştir.

Güvenilirlik Grubu

Bu grup altında değerlendirilen anlamlar kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol- anlamlarıdır. Fiziksel görme algı alanından güvenilirlik alanına haritalamalar ile gerçekleşen metaforlar EMİN OLMAK GÖRMEKTİR, ORTAYA ÇIKARMAK GÖRMEKTİR, BİR ŞEY İLE İLGİLENMEK BİR ŞEYİ GÖRMEKTİR Batı Türkçesinde tespit edilen metaforlardandır.

Deneyim Grubu

Yaşa-, deneyimle-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-, dolaş-/gez-, dene- ve tanık ol- anlamları deneyim grubu adı altında toplanmıştır. Bu grup Batı Türkçesinde ortaya çıkan anlam genişlemelerine istinaden oluşturulmuş bir gruptur. Yani diğer gruplarda da aynı şekilde oluşturulmuş ancak bu grup model olarak alınan Ibarretxe-Antuñano'nun çalışmalarında yer almamaktadır. Gör- ve bak- fiillerinin iletmış olduğu anlamlar fiziksel görme alanı ve deneyim alanı arasında haritalamalardan ortaya çıkmıştır. Buna istinaden Batı Türkçesinde tespit edilen kavramsal metaforlar DÂHİL OLMAK GÖRMEK ZORUNDA OLMAKTIR, MARUZ KALMAK GÖRMEKTİR, DENEMEK GÖRMEKTİR ve TANIK OLMAK GÖRMEKTİR metaforlarıdır. Bu metaforlardan özellikle DENEMEK GÖRMEKTİR metaforu Türkçeye özgü bir kavramsal alanı ifade etmektedir. Türkçede gör- ve bak- fiillerinde fiziksel görme alanından deneme alanına haritalamalar dilsel ifadelerle iletilmektedir.

Bu gruplar dışında gönderimde bulun- anlamı BAĞLANTILI OLMAK GÖRMEKTİR kavramsal metaforu ile elde edilir. Fiziksel görme alanından bağlantı kurma, ilişki kurma alanına haritalamalarla gerçekleşir. Buradaki ilişki sosyal ilişkiden farklı olduğu için bu anlam o gruba dâhil edilememiştir.

İşitme fiillerinden işit- ve dinle- ile ilgili değerlendirme:

İşitme fiillerinden işit- ve dinle- için yapmış olduğumuz değerlendirmede ilk olarak bu fiillerde ortaya çıkan anlam genişlemeleri yani öntür olmayan anlamlar tespit edilmiştir.

Anlamlar	EAT	OT	TT
anla-	+	-	-
haberdar ol-/ haber al-/ bilgilendiril-	+	+	+
itaat et-	+	+	+
önemse-, dikkat et-	+	+	+
öğren-	-	-	+
hisset-/sez-	-	-	+
muayene et-	-	-	+

Tablo 22: EAT, OT ve TT’de işitme fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri

Tabloda görme fiillerinde olduğu gibi anlamların dönemlerde var olup olmadığını göstermek amacıyla (+) ve (-) gösterimi kullanılmıştır. Tabloda da belirtildiği gibi anla-, haberdar ol-, itaat et-, önemse-, öğren-, hisset-/sez-, muayene et- anlamları bu fiiller ile iletilmektedir. Söz konusu fiillerin Batı Türkçesinden önceki anlam alanlarını kontrol edildiğinde anlamlar arasında çok fazla farklılık olmadığı ortaya çıkar. Batı Türkçesinden itibaren işit- ve dinle- fiillerinde daha fazla anlam çeşitliliği var olduğu söylenebilir.

Batı Türkçesinde işit- ve dinle- fiillerinin fiziksel anlamları dışında ilettikleri anlamların kavramsal yapısında gerçekleşen haritalamalar ANLAMAK DİNLEMektir, DİKKAT ETMEK DİNLEMektir, İTAAT ETMEK DİNLEMektir, HABERDAR OLMAK İŞİTMEktir, BİR ŞEYİ ÖĞRENMEK DİNLEMektir olarak tespit edilmiştir.

Dokunma fiillerinden dokun- ile ilgili değerlendirme:

Batı Türkçesinde dokun- fiilinde ilk olarak öntür olmayan anlamlar tespit edilmiştir. Taranan kaynaklarda al-/kullan-/el sür-, etkile-, ilgili ol-, değin-, ulaş- anlamlarına ulaşılmıştır.

Anlamlar	EAT	OT	TT
al-/ kullan-/ el sür-	-	-	+
etkile-	+	+	+
ilgili ol-, değin-	-	-	+
ulaş-	+	-	-

Batı Türkçesinden önce bu fiilin iletmiş olduğu anlamlar erişilebilen kaynaklardan kontrol edilmiştir. Clauson (1972: 471) 13. yüzyılda fiilin dokun- olarak karşımıza çıktığını ve temas etme anlamında dokun- anlamına da bu zamanlarda denk gelindiğini belirtir. Bunun dışında fiilin vur-, döv-, çarp- anlamları Batı Türkçesinden önceki dönemlerde karşılaşılan anlamlardır. Ancak bu bahsedilen anlamların hepsinin özünde bir temas bulunmaktadır. Her eylemde bir şeyin başka bir şeye teması gerekir. Bu iki şeyden ikisi veya birisi canlı/insan veya cansız/nesne de olabilir. Anlam değişimleri ile ilgili detaylı bir incelenmeden sonra dokun-fiilinin neden daha genel bir anlamı içeren temas anlamı altında toplandığı ortaya çıkarılabilir. Dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin nedenlerini ele alınırken hem BEDEN OLARAK ZİHİN kavramsal metaforundan hem de özellik seçim süreci yönteminden yararlanıldı. Çünkü bu fiilin iletmiş olduğu anlamlar sadece soyut alanlara haritalamaların değil aynı zamanda fiziksel alana haritalamaların da gerçekleştiği metaforları içermektedir. Bu değerlendirmeler sonucunda Batı Türkçesinde dokun- fiilinin anlamlarının kavramsal yapısında gerçekleşen metaforik haritalamalar ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR, İLGİLİ OLMAK DOKUNMAKTIR, DOKUNMAK ULAŞMAKTIR tespit edilmiştir.

Koklama fiillerinden kok-, kokla- ve koku(sunu) al- ile ilgili değerlendirme:

Koklama fiillerinden kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Anlamlar	EAT	OT	TT
sez-	+	-	+
bir şeyin özelliklerini taşı-	-	-	+
hor gör-, küçümse-	+	-	+
çürük kok-, bozuk ol-	-	+	+

Tabloda belirtilen anlamların Batı Türkçesinden önceki durumunu kontrol etmek amacıyla değerlendirmeye alınan kökenbilim çalışmaları bakılmıştır. Bu duyu ile gerçekleşen algıya ilişkin fiillerden özellikle kok- fiili ile ilgili bir belirsizlik göze çarpmaktadır. Clauson'da (1972: 609) kok- fiiline 'yanma kokusunu vermek' öntür anlamı verilir ve bu fiilin daha sonra 'hoş olmayan, bozuk, kötü kokmak' anlamlarına genişlediği belirtilir. Bir de ko:k- diye bir fiil bulunmaktadır ki bu fiile Clauson şüpheli yaklaşır. Anlam olarak da 'azaltmak, küçültmek'

anlamlarını verir. Demirci (2016: 257) azalmak, küçülmek anlamındaki kok- fiilinin Karahanlı Türkçesinden sonra tespit edilemediğini belirtmesi bu noktada önemlidir. Fiil ile ilgili kökenbilim çalışmalarından yola çıkarak iki fiilin tarihsel süreçte izlediği rota takip edilerek bu iki fiil üzerindeki belirsizlik ortaya çıkarılabilir.

Batı Türkçesinde koklama fiillerindeki metaforik haritalamalar SEZMEK KOKLAMAKTIR, KÜÇÜMSEMEK KOKUSUNU ALMAKTIR ve ÇÜRÜMEK KOKMAKTIR olarak tespit edilmiştir.

Tatma fiillerinden tat-, tat(ını) al- ile ilgili değerlendirme:

Batı Türkçesinde tatma fiillerinden tat- ve tat(ını) al- fiillerinin ilettikleri anlamlar deneyimle-/ tecrübe et-, zevk al-/ keyif al- olarak tespit edilmiştir.

Anlamlar	EAT	OT	TT
deneyimle-, tecrübe et-	+	+	+
zevk al-, keyif al-	+	-	+

Batı Türkçesinden önce bu fiillerin ilettikleri anlamları kontrol edildiği zaman tat- anlamı karşımıza çıkar. Bunun dışında tat adının lezzet anlamına geldiği belirtilir. Tatma fiilleri ile ilgili farklı anlamlar taranan kaynaklarda tespit edilememiştir. Bu nedenle Batı Türkçesinden önce tat- anlamı dışında anlam genişlemelerine rastladığımızı söyleyemeyiz. Eldeki verilere göre de Batı Türkçesinden sonra bu anlam genişlemelerinin ortaya çıktığını söylememiz mümkündür.

Batı Türkçesinde tatma fiillerindeki metaforik haritalamaların DENEYİMLEMEK TATMAKTIR ve ZEVK ALMAK TATMAKTIR tespit edilmiştir.

Beş temel duyu organı ile gerçekleşen algının sözlüksel ifadeleri algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri ve bu anlam genişlemeleri sonucu fiillerin sergilediği çokanlamlılık ile bu çokanlamlılığın nedenliliği Türk dilinin belirli ancak çok geniş bir dönemi olan Batı Türkçesi döneminde ele alınmıştır. Buna göre metaforun insanın kavramsal yapısında bulunan ve dilsel unsurlarla ifade edilebilen alanlar arası haritalamalar olduğu savını Batı Türkçe açısından da doğrular. Çalışmamızda bu alan ile ilgili farklı dil ailelerine ait dillerden örnekler de sunulmuş ve Türkçe ile karşılaştırma imkânı doğmuştur. Bu çalışmanın başlıca amaçları

arasında böyle bir karşılaştırma güdülmemiş olsa da çalışma bütününe baktığımızda böyle bir veri elde ettiğimizi görmekteyiz. Buna göre Batı Türkçesi ölçeğinde Türkçenin diğer diller arasında beş temel duyuyu ifade etmek için beş farklı temel fiile sahip diller arasında olduğunu tespit edilmiştir. Bu temsil, algı fiillerinin öznenin anlamsal rolüne göre değişmektedir. Temel algı fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemelerinin diğer dillerde olduğu gibi nedenli olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenlilik de bedensel temelden kaynaklanmaktadır. Çünkü duyu organlarımız ile gerçekleştirdiğimiz algılama, anlam oluşturmada etkilidir. Batı Türkçesinde algı alanına ait anlam alanlarında da insan bedeninin etkisinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma alanlarına ait gör-, bak-; işit-, dinle-; dokun-; kok-, kokla-, koku(sunu) al-; tat-, tat(ını) al- sözlüksel fiillerin anlamları bilişsel kategoriler gibi tipiklik etkisi sergiler ve diğer anlamlar da (idrak, sosyal vb.) bu öntür anlamın etrafında düzenlenir. Söz konusu algı fiillerinin öntür anlamları da fiziksel deneyimlerle ilgilidir ve bu fiziksel yani bedensel deneyimden kaynaklanan alanlar ile diğer alanlar arası kavramsal haritalamalar yani metaforlarla yapılandırılarak anlam genişlemelerine yani çokanlamlılığa neden olur. Örneğin koklama fiziksel algı alanı daha soyut bir alan olan idrak alanı üzerine haritalamalar sez- anlamının söz konusu fiil ile iletebilmesini ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Alanlar arası bu haritalama SEZMEK KOKLAMAKTIR kavramsal metaforunun elde edilmesini sağlar.

Batı Türkçesinde tespit edilen algı metaforları diğer dillerle (İngilizce, İspanyolca, Baskça ve Avusturalya dilleri vd.) ortaklık sergiler. Bu ortaklık da insanın ortak bir fizyolojiye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin görme algı alanından idrak alanına haritalama ANLAMAK GÖRMEKTİR kavramsal metaforu çoğu dilde olduğu gibi Batı Türkçesinde de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Türkçenin diğer dillerde bulunmayan/anılmayan DENEMEYİ GÖRMEKTİR kavramsal metaforu tespit edilmiştir. Bu kavramsallaştırma ile deneme alanı görme alanına ait sözlüksel bir fiil ile ifade edilebilmektedir. Burada da kültüre özgü niteliklerin kavramsal yapıların oluşmasından etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Batı Türkçesinde algının ifade biçimi olan sözlüksel fiiller ve bu fiillerin anlam alanlarında sergilenen çokanlamlılık bilişsel yaklaşım doğrultusunda ele alınmıştır. Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam alanları tespit edilmiş ve bu alanlar arasında ortaya çıkan çokanlamlılık ortaya çıkarılmış ve nedenleri araştırılmıştır. Böylelikle algı fiillerinin anlam alanlarında sergilenen çokanlamlılığın nedenli olduğu ve bu nedenliliğin de bedensel deneyimlerden kaynaklandığı tezinin Batı Türkçesi açısından da ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu amaçla ele almış olduğumuz çalışmada ulaştığımız sonuçları aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

Batı Türkçesinde hangi fiillerin temel beş duyuya ilişkin algıyı ilettiğini belirlemek amacıyla öznenin anlamsal rolüne göre gruplandırma yapılmıştır. Bu gruplandırmada Viberg (1984) ve Gisborne (2010) algı fiilleri ile ilgili gruplandırması takip edilmiştir. Buna göre eyleyimde eylem, bir insan tarafından bilinçli olarak gerçekleştirilir ve eylemin kontrolü mümkündür; deneyimde bir duruma gönderim yapılır ve bu durumun kontrolü deneyimleyen tarafından gerçekleştirilemez; algılananda ise algının kendisine gönderim yapılır ve eylemi gerçekleştiren kişi yüzey yapıda anılmaz. Batı Türkçesinde algı fiilleri deneyim, eyleyim ve algılanan grupları altında gör-, bak-; işit-, dinle-; dokun-; kok-, kokla-, koku(sunu) al-; tat- ve tat(ını) al- sözlüksel unsurları ile temsil edildiği belirlenmiştir:

Duyular	Deneyim	Eyleyim	Algılanan
Görme	Gör-	Bak-	Görün-
İşitme	İşit-	Dinle-	İşitil-
Dokunma	Dokun-	Dokun- (Hisset-)	Dokunul- (Hissedil-)
Koklama	Koku(sunu) al-	Kokla-	Kok-
Tatma	Tat(ını) al-	Tat-	Tat(ı) (gel-)

Yukarıdaki tabloda Türkiye Türkçesinde temel algı fiillerinin görünümüne yer verilmiştir. EAT ve OT ile ilgili değişiklikler açıklamalarla belirtilmiştir.

Bu fiillerden deneyim grubunda yer alan tat(ını) al- sözlüksel unsuru EAT’de taranan sözlüklerde yer verilmediği görülmüştür. Ancak EATD’de tat(ını) al- yapısı tanıklanabilmiştir.

OT’de de aynı fiil ara madde konumunda sözlükte yerini almış ancak anlam olarak farklı bir anlamlandırma yapılmıştır. Bu fiile yaptığımız taramalarda rastlanılmamıştır. Koku(sunu) al-kuruluşunda da aynı durumun geçerli olduğu gözlemlenmiştir.

Eyleyim grubunda yer alan kokla- fiili EAT’de tanıklanamamış ancak kokula- biçimi bu dönem tespit edilmiştir. Kokula- sözlüksel unsuru da $-\{k\} > -\{h\}$ ve $-\{k\} / > -\{h\}$ - sızıcılaşmasından dolayı koḥula- olarak da tanıklanmıştır. Dönemlere ilişkin fonetik farklılıklar anlam üzerinde etkili olmadığından çalışma boyunca bu farklılıklar gösterilmemiştir. OT’de kokla- fiilinin yanı sıra hem kokula- sözcüğüne hem de $-\{k\} > -\{h\}$ - sızılmasının görüldüğü koḥula- sözcüğüne sözlük maddesi olarak 17. *Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* çalışmasında (Tulum, 2011: 1134) ve TEL’de yer verilmektedir.

Gruplardan son olarak değerlendirilen algılanan grubudur. Bu grupta görme, işitme ve dokunma duyularını ifade eden sözlüksel unsurlar deneyim ve eyleyim gruplarında yer alan fiillerden sözcük yapım mekanizması türetme ile oluşturulmuştur. Bu grupta görme duyusu, deneyim grubundaki gör- fiilinden $-\{(U)n\}$ - biçimbirimi ile türetilerek görün- fiili ile temsil edilmektedir. Aynı türetme mekanizması işitme ve dokunma fiilleri için de işlemektedir. İşit-fiilinden işitil-, dokun- fiilinden de dokunul- fiilleri türetilip kullanıma çıkmıştır. Batı Türkçesinde de algılanan grubunda görme, işitme ve dokunma fiilleri biçimsel işaretleyicilerle anlamsal rolünü yerine getirmektedir. Bu durum eklemeli tüm diller için geçerli olabilecek bir işaretleme biçimidir. Algılanan grubunda koklama fiili tek bir sözcük ile ifade edilmektedir. Kok- fiilinin bu durumu algılanan grubunda taktır. Tatma fiili de algı adı tat ve algı alanı dışında kalan gel- fiili ile kullanılarak ifade edilmektedir. Algılanan grubunda EAT’de sadece kok- fiili tespit edilirken OT’de görün-, işitil- ve kok- fiilleri tanıklanabilmiştir.

Batı Türkçesinde duyuların dilsel temsilleri ile ilgili olarak her duyunun bir sözlüksel fiil ile temsil edildiği belirlenmiştir. Bu sözlüksel unsurlar görme, işitme ve dokunma duyuları için tek bir unsurdan oluşurken koklama ve tatma duyularında algı adı ve algı alanına ait olmayan bir fiil (al-) ile temsil edildiği tespit edilmiştir. Viberg’ün tipolojisine göre yani sözlükselleşebilen duyu sayısına göre Batı Türkçesini değerlendirdiğimizde deneyim grubunda her duyu bir fiil ile temsil edilirken eyleyim grubunda dokunma duyusu dışında her duyu tek bir fiil ile temsil edilmektedir. Dokunma duyusunda dokun- fiilinin hem deneyim hem de eyleyim grubunda ortaklık sergilediği tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde dokun- fiilinin hisset- fiili ile eşzamanlı bir kullanım sergilediği hatta dokun- fiilinden daha fazla kullanıma çıktığı gözlemlenmiştir. Ancak hisset- fiili esasen dokunma fiili olmaması ve de Batı

Türkçesinin diğer dönemlerinde tanıklanmamış olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Türkiye Türkçesinde dokunma duyusuna ait fiillerle ilgili daha kapsamlı çalışmalarda bu fiillerin nöbetleşmesi veya birbirine geçmişliği konuları daha ayrıntılı şekilde irdelenebilir.

Algı fiilleri ile ilgili elde ettiğimiz diğer bir sonuç da fiillerin anlam alanları ve bu anlam alanlarında sergilenen çokanlamlılık ile ilgilidir. Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam alanları fiziksel algıyı ifade edenler yani öntür anlamlar ve fiziksel algı dışındaki alanları ifade eden edenler yani öntür olmayan anlamlar adı altında belirlenmiştir. Fiziksel algı alanı fizyolojik olarak duyu organları ile gerçekleştirilen algıların ifade edildiği alandır ve bu anlamlar öntür anlamlardır. Fiziksel algı alanının dışında kalan anlamlar ise öntür anlamlardan genişletilen anlamlardır ve bu anlamlar öntür olmayan anlamlar olarak adlandırılmıştır. Buna göre Batı Türkçesinde algı fiillerinde öntür olmayan anlamlar ve bu öntür olmayan anlamların sergilediği çokanlamlılık ve bu çokanlamlılığın ortaya çıkmasını güdüleyen kavramsal yapılar aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

Görme fiillerinden gör- ve bak- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri anla-/bil-, sez-/önceden gör-, varsay- ve değerlendir-, hayal et- ve gözünde canlandır-, fark et-, önemse-, dikkate al-, bekle-/um-, ders çalış-, karşılaş-/yüz yüze gel-, ziyaret et-, bir doktordan veya bir uzmandan tavsiye al-, muayene et-, kontrol et-, emin ol-, ortaya çıkar-, öğren-, ilgilen-, sorumlu ol-, yaşa-, deneyimle-, maruz kal-, müdahil ol-, başına gel-, dolaş-/gez-, dene-, tanık ol-, gönderimde bulun- olarak tespit edilmiştir.

Görme fiziksel algı alanı ile idrak, sosyal, güven ve deneyim alanları arasındaki haritalamalar ile bu anlamların yapılandırıldığı ortaya çıkmıştır. Bu alanlar arası kavramsal haritalamaların yani algı metaforlarının listesi de aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

ANLAMAK/BİLMEK GÖRMEKTİR

ÖNCEDEN GÖRMEK GÖRMEKTİR

DEĞERLENDİRMEK GÖRMEKTİR

HAYAL ETMEK GÖRMEKTİR

DİKKATE ALMAK/ÖNEMSEMEK BAKMAKTIR

İTAAT ETMEK GÖRMEKTİR

DERS ÇALIŞMAK/ARAŞTIRMAK GÖRMEKTİR

BİR İLİŞKİYE SAHİP OLMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR

BİRİYLE KARŞILAŞMAK BİRİNİ GÖRMEKTİR

ZİYARET ETMEK BİRİNİ GÖRMEKTİR

EMİN OLMAK GÖRMEKTİR

ORTAYA ÇIKARMAK GÖRMEKTİR

BİR ŞEY İLE İLGİLENMEK BİR ŞEYİ GÖRMEKTİR

DÂHİL OLMAK GÖRMEK ZORUNDA OLMAKTIR

MARUZ KALMAK GÖRMEKTİR, DENEMEK GÖRMEKTİR

TANIK OLMAK GÖRMEKTİR

BAĞLANTILI OLMAK GÖRMEKTİR

İşitme fiillerinde işit- ve dinle- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri anla-, haberdar ol-/ haber al-/ bilgilendiril-, itaat et-, önemse-, dikkat et-, öğren-, hisset-/sez-, muayene et- olarak tespit edilmiştir.

İşitme fiziksel algı alanı ile idrak ve diğer alanlar arası kavramsal haritalamalar ile söz konusu anlamların yapılandırıldığı ortaya çıkmıştır. Bu alanlar arası kavramsal haritaların yani algı metaforlarının listesi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

ANLAMAK DİNLEMEKTİR

DİKKAT ETMEK DİNLEMEKTİR

İTAAT ETMEK DİNLEMEKTİR

HABERDAR OLMAK İŞİTMEKTİR,

BİR ŞEYİ ÖĞRENMEK DİNLEMEKTİR

Dokunma fiillerinden dokun- fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri al-/kullan-/el sür-, etkile-, ilgili ol-, değin-, ulaş- olarak tespit edilmiştir.

Dokunma fiziksel algı alanı ile hem fiziksel hem soyut deneyim alanları arasında haritalamalar ile bu anlamların yapılandırıldığı ortaya çıkmıştır. İki alan arasındaki kavramsal haritalamaların yani algı metaforlarının listesi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR

İLGİLİ OLMAK DOKUNMAKTIR

DOKUNMAK ULAŞMAKTIR

Koklama fiillerinden kok-, kokla- ve koku(sunu) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri sez-, bir şeyin özelliklerini taşı-, hor gör-, küçümse-, çürük kok-, bozuk ol- olarak tespit edilmiştir. Koklama fiziksel algı alanı ile idrak ve diğer alanlar arası haritalamalar ile bu anlamların yapılandırıldığı ortaya çıkmıştır. Alanlar arası kavramsal haritalamaların yani algı metaforlarının listesi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

SEZMEK KOKLAMAKTIR

KÜÇÜMSEMEK KOKUSUNU ALMAKTIR

ÇÜRÜMEK KOKMAKTIR

Tatma fiillerinden tat- ve tat(ını) al- fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri deneyimle-/ tecrübe et-, zevk al-/ keyif al- olarak tespit edilmiştir. Tatma fiziksel algı alanından deneyim alanına haritalamalar ile bu anlamların yapılandırıldığı ortaya çıkmıştır. İki alan arasında gerçekleşen kavramsal haritalamaların yani algı metaforlarının listesi aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

DENEYİMLEMEK TATMAKTIR

ZEVK ALMAK TATMAKTIR

Batı Türkçesinde beş temel algının her birinin sözlüksel olarak algı fiilleri ile temsil edildiği ve bu fiillerin fiziksel algı alanı dışında kalan anlamlara da genişleyerek çokanamlı bir yapı sergilediği tespit edilmiştir. Diğer dillerde olduğu gibi Batı Türkçesinde algı fiillerinde ortaya çıkan çokanamlılık bedensel temele dayanmakta ve bedensel deneyimlerle yani algı durumunda algısal deneyimlerle güdülendiği ortaya çıkmaktadır. Fiziksel algı alanından farklı deneyim alanlarına kavramsal haritalamalar yani algı metaforları ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Son olarak Batı Türkçesinde algı fiilleri bu alanda evrensel olarak anılan iki hipotez açısından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bunlardan biri Viberg'ün (1984) görme duyusunun sözlüksel temsilde hiyerarşinin en üstünde yer aldığını ifade ettiği görüştür. Batı Türkçesinde de istatistiksel bir değerlendirme yapmamakla birlikte görme fiillerinden gör- ve bak- fiilleri ile fiziksel anlamdan farklı anlamların iletilme eğiliminin diğer fiillere göre daha çok olduğu ortaya çıkmıştır. Elde edilen verilere göre görme fiillerini işitme fiilleri takip etmiştir.

Dokunma fiillerinden tek bir fiili değerlendirmemiz dolayısıyla koklama fiilleri ile arasında net bir ayırım yapmamız pek mümkün görülmemiştir. Ancak yine de koklama fiillerinde birden fazla fiilin değerlendirmeye alındığı göz önünde bulundurulursa dokun- fiilinin hiyerarşide koklama ve tatma fiillerinden önce yer alacağı ihtimali yüksektir. Tatma fiilleri de anlam genişlemelerinin en az olduğu fiiller arasında olduğu görülmüştür. Hatta bu genişlemenin Batı Türkçesinden nceki dönemlerde de sabit olduğu gözlemlenmiştir. İkinci hipotez Sweetser'e (1990) aittir. Sweetser, algı alanından idrak alanına genişlemelerin sadece görme alanında olduğunu ileri sürdüğü hipotezi aslında evrenselliğini Avusturalya dilleri (Evans&Wilkins, 2000) ile ilgili yapılan çalışma ile yitirmişti. Bu diller ile ilgili çalışma göstermişti ki kültürel farklılık söz konusu anlamsal genişlemeleri etkileyebilmektedir. Avusturalya dillerinde işitme fiillerinin de idrak alanındaki anlamları iletebildiğı tespit edilmiştir. Batı Türkçesinde de hem işitme hem de koklama fiillerinin idrak alanına ilişkin anlamları ilettikleri tespit edilmiştir. Yani Sweetser'in hipotezi Batı Türkçesi için de geçerliliğini yitirmiştir denilebilir.

Türkçe-İngilizce Karşılıklar Listesi

Ağ: Network

Aile benzerliği: Family resemblance

Amodel: Amodel

Alan: Domain

Alaniçi genişlemeler: Intrafield extensions

Alanarası genişlemeler: Transfield extensions

Algı: Perception

Algı fiilleri: Perception verbs

Algı metaforları: Perception metaphors

Algılanan: Percept

Bağdaşıklık: Correlation

Bedenselleştirme teorisi: Embodied theory

Biçim-anlam eşleşmesi: Form-meaning pairing

Biçimsel, yapısal: Formal

Biliş: Cognition

Bilişsel anlambilim: Cognitive semantics

Bilişsel Dilbilim: Cognitive Linguistics

Bilişsel Dilbilimci: Cognitive linguist

Bilişsel yükümlülük: Cognitive commitment

Bilgisel: Epistemic

Bilgisel tutum: Epistemic stance

Bilgisel uzaklık: epistemic stance

Bulanık: Ambiguity

Çağdaş metafor teorisi: Contemporary theory of metaphor

Çerçeve: Frame

Chomskyci bileşen çözümlemesi: Chomskyan componential analysis

Çift-kutuplu: Bipolar

Çokanlamlılık: Polysemy

Deneyim: Experience

Deneyimleyen tabanlı: Experienter-based
Deneyimleyen algı fiilleri: Experienter perception verbs
Dilsel bilgi: Linguistic knowledge
Dilsel ifade: Linguistic expression
Dilsel kategoriler: Linguistic categories
Dilsel metafor: Linguistic metaphor
Doğruluk- koşullu anlambilim: Truth-conditional semantics
Durum deneyimleyen özne: Stative with experienter subject
Duyu antropoloji: The anthropology of the senses
Duyusal-algisal deneyim: Sensory-perception experience
Edilgen algı: Passive cognition
Eşadlılık: Homonymy
Etken algı fiilleri: Active perception verbs
Eyleyim: Activity
Genelleme yükümlülüğü: Generalization commitment
Gerçek: Literal
Gestalt yapıları: Gestalt structures
Görüntü şeması: Image schema
Görüntü- şematik: Image-schematic
Haritalama: Mapping
Hedef alan: Target domain
Hesaplamalı model: The model of computation
İç algı: Inner perception
İçten alış: Internal reception
İdealize edilmiş bilişsel modeller: Idealized cognitive models
İlkörnek: archeptype
Karakterizasyon: Characterization
Karşılgusal: Counterfactual
Kartezyen düalizm: Cartesian dualism
Kategorizasyon: Categorization

Kavramsallaştırma: Conceptualisation
Kavramsal metafor: Conceptual metaphor
Kavramsal metafor teorisi: Conceptual metaphor theory
Kavram öncesi: Preconceptual
Kaynak alan: Source domain:
Kaynak tabanlı: Source-based
Kılıcı: Agentive
Kılıcı algı fiilleri: Agentive perception verbs
Konteyner: Container
Kopulatif: Copulative
Kullanım temelli: Usage-based
Landmark: Landmark
Madde: Substance
Merkeziyet: Centrality
Metaforik: Metaphoric
Metonomik: Metonymic
Modül: Module
Nedenli: Motivated
Nesne odaklı: Object- oriented
Nesnel: Objective
Nesnelci: Objectivist
Olgı tabanlı: Phenomenon-based
Öntür olmayan anlamlar: Non-prototypical meanings
Öntürler: Prototypes
Öntür teorisi: Prototype theory
Öntür üyeler: Prototypical members
Örüntü: Pattern
Özellik seçimi: Property selection
Özne odaklı: subject-oriented
Özgül: Specific

Psikoleksikoloji: Psycholexicology
Sembolik birleştirme: Symbolic assembly
Sözce: Utterance
Sözlükçe: Lexicon
Şema-örnek: Schema-instance
Şey/nesne: Entity
Şeylerin durumu: State of affairs
Taban: Base
Taban seçimi: Base selection
Tanımsal: Definitional
Tanımsal teori: Definitional theory
Tekanlılık: Monosemy
Temel düzey kategorileri: Basic-level categories
Tipiklik (Öntür) etkisi: Typicality effects
Trajektör: Trajectory
Uyaran özne: Stimulus subject
Uzamsal: Spatial
Üretici Dilbilgisi: Generative Grammar
Varlık metaforları: Ontological metaphors
Yakınsak kanıtlar: Convergent evidences
Yapı: Construction
Yapısal metaforlar: Structural metaphors
Yayımsal kategoriler: Radial categories
Yeterli ve gerekli koşullar: Sufficient and necessary conditions
Yönelim metaforları: Orientational metaphors
Yönlendirici: Prompt
Zihinsel görüntü: Mental image
Zihinsel temsiller: Mental representation

KAYNAKÇA

- Abdiraim, Kıyal K.: Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri, **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Volume:3/2, 2011, 87- 102.
- _____ : Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri (Sözcüksel Anlam Bilimi Açısından Bir Deneme), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 35, 2013, s. 9- 22.
- _____ : Duyu Fiillerinin Anlamsal Özellikleri Üzerine, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, C. 8, S. 2, 2011, s. 22- 35.
- _____ : Kırgız Türkçesinde Kara- Duyu Fiili Anlamsal Özellikleri ve Kavram Alanı Üzerine, **Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal of Language and Literature**, S. 43, 2017, s.9- 24).
- Ağca, Ferruh: “Eski Türkçe kö:k teñri ve kö:k kalık İkillemeleri Üzerine”, **Türkbilig**, 2015, s. 201- 221.
- Aikhenvald, Alexandra Y.: **The Manambu Language of East Sepik, Papua New Guinea**, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- _____ : **Evidentiality**, Oxford University Press, 2004.
- Aikhenvald, Alexandra, Storch, Anne: “Linguistic Expression of Perception and Cognition A Typological Glimpse”, Ed. by Alexandra Aikhenvald, Anne Storch, **Perception and Cognition Language and Culture**, Brill, 2013, s. 1- 45.
- Aitchison, John : **Words in the Mind An Introduction to the Mental Lexicon**, Basil Blackwell, 1987.
- Aksan, Doğan: “Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe”, **A. Ü. Tömer Dil Dergisi**, Doğan Aksan Özel Sayı, S. 16, Şubat 1994.
- _____ : **Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK, Ankara, 2000.
- _____ : **Dilbilim Tarihine Bir Bakış**, (Çevrimiçi) http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/aksan_2.pd, 12.05.2014.
- Aksan, Mustafa: “Metaphors of Anger: An Outline of Cultural Model”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/1, 2006, s. 31- 59.

- _____:
- Aksan, Y. et al.: “The Container Metaphor in Turkish Expressions of Anger”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 3/2, s. 103- 124.
- Akşehirli, Soner: Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>, 2012.
- _____:
- Akşehirli, Soner: “Türkçede Et- Katkısız Eylemin Sözlüksel İşlevleri”, **Turkish Studies**, Ankara, Volume 8/9 Summer 2013, 481- 494.
- _____:
- Altuner İlyas: “Çağdaş Metafor Teorisi”, (Çevrimiçi) <http://www.egeedebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=202>, 16.12.2015.
- Arat, Reşid Rahmeti: “Kartezyen Düalizm ve Ruhun Kavramsal Değişimi”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 4, Ekim 2013, s. 55- 67.
- Arat, Reşid Rahmeti: **Kutadgu Bilig II: Tercüme**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.
- Arıncı, Kaplan, Alaittin, Elhan: **Duyu Organları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Aristoteles: **Poetika**, (Çev. İsmail Tunalı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Arıca Akkök, Elif: “Turkish Metaphors of Anger”, **DTCF Dergisi**, 57/1, 2017, s. 302- 326.
- Arkonaç A. Sibel: **Psikolojide Söz ve Anlam Analizi**, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.
- Arslan Erol, Hülya: **Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Aslan, Demir, Sema: “Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri”, **XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı**, 2018, s. 330- 336.
- Atmaca, Emine: “Eski Oğuz Türkçesinden Günümüz Türkiye Türkçesine Eşgösterenlilik”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, S. 12, Bahar 2013, s.117- 138.
- Ayan, Ekrem, Türkdil, Yakup: “Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi**, 2014.

- Baker, Collin Freeman: **Seeing clearly: Frame Semantic, Psycholinguistic and Cross-linguistic Approaches to the Semantics of the English Verb See**, Graduate Division of the University of California, Berkeley, Fall 1999.
- Bakırcıoğlu, Rasim: **Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü**, Anı Yayıncılık, 2012.
- Barcelona, Antonio: “Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics”, **Atlantis**, 19. 1, 1997, s. 21- 48.
- Barcelona, Antonio, Valenzuela Javier: “An Overview of Cognitive Linguistics”, **Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion**, Ed. by Mario Brdar, Stefan Th. Gries and Milena Žic Fuchs, John Benjamins Publishing Company, 2011, s.17-44.
- Barlow, Michael, Kemer, Suzanne: **Usage Based Models of Language**, The University of Chicago Press, 2000.
- Barsalou, Lawrence W.: “Perceptual symbol systems”, **Behavioral and Brain Sciences**, 22(4), s. 577- 660.
- _____ : “Grounded Gognition”, **Annual Review of Psychology**, Volume 59, 2008, s. 617- 645.
- _____ : “Grounded Cognition: Past, Present, and Future”, **Topics in Cognitive Science** 2, 2010, s. 716- 724.
- Bayrav, Süheylâ: **Yapısal Dilbilim**, Multilingual, İstanbul, 1998.
- Berbercan, Mehmet Turgut: “Kutadgu Bilig’de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 6, S. 24, Kış 2013.
- Bergen Benjamin; Wheeler Kathryn: Grammatical Aspect and Mental Simulation, **Brain&Language**, 112, 2010, s.150- 158.
- Besli, Nurdan: “Kutadgu Bilig’de Kör- Fiilin Çok Anlamlılığı Üzerine”, **Turkish Studies**, Volume 10/12, 2015, s. 159-178.
- Booth James R.; Hall William S. : Development Of The Understanding Of The Polysemous Meanings of The Mental-State Verb Know, **Cognitive Development**. Volume: 10, 1995, s. 529- 549.
- Bozkurt, Ümit B., Uzun, Gülsün, Leylâ: “Kavramsallaştırma Üzerine Veritabanlı Bir Araştırma”, **Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2017, 14(1), s. 87- 127.

- Brugman, Claudia, Lakoff, George: “Cognitive topology and lexical networks”, Ed. by Dirk Geerarts, **Cognitive Linguistics: Basic Readings**, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 2006, s. 109- 138.
- Bybee, Joan, Hopper, Paul: **Introduction to Frequency and the Emergence of Linguistic Structure**, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2001.
- Caferoğlu, Ahmet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ceylan, İsa: “Türkiye Türkçesinde Kopula”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2016.
- Classen, Constance, Howes, David, Synnott, Anthony: **Aroma: The Cultural History of Smell**, Routledge, 2003.
- Clauson, Sir Gerard: **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, 1972.
- Clausner, Timothy C., Croft, William: “Domains and image schemas”, **Cognitive Linguistics**, Volume 10, Issue 1, 1999, s. 1-31.
- Cohen, Benjamin, Murphy, Gregory: Models of Concepts, **Cognitive Science**, 8 (1), 1984, s.1-26.
- Coleman Linda; Kay Paul: “Prototype Semantics: The English Word Lie”, **Language**, Volume 57, No. 1, 1981, s. 26- 44.
- Corrigan, Roberta: “Introduction Linguistic and Non-Linguistic Categorization: Structure and Process”, **Linguistic Categorization**, Eds. by Roberta Corrigan, Fred R. Eckman, Michael Noonan, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1989.
- Croft William, Cruse Alan D.: **Cognitive Linguistics**, Cambridge University Press, 2004.
- Cruse, Alan D. : **Lexical Semantics**, Cambridge University Press, 1987, Cambridge.
- Cuyckens, Hubert, Zawada, Britta E.: “Introduction”, **In Polysemy in Cognitive Linguistics**, Ed. by Hubert Cuyckens, Britta Zawada, Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 2001, s. ix-xxviii.
- Csato Eva A.; Johanson Lars : Turkish and Swedish Mental verbs in Crosslinguistic Perspective, **International Symposium on Lexicography and Dictionary Research in Turkey and the World**. 4th- 6th November 2010, Bahçeşehir University, Beşiktaş Campus, Istanbul.

- Cüceloğlu, Doğan: **İnsan ve Davranışı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Çağatay, Saadet: “Pekiştirilen Fiiller”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 14, 1967, s. 39- 50.
- Çalışkan, Nihal: “Kavramsal Anahtar Modeliyle İki Dilli Çocuklara Metafor ve Deyim Öğretimi”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2009.
- : “Kavramsal Anahtar Modeli ile Metafor ve Deyim Öğretimi”, **Bilig**, S. 64, 2013, s. 95- 122.
- Çukur, Duygu, Güller Delice, Ebru: “Erken Çocukluk Döneminde Görsel Algı Gelişimine Uygun 25 Mekân Tasarımı”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Cilt 24, Sayı 24, 2011, s. 25- 36.
- Daş, Canan: **Gestalt Terapi Yaklaşımı Bütünleşmek ve Büyümek**, HYB Yayıncılık, Ankara, 2015.
- Demir Aslan, Sema: “Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri”, Ed. Dr. Âbide Doğan, Dr. Rasim Özyürek, Dr. Ayşegül Çelepoğlu, Dr. Yasemin Dinç Kurt, Dr. Koray Üstün, **XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı**, Varşova-Polonya 25- 28 Eylül 2018, s. 330- 336.
- Demirci, Ümit Ö.: **Eski Türkçede Fiiller**, Umuttepe Yayınları, 2016.
- Denkel, Arda: **Anlam ve Nedensellik**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Diesse, H: “Usage-Based Linguistics”, **Oxford Research Encyclopedia of Linguistics**, Ed. Mark Aronoff, Oxford University Press., New York, 2017, s.1-26.
- Dinçer, Aslıhan: “Bakmak İtaat Etmektir”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Semih Tezcan’a Armağan, C. 13, 2013, s. 107- 122.
- : “Metaforların İzinde: Hayat Yolculuktur”, Ed. by Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, **Journal of Turkish Studies, Çekirge Budu Festschrift in Honor of Robert Dankoff**, Volume 44, 2015, s. 201- 214.
- Dirven, Renè, Taylor, John,R.: “The conceptualization of vertical space in English: The case of TALL”, **Topics in Cognitive Linguistics**, Ed. by Brygida Rudzka Ostyn, 1988, s. 379.
- Dirven, Renè and Marjolijn Verspoor: **Cognitive exploration of language and linguistics**. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998.

- Dirven Renè: Bibliography of Cognitive Linguistics. **Linguistic LAUD Agency**, 2013, s.1- 33.
- Doğan, Gürkan: **Anlamlandırma Süreçleri**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- Duman, Akif M.: **Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık**, Litera Yay., 2015, İstanbul.
- Duman, Aliye: “Çinçe ve Türkçedeki “Bak-” Fiilinin Anlamsal Değerleri Açısından Karşılaştırılması”, **idil**, Cilt 5, Sayı 22, 2016, s. 537- 546.
- Eraslan, Kemal: **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2012.
- Ercilasun, Ahmet Bican, Akkoyunlu, Ziyat: **Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Erdem, Melek: **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Köksav, Ankara, 2003.
- Erdal, Marcel: **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon**, Vol. II, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1991.
- : **A Grammar of Old Turkic**, Brill, 2004.
- Erdem, Melek: **Türkmen Türkçesinde Metaforlar**, Köksav Yay., Ankara, 2003.
- : “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin “İstem”e Göre Anlam Değişimleri”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Haziran 2006, s. 38- 50.
- Erkoç, Remzi: **İnsan Anatomi ve Fizyolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Evans, Nicholas, Wilkins David: “In The Mind’s Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages”, **Language**, Vol. 76, No. 3, 2000, s. 546- 592.
- Evans Vyvyan: **The Structure of Time**, John Benjamin Publishing Company, 2003.
- : **A Glossary of Cognitive Linguistics**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007.
- : “Cognitive Linguistics”, **WIREs Cognitive Science**, Volume 3, March/April 2012, s. 129- 141.
- Evans Vyvyan, Green Melanie: **Cognitive Linguistics An Introduction**, Edinburgh Universtiy Press, 2006.

- Evans, Vyvyan, Pourcel, Stephanie: **New Directions in Cognitive Linguistics**, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2009.
- Evans, Vyvyan, Bergen BK, Zinken J: **The Cognitive Linguistics Reader**, Equinox, London, 2007.
- Eziler Kıran, Ayşe: “Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim”, **Turkish Studies**, Volume 9/6 Spring 2014, s. 719- 729.
- Falkum, Ingrid L.: “The Semantics and Pragmatics of Polysemy: A Relevance-Theoretic Account”, **Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy University College London**, 2011.
- Fauconnier, Gilles: **Mapping in Thought and Language**, Cambridge University Press, 1997.
- Fauconnier, Gilles, Turner Mark: “Conceptual Blending, Form and Meaning”, **Recherches en communication**, 19 (19), s. 57- 86.
- Fillmore, Charles: “Frame and The Semantics of Understanding”, **Quaderni di Semantica**, 1985a, 6, s. 222- 254.
- Gabain, Annemarie Von: **Eski Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Geeraerts, Dirk: Introduction: Prospectus and Problems of Prototype Theory, **Linguistics**, 27- 4, 1989, s. 587- 612.
- _____ : “Polysemy and prototypicality”, **Cognitive Linguistics**, 3- 2, 1992, s. 219- 231.
- _____ : “A rough guide to Cognitive Linguistics”, **Cognitive Linguistics: Basic Readings**, Ed. by Dirk Geeraerts, Renè Dirven, John R. Taylor, Ronald W. Langacker, Berlin: Mouton de Gruyter, 2006.
- _____ : **Theories of Lexical Semantics**, Oxford University Press Inc., New York, 2010.
- _____ : “Prospects and problems of prototype theory”, **Diacronia** 4, August 1, 2016, s. 1-16.
- Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert: **The Oxford handbook of Cognitive Linguistics**, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Gamerschlag, Thomas, Petersen, Wiebke: “An Analysis of the Evidential Use of German Perception Verbs”, **Selected Papers from UK-CLA Meetings**, Vol 1: 1-18, 2012.

- Gen, Sıla: “Yusuf Atılğan’ın Öykülerinde Kapsayıcı Metaforlar”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 23, S. 1, 2014, s. 161- 176.
- : “Özbekçede Metaforlar”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Adana, 2015.
- Gibbs JR, Raymond W. : **Embodiment and Cognitive Science**, Cambridge: Cambridge University Press., 2006.
- : “Embodied experience and linguistic meaning”, **Brain and Language**, 84, 2003, s. 1- 15.
- Gibbs JR., Raymond W., Macedo Ana Cristina Pelosi Silva de: “Metaphor and Embodied Cognition”, **D.E.L.T.A.**, 26, 2010, s. 679-700.
- Gisborne, Nikolas: **The event structure of perception verbs**, Oxford University Press: Oxford, 2010.
- Glynn Dylan: “Polysemy and Synonym”, **Corpus Methods for Semantics: Quantitative Studies in Polysemy and Synonym**, Ed. by Dylan Glynn and Justyna A. Robinson, John Benjamin Publishing Company, 2014, s. 7- 38.
- Goldstein, Bruce E.: **Sensation and Perception**, Wadsworth Publishing Co, 2010.
- Gökçe, Faruk: “Kutadgu Bilig’de Kör- “Görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme”, **Türkbilig**, S. 29, 2015, s. 59- 76.
- Gökmen, Seda, Önal, Özay: “Ön-tür Kuramı Çerçevesinde Türkçede Anlamsal Ulamların İncelenmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 52, S. 2, 2012, s. 1- 19.
- Göksel, Aslı, Kerslake, Celila: **Turkish, A Comprehensive Grammar**, Routledge, London, 2005.
- Grady, Joseph E.: “Image schemas and perception: Refining a definition”, **From Perception to Meaning Image Schemas in Cognitive Linguistics**, Ed. by Hampe Beate, Mouton de Gruyter, 2005, s. 35- 56.
- Guerrero, Lilián, Domínguez, Cruz: “Feelings as emotion, attitude, and viewpoints”, Ed. by Brian Nolan, Elke Diedrichsen, **Argument Realisation in Complex Predicates and Complex Events: Verb-verb constructions**, John Benjamins Publishing Company, 2017.

- Gunnarsdóttir, Ása Bryndís: “Conceptual metaphors in perception verbs A comparative analysis in English and Icelandic”, **University of Iceland School of Humanities Department of English**, B.A. Essay, 2013.
- Gülensoy, Tuncer: **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2 Cilt)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Günay, V. Doğan: **Sözcükbilime Giriş**, Multilingual, İstanbul, 2007.
- Güngördü, Erol: “Köken Bilimlik Çözümlemeler- II: kişne, işit-, emek, silk-”, **Gazi Türkiyat**, Güz, 2017, s. 75- 83.
- Gürcün, Serap: “Radloff Sözlüğünün D- Maddesinin Eski Türkçe Açısından İncelenmesi”, **Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006.
- Gürsoy, Naskali, Duranlı Muvaffak: **Altayca-Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Halaçoğlu, Burcu: “Çağdaş Oyunculuk Eğitiminde ‘Mevcudiyet’ Kavramı ve Bir Uygulama”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2019.
- Halliday Michael A.K.: **Halliday’s Introduction to Functional Grammar**, 2014. (Revised by Christian M.I.M Matthiessen)(Çevrimiçi)http://disciplinas.stoa.usp.br/pluginfile.php/270705/mod_folder/content/0/v.%20Halliday%20%20Matthiessen%20-%20Hallidays%20Introduction%20to%20Functional%20Grammar.pdf?forcedownload=1, 05.10.2015.
- Hampe, Beate: **From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics**, Mouton de Gruyter, 2005.
- Hazreti, Yousef, Yousefirad, Fateme, Rovshan, Belghis, Ahmadvkhani, Reza M.: “The Study of Polysemy in the Framework of Cognitive Semantics in Azerbaijani Turkish”, **International Journal of English Linguistics**, Vol. 6, No. 5, 2016, s. 130- 138.
- Heine, Bernd: **Cognitive Foundations of Grammar**, Oxford University Press, 1997.
- Hirik, Erkan: “Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi”, **SUTAD**, Bahar 2017, s. 53- 74.
- _____ : **Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2018.

- Howes, Dawson: **The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Antropology of the Senses**, University of Toronto Press: Toronto, 1991.
- Ibarretxe-Antuñano Irade: “Semantic Extensions in the Sense of Smell”, **Anuario del Seminario de Filologia Vsca Julio de Urquijo: International Journal of Basque Linguistics adn Philology**, S. 2, 1996, s.631- 644.
- _____ : “Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross-Linguistic Study”, **Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy University of Edinburgh**, Edinburg, 1999.
- _____ : “Metaphorical Mappings in the Sense of Smell”, **Metaphor in Cognitive Linguistics**, Ed. by R. W. Jr. Gibbs; G. J. Steen, 1999, s. 29- 45.
- _____ : “An Inside Look at the Semantic Extensions in Tactile Verbs”, **Proceedings of the 26th Congress of the Spanish Applied Linguistics Association**, 2000.
- _____ : “MIND-AS-BODY as a Cross-linguistic Conceptual Metaphor”, **Miscelánea. A journal of English and American Studies**, 25, 2002, s. 93- 119.
- _____ : “What’s Cognitive Linguistics? A ne Framework for The Study of Basque”, **Cahiers (Cahiers de l’Association for French Language Studies)**, 10, 2004, s. 3- 31.
- _____ : “Cross-linguistic Polysemy in Tactile Verbs”, **Cognitive Linguistics Investigations Across Languages, Fields, and Philosophical Boundaries**, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam, 2006, s. 235- 253.
- _____ : Vision Metaphors for the Intellect: Are They Really Cross-linguistic?, **Atlantis**, 2008, s. 15- 33.
- _____ : “The Relationship Between Conceptual Metaphor and Culture”, **Intercultural Pragmatics**, 10 (2), 2013, s. 315- 339.
- _____ : “Going Beyond Motion Events typology: The Case of Basque as A Verb-framed Language”, **Folia Lingvistica**, 49 (2), 2015.
- _____ : “Perception Metaphors in Cognitive Linguistics: Scope, Motivation and Lexicalization”, Eds. by L. J. Speed, C. O. Meara, L. San Roque&A. Majid, **Perception Metaphors**, John Benjamin Publishing Company, 2019.

- İbe, Pınar: “Psych in Turkish: A Structural and Semantic Analysis”, **Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi** (Yayımlanmamış), Mersin, 2004.
- İbe Akcan, Pınar: “Konu Roller: Türkçe Eylem Veritabanı Temelinde Bir Anlambilimsel Konu Roller Modeli Önerisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi** (Yayımlanmamış), Ankara, 2010.
- : “The Database of Cartoons and Commercials as Visually-Oriented Language Input: Motivations, The Procedure and Methodological Issues”, **Dilbilim Araştırmaları**, 2016/1, s. 1-15.
- Jackendoff, Ray: **Semantics and Cognition**, MIT Press, Cambridge, MA, 1990.
- Johnson, Christopher: “Metaphor vs. conflation in the acquisition of polysemy the case of see”, Ed. by Masako K. Hiraga, Shris Sinha, Sherman Wilcox, **Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics**, John Benjamins Publishing Company, 1999, s. 155- 169.
- Johnson-Laird P.N.; Oatley K. : “The Language of Emotions: An Analysis of A Semantic Field”, **Cognition and Emotion**, 3 (2), 1989, s. 81- 123.
- Johnson, Mark: **The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason**, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1987.
- : “The philosophical significance of image schemas”, **From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics**, Ed. by Beate Hampe, Mouton de Gruyter, 2005.
- Johnson, R. K.: Prototype theory, Cognitive Linguistics and Pedagogical Grammar, **Working Papers in Linguistics and Language Training**, 1985, s. 12–24.
- Johnson, Christopher: “Metaphor vs. conflation in the acquisition of polysemy: the case of see”, Ed. by Masako K. Hiraga, Chris Sinha, Sherman Wilcox, **Cultural, Psychological and Typological Issues in Cognitive Linguistics**, John Benjamins Publishing Company, 1999, s.155- 171.
- Juanhong, Lu: “The Touch Metaphors: A cognitive and corpus-based study”, **Polyglossia**, Volume 22, 2012, s. 47- 57.

- Kadıhasanoğlu, Didem: “A Discussion of James J. Gibson’s Theory of Visual Perception in the Context of Embodied Cognition”, **DTCF Dergisi**, 58/2, 2018, s. 1788- 1810.
- Kamchybekova, Abdiraim, Kiyal: “Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.
- Karslı, Temel, Alper: Bedenselleşmiş Biliş Kavramı Bağlamında “Beden- Ötesi Biliş”: Tarihsel- Kültürel Psikoloji Paradigmasının Etkisi, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Volume: 10, S. 17, 2019.
- Katz, Jerold J.: **Semantic Theory**, Harper and Row, New York, 1972.
- Katz, Jerold J., Fodor, Jerry A.: “The Structure of A Semantic Theory”, **Language** 39,1963, s. 170- 210.
- Kılıç, Filiz: “Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2005, s. 68- 113.
- Kıran, Zeynel, Kıran Eziler, Ayşe: **Dilbilimine Giriş (Dilbilgisinden Dilbilime)**, Seçkin Yay., Ankara, 2013.
- Koch, Peter: “Cognitive onomasiology and lexical change Around the eye”, Ed. by Martine Vanhove, **From Polysemy to Semantic Change**, John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Koptagel-İlal, Günsel: **Tıpsal Psikoloji- Tıpta Davranış Bilimleri**, Beta Basım Yayın, 1984.
- Kopytko, Roman: “Perception verbs complements and diachronic syntax”, **Studio Anglica Posnaniensia** 18, 1986, s. 131- 138.
- Korb, Margaret P., Gorrell, Jefferey, Riet, Vernin Van De: **Gestalt Therapy: Practice and Therapy (Psychology practitioner guidebooks)**, Pergamon Press, 1989.
- Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Kovács, Éva: “Polysemy in Traditional vs. Cognitive Linguistics”, **Eger Journal of English Studies** XI, 2011, s. 3- 19.
- Kövecses, Zoltán: **Metaphor: A Practical Introduction**, Oxford University Press, 2002.

- _____: Language, Figurative Thought and Cross-Cultural Comparison, **Metaphor and Symbol**, 18 (4), 2003, s. 311- 320.
- _____: **Metaphor in Culture Universality and Variation**, Cambridge University Press, 2005.
- Kreidler, Charles W.: **Introducing English Semantics**, Routledge: London and New York, 2002.
- Krois, John M, Rosengren vd.: **Embodiment in Cognition and Culture**, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 2007.
- Lakoff, George, Johnson, Mark: "Conceptual Metaphor in Everyday Language", **The Journal of Philosophy**, Volume 77, Issue 8, 1980, s. 453-486.
- _____: **Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought**, Basic Books, 1999.
- _____: **Metaphors we live by**, The University of Chicago press, London, 2003.
- _____: **Metaforlar, hayat, anlam ve dil** (çev. Gökhan Yavuz Demir), İstanbul, Paradigma Yay., 2007.
- Lakoff, George: **Women, Fire and Dangerous Things**, Chicago, IL: University of Chicago Press, 1987.
- _____: "The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas?" **Cognitive Linguistics**, 1990, s. 39- 74.
- _____: The Contemporary Theory of Metaphor: In A. Ortony (Ed.), **Metaphor and Thought**, 2nd edition, New York: Cambridge University Press, 1993, s. 202- 251.
- Lakoff, George, Núñez: **Where Mathematics Comes From, How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being**, Basic Books, 2000.
- Langacker, Ronald W. : **Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites**, Vol. 1. Stanford, CA: Stanford University Press, 1987.
- _____: **Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar**, Mouton de Gruyter, 1991.
- _____: **Investigations in Cognitive Grammar**, Mouton De Gruyter, Berlin, 2009.

- : **Cognitive Grammar: A basic introduction**, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Lemmens, Maarten: “Cognitive semantics”, **The Routledge Handbook of Semantics**, Ed. by Nick Riemer, Routledge, London and New York, 2015.
- Levinson, Stephen C., Majid Asifa: The Senses in Language and Culture, **The Senses and Society**, 6:1, s. 5- 18, 2011.
- Lyons John: **Semantics I-II**, Cambridge University Press, London Newyork Melbourne, 1976- 1977.
- Mandler, Jean M.: “Concept formation in infacy”, **Cognitive Development**, Volume 8, Issue 3, 1993, s. 291- 318.
- : **A synopsis of The foundations of mind: Origins of conceptual thought**, Oxford University Press, New York, 2004.
- Mandler, Jean M., Cánovas, Cristóbal Pagán: “On Defining image schemas”, **Language and Cognition**, 2014, s. 510- 532.
- Martinet, André: **İşlevsel Genel Dilbilim**, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 1998.
- Maslova, Elena: “A universal constraint on the sensory lexicon, or when hear can mean ‘see’?”, Ed. Aleksandr P. Volodin, **Tipologiêskie obosnovanija v grammatike: k 70-letiju professora Xrakovskogo V.S.**, s. 300-312, 2004.
- Mather, George: **Duyu ve Algının Temelleri**, Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- Montgomery, Derek E.: “Mental Verbs and Semantic Development”, **Journal of Cognition and Development**, 3(4), 2013, s. 357-384.
- Nerlich, Brigitte, Clarke, David: “Cognitive linguistics and the history of linguistics”, Ed. by Dirk Geeraerts&Hubert Cuykens, **The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics**, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 589- 607.
- : “Semantic Change: Case Studies Based on Traditional and Cognitive Semantics”, **Journal of Literary Semantics**, Volume 21, Issue 3, 2009, s. 204- 225.
- Nicula, Irina: “The Romanian verbs of Perception Vedea and Auzi. Between Direct and Indirect Perception”, **Revue roumaine de linguistique**, LVIII (3), s. 313- 327.
- Osmański-Lipka, Iwona: “Elements of Gestalt Psychology in American Cognitive Linguistics”, **Annales Universitatis Marie Curie-**

- Skłodowska, Sectio FF, Philologiae**, Vol. 30, 2012, s. 47- 72.
- Özbay, M., Tağa, Tahir: “Bilişsel Stratejilerin Okuma Eğitiminde Uygulanması”, **International Journal of Language Academy**, Volume 2/4 Winter, 2014, s. 1- 22.
- Özkan Kurt, Fatma: “Eski Anadolu Türkçesinde Temel Fiil + Zarf-Fiil Eki + Gör- Yapısı”, **18. Uluslararası Dilbilim Kurultayı**, Adana, 2017.
- Öztürk, Rasim M.: “‘Dinle- ve ‘İşit-’ Fiillerine Tarihî Türk Lehçeleri Bağlamında Semantik Bir Bakış”, **Kesit Akademi Dergisi**, 4 (16), 2018, s. 375- 388.
- Özyaşamış Şakar, S.: “Eski Türkiye Türkçesinde Küçültme, Sevgi, Şefkat ve Acıma İşlevli Ekler”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Cilt 7, Sayı 16, 2018, s. 19- 30.
- Papafragou, Anna, Cassidy, Kimberly, , Lila : “When We Think About Thinking: The Acquisition of Belief Verbs”, **Cognition**, Volume 105, Issue 1, October, 2007, s. 125- 165.
- Pérez Hernández, L.: “Metaphor-Based Cluster Models and Conceptual Interaction: The Case of ‘Time’”, **Atlantis**, Vol. XXIII, 2001, s. 65- 81.
- Pethő Gergely: “What is Polysemy?- A survey of current research and results”, **Pragmatics and the Flexibility of Word Meaning**, Ed. by Bibok, K., E. Németh T., Oxford: Elsevier, 2001, s. 175- 224.
- Pilten, Şahru: **Türk Dilinde Ildırıp Söz Bilgisi Bir Eş Anlamlılık İncelemesi**, TDK Yay., Ankara, 2013.
- Pinker, Steven: **Zihin Nasıl Çalışır**, Çev. Sabri Gürses, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., 2. Basım, İstanbul, 2018.
- Raffaelli, Ida, Kerovec, Barbara: “The concept of ‘taste’ in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis”, **Suvremena Lingvistika 43 (83)**, 2017, s. 21- 48.
- : “The concept of ‘touch’ in the formation of the Croatian and Turkish lexicon: The example of tactile verbs”, **Linguistics Beyond And Within 4**, 2018, s. 129- 140.

- Riccoeur, Paul: **The Rule of Metaphor: The creation of meaning in language**, Çev. Robert Czerny, Kathleen McLaughlin, John Costello, Routledge, 2003.
- Rifat, Mehmet: **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Rimer, Nicholas: **The Semantics of Polysemy: Reading Meaning in English and Warlpiri**, Mouton de Gruyter Berlin and New York, 2005.
- Rojo, Ana, Ibarretxe-Antuñano, Irade: “Cognitive Linguistics and Translation Studies: Past, Present and Future”, **Cognitive Linguistics and Translation: Advances in Some Theoretical Models and Applications**, Mouton de Gruyter, Berlin and New York, 2013, s. 3- 29.
- Rojo, Ana, Valenzuela, Javier: “Verbs of sensory perception: An English- Spanish comparison”, **Languages in Contrast**, 5(2), s. 219- 243, 2005.
- Rosch, Eleanor: “Cognitive Representations of Semantic Categories”, **Journal of Experimental Psychology: General**, 104- 3, 1975a, s. 192- 233.
- : “Cognitive Reference Points”, **Cognitive Psychology**, 7, 1975c, s. 532- 547.
- Rosch, Eleanor vd.: “Basic Objects in Natural Categories”, **Cognitive Psychology**, 1976, 382-439.
- Sanchez Barcelona, Antonio: “Cognitive Linguistics: A Usable Approach”, **Cuadernos de Filologia Inglesa**, 6/2, 1997, s. 7- 32.
- Sarı, Ceyhun: “Deyimlerde Aşağı/Yukarı Yönelim Metaforu”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, Cilt:9, S. 44, 2016, s. 212- 216.
- Sarı, İsa: “Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör- Örneği”, Ed. Erol Kuyma, Atiye Nazlı, **Algı’ya Dair**, Kesit Yayınları, 2019, s. 130- 160.
- Sav, Bahattin: “Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1 (2003), s. 147- 166.
- Sıddıkov, Zafarjon: “Vuruş Kavramlı Türkçe Akraba Kelimeler: Ses Olayları ve Etimoloji”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten**, 55 (2007/2), 2007, s. 151- 174.

- Şahin, Savaş: “Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi**, Sayı: 1/4, s. 45- 62, 2012.
- Schreuder, Robert: “Studies in psycholexicology, with special reference to verbs of motion.”, 1978.
- Seferoğlu, Gölge: “Prototip Kuramı Çerçevesinde Bir Araştırma”, **Dilbilim Araştırmaları Dergisi** (Haz. Doğan Aksan), İstanbul: Simurg Yayınevi, 1999, s. 79- 87.
- Seçkin, Kuban: “Edip Ahmed’in Zihin Dünyası: İdrak Fiilleri”, Ed. by. Prof. Dr. Ferruh Ağca, Doç. Dr. Adem Koç, **X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2019, s. 1403- 1414.
- Selçuk, Bahir: “Yunus Emre’de Bakma ve Görme Biçimleri”, Ed. Prof. Dr. Necdet Sağlam, Prof. Dr. Öcal Oğuz, Yrd. Doç. Dr. Naim Uzun, **I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Aksaray Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 115- 124.
- Sev, Gülsev İ.: “Yakın Anlamalı Fiillerden Bakmak-Görmek”, **Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı**, İstanbul, 2017, s. 991- 1028.
- Schwanenflugel P.J. vd.: “Developing Organization of Mental Verbs: Evidence for the Development of a Constructivist Theory of Mind in Middle Childhood”, **Cognitive Development**, 11, 1996, s. 265- 294.
- Shields, Christopher: **Order in Multiplicity: Homonymy in the Philosophy of Aristotle**, Oxford University Press, 1999.
- Smith, E. Edward, Kosslyn, M. Stephen: **Bilişsel Psikoloji Zihin ve Beyin**, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., (Ed. Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Şahin), Kasım 2014.
- Steen Gerard : “Metaphor and Language and Literature: A Cognitive Perspective”, **Language and Literature**, 2000, s. 261- 277.
- Sweetser, Eve: **From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure**, Cambridge University Press, 1991.
- Szewedek, Aleksander: “Senses, Perception and Metaphors (of Object and Objectification)”, **Multis vocibus de lingua, strongy**, 2000, s. 143- 153.
- Şahin, Savaş: “Mental Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”, **International Journal of Turkish Literature Culture Education**, Volume 1/4 2012, s. 45- 62.

- Şirin, Hatice: **Eski Türkçe Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Talmy, Leonard: **Toward a Cognitive Semantics, Volume I, Concept Structuring Systems**, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2000.
- Tanalp, Rüknettin: **Duyu Fizyolojisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- Tashi, Konchok: **Polysemy of Perception Verbs**. http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/13606/14/14_chapter%206.pdf 01.03.2015.
- Taylor, John R.: **Linguistic Categorisation Prototypes in linguistic Theory**, Second Edition, Clarendon Press, Oxford, 1995.
- _____: "Prototype Theory", **Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft/Handbooks of Linguistics and Communication Science**, 33/1, 2011, s. 643- 664.
- _____: **Cognitive Grammar**, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- TEBDİZ: <http://www.tebdiz.com/index.php?sayfa=hakkimizda>
- Thomas, Gamerschlag, Wiebke Petersen: An Analysis of the Evidential Use of German Perception Verbs, **UC-CLA**. Vol 1, 2012, s. 1– 18.
- Toker, Mustafa: "Dîvânü Lugâtî't-Türk'teki Tek Heceli Fiillerin Oğuz ve Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Durumuna İstatistiksel Bir Bakış", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2010, s. 57- 83.
- Tomasello, Michael: **Constructing a Language: A Usage-based Theory of Language Acquisition**, Harvard University Press, 2003.
- Topaloğlu, Ahmet, Gürlek, Mehmet: **Türkçede Fiiller ve Çatıları**, Kesit Yayınları, 2016.
- Tulum, Mertol: **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Tyler, Andrea, Evans, Vyvyan: **The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition**, Cambridge University Press, 2003.
- Uçar, Erdem: "Klaus Röhrborn. Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II. Nomina, Pronomina,

- Partikeln, Band 2: aš-äžük, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2017”, **JOTS**, 2/1, 2018, s. 141- 144.
- _____ : “Sir Gerard Clauson’un Sözlüğündeki ‘Muhtemel Etimolojiler’ Üzerine”, **JOTS**, ½, 2017, s. 74- 90.
- Uçar, Aygöl: “Eylemde Çokanlamlılık ve Sözlük Girdisi Olarak Katkısız Eylemler”, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri**, Mersin, 2007, 137- 145.
- _____ : “Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2009.
- Uğur, Nizamettin: “Eğretileme mi, Değişmece mi?” **Ünlem**, 3, 2004.
- Ullman, Stephen: **Semantics An Introduction to the Science of Meaning**, Oxford Basıl Blackwell and Mott Ltd., 1972, London.
- Ungerer, Friedrich, Hans-Jörg Schmid: **An Introduction to Cognitive Linguistics**, 2nd ed. London: Pearson Longman, 2006.
- Usoniene Aurelia: On Direct/Indirect Perception with Verbs of Seeing and seeming in English and Lithuanian, Lund University, Dept. of Linguistics 1 **Working Papers**, 48, 2001, s. 163–182.
- Üzüm, Melike: “Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kıyas-ı Enbiya Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı**, Ankara, 2017.
- Vanhove, Martine: **From Polysemy to Semantic Change**, John Benjamins Publishing Company, 2008.
- Viberg, Åke: “The Verbs of Perception A Typological Study”, **Linguistics** 21 (1), s. 123–162, 1984.
- _____ : “The verbs of perception”, **Language Typology and Language Universals: An International Handbook**, 2001.
- _____ : “The lexical typological Profile of Swedish Mental Verbs”, **Languages in Contrast** 5(1), 2005, s.121–157.
- _____ : “Basic Verbs in typological perspective”, **Academia Press**, s. 255- 273, 2012.
- _____ : “Phenomenon-Based Perception Verbs in Swedish from a Typological and Contrastive Perspective”, Ed. by Éric Gilbert, **Perception, perceptibilité et objet perçu**.

- Approches inter-langues**, Presses Universitaires de Caen, 2019, s. 17- 48.
- Voinov, Vitaly: “‘Seeing’ is ‘trying’: The relation of visual perception to attemptive modality in the world’s languages”, **Language and Cognition**, 5 (1), 2013, s. 61- 80.
- Whitt, Richard: **Evidentiality and perception verbs in English and German**, Oxford University Press, 2010.
- Wierzbicka, Anna: **The Semantics of Grammar**, John Benjamin Publishing Company, Amsterdam, 1988.
- Winters, Margaret: “Language across time: Historical linguistics”, **Cognitive Exploration of Language and Linguistics**, Ed. by. Renè Dirven and Marjolijn Verspoor, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 1998, s. 217- 246.
- Wittgenstein, Ludwig: **Philosophical Investigations**, Çev. G.E.M. Anscombe, Basil Blackwell, 1958.
- Yalvaç, Buğrahan, Soylu Fırat, Arikan Arda: “Bedenlenmiş Biliş ve Eğitim”, **Dialogues in Philosophy and Social Science**, 4 (1), 2011.
- Yaylagül, Özen: “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, s. 17- 51, 2005.
- _____ : “Dîvân-ı Lûgâti’t-Türk’teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, S. 1, Mart 2006, s. 77–88.
- _____ : **Göstergebilim ve Dilbilim**, Hece Yayınları, 2015.
- Yıldız, Hüseyin: “Eski Uygurca Mental Fiiller”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2017.
- Yozgat, Umut vd.: **Dilbilim Kuramları**, Ed. Özge Can, İthaki, 2018.
- Yu, Lawrence H., Eizenman, Moshe: “A New Methodology for Determing Point-of-Gaze in Head-Mounted Eye Tracking Systems”, **IEEE Transacions on Biomedical Engineering**, No 10, Vol. 51, October 2004.
- Yu, Ning: “Chinese Metaphors of Thinking”, **Cognitive Linguistics** 14 (2-3), 2003, s. 141- 165.
- Yunusoğlu, Mağrifet Kemal: “Türkiye Türkçesi Bilgisayar Metaforları”, **Mordern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2006, s. 51- 60.

- _____ : “Yönelim Metaforları ve Kültürel Temelleri”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume**, 10/8, 2015, s. 1627- 1642.
- _____ : **Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Yüceol Özezen, Muna, Ördem, E.: “Yüz kuramları çerçevesinde dil-beden ilişkisi ve Türkiye Türkçesinde Bilişsel Dilbilimsel Bir Yaklaşım”, **International Journal Of Linguistic Academy**, 2014, s. 151- 177.
- Zabeti Miandoab, Nasrin: “Türk Dilinde Küçültme Kavramı ve Küçültme Ekleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 22/1, 2018, s. 213- 237.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:

Fatma ÖZKAN KURT

Eğitim Durumu

Lisans:

Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dışı ve Edebiyatı Bölümü

Lisans:

İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü (devam ediyor)

Yüksek Lisans:

Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

İş Durumu

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlisi (2011- 2012)

İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (2012- 2016)

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Araştırma Görevlisi (2016-)

Bilimsel Faaliyetler

Makaleler

Özkan Kurt, F.,

“TDK Türkçe Sözlük’te Yeterlik Fiillerinin Madde Başı Olarak Seçilmesi Üzerine” **SOBİDER Sosyal Bilimler Dergisi, The Journal of Social Science**, S. 32, ss. 616- 624, 2018.

Bildiriler

Özkan Kurt, F.,

“Şehîdî ve Mevlidî”, **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri (11-13 Kasım 2014)**, Kültür A. Ş., İstanbul, ss. 301- 320.

- Özkan Kurt, F., “The Reflections of Mental Processes in Language: Verbs of Perception”, **The European Conference on Language Learning, Official Conference Proceeding** (1-5 July 2015), Brighton, United Kingdom, pp. 203- 212.
- Özkan Kurt, F., “Eski Anadolu Türkçesinde Bir Dilbilgiselleşme Örneği: Temel Fiil+Zarf-Fiil Eki+Gör- Yapısı”, **18. Uluslararası Türk Dilbilim Kurultayı**, Adana, Şubat 2017.
- Özkan Kurt, F., “Sözlüklerde Tanım: TDK Türkçe Sözlük Örneği”, Uluslararası Genç Türkologlar Dil Sempozyumu: Biz Aynı Hikâyenin Çocuklarıyız, Saraybosna, Bosna-Hersek, Temmuz- Ağustos 2017.
- Özkan Kurt, F., “TDK Türkçe Sözlük’te Yeterlik Fiillerinin Madde Başı Olarak Seçilmesi Üzerine”, **IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu**, Malatya, Kasım 2017.
- Özkan Kurt, F., “‘Benbilirimcilik’ Sözcüğü Üzerine Düşünceler”, **II. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat, Çeviri] Sempozyumu**, Kırklareli, Eylül 2019.
- Özkan Kurt, F., “Sosyal Medya Dilinde Anlık Oluşumlar: Twitter Örneği”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Congist’19)**, İstanbul, Eylül 2019.

Katıldığı Eğitimler

- “Çuvaş Dili ve Kültürü”, İ.N. Ulyanov Çuvaş Devlet Üniversitesi, Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti, Rusya, 04- 22 Ağustos 2014.
- “Kitap Kültürü ve El Yazmaları Seminer Dizisi”, İMÜ Medeniyet Araştırmaları Merkezi ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014- 2015 Eğitim-Öğretim Yılı Bahar Dönemi.
- “Methods for Metaphor Identification and Analysis”, Universiteit Van Amsterdam Metaphor Lab, Amsterdam, Hollanda, 14- 19 June 2015.
- Erasmus, Johannes Gutenberg Universitat Mainz Seminar für Orientkunde/ Turkologie (2015- 2016 Eğitim- Öğretim Yılı Güz Dönemi).

“Modern Sözlükbilimi Araştırmaları TÜBİTAK Destekli Kış Kursu”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sözlükbiim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Eskişehir, 8-10 Şubat 2018.

